T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

MUHAMMED EL-MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA‘RÂVÎ’NİN TEFSİRİNDE MÜNÂSEBÂTÜ’L-KUR’ÂN

Abdurrahman YAPAR

17932304

Danışman

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır–2024

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

MUHAMMED EL-MÜTEVELLÎ EŞ-ŞA‘RÂVÎ’NİN TEFSİRİNDE MÜNÂSEBÂTÜ’L-KUR’ÂN

Abdurrahman YAPAR

17932304

Danışman

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır–2024

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmenliğine göre hazırlamış olduğum "Muhammed el-Mütevellî eş-Şaʿrâvî'nin Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylıyorum. Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

28.02.2024

Abdurrahman YAPAR

ÖN SÖZ

Hz. Muhammed'e (s.a.s.) nazil olan Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın son din olarak gönderdiği İslâm'ın temel kaynağıdır. Kur'ân, taşıdığı rahmet yüklü hüküm, hikmet ve ilkelerle, insanların dinî ve manevî ihtiyaçlarını en üst seviyede doğru bir şekilde karşılayacak bir kitaptır. Bütün insanlara hitap edip onların dünya ve ahiret saadetlerini hedefleyen Kur'ân, lafız ve manasıyla, nazım ve üslûbuyla eşsiz bir i'câza sahiptir. Böylesine üstün özelliklere ve gayeye sahip olan Kur'ân, nüzûlünden itibaren Müslümanların başvuru kaynağı olmuştur. Bundan dolayı Müslümanlar, onun anlaşılmasına yoğun çaba göstermişlerdir. Kur'ân'ın ince anlam ilişkilerine, söz dizimine, âyet ve sûrelerin tertip ve terkibine dair çalışmalar, bu çabanın sonuçları arasında yer almaktadır.

Kur'ân'ın edebî özellik ve üstünlüklerini ortaya çıkarmak için i'câz, belâgat, üslûp ve muhtevasına dönük çalışma ve incelemeler, tefsir tarihi boyunca farklılık arz etmiştir. Kur'ân'ın anlaşılmasına ilişkin bu çalışmalar önce dilsel düzeyde başlamış, zaman geçtikçe gelişen şartlara ve ihtiyaçlara göre çeşitlenmiştir. Bu doğrultuda tarih boyunca İslâm âlimleri, söz konusu sahada ümmete öncülük ve rehberlik ederek Kur'ân'ın nazım ve üslûbunu insanların dikkat ve istifadelerine sunmuşlardır. Belâgî tefsir, Konulu tefsir, Beyânî tefsir ve Kur'ân'ın i'câzı kapsamında ele alınan ve nazmü'l-Kur'ân'ın bir parçası sayılan Kur'ân'ın âyet ve sûreleri arasındaki münâsebete ilişkin tefsir çalışmaları bu çeşitliliklerin bir kısmıdır. Özellikle münâsebâtü'l-Kur'ân başlangıçta her ne kadar sistemli bir şekilde öne çıkmamışsa da son zamanlarda "siyâk-sibâk, bağlam, söz bütünlüğü ve hedef birliği" gibi konularla daha önem kazanmıştır. Bu bakımdan hayat rehberi olan Kur'ân'ın muhteva ve hedefinin istenen şekilde anlaşılabilmesi ve Müslümanların değişim ve gelişimlerine katkı sağlayabilmesi için onun hedef birliği ve konu bütünlüğü boyutunun dikkate alınması gerekmektedir. İşte bunu sağlayan Kur'ân'ın tertip ve nazmındaki düzeni ve mana derinliklerini ortaya koyma konusunda önemli bir konum işgal eden münâsebet ilmidir.

Tefsir usûlünde Kur'ân i'câzının bir alt disiplini olarak değerlendirilen "âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet" konusu birçok tefsir özelinde çalışılmıştır. Bu çalışmada da Mısır ve Ezher'in yetiştirdiği asrımızın âlim, müfessir, İslâm davetçisi ve mürşitlerinden olan Muhammed el-Mütevellî eş-Şaʿrâvî'nin *Tefsîru'ş-Şa'râvî* adlı tefsiri çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, önemi, amacı, kaynakları, çalışmanın yöntem ve planı açıklanmıştır. Birinci bölümde Şa'râvî'nin hayatı, tefsir metodu, eserleri, aksiyonerliği, eğitimi ve idarî görevleri anlatılmıştır. İkinci bölümde Şa'râvî tefsirinde münâsebetin teorik boyutu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Şa'râvî tefsirinde âyetlerde münâsebet uygulamalarına değinilmiş, dördüncü bölümde ise sûrelerde münâsebet uygulamalarına yer verilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi, kaynakların tespit ve temininin yanı sıra tezin hazırlanmasındaki tüm aşamalarda desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Abdullah Temizkan'a, ders dönemimizde ve tezimizin hazırlanma aşamasında görüş ve önerileriyle katkı sunan Prof. Dr. Ali Akay'a ve Prof. Dr. Davut Işıkdoğan'a, tezimizin değerlendirmesinde yer alan Doç. Dr. Mehmet Zülfi Cennet'e ve Doç. Dr. Ahmet Özdemir'e, yine görüş ve önerileriyle katkı sunan Doç. Dr. İhsan Akay'a ve Doç. Dr. Ahmet Gül'e, tezimizi okuma zahmetinde bulunan Doç. Dr. Abdurrahim Kızılşeker'e, Dr. Hamdi Yalçın'a ve isimlerini burada zikredemediğim diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Abdurrahman YAPAR

Diyarbakır 2024

ÖZET

Bu çalışmada "münâsebâtü'l-Kur'ân" konusu, Ezher'in yetiştirdiği İslâm âlimlerinden Muhammed el-Mütevellî eş-Şaʿrâvî'nin *Tefsîru'ş-Şa'râvî* adlı tefsiri çerçevesinde ele alınmıştır. Ulûmu'l-Kur'ân'da "Kur'ân'ın kelime, cümle, âyet ve sûreleri arasındaki irtibat ve insicâmı ele alan ilim" olarak tanımlanan münâsebât, müfessirlerin ilgi odağı olmuş ve Kur'ân'ın nazım ve tertibindeki hikmetleri ortaya koymasıyla öne çıkmıştır.

Mısır'da ve Mısır dışında çeşitli eğitim, idarî ve dinî tebliğ ve irşat hizmetlerinde bulunan Şaʿrâvî, tefsirde temayüz etmiştir. O, tefsir yaparken muhatap kitlenin anlayabileceği sade bir dil ve ikna edici bir üslûp kullanmayı tercih etmiştir. Şifahi olan tefsiri zamanla yazılı hale dönüştürülmüştür.

Şaʿrâvî, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Peygamberliğinin kanıtı ve muʿcizesi olduğunu temellendirmeye çalışmıştır. Bu manada tefsirinde Kur'ân'ın lafız ve manasıyla ilahî kaynaklı olduğu gerçeğini vurgulamış ve onun kelime, cümle, âyet ve sûreleriyle Mushaf'taki tertibinin de ilahî kaynaklı olduğunu savunmuştur. Söz konusu tertibi merkeze alarak münâsebâtı bir sisteme bağlı kalmaksızın, kelime, cümle, âyet ve sûre bazında ele almıştır. Münâsebâtın boyutları olarak öne çıkan "âyetlerde tercih edilen kelimelerin âyet bütünlüğüne kattığı mana, lafız-mana dengesi, birbirini takip eden ve etmeyen âyetler arasındaki çeşitli irtibat şekilleri, Mushaf tertibine göre peş peşe gelen ve gelmeyen sûreler arası farklı ilişki biçimleri, sûre ismiyle sûre arasındaki münâsebet" gibi konular tefsirde belirgin vaziyette işlenmiştir.

Kur'ân'ın konu bütünlüğünü anlamaya katkı sağlayan münâsebâtı Kur'ân işkallerini gidermede, tekrarların izahında ve tenakuzları uzlaştırmada araç olarak kullanan Şaʿrâvî, onu Kur'ân'ın nazmına dil uzatanlara karşı argüman olarak da kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, İʿcâz, Münâsebât, Şaʿrâvî

ABSTRACT

In this study, the subject of "Munâsebât al-Qur'an" is discussed within the framework of the exegesis named Tafsîr al-Shaʿrâwî by Muhammad al-Mutawallî al-Shaʿrâwî, one of the Islamic scholars trained by Al-Azhar. In Ulûm al-Qur'an, relationships, defined as "the science that deals with the connection and coherence between the words, sentences, verses and surahs of the Quran", has become the focus of attention of exegetes and has come to the fore by revealing the wisdom in the verse and arrangement of the Quran.

Shaʿrawî, who performed various educational, administrative and religious notification and guidance services in and outside Egypt, stood out in exegesis. While he was performing exegesis, he preferred to use a simple language and a convincing style that the audience could understand. The exegesis, which was oral at first, was turned into written form over time.

Shaʿrawî tried to prove that Quran is the word of Allah and it is the proof and miracle of Muhammad's (pbuh) prophethood. In this sense, in his exegesis, he emphasized the fact that the Qur'an is of divine origin with its wording and meaning, and argued that its words, sentences, verses, surahs, and arrangement in the Mushaf are also of divine origin. By focusing on the arrangement in question, he discussed the relationships on the basis of words, sentences, verses and surahs, without adhering to a system. The dimensions of the relationship that stand out in the topics such as "the meaning that the words preferred in the verses add to the unity of the verse, the word-meaning balance, various forms of connection between consecutive and non-consecutive verses, different forms of relationship between successive and non-consecutive surahs according to the Mushaf order, the relationship between the name of the surah and the surahs themselves" are clearly mentioned in the commentary.

Shaʿrawî, who uses the relationships that contribute to understanding the unity of the subject of the Qur'an as a tool in eliminating doubts in the Qur'an,

explaining repetitions and reconciling contradictions, also uses them as an argument against those who criticize the verses of the Qur’an.

Keywords

Exegesis, Ulûm al-Qur'an, i‘câz, Relationship, Sharâwî

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TAAHHÜTNAME I

ÖN SÖZ.....II

ÖZET.....IV

ABSTRACT V

İÇİNDEKİLER VII

KISALTMALAR.....XI

GİRİŞ 1

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU 1

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI 2

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLARI 4

4. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI 4

5. KONUYLA İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR 7

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞA'RÂVÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE TEFSİR METODU

1.1. Doğumu ve Çocukluğu 10
1.2. Evliliği..... 15
1.3. Eğitim Hayatı ve İlmî Kişiliği..... 16
1.3.1. Hocaları ve Öğrencileri 22
1.3.2. Etkilendiği Bazı Âlimler 23
1.3.3. Tenkit Ettiği Bazı Âlimler ve Kesimler 29
1.3.4. Eserleri 32
1.4. Eğitim ve İdarî Görevleri 41

1.5. Siyasiler ve İdarecilerle İlişkisi 45
1.6. İhvân-ı Müslimîn İle İlişkisi 50
1.7. Tasavvufî Yönü 53
1.8. Dava, Davet ve İrşat Yönü 54
1.9. Tefsiri ve Tefsir Yöntemi 57
1.9.1. Arap Dil ve Belâgatini Kullanması 61
1.9.2. Kıraat Farklılıklarından Hareketle Tefsir Yapması 62
1.9.3. Kelime Tahlilleri 65
1.9.4. Bilimsel Yorumlarda Bulunması ve Güncel Kavramları Kullanması 70
1.10. Tefsirinin Beyânî Tefsirler İçindeki Yeri 74

İKİNCİ BÖLÜM

ŞA'RÂVÎ TEFSİRİNDE MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN'IN TEORİK BOYUTU

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Tertibi 80
2.2. Ana Hatlarıyla Ulûmu'l-Kur'ân'da Münâsebât 85
2.2.1. Kavramsal Çerçeve 87
2.2.2. Münâsebeti Kabul Edenler 91
2.2.3. Münâsebeti Kabul Etmeyenler 96
2.2.3.1. Şa'râvî'nin Yanlış Münâsebet Kuranlara Karşı Yaklaşımı 100
2.2.4. Tarihsel Süreç 103
2.2.5. Kısımları 107
2.2.5.1. Tanzîr (التنظير) 108
2.2.5.2. İstidrâd (الاستطراد) 109
2.2.5.3. Tehallus (التخلص) 110
2.2.5.4. Mudâdde (المضادة) 111
2.2.5.5. İntikâl (الانتقال) 112
2.2.5.6. İhtirâs (إحتراس) 112
2.2.6. Münâsebet İle Esbâb-ı Nüzûl İlişkisi 114
2.2.7. Münâsebeti Tespit Etme Yolları 118
2.3. Şa'râvî Tefsirinin Münâsebet İlmindeki Yeri 120
2.3.1. Münâsebât'ül-Kur'ân'ı Ele Alma Metodu 125
2.3.2. Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı İşlerken Kullandığı Tabirler 126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞA'RÂVÎ TEFSİRİNDE ÂYETLERDE MÜNÂSEBET UYGULAMALARI

3.1. Âyetlerde Münâsebet 129
3.1.1. Âyet İçi Münâsebet 134
3.1.1.1. Âyetin İçeriğiyle Sonu Arasındaki Münâsebet 134
3.1.1.2. Lafız-Mana Münâsebeti (Kelimeler Arası Münâsebet) 143
3.1.1.3. Âyette İç Bütünlük 158
3.1.2. Âyet Dışı Münâsebet 160
3.1.2.1. Birbirini Takip Eden Âyetler Arası Münâsebet 161
3.1.2.1.1. Umûm-Husûs 166
3.1.2.1.2. Mutlak-Mukayyed 168
3.1.2.1.3. Sebep-Sonuç 169
3.1.2.1.4. Mukâbele (Benzerlik-Zıtlık) 172
3.1.2.1.5. İcmâl-Tafsîl 175
3.1.2.1.6. Açık Olmayan Münâsebet Örnekleri 178
3.1.2.1.7. Âyet Sonlarının Lafız Yönüyle Uyumlu Olması 181
3.1.2.2. Farklı Yerlerde Zikredilen Âyetler Arası Münâsebet 186
3.1.2.2.1. Konu Merkezli İlişki-Anlamsal İlişki 189
3.1.2.2.2. İcmâl-Tafsîl 193
3.1.2.2.3. Mutlak-Mukayyed 195
3.1.2.2.4. Umûm-Husûs 197

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞA'RÂVÎ TEFSİRİNDE SÛRELERDE MÜNÂSEBET UYGULAMALARI

4.1. Sûreler Arası Münâsebet 200
4.1.1. Sûre İçi Münâsebet 204
4.1.1.1. Sûre ile İsmi Arasındaki Münâsebet 205
4.1.1.2. Sûre Başı ile Sonu Arasındaki Münâsebet 220
4.1.1.3. Sûrede İç Bütünlük 229
4.1.2. Sûre Dışı Münâsebet 238
4.1.2.1. Art Arda Gelen Sûreler Arasındaki Münâsebet 238
4.1.2.1.1. İcmâl-Tafsîl 240
4.1.2.1.2. Tetimme 248
4.1.2.1.3. Sebep-Müsebbep 258

4.1.2.1.4. Umûm-Husûs 262
4.1.2.1.5. Mukâbele (Benzerlik-Zıtlık) 263
4.1.2.1.6. Vasıl Bakımından Sûrelerin Münâsebeti 268
4.1.2.1.7. Ortak Özellikleri Bakımından Sûrelerin Münâsebeti 274
4.1.2.1.8. Konu Bakımından Sûrelerin Münâsebeti 277
4.1.2.2. Peş Peşe Gelmeyen Sûreler Arası Münâsebet 281
4.1.2.2.1. Muhteva Bakımından Sûrelerin Münâsebeti 282
4.1.2.2.2. Aynı Lafızlarla Başlayan Sûreler Arasındaki Münâsebet 285
4.1.3. Sûrelerin Kur'ân Bütünlüğü ile Olan Münâsebeti 288
4.1.3.1. Vasıl Bakımından Sûrelerin Kur'ân Bütünlüğü ile Münâsebeti 293
4.1.3.2. Konu Bakımından Sûrelerin Kur'ân Bütünlüğü ile Münâsebeti 297
SONUÇ 301

KAYNAKÇA 306

KISALTMALAR

a. g. e.	Adı geçen eser
Ank.	Ankara
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
(a.s.)	Aleyhi's-selâm
bkz.	Bakınız
(c.c.)	Celle celâlühü
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
MÜİFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	Neşreden
(r.a.)	Radıyallâhü anhü
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
(s.a.a.)	Sallallâhu aleyhi ve âlihi
(s.a.s.)	Sallallâhu aleyhi ve's-selâm
SBE	Sosyal Bilgiler Enstitüsü
Sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme Eden
thk.	Tahkik Eden
trs.	Tarihsiz
Ü.	Üniversite
Yay.	Yayınları
yrz.	Yersiz

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Müfessirler, tefsir tarihi boyunca Kur'ân'ın mu'cize bir kitap olduğu gerçeğinden hareketle, onun lafız ve manaları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bazıları lafzı merkeze alırken bazıları manaya daha çok odaklanmıştır. Lafız ve mana arasındaki anlamsal ilişkileri merkeze alan çalışmalar da yapılmıştır. Tefsir ilminde "münâsebâtü'l-Kur'ân" ya da "tenâsubü'l-âyât ve's-suver" olarak zikredilen ilim, lafız-mana dengesini gözeten çalışmalar içinde mütalaa edilmektedir.

Başlangıçtan beri var olan münâsebât, bir ilim olarak i'câz (belâgat) ilmi içinde varlığını sürdürmüştür. Zamanla Müslüman âlimlerin Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz, nazım, siyâk-sibâk/bağlam (âyet ve sûrelerde bütünlük, kelime ve ifadeler arasındaki ilişki, lafız-mana dengesi), tertip gibi hususlardaki çalışmaları, bu ilmini önemini ortaya koymaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, zaman geçtikçe güncelliğini koruyan ve her çağdaki insana mesajı olan Kur'ân'ın i'câzını, ifadelerindeki mana ve hikmetleri ortaya koyma aracı olan münâsebât ilmi, daha da önem kazanacaktır.

Bu çalışma, Şa'râvî tefsirinde "münâsebâtü'l-Kur'ân" konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmada Kur'ân'daki lafız ve mana münâsebetlerine özel bir önem veren Şa'râvî'nin, hayatı, eserleri ve tefsirindeki genel yaklaşımı işlenmiştir. Eser, eserin sahibinden bağımsız değerlendirilemeyeceğinden onun Kur'ân'ın mana ve nazım ilişkisi hakkındaki görüşü ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Zira Şa'râvî, Allah'ın varlık ve birliğinin daha iyi ispatlanması ve böylece tevhidin zihinlere iyice yerleşebilmesi için O'nun kelamı olan Kur'ân'ın lafız ve mana inceliklerinin gereği gibi anlaşılması lüzumuna inanmış ve bu doğrultuda gayret göstermiştir. O, bunun için Kur'ân'ın mana inceliklerini ortaya koyma konusunda Kur'ân'ın belâgî özelliklerini, nazmını, mu'cizeliğini, tertibini, âyet ve sûreler arasındaki ilişki ve ahenk gibi hususları önemsemiştir. Şa'râvî'nin Kur'ân'ın eşsiz mana ve i'câzını topluma ulaştırmak için vaaz, hutbe, konferans, televizyon programları gibi etkinliklerde yer almış olması anılan önemin bir neticesi ve ispatıdır. Günümüz insanının dikkatini çekecek ve onu ikna etmeye yönelik bu faaliyetlerin çarpıcı ve

mukni olması biraz da yapılacak doğru sunuma bağlı olmuştur. Zira sunumdaki Kur'ân'ın çarpıcı üslûbu ve sözlerdeki eşsiz anlam örgüsünün ortaya konması insanların Kur'ân'ın mu'cizevî boyutuna teslim olmasını sağlamıştır.

Araştırmamızda, Şa'râvî'nin tefsiri özelinde, genel olarak Kur'ân'ın nazmı, tertibi, ahengi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti ele alınmıştır. Bu bağlamda bir âyetin kendisinden önce ve sonra yer alan âyetler arasındaki münâsebeti, bir âyetin Kur'ân'ın farklı yerlerinde yer alan âyetlerle münâsebeti, âyetin bizzat kendi içerisindeki kelimeler ve birbirleriyle olan anlamsal ilişkisi Şa'râvî tefsirinde incelenecektir. Bunun yanı sıra sûrelerin siyâk-sibâk ve farklı bağlamlardaki anlamsal münâsebetleri Şa'râvî'nin yorumuyla birlikte değerlendirilecektir. Böyle bir okuyuşla kelime, âyet ve sûreyi, dolayısıyla Kur'ân'ın iç bütünlüğünü Şa'râvî zaviyesinden görme imkânı elde edilecektir.

Mushaf'ın âyet ve sûre tertibinin ilahî kaynaklı/tevkîfî olduğunu savunan Şa'râvî, bunu dost ve düşmana anlatma, kavratma ve ispatlama gayreti içerisinde olmuştur. Özellikle Kur'ân'ın tertibine bakarak "Kur'ân kendi içerisinde tutarlı değil, birbirleriyle çelişkilidir." diyen oryantalistlere[1] karşı Kur'ân'ın nazım ve tertibine önem veren Şa'râvî, bu çerçevede kayda değer argümanlar geliştirerek onlara önemli cevaplar vermiştir. Bu manada onun münâsebâtı, Kur'ân'ın müşkül ve tenakuzlarını giderme ve uzlaştırmada, tekrar ve müphemlerini açıklamada bir araç olarak kullanması konusundaki yaklaşımı, mezkûr kesimlere karşı reddiyeler olarak öne çıkmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Kur'ân'ın tertip, lafız ve mana ilişkisi, nazım ve mahiyeti, âyetler ve sûreler arasındaki irtibat ve insicâmı gereği gibi anlaşıldığında, onun Allah'ın kelamı olduğu ispatlanacak ve tevhid zihinlerde daha iyi kökleşecektir. Tefsirinde münâsebâtü'l-Kur'ân nazariyesini bu esas üzerine kuran Şa'râvî'nin konuya ilişkin yaklaşımını yansıtan eseri çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

[1] Şa'râvî, tefsirinde müsteşriklerden bahsederken isim zikretmemektedir.

Çağımızın önemli simalarından olan Şaʿrâvî, müfessir, davetçi, devlet ve halk adamıdır. Mısır'ın önde gelen âlimlerindendir. Yaşadığı dönemin sosyal, siyasal, dinî ve millî sorunlarına karşı kayıtsız kalmamıştır. Bu kapsamda birçok görev ve sorumluluk üstlenmiştir. Her zaman dinî tebliğ ve irşadı bütün görevlerinin üstünde tutmuştur. Ortaya koyduğu görüşler itibarıyla çok yönlü bir âlim olarak özellikle Kur'ân tefsiriyle tanınmıştır. Kur'ân'ın i'câz boyutuna, nazım ve tertibine önem veren Şaʿrâvî, bu durumu ders halkası şeklinde anlattığı tefsirine yansıtarak tefsirinin, toplumun her kesimi tarafından kabulüne mazhar olmasını başarmıştır.

Tefsirinde Kur'ân'ın derin mana ve inceliklerini ortaya koyan Şaʿrâvî, özellikle Kur'ân'ın belâgî özellik, nazım, iʿcâz ve tertibi, âyet ve sûreler arasındaki ilişki ve ahenk gibi hususlarda oldukça yoğunlaşmıştır. O, Kur'ân'ın kelimeleri ve ifadelerini analize tabi tutarak onun ilahî boyutunu beyan etmeye çalışmış, Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu ispatlamak, onun mesajını çağın insanına anlatmak ve kavratmak kaygısını taşımıştır.

Kur'ân'ın kullandığı cümle, kelime hatta harflerin her birinin son derece uyumlu olduğunun ortaya konulması, Kur'ân'ın sağlam bir lafız-mana örgüsüne sahip olduğunun ispatıdır. Şaʿrâvî, söz konusu mükemmel örgüyü ortaya koyarak çağın insanının önemsediği anlamsal ilişkilere dikkat çekmiştir. Zira Kur'ân'daki yüksek iʿcâzın çağın insanının kalbine ve zihnine nakşedilmesi, Kur'ân'ın kelime ve cümlelerindeki lafzî ve anlamsal inceliklerin ortaya konulmasıyla mümkündür.

Yaptığımız araştırma ve incelemeler neticesinde her ne kadar farklı konularda değişik bilgiler mevcut olsa bile ülkemizde Şaʿrâvî tefsirinde münâsebât konusunu doğrudan inceleyen doktora veya yüksek lisans düzeyinde müstakil herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Müfessirimiz ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda her ne kadar onun tefsir yöntemi kapsamında münâsebât meselesine kısmen temas edilmişse de bunlar bütün boyutlarıyla onun münâsebât noktasındaki temel yaklaşımını ortaya koymaktan uzaktır. Bu manada çalışmamızın bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm'in üstün iʿcâz ve eşsiz edebî boyutunu ortaya koyması, Kur'ân'ın bölümleri arasındaki iç bütünlüğü sağlaması, onun konu bütünlüğü ve hedef birliğini önemli oranda göstermesi bakımından öne çıkan münâsebât

meselesini, Şa‘râvî gibi bir âlimin tefsiri perspektifinde ele almak, çalışmamızı daha da önemli kılacaktır.

Çalışmadaki esas amaç, Şa‘râvî’nin, tefsirinde ilahî mesajın değerini ve edebî üstünlüğünü ortaya koymak için sergilediği yaklaşımı tespit etmek ve bu bağlamda münâsebât ilminin Kur’ân’ın anlaşılmasına olan katkısını ve önemini bir nebze de olsa ilim dünyasına göstermektir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLARI

Araştırmamızın konusu münâsebât olduğundan özelde bu alandaki kaynaklar ve çalışmalar, genelde ise tefsir usûlü kaynaklarına yoğunlaşılacaktır. Tezin temel konusunu teşkil eden Şa‘râvî’nin tefsiri baştan sona Arapça aslından okunacaktır. Birinci bölümün konusunu oluşturan müellifin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleriyle alakalı kaynak ve çalışmalar tespit edilerek istifade edilecektir**.** Müfessirimizin konuya ilişkin görüşleri yer yer diğer müfessirlerin görüşleriyle karşılaştırılarak çıkarımlarda bulunulacaktır. Bu bağlamda gerekli analiz ve değerlendirmeler yapılarak varsa ortak ve farklı nokta ve yaklaşımlara değinilecektir.

Tezimizin oluşturulmasında tasvîr, karşılaştırma, tartışma ve tahlil yöntemleri kullanılacaktır. Çalışmada Şa‘râvî’nin hayatı biyografik eserler ve ansiklopedik çalışmalardan hareketle anlatılacaktır. Münâsebât konusu hakkındaki teorik bilgiler ana hatlarıyla sunulacaktır. Söz konusu teorik bilgilerin Şa‘râvî’nin tefsirindeki izleri takip edilecektir. Şa‘râvî’nin âyetlerdeki münâsebât tespitleri diğer müfessirlerin bu çerçevedeki görüşleriyle karşılaştırılacaktır.

Çalışma, münâsebât ve Şa‘râvî’nin tefsirindeki münâsebât verileri ile sınırlı tutulacaktır. Böylece münâsebât konusu teorisi ve pratiğiyle Şa‘râvî tefsiri üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

4. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın esas kaynağı Şa‘râvî’nin *Tefsîru’ş-Şa‘râvî* isimli 25 ciltlik tefsiridir. Tezimiz, Şa‘râvî’nin bu eserinde Kur’ân münâsebâtını işleyişi ve bu konudaki görüşü üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kur'ân münâsebâtı incelenirken, münâsebâtın tefsir usûlünün kapsamında olmasından dolayı bu konudaki eserlerden istifade edilmiştir. Yine daha çok münâsebet meselesini ihtiva ettiğini düşündüğümüz bazı tefsir kaynakları da taranarak çalışmamız için gerekli veri ve bilgilerden istifade edilmeye çalışılmıştır.

Şa'râvî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerini ele aldığımız birinci bölümde istifade ettiğimiz kaynaklar genel olarak şunlardır: Şa'râvî'nin hayatını konu alan çalışmalardan Saîd Ebû'l-Ayneyn'in "*Ene min sülâleti Ehli'l-Beyt*" ve "*eş-Şa'râvî ellezî lâ n'arifuh*" adlı çalışmaları, İbrahim İsa'nın "*Menhecü'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*" adlı yüksek lisans tezi, Muhammed Baz'ın "*Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*" adlı eseri, Muhammed Zâyid'in "*Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*" isimli çalışması, Tuğrul Tezcan'ın "*Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*" isimli yüksek lisans tezi, Hüseyin Mustafa Hamed'in "*Şa'râvî Tefsirinde Kadın*" adlı yüksek lisans tezi, Zeynep Demiryorgan'ın "*Şa'râvî'nin Tefsirinde Belâgât İlmi ve Kur'ân'ın İ'câzı*" isimli doktora tezi, Ahmed Al-Jabbarî'nin, "*Cuhûd eş-Şa'râvî fî beyân el-furûku'l-luğavîyye beyne elfâz el-Kur'âniyye min hilâli sûreti'l-Bakara ve Âli İmrân ve'n-Nisâ*" isimli tezi, Coşkun Zeki'nin, "*Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin Hayatı, Ölüm ve Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*" isimli makalesi, Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin, "*Mu'cizetü'l-Kur'ân*", *Şa'râvî'nin Nefis Tezkiyesi İle İlgili Görüşleri,* Mukaddim Muhammed'in, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i, el-'Îd Âllâvî'nin "*et-Tefkîru'l-lugavî 'inde Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî dirâsetun fi tefsîrihî*" isimli eseri, Ahmed Zeyn'in, "*Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve Kadaya'l-asr*"ı, Hamu Abdulkerîm'in, "*Meâlimu'l-hitabi'l-edebî fî tefsîri'l-imâm Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî* ile "*Menheciyetu Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî fi Tefsîri'l-Kur'âni*"si, Mansûr Kâfî'nin, "*eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve Menhecühû fi't-tefsîr*" isimli eseri.

Çalışmamızın birinci bölümünde irdelediğimiz Şa'râvî tefsirinin beyân noktasındaki yerini tespit etmek için incelediğimiz çalışmalar şunlardır:

İzzet Marangozoğlu'nun "*Beyânî Tefsir Metodu -Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî Örneği*" isimli çalışması, Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî'nin "*Alâ tarîki Tefsîri'l-beyânî*" isimli kitabı, Muhammed Huseyn Ali es-Sağîr'in "*el-Mebâdi'u'l-âmme li-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*" isimli eseri, Ahmed eş-Şirbâsî'nin

"*Kıssatu't-tefsîr*" isimli kitabı ve Mustafa Özcan'ın "*Hz. Peygamber'den Günümüze Tefsir Ekolleri*" ismiyle tercüme ettiği aynı eser, Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî'nin "*İ'câzu'l-Kur'âni'l-beyânî ve delâilu masdarihi'r-rabbânî*" adlı eseri, Muhammed Zağlûl Selâm'ın "*Eseru'l-Kur'ân fî tatavvuri'n-nakdi'l-Arabiyyi ilâ âhiri'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî*" isimli eseri, Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman er-Rûmî'nin "*İtticâhâtu't-Tefsîr fi'l-karni'r-râbi'i'l-aşer*" adlı eseri, Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin "*Hutuvâtu't-Tefsîri'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*" isimli eseri, Âişe Abdurrahman'ın "*el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân ve-mesâilu İbni'l-Ezrak*" ve "*et-Tefsîru'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*" isimli eserleri, Mustafa Sâdık er-Râfi'î'nin "*İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*" adlı eseri, Seyyid Kutub'un "*et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân*" isimli kitabı, Abdurrezzâk Hirmâs'ın "*el-İtticâhu'l-beyânî fi't-tefsîr-Neş'etuhû ve-tatavurruh*" isimli çalışması, İffet Muhammed Şarkâvî'nin "*el-Fikru'd-Dînî fî muvâceheti'l-'asr*" isimli eseri.

Genel olarak münâsebât ve Kur'ân münâsebâtı konusundaki literatürden yararlanırken şu kaynaklara müracaat edilmiştir: Suyûtî'nin "*Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*" ve "*el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*" adlı eserleri, Muhammed Huseyn ez-Zehebî'nin "*et-Tefsîr ve'l-mufessirûn*"u, Muhammed Abdulazîm Zurkânî'nin "*Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân*"ı, Mehmet Faik Yılmaz'ın "*Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*" adlı eseri, Ali Yılmaz'ın "*Fahrettin er-Râzî'nin Tefsirü'l-Kebir Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*" adlı doktora tezi, Yıldıran Yalçın'ın "*Elmalılının Hak Dini Kur'ân Dili İsimli Tefsirinde Sûreler Arası Tenâsüb ve İnsicâm*" isimli yüksek lisans tezi, Habib Gül'ün "*Tenâsub ve İnsicâm Açısından Kehf Sûresi*" adlı doktora çalışması.

Bunların yanı sıra es-Suyûtî'nin "*Esrâru't-tertibi'l-Kur'ân*"ı, Ali Galip Gezgin'in "*Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb*" *ile* "*Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği"nin Kur'ân'ın "Metin İçi Bağlam"ı Açısından Önemi*", Mustafa Çetin'in "*Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam*"ı, Muntasir Mir'in (trc. Mustafa Özel), "*Bir Bütün Olarak Sûre"*si, Hasan Keskin'in "*Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nuh Suresi'nin İncelenmesi*" isimli çalışması istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Münâsebâtla yakın ilişkisi olduğunu düşündüğümüz *bağlam* konusunda yazılan; Nihat Uzun'un "*Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*" adlı eseri, Ahmet Nedim Serinsu'nun "*Kur'ân ve Bağlam*" adlı eseri ve Halis Albayrak'ın "*Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*" adlı eserinden faydalanılmıştır.

Başta İbn Cerîr et-Taberî'nin "*Cami'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*"ı olmak üzere Fahreddin er-Râzî'nin "*Mefâtîhu'l-gayb*"ı, ez-Zemahşerî'nin "*el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*"i, İbn Atıyye'nin "*el-Muharrarü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*"i, el-Beydâvî'nin "*Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*"i, en-Nesefî'nin "*Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*"i, İbn Âşûr'un "*et-Tahrîr ve't-tenvîr*"i, Said Havva'nın "*el-Esâs fi't-tefsîr*"i, Vehbe ez-Zühaylî'nin "*Tefsîru'l-münîr*"i, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "*Safvetü't-tefâsîr*" isimli eserinden de istifade edilmiştir.

5. KONUYLA İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Şa'râvî'yle ilgili yapılan çalışmalara değinmek faydalı olacağından bu kapsamda yapılan çalışmaların künyelerini ve çalışmaların başlıklarını kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

1. Tuğrul Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi), Danışman Prof. Dr. İdris Şengül, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.

2. Hussen Mustafa Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın* (Yüksek Lisans Tezi), Danışman Dr. Emrullah Ülger, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2017.

3. Ahmed Al-Jabbarî, *Cuhûd eş-Şarâvî fî beyân el-furûku'l-luğavîyye beyne elfâz el-Kur'âniyye min hilâli sûreti'l-Bakara ve Âli İmrân ve'n-Nisâ* (Yüksek Lisans Tezi), danışman Dr. Muzaffer Özli, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2017.

4. Hilal Görgün, "Şa'râvî" (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Maddesi), İstanbul, 2010.

5. Coşkun Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin Hayatı, Ölüm ve Eseri Üzerine Bir Değerlendirme" (Makale), *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 5, Sayı: 9, Kars, 2018.

6. Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Mu'cizetü'l-Kur'ân* (kitap), tercüme eden Mehmet Sait Şimşek, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 1993.

7. Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, Aşere-i Mübeşşere (Cennetle Müjdelenen On Sahâbi), (kitap), tercüme eden Dr. Mustafa Özcan, Özgü Yayınları, İstanbul, 2018.

8. Halid Mustafa, *Şa'râvî'nin Nefis Tezkiyesi ile İlgili Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi), Danışman Doç. Dr. Sami Kılınçlı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2019.

9. Hamdi Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, Fecir Yayınları, Ankara, 2023.

10. Zeynep Demiryorgan, *Şa'râvî'nin Tefsirinde Belâgat İlmi ve Kur'ân'ın İ'câzı* (Doktora Tezi), danışmanı Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bayburt, 2022.

Ülkemiz dışında yapılan akademik çalışmaları ve kitapları da şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Mukaddim Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Doktora Tezi), Danışman Za'rad Muhammed, Câmia'tu Vahran Kısmu Hadarati'l-İslâmiyye, Cezayir, 2013.

2. El'îd Âllâvî, *et-Tefkîru'l-Lügavî 'inde Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî dirâse fi tefsîrihî* (Doktora Tezi), Danışman Muhammed Han, Câmi'a Muhammed Haydar, Cezayir, 2015.

3. İbrahim İsa İbrahim Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr* (Yüksek Lisans Tezi), Danışman Usam Abdu Zühd, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye–Gazze, Gazze/Filistin, 2000.

4. Said Ebû'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, Kahire, 1995 ve *Ene min sülâleti Ehli'l-Beyt*, Ahbaru'l-Yevm, Mısır, 2008.

5. Muhammed Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, Dâru'ş-Şuruk, Kahire, 1998.

6. Dr. Mansûr Kâfî, *eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve Menhecuhû fi'ttefsîr*, Câmi'atu Batna, Mecelletu Kulliyyetu'l-Ulûmi'l-İslâmiyye (Sirad), 12. Sayı, Cezayir, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞA‘RÂVÎ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE TEFSİR METODU

Eseri konusunda sağlam fikir edinilmesi için eser sahibinin doğru tanınması önem arz etmektedir. Biz de bu düşünceden hareketle çalışmamızın ilk bölümünü müfessirimizin hayatına ayırdık. Bu bağlamda onun ilmî kişiliğini, eserlerini, tefsir metodunu, eğitim ve idarî görevlerini, siyasî ve idarî ilişkilerini, dava, davet ve irşat yönünü ve tefsirinin beyânî tefsirler içerisindeki yerini ele almaya çalıştık.

1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Muhammed Mütevellî eş-Şa‘râvî 15 Nisan 1911’de Mısır’ın Dekahliye ilinin Meyt-i Gamır ilçesine bağlı Dekadûs köyünde doğmuştur.[2] Asıl ismi, Ebû Sâmî es-Seyyid eş-Şerîf Muhammed b. es-Seyyid Mütevellî eş-Şa‘râvî’dir. Anne ve baba tarafından soyu Hz. Ali’nin çocukları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e dayanmaktadır. Dolayısıyla Şa‘râvî ehl-i Beyt’in neslinden sayılmaktadır.[3] Şa‘râvî’nin diğer bir ismi Emin’dir.[4] Mezkûr ismi ona anneannesi vermiştir. Doğduğu yerdeki insanlar arasında Emîn ismi kullanılmıştır. Hâlâ da söz konusu yerdeki bazı insanlar onu Emîn ismiyle anmaktadırlar.[5] “Şa‘râvî” isminin kökeni, Suudi Arabistan’da bulunan مضيق الشعراوي (Şa‘râvî Boğazı/Geçidi) isminden gelmektedir. Şa‘râvî’nin ataları daha önce buradan Mısır’a geldiklerinden dolayı bu

[2] Said Ebu’l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na‘rifuhû* (Kahire, 1995), 16; Mukaddim Muhammed, *Menhecu’ş-Şa‘râvî fî tefsîri’l-Kur’ân* (Cezayir: Câmia’tu Vahran Kısmu Hadarati’l-İslâmiyye, 2013), 16; Tuğrul Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi’nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı* (Ankara: AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001), 10; Muhammed Hişam Burhânî, “eş-Şa‘râvî (Muhammed Mütevelli)”, *el-Mevsû‘âtu’l-arabiyye (Encyclopedi)* (Dımışk, 1981), 11/710; Hüseyin Mustafa Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın* (Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bingöl Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 16; Coşkun Zeki, “Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şa‘râvî’nin Hayat, Ölüm ve Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 80; Mansûr Kâfî, “eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa‘râvî ve menhecühû fi’t-Tefsîr”, *Meceletü Külliyyeti’l-ulûmi’l-İslâmî (Sirat)* 12 (2006), 113; Hilal Görgün, “Şa‘râvî” (İstanbul: TDV, 2010), 38/350; Hamdi Yalçın, *Kur’ân ve Bilim Işığında Allah’ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa’râvî Örneği* (Ankara: Fecir Yayınları, 2023), 11-15.

[3] Muhammed, *Menhecu’ş-Şa’râvî fi tefsiri’l-Kur’ân*, 16; İbrahim İsa İbrahim Saydem, *Menhecu’ş-Şa’râvî fi’t-Tefsir* (Gazze: el-Cami’atu’l-İslâmiyye-Ğazza, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 40; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 16.

[4] Muhammed Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi’d-du‘ât* (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1998), 26; Saydem, *Menhecu’ş-Şa’râvî fi’t-Tefsîr*, 40.

[5] Saydem, *Menhecu’ş-Şa‘râvî fi’t-tefsîr*, 40.

isimle tanınmışlardır. O, yazdığı eserlerde, bulunduğu ilmî ortamlarda ve çevrelerde hep "eş-Şa'râvî" ismiyle öne çıkmıştır.[6] Şa'râvî Ehl-i Beyt neslinden olup anne ve baba tarafından soyu Hz. Ali'ye dayanmaktadır.[7]

Şa'râvî'nin doğduğu Dekadûs köyü, Mısır'ın eski köylerindendir. "Dekadûs" kavramının eski Roma hükümdarı Dakyanus isminden geldiği ifade edilmektedir. Dakyanus, Meyt-i Gamır'da, Nil Nehri üzerinde, içinde değişik dinlenme yerlerinin yer aldığı bir saray inşa etmiştir.[8]

Şa'râvî, Said Ebu'l-Ayneyn'e verdiği röportajda Dekadûs'un bazı özelliklerine şöyle işaret etmiştir:

> "Ceberûtî adlı tarihçi Dekadûs'tan bahsederken 'kitapların ciltlenme ve süslenme sanatında meşhur ve mahir olan Şeyh Ahmed ed-Dekdûsî bu köydendir.' demiştir. Dekadûs dört büyük mahalleden oluşmaktadır. Bunlar; köyün büyük camisine nispet edilen Büyük Camii Mahallesi, tasavvuf şeyhlerinden birine nispet edilen Baziyye Mahallesi, Ebû Bekir Sâtuhî'nin ve diğer bazı türbelerin yer aldığı ve camisine nispetle Ebû Bekîr Sâtuhî Mahallesi ve içinde dünyaya geldiğim Şeyh Abdullah el-Ensârî Mahallesi'dir. Ancak köy, 87 yıl önce doğduğum gibi değildir. Şimdi kendisi ve çevresiyle gelişmiş vaziyette ve Meyt-i Gamır'ın bir parçası olmuş durumdadır."[9]

Şa'râvî'nin şehirden uzak olan köyünün evleri kerpiçten ve duvarları çoğunlukla çamurla sıvalıydı. Köyün ahalisi ziraatçı, çiftçi, memur ve işçidir. Şa'râvî, doğduğu köyün bulunduğu mekân itibarıyla Allah'ın bir ikramı ve nimeti olduğunu, tarımı ve ziraatıyla önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiş,[10] bundan dolayı çok sevdiği memleketinden ayrılarak eğitim için Ezher'e gitmek istemediğini,

---

[6] Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti* (yrz., ts.), 10; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 40.

[7] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 16; İbrahim İsa İbrahim Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr* (Gazze: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye-Ğazza, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 40; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 16.

[8] Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yakûd b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 2/458; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 10; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû* 13; Muhammed Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî* (Mısır: Medbuli Sağir, 1997), 19.

[9] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 14; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 16.

[10] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 13; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 10.

burada kalıp çiftçi olmak istediğini söylemiştir.[11] Hatta daha sonra eğitim ve diğer görevler için memleketinden uzak kaldığında buranın her zaman yüreğinde ve dilinde olduğunu ifade etmiştir.[12]

Şa'râvî doğduğu ve ilk eğitimini aldığı köyünden bağını hiçbir zaman koparmamıştır. Oranın kültürel, sosyal ve dinî hizmet alanında yükselmesi ve gelişmesi için büyük gayretler sarf etmiştir.[13] Şa'râvî'yle ilgili "*Ene min sülâleti ehli'l-Beyt*" adlı eseri kaleme alan Said Ebu'l-Ayneyn, konuyla alakalı şunları söylemiştir:

> "Şa'râvî kendisinin içinde fakir olarak yaşadığı ancak Allah'ın kendisini zenginleştirdiği Dekadûs köyüyle ilgili yaptığı icraatları –ki kendisi buradan uzak olmasına rağmen– görmem için beni oraya davet etti. Onun orada yaptığı ve milyonlarca cüneyh (Mısır para birimi) değerindeki hayır hizmetleriyle ilgili projelerini gördüm. Sağlık ve kültürel hizmet veren dernekler gördüm. Ezher'e hibe ettiği enstitüyü gördüm. Depremde zarar gören ve tekrardan inşa edilen büyük camiyi yaptırdığına şahit oldum. Zekât komisyonunu oluşturan ve böylelikle çoğunun çocukları lise ve üniversitelerde okuyan ve hiçbir geliri olmayan 250 civarındaki fakir aileye yardım sağlayan etkinliklere bizzat şahit oldum."[14]

Şa'râvî'nin babası, ilim ve âlimleri çok sevdiği gibi ibadete de çok düşkün biridir. O, okuma yazma bilmeyen, ancak hayat tecrübesine sahip bir çiftçi, ilim ve irfan aşığı bir şahsiyettir. Şa'râvî terbiye ve kültürünün büyük bir kısmını babasından aldığını ifade etmiştir.[15] Bundan dolayı o, oğlunun okumasını, ilim ehli ve âlim olmasını arzulamıştır.[16] Baba Şa'râvî, her zaman erken gittiği sabah namazına bir gün geç kalmış, arkadaşları merak edip sorduklarında eşinin o gece doğum yaptığını, bundan dolayı geç kaldığını belirtmiştir. Şa'râvî'nin dayısı Şa'râvî'nin babasına rüyasında bir çocuğun dünyaya geldiğini ve civciv şeklinde bu minberde insanlara

[11] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 20; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 13.
[12] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 44; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 13.
[13] Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 9; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 32.
[14] Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 9.
[15] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 51.
[16] Kâfî, eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecühû fi't-Tefsîr, 113.

hitap ettiğini gördüğünü söylemiş,[17] orada bulunanlar bu rüyanın doğru ve düzgün konuşmaya delâlet ettiğini değerlendirince babası onun âlim olması gerektiğini belirtmiştir. Şa'râvî, o günden sonra babasının onu sürekli Ezher'e hazırladığını ifade etmiştir.[18] Şa'râvî, annesinin de çok saf ve temiz olduğunu, adeta doğduğu fıtrat üzere bu temizliğini koruduğunu söylemiştir.[19]

Şa'râvî, doğduğu mekânın hem doğası hem de manevî bakımdan farklı olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde ailesinin soyu temiz olduğu gibi annesi, babası ve dedesi de salih ve temiz insanlardır. O, babasının ilmi çok sevdiğini, âlimlerin sohbetlerinde bulunduğunu ve ilimle ilişkisi olan herkese hizmet etmekten zevk aldığını ifade etmiştir.[20]

Bütün bunlar Şa'râvî'nin madden ve manen iyi yetişip gelişmesine ciddi manada zemin hazırlamıştır.[21] Kendisi bulunduğu çevre itibarıyla çok şanslı olduğunu ifade etmiştir. Çevresinin ıslah ve takva ehliyle kuşandığını, ailesinin Allah yolunda gayret gösteren şahsiyetler olduğunu, doğduğu yerin köy olması yönüyle kentlere nazaran ahlakî bakımından daha temiz olduğunu, bütün bunların ise ahlakî ve manevî gelişimine etki ettiğini ifade etmiştir.[22]

Şa'râvî'nin doğduğu köy, meziyet ve güzelliklere sahiptir. Köyde manevî ve ruhî bir yapı ve ortam mevcuttur.[23] Zira burada tarikatlar vardır ve bunlar yoğun bir şekilde dinî merasimler icra etmektedir. Bu bağlamda çeşitli dinî münâsebetler nedeniyle tarikat şeyhlerinin beldeye davet edildiği, beldedeki manevî atmosferin canlandığı, birçok dinî toplantının tertip edildiği belirtilmiştir. Bu toplantılarda

[17] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 51-53; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyt*, 9; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 16; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 14.
[18] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 16-17; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 16.
[19] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 118; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 23.
[20] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 20.
[21] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 17.
[22] Muhammed, *Menhecu'ş- Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 17-18.
[23] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 78.

Delâilü'l-Hayrât gibi kitaplar dağıtılmış, Şa'râvî de bu tip kitapları okumuş ve ezberlemiştir.[24]

Şa'râvî, memleketi Dekadûs'ta yıl boyunca dinî ve manevî faaliyetler olduğuna dikkat çekmiştir. Özellikle Ramazan ayının gelişiyle beraber durumun zirveye ulaştığını söylemiştir. Vaktinin çoğunu Hz. Peygamber'in vilâdeti (doğum yıl dönümü), İsra-Miraç geceleri, bayramlar ve hac mevsimleri ve bunlara bağlı olan kutlamalarla geçtiğini ifade eden Şa'râvî, bunların memleketinin dinî ve manevî havasını oluşturan münâsebetler olduğuna dikkat çekmiştir. Şa'râvî, tarikatların dinî ve manevî havanın oluşturulmasında lokomotif görevi üstlendiğini belirtmiştir. Tarikatların farklı olmasına rağmen köy halkının hiçbir ayırım yapmadan dinî faaliyet ve hizmetlerde seferber olduğuna işaret eden Şa'râvî, insanların bu dinî merasimlerle hayır ve hasenatta yarışırcasına üzerlerine düşen görev ve sorumluluğu yaptıklarını zikretmiştir.[25]

Şa'râvî'nin köyü imanın meziyet ve özelliğiyle vatan sevgisinin harmanlandığı bir köydür aynı zamanda. Dolayısıyla buradaki insanlar sağlam bir inanç ve dindarlığa sahip oldukları gibi vatan ve memleketini çok seven ve bu uğurda önemli kahramanlıklar gösteren insanlardır. Bu durum Şa'râvî'nin hayatına da yansımıştır.[26]

Bütün bunlar, Şa'râvî'nin çocukluğu üzerinde olumlu manada etki etmiş ve onun sağlam bir inanç, doğru bir istikamet ve şahsiyete sahip olmasını sağlamıştır. Çocukluğundan beri gerek ailesinden gerekse içinde doğup büyüdüğü memleketinden aldığı bilgi, görgü, kültür, ahlak ve vatanseverlik ruh ve örnekleri onun hayatını ve geleceğini doğru bir biçimde inşa eden önemli temel taşları olmuştur.[27]

Şa'râvî, yakalandığı hastalıkla uzun süre mücadele ettikten sonra 17 Haziran 1998 Çarşamba günü sabaha karşı Kahire'de 87 yaşında iken vefat etmiştir.

[24] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 18; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 12; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 29; Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, 11-15.
[25] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 15; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 18; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 31.
[26] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 18; Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 33.
[27] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 29; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 12.

Cenazesi, vasiyeti üzerine memleketi Dekadûs'a defnedilmiştir. Cenaze merasimine bir milyondan fazla kişi katılmıştır.[28]

1.2. Evliliği

Şaʿrâvî, tahsil hayatının başlangıcında,[29] istemese de özellikle babasının ısrarıyla[30] on dokuz yaşında iken evlenmek zorunda kalmıştır. Ancak babasının evlilik tercihinin kendisi için yararlı olduğunu, eşinin hayatında kendisine zorluk çıkarmadığını ve bu evliliğinden üç erkek iki kız çocuğunun olduğunu ifade etmiştir.[31]

Erken yaşta iken evlenmek durumunda kalan Şaʿrâvî, evliliğin sıhhat şartı olarak iki tarafın seçimi ve kabulü esaslarına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda başarılı bir evliliğin sağlanması için iki tarafın birbirini seçmesinin zorunlu olduğunu, İslâm'ın, karı koca arasındaki denkliğin sağlanmasını teşvik ettiğini belirtmiştir. Bu denkliğin mal ve güzellikte değil, eşyanın tabiatında ve özünde olduğuna dikkat çeken Şaʿrâvî, bunun da vücudun sıhhati, yaratılış ve değerlerdeki denklik olduğunu ortaya koymuştur.[32]

Ailedeki eğitim, disiplin ve terbiyeyi önemseyen Şaʿrâvî, özellikle çocukların daha küçükken eğitilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Özellikle bu konuda her şeyden önce iyi ve doğru bir örnekliğin yanı sıra çocuklara hayatın zorluklarına karşı sorumluluk anlayışını aşılamak gerektiğini, kendisinin de bu manada disiplini sağlamak ve çocuklara hedef göstermek için gayret etiğini ifade etmiştir.[33] O, Said Ebu'l-Ayneyn'e verdiği röportajda şunları söylemektedir:

---

[28] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 42; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 3; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-Tefsîr", 119; Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 10; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[29] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-duʿât*, 17; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13.

[30] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 39.

[31] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-duʿât*, 92; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 78-79-80; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 14.

[32] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 80; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 2; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 14; Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şaʿrâvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 81.

[33] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 81.

"Çocuğu iyi terbiye etmek gerekir. Çocuğa bir şeyler öğretmekle ona hayatın zorluklarını öğretmek arasında fark vardır. Çocuğun melekeleri, gelecek ve çevresi ile alakalı bilinci belirince bu eğitim verilmelidir. Yani kulakları işitmeyi, gözleri görmeyi, burnu koklamayı ve elleri dokunmayı hissetmeye başladığında onun terbiye ve talimine başlamak gerekir. Bu durumda kulaklarını kötü sözlerden, gözlerini ise çirkin görüntü ve manzaralardan korumalıyız. Ben şahsen ailedeki disiplini önemserim. Bu da anne ve baba ile olabilmektedir. Zira disiplin sağlanmadığı zaman bu aileyi hem yorar ve hem de sıkıntıya sokar. Çocuğa bir şey yaptığı zaman niçin bunu yaptığını veya yapmadığını açıklamak ve belletmek gerekir. Kendisinden ne istediğimizi ve karşı karşıya kaldığı şeyin gaye ve maksadını bilmelidir. Ona bunu öğretmek gerekir."[34]

Şa'râvî, bir taraftan tahsilini yapmaya çalışırken diğer taraftan ailesini geçindirmek için çalışmıştır.[35] Kendisi öğretmenliğe başladığında bile ağır hayat şartlarının üstesinden gelmekte zorlanmıştır. Aldığı maaş kendisine yetmemiştir. Zira evin kira oluşu, büyüyen çocukların masrafları vb. zorlu hayat şartları onu etkilemiştir. Babasının desteğine rağmen kendisi hayatın kötü şartlarına duçar olmuştur. Borçlanmış ve borçlardan dolayı büyük sıkıntılar yaşamıştır.[36]

1.3. Eğitim Hayatı ve İlmî Kişiliği

Şa'râvî, ilk eğitimini, "ruhumda ve hatıralarımda, sokaklarını hiç unutamadığım" dediği köyünde almıştır. Onun burada aldığı eğitim harfleri tanıma, kelime içindeki harflerin bağlantılarını öğrenme, okuma, yazma ve harekeleme becerisini kazanma şeklinde olmuştur.[37] 10 yaşında iken Abdülmecid Paşa'nın yanında hıfzını tamamlamış, kıraat ve yazmayı da onun yanında öğrenmiştir.[38]

---

[34] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 81-82.
[35] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 83; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13.
[36] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 84; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 169.
[37] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 15; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 24; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 11.
[38] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 14; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 17; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 11; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 24; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecühû fi't-Tefsîr", 113; Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şa'râvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 80; Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, 11-15.

Şa'râvî, derslerini iyi ezberlemeyen, okuması düzgün olmayan çocuklara karşı hocasının çok sert olduğunu belirtmiştir.[39]

Bu aşamada hoca levhaya kelimeleri yazar, talebeler de harfleri kelime içinde gördükleri gibi bağlantılarına dikkat ederek yazmaya çalışırlardı. Bu şekilde öğrenciler harflerin şeklini yazarak öğrenirlerdi. Daha sonra hoca kelimenin okunuşunu söyler, talebeler de tekrar ederlerdi. Ezberleme işlemi bu şekilde olurdu. Bu yöntemle talebelerin harfleri, onların şekillerini ve hüviyetini tanıması sağlanırdı. Öğrenci elleriyle levhadaki bu harflere dokunarak onu hisseder, harfin kelime içindeki konumunu algılamaya, harflerin birbirleriyle olan bağlantı şekillerini görmeye çalışırdı.[40]

Kur'ân-ı Kerîm eğitiminin okuma-yazma ve düzgün konuşmayı öğrenmelerine vesile olduğuna dikkat çeken müellif,[41] Kur'ân'da yazıldığı gibi okunmayan حم عسق âyetini yanlış okuduktan sonra Kur'ân'ın niçin yazılı değil de sema' ile nazil olduğunu yeni anladığını belirtmiştir.[42]

Şa'râvî ilk eğitiminden sonra 1926'da Ezher'in Zekâzik'teki ilkokuluna kaydolmuş[43] ve burada Ezher'e giriş eğitimi almıştır. Ancak başlangıçta Ezher'de tahsiline başlama konusunda isteksiz olan müellif, babasının ısrarlarıyla neticede Ezher-i Şerif'e gitme yönünde Allah'ın takdirinin tecelli ettiğini ve böylece bu noktada babasının hülyasının gerçekleştiğini söylemiştir.[44] Dolayısıyla 1926 yılında

[39] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 17; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 110-111;Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 14; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 21; Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 35; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 11.

[40] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 75-79; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 15; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 24; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 11-12.

[41] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 15.

[42] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 31.

[43] Görgün, "Şa'râvî", 38/350.

[44] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 44-49; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 16-18; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 36-37; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 21-22; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 48.

Ezher'e bağlı olan Zekâzik'teki ilkokul eğitimine başlamış ve 1932 yılında söz konusu eğitimini bitirerek diploma almaya hak kazanmıştır.[45]

Şaʿrâvî, Ezher'e bağlı Zekâzik İlkokulunu bitirdikten sonra aynı yerdeki Ezher'e bağlı liseye kaydolmuştur.[46] Lise çağındaki genç Şaʿrâvî'nin hayatında böylelikle yeni bir aşama ve yeni bir dönem başlamıştır. Zira Şaʿrâvî bu dönemde İngiliz sömürgesine karşı geliştirilen tepki ve protestoların hareket ve örgütleme merkezi olan Ezher ve Vatan hareketlerine katılmış ve bu durum onun hayatında derin izler bırakmıştır. Çünkü işgale karşı gösterilen protestoların başını Ezher'in önemli hoca ve talebeleri çekmiştir. Toplumun değişik kademelerindeki binlerce insan, Ezher'de bir araya gelmiş, hocalar, âlimler ve hatipler, işgale karşı konuşmalar yapmıştır.[47]

Bu dönemde insanların Ezher'in organizasyon ve yönlendirmesiyle motive oldukları görülmektedir. Zira Ezher ve ona bağlı şubeler/eğitim kurumları/okullar, resmî ve sistemli din eğitiminin ağırlıklı olarak verildiği eğitim müesseseleri olduğundan halk nezdinde önemli bir saygınlığa sahiptir. Halkın kendisine "Ezher-i Şerif" dedikleri eğitim kurumları, yapıları ve eğitim müfredatı açısından farklı bir özellik arz etmektedir. Haliyle böyle bir kurumun halk nezdinde karşılık bulması normal karşılanmalıdır.

1919 yıllarında Mısır İngilizlerin işgali altındaydı. Halk bundan muzdarip olduğundan işgal karşıtı hareket ve protestoya katılırdı. Bu durum devrime dönüştü ve 1919 yılı devrimi yaşandı. İşgale karşı geliştirilen devrim ve başkaldırının yapılmasında ve organizasyonunda Ezher önemli bir role sahip olmuştur.[48] İfade edilen devrim tarihinde işgale karşı ortaya konan protesto ve faaliyetlerin ana

[45] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 27; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 28; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-Tefsîr", 113; el-'Îd Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî* (Cezayir: Câmia'tu Muhammed Hâyder Biskre, Doktora Tezi, 2015), 9.

[46] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 27; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[47] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 27; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[48] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 28-29; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13; Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 32-33; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

merkezi Ezher'di.[49] Burada gerçekleştirilen faaliyet ve aktiviteler nedeniyle gözler ve dikkatler buraya yoğunlaşıyordu. Dolayısıyla söz konusu dikkatlerin dağıtılması, faaliyet ve protestoların ülkenin farklı yerlerine yayılması için Ezher'e bağlı değişik şehirlerde okulların yapılmasına karar verilmiştir.[50] Zekâzik'teki okul da bu niyet ve projenin sonucu ortaya çıkmıştır. Şaʿrâvî'ye göre buradaki eğitim kurumu, yapı bakımından, sahip olduğu eğitim müfredatı[51] ve işgale karşı geliştirilen faaliyetlerde üstlendiği rol ve misyon bakımından diğerlerinden çok farklı bir konuma sahipti.[52]

Şaʿrâvî'nin Zekâzik'teki eğitimiyle beraber hayatının değiştiğini ifade etmiştik. Zira Kahire'nin dışında işgale karşı oluşan tüm tepki, başkaldırı, mücadele ve protestoların başını Zekâzik Okulu çekmiştir. Zira buradaki öğrencilerin çoğunluğu fakir kimselerin çocuklarıdır ve aileleri onları yüce bir dava için adeta Ezher'e hibe etmişlerdir. Bu bakımdan burası işgale karşı oluşturulan faaliyetlerde çok etkin olmuş ve bu manada önemli bir vazife ifa etmiştir. İşte içinde bulunduğu ortamdaki sosyal, siyasal vb. durumlara karşı duyarsız kalmak istemeyen Şaʿrâvî, bu konuda üzerine düşen görevin ve sorumluluğun farkında olmuş ve bunu hakkıyla yerine getirmekten geri durmamıştır. Bu hususta sadece işin içinde olmakla kalmamış, faaliyet ve etkinliklerin yerine getirilmesine öncülük etmiştir. Bu çerçevede 1934 yılında Ezher Üniversitesi öğrenciler birliği başkanı olarak önemli bir görev ve sorumluluk almıştır. İşgale karşı oluşturulan Ezher ve Vatan hareketlerine etkin bir biçimde katılmıştır. Şaʿrâvî, defalarca gözaltına alınmış, hapis yatmış, hatta bir müddet Ezher ile ilişiği kesilmiştir.[53]

---

[49] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 28-29; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 2-3.

[50] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 35.

[51] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 29. Not: Ezher'e bağlı Zekâzik Okulunun eğitimi 9 yıllıktı. Başlangıç eğitimi 4 yıllık olup bunu bitiren ilkokul diplomasını almayı hak kazınır, aynı zamanda şeyh lakabını da alırdı. Ki Şaʿrâvî de bu lakabı almayı hak kazanmıştır. Geri kalan 5 yıllık eğitim süresi de lise kısmını oluşturmakta ve bu da iki kademe şeklinde olmaktaydı. İlk 3 yılı lise yeterlik dönemi olurken geri kalan 2 yıllık kısmı ise liseyi tamamlama bölümünü teşkil etmekteydi. Lise kısmında kimya, tabiat, matematik, geometri vb. okul dersleri verilmekteydi.

[52] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 28-29; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 13-14.

[53] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 30; Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 66; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 42-45; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 14; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 2-3; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

Öğrenciliği devrim olaylarıyla başlayan Şaʿrâvî,[54] öğrencilik yıllarındaki mücadelesiyle alakalı o günlerin güzel günler olduğunu ve bunların gençlik, mücadele, cihad, devrim ve uyanış günleri olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda bütün bunların; Ezher-i Şerif, vatan, İslâm mesajı ve uzun bir uykudan sonra yeniden uyanış için olduğunu ifade etmiştir. Zira o dönemde memleket İngilizlerin işgali altındaydı.[55]

Şaʿrâvî'nin bütün mücadele ve gayreti aslında din, iman, vatan, millet ve memleket içindir.[56] Sadece içi boş bir gençlik hevesi ve saikıyla oluşan bir şey değildir. Bu bakımdan onu öne çıkartan ve toplumun her kesiminin kabulüne mazhar kılan temel etken de ifade ettiğimiz bu meziyetlerdir. Onun hükûmetçe defalarca gözaltına alınmasına, tutuklanmasına ve cezaevine atılmasına sebep olan şey neydi? Bu noktada Şaʿrâvî, Nuhas Paşa görevden alındığında onu görevden azleden kralı eleştiren bir kaside okuduğunu ve bunun devlet başkanının şahsına bir hakaret suçu olarak kabul edildiğinden kendisinin hedef alındığını belirtmiştir.[57]

Şaʿrâvî gözaltına alındıktan sonra dörder gün arayla gözaltı süresi uzatılır. Bu şekilde 30 gün boyunca nezarette kalır. Sonunda mahkemeye çıkartılır ve bir aylık hapis cezası alır. Fakat bir ay gözaltında kaldığı için gözaltı süresi, aldığı cezasından düşürülüp/mahsup edilince serbest bırakılır.[58]

Şaʿrâvî gözaltına alındıktan sora gerek polis yetkililerine karşı ve gerekse de savcı ve hâkime karşı olsun haklı davasından asla taviz vermez. Çekinmeden haklılığını ve davasının gerçekliğini beyan etmekten geri kalmaz. Durum böyle olunca gerek gözaltında iken ve gerekse de mahkeme ve sonraki aşamalarda olsun kendisine iyi davranılır.[59]

---

[54] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 25.
[55] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 30; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 135.
[56] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 7; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 14.
[57] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 31-33; Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 66-67; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 44-45.
[58] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 34; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 45; Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 8.
[59] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 34-35; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 45.

Şaʿrâvî'nin bir aylık hapis cezası onaylandıktan sonra Ezher ile ilişiği kesilme kararı çıkar. Ancak daha sonra Şaʿrâvî'nin kendisini çok sevdiği ve onun uğrunda ceza aldığı Nuhas Paşa iktidara gelince siyasî hükümle ortaya konan bütün dosyaları bakanlar kurulunda yaktı. Böylelikle Şaʿrâvî tekrardan Ezher'e geri dönmüş oldu.[60]

Genelde her cezanın arka planında ve gayesinde suç ile suçluyu birbirinden uzaklaştırmak vardır. Başka bir ifadeyle cezanın suçu önleyici ve caydırıcı özelliği vardır. Fakat Şaʿrâvî'nin öğrencilik yıllarında gerek kendisinin ve gerekse dava arkadaşlarının aldıkları cezadan dolayı davalarından hiçbir şekilde vazgeçmedikleri, aksine aldıkları cezanın onları daha fazla davalarına bağlı hale getirdiği görülmektedir. Kendisi bu hususta Said Ebu'l-Ayneyn'e verdiği röportajda şunları ifade etmiştir:

> "O dönemin nesli, yüksek ruhlu olup baskı ve engellemeleri kabul etmeyen bir yapıdaydı. Allah'ın dışında hiçbir güce boyun eğip eğilmeyi kabul etmiyordu. Güçlü bir itikat, şahsiyet ve dava ruhuna sahip olan bir kimse hiçbir zulme boyun eğmezdi. Parlamento çatısı altında olup 'biz burada kanunu ve yasaları çiğneyen herkesi ezmeye hazırız' diyenlere de boyun eğmezlerdi. Böyle olanları hapishaneye atarak böylelikle susturacaklarını ve onlardan kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Oysaki ceza alıp hapisten çıkanlar daha sert ve çetin olurlardı."[61]

Şaʿrâvî, liseden sonra 1936'da Kahire'ye giderek Ezher'e bağlı Külliyyetü'l-Lugâti'l-Arabiyye'ye (Arap Dil ve Edebiyat Fakültesine) girer.[62] 1941 yılında tahsilini bitirir ve iki yıl sonra ders verme salahiyetini elde eder.[63] Akabinde atanmak için imtihana girer ve ilk imtihanda başarılı olur. Tanta'daki Ezher Okuluna

[60] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 35.
[61] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 35.
[62] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350; Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şaʿrâvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 80; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 2.
[63] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 84; Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 9; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 169; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

öğretmen olarak atanır. Tanta, İskenderiye ve Zekâzik'te yıllarca bu mesleği sürdürür.[64]

1.3.1. Hocaları ve Öğrencileri

Tahsil hayatında birçok aşamadan geçen Şa'râvî'nin her aşamada ilim hayatını şekillendiren birçok mütehassıs hocası olmuştur.[65] Bunların başında ona ilk Kur'ân tedrisatını veren Şeyh Abdülmecid Pâşâ[66] gelmektedir. Ezher'e giriş eğitim sürecindeki ilk hocaları Şeyh Mustafa Sâvî, Şeyh Ahmed Mekkî, Şeyh Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd ve Şeyh Muhammed Âli eş-Şerkabânî'dir. Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesindeki hocaları ise, Şeyh İbrahim Hamrûş, Abdülganî Ali Hasan, Emin Surûr, Şeyh Muhammed Gurâbe, Muhammed Nur el-Hasan, Abdülhamîd Abdülgaffâr Nâsif, Câd Salih, Muhammed Hasan et-Tavdî, Süleyman en-Navvâr, Abdülhalîm Kâdûm, Şeyh Muhammed Abdüllatîf Dırâz, Ali Muhammed Mahmûd Câvîş, Ahmed Şeref, Abdülhâdî es-Seyyid el-Adl, Muhammed Tantâvî Kubeyşe, Şeyh Abdülmüteâl es-Saîdî, Muhammed et-Tuneyhî, Abdurrahîm el-Biltânî, Şeyh Muhyiddîn Abdülhamîd İbrahim, Şeyh Ahmed Yûsuf Necâtî, Şeyh Ahmed İ'mâre, Şeyh Süleyman İ'mâre, Muhammed Mustafa el-Merağî'dir.[67]

Mısır'da ve Suudi Arabistan'da yıllarca hocalık yapan Şa'râvî, arkasında binlerce öğrenci bırakmıştır.[68] Özellikle Hasan Şenâvî, Muhammed Abdülhamîd el-Hadîdî, Hâmid Ali Zakzûk, Şeyh Seyyid Sa'dî gibi isimler onun talebeleri arasındadır.[69] Ayrıca televizyon programlarını can kulağıyla izleyen, dersine ve konferanslarına katılan, ondan fetva alan, sohbetine katılan ve onu takip eden herkesi onun talebesi saymak mümkündür.[70]

---

[64] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 84; Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 9; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 169; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[65] Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 45.

[66] "Bâşe-باشة" şeklinde de telaffuz edilmektedir. (Demiryorgan, *Şa'râvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Kur'ân'ın İ'câzı*, *5*; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 45).

[67] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 25-26; Zeynep Demiryorgan, *Şa'râvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Kur'ân'ın İ'câzı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 5; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 45; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[68] Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 46.

[69] Demiryorgan, *Şa'râvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Kur'ân'ın İ'câzı*, *5.*

[70] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 26.

1.3.2. Etkilendiği Bazı Âlimler

Şa'râvî'nin ilim ve düşünce ufkunu şekillendiren birçok âlim, hoca, müfessir, dava adamı ve mütefekkir bulunmaktadır. Onun ilim ve fikir dünyasını şekillendirenler, başta Kur'ân hıfzına başladığı andan itibaren Ezher Üniversitesine gelene kadarki süreçteki hocaları ve Ezher'deki hocalarıdır. Şa'râvî, bunların haricinde özellikle etkilendiği bazı âlim ve dava adamlarını zikretmekte, bazen onlardan bazısının görüşünü beğenerek aktarmaktadır.

Şa'râvî, sohbetlerine katılıp ilim ve irfanından yararlandığı İhvân-ı Müslimînin kurucusu Hasan el-Bennâ'dan etkilendiğini söylemiştir.[71] Hasan el-Bennâ için "O, Allah davasında zirvededir. Hz. Peygamber'in siyerini çok iyi bellemiş,[72] ikna kabiliyeti güçlü, özü sözü birdir."[73] şeklindeki sözleri bunu pekiştirmektedir.

Şa'râvî, tefsir yaparken zaman zaman bazı âlimlere atıfta bulunarak tefsirinde onların görüşlerine yer vermiştir. Bunların bir kısmından etkilendiğini, onların yorum ve anlayışlarına hayran kaldığını belirten ifadeler kullanmıştır. Bu bağlamda tefsirinde isimlerini anarak yararlandığı âlimleri; Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Basra'nın âlim ve zahidlerinden Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Seyyid Kutub (ö. 1966) şeklinde sıralamak mümkündür.

Şimdi müfessirimizin en çok etkilendiği ve görüşlerinden istifade ederek tefsirinde nispeten daha çok yer verdiği bu âlimleri ayrı ayrı ele alalım.

1. Ca'fer es-Sâdık

Şa'râvî, Ca'fer es-Sâdık'ı "Kur'ân ilmini (fıkhını) bilme konusunda insanların en iyisi, Kur'ân'daki ilahî sırları istinbat etme (nasstan hüküm çıkarma) konusunda da onların en bilgini"[74] şeklinde tanıtmaktadır. O, "Büyük günahların Kur'ân'daki

---

[71] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 86; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 15-18; Görgün, "Şa'râvî", 38/350.

[72] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 86; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 67.

[73] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 67.

[74] وكان من أفقه الناس بالقرآن، وكان من أعلمهم في استنباط أسرار الله في القرآن، … (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1877).

delilleri nelerdir?" şeklinde Amr b. Ubeyd'in sorduğu sorunun cevabında Ca'fer es-Sâdık'ın her büyük günah için bir âyeti delil olarak getirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Şa'râvî, Ca'fer es-Sâdık'ın şu günahları âyetlerle delillendirerek bunların büyük günah olduğunu aktarmaktadır: Şirk/Allah'a ortak koşmak,[75] Allah'tan ümit kesmek,[76] Allah'ın cezasından emin olmak,[77] anne-babaya asi olmak,[78] adam öldürmek,[79] masum ve bir şeyden haberi olmayan mü'mine bir kadına zina iftirasında bulunmak,[80] faiz yemek,[81] savaş gününde kaçmak,[82] yetimin malını yemek,[83] zina yapmak,[84] şahitliği gizlemek (كتمان الشهادة),[85] gamûs yemini etmek (اليمين الغموس),[86] ganimet malında hıyanet etmek (الغلول),[87] içki içmek,[88] namazı terk etmek,[89] verilen sözden caymak ve sıla-i rahimi kesmek.[90]

---

[75] ...: إِنَّ الله لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَآءُ "*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar*." (Nisâ' 4/48).

إِنَّهُ مَن يُشْرِكْ بالله فَقَدْ حَرَّمَ الله عَلَيهِ الجنة "*Kim Allah'a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır.*" (Mâide 5/72).

[76] إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِن رَّوْحِ الله إِلاَّ القوم الكافرون "*Kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.*" (Yûsuf 12/87).

[77] فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ الله إِلاَّ القوم الخاسرون "*Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.*" (A'râf 7/99).

[78] وَبَرّاً بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّاراً شَقِيّاً "*Beni anama saygılı kıldı. Beni azgın bir zorba kılmadı*." (Meryem 19/32). Anne-babaya asi olmanın büyük günahlardan sayılmasının illeti, âyette bunu yapanın "*azgın bir zorba*" olarak zikredilmesi gösterilmektedir. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2157).

[79] وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُّتَعَمِّداً فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا "*Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir.*" (Nisâ' 4/93).

[80] إِنَّ الذين يَرْمُونَ المحصنات الغافلات المؤمنات لُعِنُواْ فِي الدنيا والآخرة وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ "*İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mü'min kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir.*" (Nûr 24/23).

[81] الذين يَأْكُلُونَ الربا لَا يَقُومُونَ إِلاَّ كَمَا يَقُومُ الذي يَتَخَبَّطُهُ الشيطان مِنَ المس "*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar.*" (Bakara 2/275).

[82] وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاَّ مُتَحَرِّفاً لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إلى فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ الله وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ المصير "*Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!*" (Enfâl 8/16).

[83] إِنَّ الذين يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ اليتامى ظُلْماً إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيراً "*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.*" (Nisâ' 4/10).

[84] ...وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا وَمَن يَفْعَلْ ذلك يَلْقَ أَثَاماً يُضَاعَفْ لَهُ العذاب يَوْمَ القيامة وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانا "*(Rahmanın has kulları) zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır*." (Furkân 25/68-69).

[85] وَلَا تَكْتُمُواْ الشهادة وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ "*Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.*" (Bakara 2/283).

[86] إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ "*Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.*" (Âl-i İmrân 3/77).

[87] وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ القيامة "*Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir.*" (Âl-i İmrân 3/161).

Ca‘fer es-Sâdık’ın büyük günahların Kur’ân’daki izdüşümünü gözler önüne seren tefsirinden bir kesit aktaran Şa‘râvî, bütün bunların Kur’ân nassıyla büyük günahlar olduğunu ve her birisiyle beraber bir hikmet olduğunu belirtmektedir. Sonra, “Bunlar, Efendimiz Ca‘fer es-Sâdık’ın zikrettiği büyük günahlardır.” demektedir.[91] Ayrıca müfessirimizin, Ca‘fer es-Sâdık için kullanmış olduğu şu söz de onun bu konudaki yaklaşımını pekiştirmektedir: “Biz biliyoruz ki, Efendimiz Ca‘fer es-Sâdık kendisine soru sorulma konusunda insanların en layık olanıdır. Zira o, Ehl-i Beyt’in âlimidir. Çünkü o, Kur’ân hazinelerini araştırmış, ondan sırlar çıkarmış ve (manevî) feyiz içinde yaşamıştır.”[92] Ayrıca “Büyük günahların Kur’ân’daki delilleri nelerdir?” şeklinde gelen soruya karşılık Ca‘fer es-Sâdık’ın hiç tereddüt göstermeden Kur’ân’ın çeşitli yerlerinden âyetler getirerek bir bütünlük içerisinde cevaplar vermesi, onun cesaretine ve Kur’ân sırlarına olan vukûfiyetine delâlet etmektedir.”[93]

Ca‘fer es-Sâdık’ın Kur’ân âyetlerini ve bunların birbirleriyle ilişkilerini bilme konusunda ince bir anlayış ve derin bir kavrayışa sahip olduğunu belirten müfessirimiz, onun dört duruma uygun olarak dört âyeti akabinde gelen âyetlerle irtibatlandırarak bazı sonuçlara vardığı tefsir anlayışını aktarmaktadır. Buna göre bir şeyden korkan kişinin, حسبنا الله ونعم الوكيل[94] demesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Zira ardından gelen âyetin[95] bu duruma karşılık olduğunu belirtmektedir. Kedere gark olmuş birinin, âyetini/duasını okuması لَآ إله إِلَآ أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظالمين[96]

---

[88] إِنَّمَا الخمر والميسر والأنصاب والأزلام رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشيطان فاجتنبوه لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "*...(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*" (Mâide 5/90). İçkinin yasaklanma illeti, Yüce Allah’ın onu putperestlikle beraber anmasıdır. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2158).

[89] مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ قَالُواْ لَمْ نَكُ مِنَ المصلين "*…Sizi Sekar’a (cehenneme) ne soktu? Onlar şöyle derler: ‘Biz namaz kılanlardan değildik.* " (Müddessir 74/42-43).

[90] اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهٖ وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللهُ بِهٖ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ "*Onlar, Allah’a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah’ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlakî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*" (Bakara 2/28).

[91] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2159, تلك هي الكبائر التي ذكرها سيدنا جعفر الصادق (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2177).

[92] ونعرف سيدنا جعفر الصادق وهو أولى الناس بأن يُسأل؛ لأنه عالم أهل البيت، ولأنه قد بحث في كنوز القرآن وأخرج منها الأسرار وعاش في رحاب الفيض، (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2156).

[93] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2159.

[94] "*Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!*" (Âl-i İmrân 3/173).

[95] فانقلبوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ الله وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سواء "*Bundan dolayı Allah’tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler*." (Âl-i İmrân 3/174).

[96] "*Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum.*" (Enbiyâ’ 21/87).

gerektiğini, çünkü sonra gelen âyetin[97] bunun karşılığı olduğunu ifade etmektedir. Tuzağa düşürülmek istenen birinin, â âyetini/duınıs وَأُفَوِّضُ أمري إِلَى الله إِنَّ الله بَصِيرٌ بالعباد[98] okuması gerektiğini, nitekim sonrasında gelen âyetin[99] bunun karşılığı olduğunu belirtmektedir. Dünya ve süsünü talep edip de Allah Teâlâ'nın مَا شَآءَ الله لَا قُوَّةَ إِلَاّ بالله[100] sözünü söylemeye dikkat çekmekte, zira sonrasındaki âyetin[101] buna cevap olduğunu ifade etmektedir.[102]

Şa'râvî, Ca'fer es-Sâdık'a nispet ettiği bu bilgileri aktardıktan sonra şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Ca'fer es-Sâdık (r.a.), böylece beşer olarak insanın başına gelebilecek dört durum için Allah'ın kitabından dört âyet bulmuştur. Bu durumların her birisiyle beraber delilini Kur'ân'dan getirmiştir."[103]

Tefsirinin bir başka yerinde aynı konuya temas eden Şa'râvî, Ca'fer es-Sâdık'ın bir âyeti söyledikten sonra sonraki âyette atıfta bulunurken kullandığı ifadeye dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Şa'râvî şunları söylemektedir: "Efendimiz Ca'fer es-Sâdık'ın söylediği 'Ondan sonra Allah'ın buyurduğunu işitmekteyim.' şeklindeki delil istinbatına bak."[104] Müfessirimiz, burada Ca'fer es-Sâdık'ın قرأت "okudum" değil de سمعت الله "Allah'tan işittim" demesinin dikkat çekici olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre burada vurgulanmak istenen şey, insan Kur'ân okuduğu zaman konuşanın sanki Allah olduğuna dikkat etmesi gerektiğidir.[105]

Şa'râvî, Ca'fer es-Sâdık'ın bazı idarecilerle olan ilişki ve duruşunu tefsirinin farklı yerlerinde değişik vesilelerle aktarmaktadır. Mesela Şa'râvî'nin aktardığına göre dönemin halifesi bir gün Ca'fer es-Sâdık'ı çağırarak ona niçin diğer insanlar gibi kendilerini ziyaret etmediğini sorar. Ca'fer es-Sâdık da ona cevaben şunları

---

[97] فاستجبنا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الغم وكذلك نُنجِي المؤمنين "*Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarırız.*" (Enbiyâ' 21/88).

[98] "*Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını hakkıyla görendir.*" *(*Gâfir 40/44).

[99] فَوقَاهُ الله سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُواْ وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سواء العذاب "*Allah, onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azabın en kötüsü kuşattı*." (Gâfir 40/45).

[100] "*Maşallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır.*" (Kehf 18/39).

[101] أَن يُؤْتِيَنِ خَيْراً مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَاناً مِّنَ السمآء فَتُصْبِحَ صَعِيداً زَلَقاً "*Belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak haline geliverir.*" *(*Kehf 18/40).

[102] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/6280-6282. Aynı konu için ayrıca bk. *Aynı eser*, 3/1877-1880.

[103] وهكذا وجد جعفر الصادق رضي الله عنه في كتاب الله أربع آيات لأربع حالات نفسية تصيب البشر، وجاء مع كل حالة دليلها من القرآن الكريم (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/6282).

[104] انظر لاستنباط الدليل، الذي يقوله سيدنا جعفر: فإني سمعت الله بعقبها يقول (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2159).

[105] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2160.

söyler: “Malım yok ki ondan dolayı senden korkayım, sende ahiretle ilgili bir şey yok ki ona ümitleneyim.”[106]

2. Amr b. Ubeyd

Şa‘râvî, Amr b. Ubeyd hakkında halifelerden birisinin “Amr b. Ubeyd hariç hepsi (âlimler) av peşinde/maddî çıkar peşinde.”[107] dediğini belirtmekte ve Amr b. Ubeyd ile Ca‘fer es-Sâdık arasında gerçekleşen büyük günah meselesiyle alakalı diyaloğu bize aktarmaktadır. Buna göre Amr b. Ubeyd, büyük günahların delillerini âlimlerin sözlerinden değil de Kur’ân’dan alma konunda ısrarlıdır. Bu konuda “Her kim büyük günahlardan bahsederse Kur’ân’dan delil getirsin.” demektedir. Bunun için Ca‘fer es-Sâdık’ın huzuruna gittiğinde, “Bu soruyu soracak uygun adamı buldum.” der. Sonrasında ona şu âyeti okur: الذين يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الإثم والفواحش إِلَاّ اللمم “*Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.*”[108] Daha sonra sorusuna verilen cevapları dikkatle dinler.[109]

Amr b. Ubeyd’in büyük günahların Kur’ân’daki yerini merak etmesi, bunu işin ehli olarak kabul ettiği Ca‘fer es-Sâdık’a sorması ve sonrasında gelen cevaplara itiraz etmeden dinlemesi, onun, aldığı cevapları onayladığını göstermektedir. Bundan dolayıdır ki Şa‘râvî, Ca‘fer es-Sâdık’ın söz konusu soruya verdiği cevaplarını aktardıktan sonra bunları, “Efendimiz İbn Ubeyd’in bize sunduğunu, zira onun bir âlimle konuşarak bunları ortaya koyduğunu” söylemiştir.[110] Buna göre Şa‘râvî, Amr b. Ubeyd’in büyük günahların Kur’ân’dan âyetlerle gösterilmesindeki rolüne dikkat çekmiş, ayrıca ona “efendimiz-seyyidimiz” şeklinde hitap ederek ona verdiği önemi göstermiştir.

3. Fahreddin er-Râzî

---

[106] ليس عندي من الدنيا ما أخافك عليه ، وليس عندك من الآخرة ما أرجوك له. (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şaʿrâvî*, 17/10753).

[107] “Amr b. كلهم طالب صيد غير عمرو بن عبيد، أي أن كل العلماء يذهبون إلى هناك ليأخذوا هبات وهدايا إلا عمرو بن عبيد Ubeyd hariç hepsi (bütün âlimler) av peşinde/av talibidir. Yani bütün âlimler hediye ve bağış almak için oraya giderler; fakat Amr b. Ubeyd böyle değildir.” (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şaʿrâvî*, 4/2155-2156).

[108] Necm 53/32.

[109] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şaʿrâvî*, 4/2155-2156.

[110] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şaʿrâvî*, 4/2159, 4/2177.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şa‘râvî, “el-mufessiru’l-celîl” dediği Fahreddin er-Râzî’nin üç konudaki yorumuna atıfta bulunmaktadır. Bunlar; er-Râzî’nin imanın fıtrî (fıtrat delili) oluşunu delillerle ispatlamaya çalışması yönündeki yaklaşımı,[111] insan vücudunu oluşturan unsurların neler olduğu konusundaki düşüncesi[112] ve hurûf-ı mukattaanın ince bir hesap ve hikmet taşıdığı noktasındaki görüşü[113] şeklinde sıralanabilir.

4. Zemahşerî

Şa‘râvî, tefsirinde zaman zaman kendisine “şeyhimiz” dediği Zemahşerî’ye de atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda ona atıfta bulunduğu ve görüşlerine başvurduğu konulardan birisi vücûd ve imkân delili meselesidir.[114] Yine bazen dil, belâgat ve mantık konularında Zemahşerî’nin görüşlerine atıfta bulunarak ilgili görüşleri tefsirinde kullanmaktadır.[115]

5. Muhammed Abduh

Şa‘râvî’nin tefsirinde atıfta bulunduğu ve yer yer görüşlerine başvurduğu âlimlerden biri de Muhammed Abduh’tur. Şa‘râvî Abduh’un bazı görüş ve tespitlerinin zekice ve akıllıca olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda “insan aklının hayatın bütün taleplerini kavramakta sınırlı olduğu” konusundaki yaklaşımının zekice olduğunu ifade etmektedir.[116] Yine Şa‘râvî, Abduh’un Fransa’da iken bir oryantalistin ona Kur’ân hakkında sorduğu soruya verdiği cevabını aktarmaktadır. Oryantalist ona, “Siz diyorsunuz ki Kur’ân, her şeyi içermektedir? Öyleyse bana bir çuval buğdaydan kaç ekmek çıkacağını Kur’ân’dan göster.” şeklinde bir soru sorar. Bunun üzerine Abduh, bir fırıncıyı çağırır ve ondan konuyla alakalı net bilgiler alır. Ancak oryantalistin ısrarla “Kur’ân’dan cevap almak istiyorum.” demesi üzerine

[111] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa‘râvî*, 12/7453.
[112] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa‘râvî*, 18/11167.
[113] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa‘râvî*, 20/12561-12562.
[114] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa‘râvî*, 9/5198.
[115] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa‘râvî*, 15/9582, 19/11590.
[116] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa‘râvî*, 11/6820.

Abduh, فاسئلوا أَهْلَ الذكر إن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ "*Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.*"[117] âyetini okur.[118]

Burada hemen şunu da ifade edelim ki Şa'râvî, zaman zaman Abduh'u bazı fikirlerinden dolayı sert bir şekilde eleştirmektedir. Örneğin Abduh'un Ebabil kuşlarının Ebrehe ordusuna attığı taşların mahiyeti konundaki yorumundan dolayı onu yerden yere vurmaktadır.[119] Bu mesele, çalışmamızın ilgili yerinde ele alınacaktır.

6. Seyyid Kutub

Şa'râvî'nin tefsirinde kendisine atıfta bulunduğu ve zaman zaman görüşlerini beğenerek aktardığı âlimlerden birisi de Seyyid Kutub'tur. Seyyid Kutub için "şehit" diyen Şa'râvî, onun dede yetimlerinin mirastan pay almaya daha evla oldukları konusundaki yorumunu, "Güzel bir mülahazada bulunmuştur." şeklinde değerlendirmiştir.[120] Müfessirimiz, ayrıca Seyyid Kutub'un bazı âyetler arasındaki münâsebet tespitleri hususundaki görüşlerini aktararak değerlendirmektedir. Bu konu da çalışmamızın ilgili yerinde ele alınacaktır.[121]

1.3.3. Tenkit Ettiği Bazı Âlimler ve Kesimler

Şa'râvî, İslâm dininin genel anlayışına, Kur'ân'ın ruhuna ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) sünnetine ters olan veya ters olduğunu düşündüğü birçok görüş, akım, kesim ve zihniyete karşı çıkmıştır. Kimi âlimi de savunduğu düşüncesinden dolayı şiddetle tenkit etmiştir. Müfessirimiz, söz konusu yanlış anlayışlara karşı çıkarken doğru dinî kıstasları, akıl ve mantığı kullanarak savunduğu yaklaşımı temellendirmeye çalışmıştır.

Şa'râvî'nin karşı çıktığı veya yanlış kabul ettiği anlayışların başında kendilerine السطحيون dediği, dinî bilgilerde yüzeysel bakış açısına sahip olanlar gelmektedir. O, söz konusu ifadeyi kullanırken ve bu zihin yapısını zikrederken

[117] Enbiyâ' 21/7.
[118] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10729.
[119] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme* (Kahire: Dâru'r-Râyye, 2008), 575.
[120] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2015.
[121] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1743.

herhangi bir isim belirtmemiş, söz konusu anlayışı iki açıdan tenkit etmiştir. Bunlardan birincisi münâsebâtü'l-Kur'ân konusuna giren âyet ve sûreler arasındaki insicâm ve irtibat konusudur.[122] Bu meseleyi çalışmamızın ilgili yerinde ele alacağımızdan burada ayrıca yer verilmeyecektir. İkincisi ise dini yalanlama veya değersizleştirme düşüncesidir. Zira dinin gerçeği, sorumluluğu ve haliyle meşakkati beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yüzeysel din algısının etkisiyle dini tasdik etme meselesinin tartışma konusu yapıldığını ileri süren Şa'râvî, bu tip tartışmaların sahibinin kendisine haksızlık yaptığına delâlet ettiğini ifade etmektedir. Ona göre bu duruma düşen kimisinin "Mademki Allah bana her şeyi yazmıştır, bana günahı yazdığı halde niye bana azap veriyor?" şeklinde dedikleri olmaktadır.[123]

Şa'râvî, yanlış ve sathi din algısına sahip kişinin, "Kötü kaderimi Allah yazdı." ifadesine şöyle demek gerektiğini ifade etmektedir: "Sen bu durumda kaderimi özellikle Allah yazdı diyorsun. Mademki Allah'ın yazdığına inanıyorsun, öyleyse niye O'na inanmıyorsun ve O'nun yolunun hükümlerine (dininin prensiplerine) rıza göstermiyorsun?" Fakat böyle düşünenlerin buna karşı mantıklı bir duruş sergilemediklerini belirten müfessirimiz, bu noktada gösterilmesi gereken mantıklı ve sağlam duruşun, meseleyi tersten anlamak olduğunu belirtmektedir. Ona göre söz konusu duruş, mademki Allah kullara itaat yazmıştır, öyleyse buna karşılık sevap yazmaktadır. Neden itaat konusu ve buna karşılık sevap meselesi unutulmaktadır? Zira yüzeysel din algısına sahip kişi bunun hayır getirdiğini bilmektedir. Ancak buna karşılık günah getiren mesele üzerinde durmaktadır. Bu sözü söyleyen ve böyle bir davranış sergileyen ancak kendi aleyhine haddi aşmıştır. İmanî prensiplere bağlı kalan kişi bunun gibi bir şeyi kesinlikle ortaya koymaz. Zira mü'min, işlerinin Allah dininin ışığında yürümesini sevmektedir.[124]

Şa'râvî'nin eleştirdiği bir diğer kesim ise inanç ve kader konusunu tartışma konusu yapan önceki bazı âlimlerdir. O, isim belirtmeden böyle davranan âlimlere hayret ettiğini söylemekte, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin ortaya koyduğu temel prensibin İslâm'ın fıtrat dini olduğunu ve bütün meselenin bu esas üzerinde anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dinin sadece filozoflar için gelmediğini,

[122] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1743.
[123] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2520.
[124] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2520.

fıtrî akıl için geldiğini bildiren müfessirimiz, buna göre İslâm'a göre bir çoban, filozof gibidir. Caddeyi temizleyen ve ayakkabı boyatan, felsefe ve hukuk dersi alan gibidir. Zira iman özel bir grup için gelmemiştir. Dinî hüküm ve prensipleri herkes için gelmiştir. Dolayısıyla delillerin herkes için açık olması gerekir.[125]

Şa'râvî'nin eleştirdiği bir diğer konu, teorik felsefe (الفلسفة النظرية) dediği meseledir. Teorik felsefenin dünya için ne hayır getirdiğini öğrenmek istediğini belirten müfessirimiz, buna karşılık maddî felsefe (الفسلفة المادية) şeklinde isimlendirdiği kısmın bundan ayrıldığını ve laboratuvarlara girdikten sonra insanlara faydalı icatlar ortaya koyduğunu söylemektedir. Ancak buna karşılık teorik felsefenin hiçbir şey yapmadığını düşünmektedir. Bu bağlamda Şa'râvî, İslâm'ın getirdiği fıtrî akide ile felsefenin ileri sürdüğü "gaye, i'nâye ve kast delillerini" karşılaştırmaktadır. Ona göre "Bir bedevî, felsefeye ve onun hararetli tartışmalarına girmediği halde çölde dolaşınca devenin pisliği ve yerdeki ayak izini gördüğünde eğer deve pisliği deveye, ayak izi de yürümeye işaret ediyorsa, bütün bunlar en ince işleri bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ın varlığına işaret etmez mi?" diyerek problemi bir cümleyle halletmektedir.[126]

Şa'râvî'nin tenkit ettiği bir başka kesim de Kur'ân'ın her âyetini, daha doğruluğu kesinleşmemiş bilimsel teorilerle açıklayarak bununla Kur'ân'ın doğruluğunu ispatlamak için yeni delil arayışında olanlardır. Kur'ân'ın bilimsel yönden kesinleşmiş olaylara ters olmadığını düşünen müfessirimiz, kâinat nasıl Allah'ın eseri ise Kur'ân da aynı şekilde O'nun kelamı olduğunu, dolayısıyla aralarında uyumsuzluk ve tenakuzun olamayacağını vurgulamaktadır.[127]

Lafız, mana ve getirdiği prensiplerle mu'ciz olan Kur'ân'ın bilimsel bilgilerle test edilmeye ve doğrulanmaya ihtiyacı olmadığını düşünen Şa'râvî, Kur'ân'ın her âyetini bilimsel bilgilerle ilişkilendirenleri tenkit etmesinin temel gayesi ise, Kur'ân'ı kesinlik kazanmamış kimi bilimsel teorilerin hatalarından korumaktır. Müfessirimiz bu bağlamda uyanık olmak gerektiğini, zira Kur'ân, kesinlik kazanmamış bilimsel

[125] Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 4/2520.
[126] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2522.
[127] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/3933; Abdurrahman Yapar, "Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin Bilimsel Tefsire Yaklaşımı", *The Journal of Academic Social Science Studies* 94 (2023), 207-208.

teorilerle ilişkilendirildiğinde sonradan söz konusu teorinin yanlış olduğu ortaya çıkarsa bu durumun Kur'ân'a yönelik şüphelere yol açabileceği uyarısında bulunmaktadır.[128]

Şa'râvî'nin tenkit ettiği bir başka kesim ise, Kur'ân'daki bazı kıssaları yanlış yorumlayanlardır. Bu bağlamda Ashâb-ı Kehf kıssası üzerinde duran müfessirimiz, isim zikretmeden bazı âlimlerin, kıssadaki şahısların isimlerini, sayılarını, memleketlerini, durumlarını vb. şeylerle uğraştıklarını hatta meseleyi köpeklerine kadar götürdüklerini söylemektedir. Ona göre böyle davranan âlimler bazı İsrailiyyat bilgilerine başvurmuşlar, dolayısıyla bunlar kıssayı amacının dışına çıkarmışlardır. Ona göre şayet kıssada şahıs, zaman ve mekân meselesi vârid olmuş olsaydı, kıssanın siyâk ve maksadına halel getirirdi. Bu manada Allah'ın (c.c.), kıssaları gerçeklikleri nefsimizde etki yapsın diye örnek olarak ortaya koyduğunu ileri süren Şa'râvî, sanki bununla bize şu mesajı vermek istemektedir: "Bir grup Hakk'a sarıldıkça onların sayılarının azlığı, isimleri, mekânları ve zamanları, batılın karşısına çıkmasına mani olamaz." Buna göre kıssayı şahıs, mekân ve zaman ile sınırlandıranlar, kıssanın temel maksadına halel getirmişlerdir.[129]

Şa'râvî'nin tenkit ettiği diğer kesim ve zihniyetleri; müsteşriklerden Kur'ân konusunda şüpheye düşenler,[130] inancın bir evrim geçirdiğini düşünen kimi çağdaş düşünürler[131] ve Hz. Peygamber'in İsra ve Miraç olayının bedenle değil ruhla olduğunu düşünen "güya aydın davetçiler ve boş filozoflar" diye tabir ettiği kesimleri sıralamak mümkündür.[132]

1.3.4. Eserleri

Şa'râvî'nin kendi eliyle yazdığı herhangi bir eserinin olduğu bilinmemektedir. Piyasada onun ismiyle yayımlanan eserler, onun konuşmalarının yazılı hale getirilmesi veya onunla yapılan mülakatların, verdiği derslerin, vaaz kürsülerinde ve tv/radyolarda yaptığı sohbetlerin, programların, yaptığı ilmî konferans ve

[128] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/3933; ayrıca bk. Yapar, "Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin Bilimsel Tefsire Yaklaşımı", 207-208.
[129] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz''i 'Âmme*, 560.
[130] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4280.
[131] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/5820.
[132] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 23/14148.

çalışmaların, gazetelerde yayımlamış olduğu makalelerin derlenmesiyle oluşturulmuştur.[133]

Şaʿrâvî verdiği mülakatlarda hiçbir zaman kitap telif işiyle meşgul olmadığını belirtmiş[134] olmasına rağmen, onun adıyla yayımlanan altmışın üzerinde kitap ve risale mevcuttur. Bu eserlerin ancak bir kısmını görebilen[135] Şaʿrâvî, hayatta iken bu eserlerin neşredilmesine karşı çıkmamış, fakat konuşur konuşmaz konuşmalarının hemen kitaplaştırılıp basıldığını görünce bu durumu yadırgamıştır. Bunu, "Benim adıma iyi bir kitap çıkartılacaksa bana gösterilse ve ben onları gözden geçirip ekleme ve çıkarma yapsam daha iyi olurdu." diye ifade etmiştir.[136]

Şaʿrâvî, basıma verilmeden evvel eserlerinden bir kısmını gözden geçirmiş ve basımına müsaade etmiştir. *Nurun Ala Nur* adlı dönemin meşhur televizyon programıyla ders şeklinde sunduğu Kur'ân tefsiri dersinden derlenen tefsiri (*Tefsîru'ş-Şa'râvî*), bu şekilde ortaya çıkmıştır.[137] Bu, Şaʿrâvî'nin dinî nitelik ve içerikli düşüncelerini, yorum, yaklaşım ve beyanlarını en bariz biçimde ortaya koyan eseridir. Şaʿrâvî, eserini basıma vermeden önce gözden geçirip tashih ettiği için kendisine nispetinin sağlam olduğu, düşünce ve anlayışını doğru biçimde yansıtan ilk eseri olduğunu söylemek mümkündür.[138]

Şaʿrâvî'nin vefatından sonra da onun adına kitaplar çıkmaya devam etmiştir. Kitapların çoğu naşirler tarafından yayıma hazırlanırken konuşma dilinden yazı diline aktarılmış, dipnotlarla desteklenmiş, bazen de hadislerin kaynakları

---

[133] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 27; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 66; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/351; Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, 15-18.

[134] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 27; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 66; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/351; Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, 15-18.

[135] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 27; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/351; Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, 15-18.

[136] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 27.

[137] Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 114-117.

[138] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 28.

gösterilmiştir. Muhammed el-Baz bu durumu eleştirmiş ve Şaʿrâvî'nin adını taşıyan kitaplarda değişik fikirler ortaya konulduğunu söylemiştir.[139]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda Şaʿrâvî adıyla neşredilen eserler şunlardır:

A) Kur'ân İlimleri ve Tefsiri

1. Şaʿrâvî tefsiriyle ilgili genel bilgiler, "tefsiri ve metodu" başlığı altında ele alınacaktır. Burada ona nispet edilen tefsirle ilgili eserlerin isimlerini vereceğiz ki tefsirleri şunlardır: *Tefsîru'ş-Şaʿrâvî*, *Müntehab min tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm, Havâtırî havle'l-Kur'âni'l-Kerîm* ve *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*. Şunu hemen ifade edelim ki onun *Tefsîru'ş-Şaʿrâvî* adlı eseri en geniş kapsamlı eseridir. Ayrıca müfessirimiz, tefsiri için her zaman "*Havâtırî havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*" ismini kullanmıştır.

2. Muʿcizetü'l-Kur'ân: Şaʿrâvî bu eserinde muʿcize kavramının içerdiği anlamları kapsayan bilgileri Kur'ân'ın bütünlüğü içinde ele almış, Kur'ân muʿcizesinin niteliğini ve diğer mu'cizelerden farklı olan yönlerini incelemiştir. Ayrıca Kur'ân'ın i'câz yönünü ortaya koymuş ve oryantalistlerin Kur'ân hakkındaki iddialarına cevaplar vermiştir.[140]

3. Mu'cizâtü'l-Kur'ân fî Halki'l-İnsân: Bu kitap hicri 1422 tarihinde Kahire'de Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî'de basılmıştır.

4. Tefsîrü Âyeti'l-Kürsî: Küçük hacimli bir eser olup derlemesi ve basımı Dâru'l-Ahbari'l-Yevm tarafından yapılmıştır.

Tefsir konusundaki diğer eserleri ise şunlardır:

5. Kıssasü'l-Hayevân fî'l-Kur'ân

[139] Görgün, "Şaʿrâvî", 38/351; Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, 15-18.
[140] Şaʿrâvî'nin bu eseri, Kahire'de 1980-1989 yıllarında 11 cilt olarak basılmıştır. Söz konusu eserin bir bölümü Mehmet Sait Şimşek tarafından *Kur'ân Mu'cizesi* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

6. Tefsîru Sûreteyi'l-Kâri'a ve et-Tekâsür

7. Esrârü Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

8. Fî Rihabi'l-Hedyi'l-Kur'ânî

9. Müteşâbihü'l-Kur'ân

10. Tefsîrü Sûreti'n-Nebe'

11. el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm

12. Ma'a'l-Kur'ân ve Kıssasih

13. el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm

14. el-Cihâd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm

15. Nezârâtun fi'l-Kur'âni'l-Kerîm

16. Mer'et fi'l-Kur'ân ve Sûreti'l-Kehf

B) Hadis ile İlgili Eserleri

1. İnkârü'ş-şefâ'a, muhâvele cedîde li't-ta'n fi's-sünne ve't-tahaccum: Bu eser, Abdullah Haccac tarafından tahkik edip derlendikten sonra 1999 yılında Kahire'de basılmıştır.

2. Muhammed Resûlullâh: 1989 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

3. Ehâdîs ile'ş-şebâb: Riyâd'da basılmıştır.

C) Akaid ve Ahlak Konusundaki Eserleri

1. Şübühât ve ebâtilü husûmi'l-İslâm ve'r-red 'aleyhâ: Bu eser, Beyrut'ta Dârü'l-Kalem ve Kahire'de Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî tarafından basılmıştır.

2. Akîdetü'l-Müslim: Abdülkadir Ahmed Ata tarafından derlenip hazırlanan eser Kahire'de basılmıştır.

3. el-Kazâ ve'l-kader: Ahmed Ferec tarafından hazırlanmış ve 1975 yılında Kahire'de basılmıştır.

4. İlmü'l-gayb ve tugyânü'l-insân: İmad Abdüllatîf tarafından hazırlanmış ve 1980 yılında basılmıştır.

5. el-İslâm: Akîde ve menhec: 1980 yılında Kahire'de basılmıştır.

6. Keyfe nefhemü'l-İslâm: 1982 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

7-Hâzâ hüve'l-İslâm: İkinci baskısı 1985 yılında Kahire'de yapılmıştır.

8. el-Edilletü'l-maddiyye 'alâ vücûdillâh: 1990 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

9. Redden 'ale'l-melâhide ve'l-ilmâniyyîn: Atıyye ed-Desûkî Ömer, Muhammed Abdullah Bedr tarafından hazırlanmış ve 1995 yılında Kahire'de basılmıştır.

10. Mu'cizatü'l-enbiyâ' ve'r-rusûl: Basıma hazırlanması ve tahkiki Merkezü't-Türâs tarafından yapılmıştır. 1993 ve 1999 yıllarında Kahire'de Ahbaru'l-Yevm tarafından basılmıştır.

11. Huluku'l-hasen (Mekârimü'l-ahlâk): Hicri 1423 yılında Kahire'de Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî'de basılmıştır.

12. Terbiyetü'l-İslâmî: Kahire'de Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî tarafından basılmıştır.

13. Yevmu'l-kıyâme

14. el-Gayb

15. es-Sihr ve'l-hased

16. el-Hayât ve'l-mevt

17. Allâh ve'l-kevn

18. Hataru'l-küfr ve'n-nifâk 'ale'l-muctamai'l-İslâmî

19. Lâ ilâhe illallâh ve isbâtu vücûdillâh

20. el-Hayâtu'l-berzâhiyye ve 'azâbu'l-kabr

21. Nihâyetü'l-âlem

22. Meşâhidü yevmi'l-kıyâme

23. İnkâru'ş-şefâ'at

24. Tashîru'l-cinn ve kerâmâtu'l-evliyâ

25. el-Esmâü'l-hüsnâ

D) Fıkıh ile İlgili Eserleri

1. Kadâyâ İslâmiyye: Mecdi el-Hafnavî tarafından hazırlanmış olan kitap, 1980 yılında Kahire'de basılmıştır.

2. Miet suâl ve cevâb fî'l-Fıkhi'l-İslâmî: Abdülkadir Ahmed Ata tarafından derlenerek basıma hazır hale getirilmiş ve Kahire'de basılmıştır.

3. Es'ile hârice ve ecvibe sâriha: 1982 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

4. Lebbeyk Allâhümme lebbeyk: Kahire'de basılmış olan bu eser adından da anlaşılacağı gibi hac ibadeti ile alakalı hüküm ve hikmetleri ele almaktadır.

5. Fıkhü'l-mer'eti'l-müslime: Adil Hüseyin tarafından derlenmiş ve basıma hazır hale getirildikten sonra 1998 yılında Kahire'de basılmıştır.

6. Ahkâmü'z-zevâc ve't-talâk ve'l-hul'*:* 2000 yılında Kahire'de basılmıştır.

7. el-Helâl ve'l-harâm

8. Erkânü's-salât fî'l-İslâm

9. et-Tedâvî bi's-siyâm

E) Fetvalar ile İlgili Eserleri

1. Küllü mâ yehümmü'l-müslim fî hayâtihî ve yevmihî ve ğadihi: Seyyid el-Cümeylî tarafından hazırlanmış ve üç cilt olarak 1983 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

2. el-Câmi'li'l-fetâvâ: Fetvalar koleksiyonu anlamına gelen ve 10 ciltlik bir hacme sahip olan bu eser, Muhammed Hasan Muhammed tarafından derlenip hazırlanmış ve 1992 yılında Kahire'de basılmıştır.

3. Hutabü'l-cumu'a ve'l-'îdeyn ve feza'ilü'l-cumu'a ve ahkâmühâ fi'l-Kur'ân ve's-sünne: Cuma ve bayram hutbeleri, Kur'ân ve sünnette bunların fazilet ve hükümleri konusunda bir çalışma olan eser, Kahire'de basılmıştır.

4. el-Fetâvâ'l-Kübrâ: Eser, Ahmed Zeyn'in asrın davası çerçevesinde Şa'râvî ile röportajlardan derlenmiş ve 1987 yılında Kahire'de basılmıştır.

5. eş-Şeyh eş-Şa'râvî ve kadâyâ İslâmiyye hâirâ tebhas 'an hulûl: Mahmûd Fevzî tarafından derlenen eser, 1996 yılında Kahire'de basılmıştır.

6. eş-Şeyh eş-Şa'râvî ve fetâva'l-'asr: Mahmûd Fevzî tarafından derlenmiş ve basılmıştır.

F) Siyer ile İlgili Eserleri

1. el-İsrâ ve'l-Mi'râc: İsra ve Miraç olaylarını ele alan bu eser, 1975 yılında Kahire'de basılmıştır.

2. Gazevâtü'r-Resûl: Hz. Peygamber'in savaşlarını konu alan bu kitap hicri 1421'de Kahire'de Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî'de basılmıştır. 618 sayfadır.

3. et-Terbiye fî Medreseti'n-Nübûvve: Cemal İbrahim tarafından basıma hazırlanan eser, hicri 1419'da Kahire'de el-Hürriyyetu'n-Neşr tarafından basılmıştır. 87 sayfadır.

4. Mu'cizâtü'l Enbiyâ ve'r-Rusül

5. es-Sîretu'n-Nebeviyye: Bu kitap, 1949'da Beyrut'ta neşredilmiştir.

6. er-Resûl beyne Mekke ve'l-Medîne

7. Hicretu'r-Resûl salallâhu aleyhi ve sellem

8. Min Sifati'r-Rasûlillâhi salallâhu aleyhi ve sellem

9. eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve reddü'ş-şübehâti'l-müsteşrikîn

10. Men huve Muhammed

11. Muhammed Resûlullâh

12. Hafâvetü'l-Müslimîn bi Mîlâdi Seyidi'l-Murselîn

13. eş-Şa'râvî ene min Ehli'l-Beyt

G) İslâm Düşüncesi ile İlgili Eserleri

1. el-İslâm beyne'r-re'sü'l-mâliyye ve'ş-şüyû'iyye: Dâru'l-Müslim Yayınevi tarafından 1980 yılında Kahire'de basılmıştır.

2. Adâletu'llah: Cemal İbrahim tarafından hazırlanan eser, hicri 1419'da Kahire'de el-Hurriyye li'n-Neşr tarafından neşredilmiştir.

3. Rûhu'l-İslâm ve mezâyâhu

4. Kadâyâ muâ'sıra

5. Allâh fî'l-insân

6. Vâcibü'l-Müslimîn emâme tahadiyâti'l-asr

7. eş-Şûrâ ve't-teşrî' fî'l-İslâm

8. el-İslâm ve'l-mer'e

H) Diğer Eserleri

1. Meryem ve'l-Mesîh: Kitap hicri 1420'de Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî'de basılmıştır.

2. Min nefehâti'-İmâm Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî: Eser, Nebil Halit tarafından basıma hazırlanmış, hicri 1424'te Mısır'da basılmıştır.

3. Min feyzi'r-Rahmân fi terbiyeti'l-insân: Eser 1980-1981 yıllarında 2 cilt olarak Kahire'de basılmıştır.

4. 'Ala Mâideti'l-fikri''l-İslâmî: Eser, 1980 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

5. el-İslâm hadase ve hadara: Kitap, 1980 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

6. el-İslâm ve hareketü'l-hayât: Eser 1980 yılında Kahire'de basılmıştır.

7. et-Tarîk ilellâh: 1980 yılında Kahire'de basılmıştır.

8. Ara'ü'ş-Şeyh eş-Şa'râvî fî harbi'l-Halic: Kitap 1991 yılında Kahire'de basılmıştır.

9. el-Hilâfet: Kâinatın yaratılışının hedefi ve yöntemi yönüyle halifelik konusunu ele alan eser, 1992 yılında Kahire'de basılmıştır.

10. el-Vesâyâ: Kitap, 2001 yılında Kahire'de basılmıştır.

11. Kısasü'l-Enbiyâ: Peygamberler kıssalarını konu alan bu kitap Minşavî Ganim Cabir tarafından derlenmiş ve 5 cilt olarak 1996 yılında Kahire'de basılmıştır.

12. Şerhu Mu'cizâti'l-Enbiyâ ve'l-Mürselîn: Merkezü Tahkîki't-Türâsi Mecm'ei'ş-Şa'râvî el-İslâmî tarafından tahkik edilmiş ve Dârü'l-Mayu el-Vataniyye'de basılmıştır.

13. el-İnsân ve'ş-Şeytân

14. Kasîdetü'l-Bakuriyye

15. el-Kâ'be fî Himâyetillâh

16. A‘dâi’l-İslâm

17. el-Mer’etu Kemâ Erâdehâ’llâh

18. Kadâyâ İslâmiyye

19. el-Cihâd fî’l-İslâm

20. el-İslâm âkidâten ve menhecen

21. ed-Du‘âu’l-müstecâb

22. Şaʿrâvî fî rihâbi’l-Ka’be

23. Şaʿrâvî fî’l-hukm ve’s-siyâse

24. el-Haccu’l-mebrûr

25. el-İslâm beyne’l-Mesîhiyye ve’l-Yehûdiyye

Görüldüğü üzere Şaʿrâvî’nin birçok alanda eseri mevcuttur. Bu da onun çok yönlü ve derin bir âlim olduğunu göstermektedir. Bilgi ve düşüncesinin beslenme havuzu ve merkezi Kur’ân olan Şaʿrâvî’nin,[141] her ne kadar çeşitli alanlarda eserleri olsa da onun ismiyle müsemma olmuş asıl eseri tefsiridir. Bu manada çağımızın öncü müfessirlerinden olan Şaʿrâvî, Allah’ın kitabının tefsirini; gönülleri etkileyen, kalpleri ve zihinleri mesrur eden bir tarz ve üslûpla, basiret ve dirayetle yapmıştır.[142]

1.4. Eğitim ve İdarî Görevleri

Şaʿrâvî, ilim ve fikir adamı olduğu gibi aynı zamanda bir halk ve devlet adamıdır. Bu bağlamda din, millet ve vatana hizmet etmekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Nitekim gerek Mısır’da ve gerekse Mısır’ın dışında devletin çeşitli

[141] Baz, *Muhâkemâtu’ş-Şa’râvî*, 22.
[142] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi’d-du‘ât*, 11.

kademelerinde idarî işler ve görevlerde bulunmuştur. Ayrıca yurt içinde ve yurt dışında farklı üniversitelerde hocalık da yapmıştır.[143]

Şaʿrâvî, 1941 yılında Ezher'e bağlı Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyyedeki (Arap Dil ve Edebiyat Fakültesine)[144] tahsilini bitirdikten iki yıl sonra ders verme salahiyetini kazanmıştır. Akabinde Tanta'daki Ezher Okuluna öğretmen olarak atanmıştır. Tanta, İskenderiye ve Zekâzik'te sekiz yıla yakın bu mesleği sürdürmüştür.[145]

Şaʿrâvî, Tanta'daki öğretmenlik meslek hayatından sonra Ezher'e hoca olarak görevlendirilmesi yapılmak istenir. Ancak onun bu durumu problemli başlar. Onun Ezher'e başlama serüveni, Ezher'e yeni idareci olarak göreve başlayan ve eski bir hocası olan Hamruş'u kutlama ziyareti sonrasında gelişir. Bu ziyaret sırasında hocası onu Ezher'e davet edince oradakilerin ilgisini ve dikkatini çeker. Ondan sonra Şaʿrâvî'nin ataması, hocasının talep ettiği Ezher'e değil, Ezher'e bağlı olarak kurulan Mekke'deki üniversiteye yapılmak istenir. Fakat Şaʿrâvî, bu durumun kendisine karşı geliştirilen bir kumpas olduğunu düşünür ve ilk etapta buna yanaşmak istemez. Ancak yakın çevresindeki arkadaşlarının da öneri ve tavsiyeleri neticesinde bu teklifi kabul eder.[146] Böylece 1950'de Mekke'deki Melik Abdülaziz Üniversitesinin Külliyyetü'ş-Şerîa bölümünde hoca olarak çalışmaya başlar[147] ve buradaki görevini yaklaşık 12 yıl sürdürür. 1962'de Abdünnâsır ile Suudi Arabistan yönetimi arasındaki siyasî krizden dolayı Mısır'a dönmek zorunda kalır.[148]

---

[143] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 113-114.

[144] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 50; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 113-114.

[145] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 84; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 169; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 50; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 49; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 3; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 113; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[146] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 86-90; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 170-171; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 50; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 52.

[147] Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 171; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 9; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 50; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[148] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 12-14; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 39; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 24; Zeki,

Şaʿrâvî, Mısır'a geldikten sonra daha önce öğretmen olarak çalıştığı Tanta'daki okula müdür olarak atanmış, Evkaf Bakanlığında davet ve fikirle ilgili bölümün müdürlüğünü yapmıştır. 1962'de Ezher'de Ulûmu'l-Arabiyye müfettişliğine getirilmiş,[149] 1964'te Ezher'in idaresini alan Hasan Memun'un özel kalem müdürlüğünü (müdürü'l-mektebe) yapmıştır. Bir müddet sonra Ezher'den sorumlu bakanlık bünyesinde genel müdür olarak çalışmış, 1980'de Mısır Şura Meclisine üye seçilmiştir.[150]

Şaʿrâvî, 1966 yılında Cemal Abdünnâsır'ın vefatından sonra Ezher heyetinin başkanı olarak Cezayir'de Fransız işgalinden sonra yozlaşmış olan Arap dilini eski düzeyine kavuşturmak için bu ülkeye gitmiştir. Burada bir süre kaldıktan sonra, Suudi Arabistan'a tekrar dönmüş,[151] 1970'te daha önce çalıştığı üniversitenin aynı bölümünde misafir hoca sıfatıyla çalışmaya başlamıştır. 1972'de aynı üniversitenin ed-dirâsâtü'l-ulyâ kısmının başkanlığına getirilmiştir.[152]

Şaʿrâvî, Kasım 1976-Ekim 1978 tarihleri arasında Memduh Salim'in başbakanlığındaki hükümette evkaftan ve Ezher'den sorumlu bakan olarak görev yapmıştır.[153] Kendisine bu görev teklif edildiğinde Suudi Arabistan'da Mekke-i Mükerreme'de Küliyyetü'ş-Şeria'da hoca olarak görev yapıyordu.[154] Başta bu görevi kabule yanaşmaz. Buna yanaşmamasının temel gerekçeleri, bu bakanlığın Ezher ve vakıflar işlerine birden baktığını ve bunların her birisi için ayrı kanunların olduğunu,

---

"Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şaʿrâvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 80; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 3; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 113-114; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[149] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[150] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 12-14; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 39; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24-25; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 24; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 4; Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şaʿrâvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 80; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 113-114.

[151] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 129; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 74; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 114.

[152] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 129; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 4; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 114.

[153] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 145; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 76; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 4; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[154] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 78; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 145.

böylesine çifte başlı bir işin sağlam bir biçimde yürütülmesinin kolay olmayacağını ve tashih edilmesi gereken birçok meselenin olduğunu, bunlar düzeltilmeden işlerin sağlıklı bir şekilde yürüyemeyeceği hususlarıydı.[155]

Şaʿrâvî'ye göre kendisine verilecek bakanlığın görev kısıtlamasının yanında Ezher'in önemli iş ve işlemleri de buna bağlıydı. Bundan dolayı söz konusu koşullarda bu görevi almaya yanaşmadı. Aynı zamanda kendisi şayet bakan olacaksa "*sarığı başında, Mushaf'ı cebinde olacak ve meclis çatısı altından İslâm ruhuna aykırı bir yasa çıkmayacak"* şeklinde bir şart da koşmuştur.[156] Ancak kabineyi kurmaktan sorumlu başbakan tüm çekincelerini telafi edeceğine dair teminat verir. Ayrıca başbakan, kendisinden gördüğü problem ve eksikleri ortaya koyan bir rapor hazırlamasını ister. Bu bağlamda görüşlerini destekleyeceğini ve bu konuda elinden geleni yapacağına dair söz verir. Ancak Şaʿrâvî göreve başladıktan sonra bahsedilen raporu/yol haritasını hazırlar ve başbakana sunar. O da devlet başkanına sunar. Yalnız bu rapora bir türlü yanıt verilmez. Netice itibarıyla beklentileri karşılanmayınca istifasını başbakana sunar.[157]

Bakan olduğu sırada âlimlere ve özellikle Ezher şeyhlerine/hocalarına gereken ilgiyi göstermekten geri durmayan Şaʿrâvî, daha önce hiçbir bakanın vermediği alakayı onlara vermiştir. Ezher şeyhine önemli bir konum vermiştir. Ayrıca Ezher ile ilgili evrakları bizzat gidip Ezher'de imzalardı. Bunun için belli günler belirlemişti.[158]

Şaʿrâvî, bakanlığı döneminde Mısır'ın tarihinde devrim niteliğinde önemli meselelere imza atmış ve bu manada öncü olmuştur. Bu gelişmelerden biri Banku'l-Faysal diye isimlendirilen ve Mısır'daki ilk İslâmî bankanın kurulmasını sağlamasıdır.[159] Onun bu girişimi sayesinde böyle bir bankanın kurulması büyük yankı uyandırdı ve aynı zamanda büyük bir takdire mazhar oldu. Şaʿrâvî, Yüce

[155] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 146; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 24-25.
[156] Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 25-26.
[157] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 146-149.
[158] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 78; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 167.
[159] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 168; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 4; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 22; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

Allah'ın bu konuda kendisine yardım ettiğini ve bu manada önemli bir deneyim kazandığını ifade etmiştir.[160]

Bakanlığı döneminde Şaʿrâvî'den aile hukukunu yeniden yapılandırması istenmiş, fakat o, buna sert bir şekilde karşı çıkmıştır.[161] Dolayısıyla bazı bürokratlardan sert tepkiler almış ve kendisine tavır takınmışlardır. Buna rağmen hiçbir şekilde taviz vermemiştir. Kendisi bakanlıktan ayrıldıktan sonra ancak bu kanun çıkartılabilmiştir.[162]

Şaʿrâvî, mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Kendisi idareciliği hiç sevmezdi. Hatta Ezher şeyhliğini dahi istememiştir. Kendisi bunu açık bir biçimde ifade etmiştir. "Ben hiçbir zaman Ezher şeyhliğini talep etmedim. Hatta bazıları bu konuda benim hakkımda kötü düşünmesinler diye Allah'a yemin ettim ki Ezher'in kıyafetini dahi bir daha giymeyeceğim." Bu sözlerden sonra sarığı, cübbeyi ve kaftanı atar. O günden sonra takke ve gömlek giymekle yetinir.[163] Din, vatan ve millet için hizmet etmekten çekinmemiş, söz konusu mevzularda aşkla ve şevkle çalışmıştır. Devletin değişik kademelerinde çeşitli idarî ve ilmî hizmet ve görevler yapmış olması bunun göstergesidir. O, hiçbir zaman koltuk sevdalısı olmamış, yeri ve zamanı geldiğinde koltuğunu terk etmesini bilmiştir. Özellikle Evkaf ve Ezher işleri bakanlığı için kendisi "hayatımın en kötü günleri, bakanlık yaptığım zamanlardır" demiştir. Ayrıca kendisi bu görevden ayrıldıktan sonra hayatında hiçbir zaman "eski Evkaf ve Ezher işleri Bakanı" kelimesini ne yazdığını ve ne de ifade ettiğini, hiçbir zaman eski bakan diye anılmaktan hoşlanmadığını belirtmiştir.[164]

1.5. Siyasiler ve İdarecilerle İlişkisi

Din ve vatan, hak ve hakikatin sesi olmak için ve dinî şuurla siyaseti önemseyen Şaʿrâvî'nin, siyasî ve idarecilerle sıkı ilişkisi olmuş ve bu çerçevede

[160] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 168; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 4.
[161] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 71-73.
[162] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 193.
[163] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 184.
[164] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 84; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 142-150; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 32; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 25.

önemli görevler üstlenmiştir.[165] Ailesi ve memleketi Vefd Partisini destekleyen Şaʿrâvî'nin[166] lise hayatında Ezher Üniversitesi öğrenciler birliği başkanı olarak önemli bir görev ve sorumluluk aldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra işgale karşı oluşturulan Ezher ve Vatan hareketine etkin bir biçimde katılmıştır.[167] Tüm bu gelişmeler onu siyasî ve idarî meselelere ilgi duymasına ve bu bağlamda siyasî ve idarî kesimlerle ilişki kurmasına olanak sağlamıştır.

Şaʿrâvî, 26 Temmuz 1952'de Kral Faruk ve oğlu Ahmed Fuad'a karşı darbe ve devrim yapan Hür Subayların başını çekmiş, sonra sırasıyla başbakan ve cumhurbaşkanı olan Cemal Abdünnâsır[168] ile uzun süreli ilişkisi olmuştur. Böyle bir konumda olan birisiyle Şaʿrâvî gibi bir âlimin görüşmemesi düşünülemez. Ayrıca Şaʿrâvî, devlet ve millet işlerini yapma konusunda çok hassastı. Bu kapsamda Şaʿrâvî'nin Abdünnâsır ile de münâsebeti de belki mezkûr hassasiyetin dışa vurumudur. Onun Abdünnâsır ile ilişkisi, Suudi Arabistan'da hoca iken olmuştur. Burada iken Mısır'dan gelen her idareciyi karşılama durumu olmaktaydı. İlk olarak Abdünnâsır ile karşılaşması da Suudi Arabistan'da böyle bir ziyaret sırasında olmuştur.[169]

Şaʿrâvî, Mekke'ye taziye için gelen Abdünnâsır ile ilk görüşmesi Cidde'deki Mısır Büyük Elçiliği'nde olur. Şaʿrâvî içeri girdiğinde oturacak başka bir yer bulamayınca Abdünnâsır ile Kemalettin Hüseyin'in arasında oturur. Sonrasında güzel ve hoş bir ifade ve üslûpla onlara hitap eder, onlar için başarı, dilek ve güzel temennilerde bulunur. Abdünnâsır Şaʿrâvî'nin bu hoş sohbet, güzel temenni ve

---

[165] Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 24; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 19.

[166] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 69; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 68; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[167] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 30; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 14.

[168] Muhammed Behcet, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/303 (2019), 305. Not: Mısır öteden beri İngilizlerin sömürgesi altındaydı. Dolayısıyla gerek halk olsun ve gerekse de askeri olsun bundan çok muzdarip olmuşlardı. Nihayetinde Hür Subaylar adı verilen bir grup Ras El-Tin Sarayının etrafını kuşatarak Kral Faruk ve oğlu Ahmed Fuad'ı tahttan vazgeçirmişlerdir. Darbenin başını çeken Cemal Abdünnâsır, 1954'te başbakan olmuş aynı yılın kasım ayında da cumhurbaşkanı olmuştur. Nasır ilk iş olarak İngiltere ile daha önce yapılan bütün antlaşmaları iptal etmiştir. 1954'te yapılan antlaşma ile son İngiliz askerî birliği de 1956'da ülkeyi terk etmiş ve askerî tesisler Mısır'a bırakılmıştır. Bu gelişmeler Nasır'ı Arap milliyetçiliğinin bir numaralı adamı haline getirmiştir.

[169] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 106.

dileklerini görünce ona 'Mısır'a niçin gelmiyorsun?' şeklinde bir ifade kullanmaktan geri kalmıyor. Şaʿrâvî'nin bu görüşmesi ve burada konuştukları basında çıkar, Mısır gazetelerinde neşredilir.[170] Şaʿrâvî'nin bu görüşmesi ileride onun başının bir dertten kurtulmasına vesile olacaktır. Zira Şaʿrâvî eğitim sezonu sonunda Mısır'a geldiğinde hiç beklemediği bir soruşturmayla karşı karşıya kalır. Devrime karşı olmaları gerekçesiyle Suudi Arabistan'da çalışan arkadaşlarıyla ifadeye çağrılırlar. Zira Ezher Şeyhi ile yönetimin arası iyi değildir. Güya Ezher Şeyhi devrime karşı olanları Suud'daki üniversitede görevlendirmiştir. Kırk gün soruşturma ve tahkikattan sonra Şaʿrâvî ve arkadaşlarının suçsuz olduklarına delil olarak daha önce Suudi Arabistan'da iken Abdünnâsır ile görüşmelerini neşreden gazeteler soruşturmayı yürüten savcıya sunulur ve bu delille serbest bırakılırlar.[171]

1963'te Abdünnâsır ile Suudi Arabistan arasında anlaşmazlık çıkınca, Şaʿrâvî beraber gittiği heyet ile Mısır'a döner, 1964'te Hasan Memun'a büro müdürü olarak atanır.[172] Ezher'in tüm işlerinin Ezher'den sorumlu bakanda olduğundan ve bu manada hiç etki ve yetkileri olmadığı gerekçesiyle başta bu görevi kabule yanaşmayan Şaʿrâvî, arkadaşlarının tavsiye ve teşvikleriyle söz konusu göreve başlar.[173] Tüm işler bakanlıkta halledildiği için kendisi ve Ezher Şeyhinin yapacak işleri olmuyordu. Bu nedenle Ezher Şeyhiyle bir müddet fetva işleriyle uğraşmaya çalışır. İkisi birlikte fetvalar yazıp bunları İngilizce ve Fransızcaya tercüme ettirme işlerini yaparlar.[174]

Şaʿrâvî, Ezher Şeyhi Hasan Memun ile çalışırken yönetimden, doğum kontrolünü konuşmak ve bu konuda fetva çıkartmak için bir araştırma komisyonun oluşturulması talimatı gelir. Gerek kendileri ve gerekse komisyona katılacak hocalar

[170] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 107; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 59.
[171] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 109-111; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 60.
[172] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 112-114; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 39; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 62-66.
[173] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 112-114; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 39; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 66-67.
[174] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 12-14.

buna karşı gevşek davranırlar. Şaʿrâvî'nin kabiliyet, dirayet ve girişimleri neticesinde doğum kontrolü çalışması, aile planlanması meselesine çevrilmiştir.[175]

Devlet idarecileri ile ters düşmenin faydadan çok zarar getireceğine inanan Şaʿrâvî, bunun için onlarla iyi geçinmeyi kendine düstur edinmiştir. Bu bağlamda Cemal Abdünnâsır ile iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Bununla beraber tepedeki siyasî ve askerî yetkililerin çekişmelerinin millete ve devlete zarar verdiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Ona göre siyaset ve askeriyenin her birinin kendi alanlarıyla ilgilenmesi gerekir. Çünkü bunların her birisinin kendi boyutunda bir sanat ve maharet işi olduğunu dolayısıyla birbirlerine karışmamalarının elzem olduğunu belirtmiştir. Mısır'ın yaşadığı kriz ve bunalımların temelinde temiz ve ustaca bir siyasetin yapılmamasının bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun en bariz örneği askerî ve siyasî erklerin bir uzlaşı mantığıyla hareket etmemeleridir. Abdülnasır'ın askerî yetkililer ile ortak bir mutabakat sağlamadan Süveyş Kanalındaki boğazı kapatmaya çalışması, nihayetinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hedefine girmiş olması ve ardından büyük bir krizin yaşanmış olması böyle bir siyasetin sonucunda oluşmuştur.[176]

Şaʿrâvî, siyasilerle ilişkiler kurduğu gibi içinde bulunduğu siyasî ve idarî hareketlerin yanlış ve olumsuz gidişatlarına ilişkin fikir beyan etmiş ve yapıcı bir analiz tarzı ortaya koymuştur. Onun belirttiğine göre bulunduğu zaman içerisinde Mısır, her bakımdan Rusya'nın tahakkümü altındaydı. Mısır'da zirvedeki devlet yetkililerinin dahi giremedikleri Rusya'ya ait mekânlar vardı. Lenin'in doğum yıl dönümü olduğunda her taraf onun anma işaret ve afişleriyle dolarken, Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümü olduğunda böyle bir şeye rastlamamak ne garipti.[177]

Şaʿrâvî'nin 15 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirilen devrime ve onun öncüsü Sa'd Zağlul'a olan yakınlığı ve desteği[178] ile Temmuz 1952'de olan devrime yakınlığı ve desteği aynı olmamasının bazı sebep ve gerekçeleri mevcuttur.

[175] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 72; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 115-117; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 67.
[176] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 120.
[177] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 119.
[178] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 80.

Şaʿrâvî'ye göre yukarıdan ve paraşütle inen devrimle, kaynağı halktan olan devrim aynı değildir. Dolayısıyla ona göre 1919'daki devrim kaynağını halktan almaktaydı.[179]

Şaʿrâvî'ye göre her ne kadar 1952 devrimi, dış kaynaklı olsa da onun lideri hakkında farklı düşünmekteydi. Ona göre Cemal Abdülnasır'ın eline bir sürü tarihî imkân ve fırsat geçti. Bunu İslâm ve Araplar için kullanabilirdi. Ancak o imkanlar siyasî gruplar arasında buharlaştı. Onun zaman ve enerjisi siyasî cepheler içerisinde yok oldu. Şaʿrâvî'ye göre Cemal Abdünnâsır'ın çevresindeki kişiler ona haksızlık yaptılar. Başta kendisi olaylara hâkimdi; fakat sonradan olaylar ona hâkim olmaya başladı. Dolayısıyla artık olayların ve problemlerin üstesinden gelemez oldu.[180]

Şaʿrâvî bazı önemli olayları önceden kestirebilme kabiliyet ve özelliğine sahiptir. Bu durum kimisine göre keramet olarak algılansa da onun gerçekten öngörüde bulunma dirayetine sahip olduğunu ortaya koyan açık bir işaret olarak da kabul edilmektedir.[181] Örneğin bir ara beraber çalıştığı Ezher Şeyhi'nin yanında iken ziyaretine gelen bir adamın sosyalizmden bahsetmesi neticesinde şeyhin 'ben komünist' kelimesini duymayı sevmiyorum' ifadesini kullanmasının ardından Şaʿrâvî'nin ona latife olarak, 'efendim, bu gün istifanız kabul edilmiştir, zira siz komünist kavramını sevmiyorsunuz.' demesi ve ardından ertesi gün görevden atılması olayı gerçekten ilginç olmuştur.[182] Bir başka mesele de Cemal Abdünnâsır ölmeden önce Zekeriya Muhyiddin'in yerine geçmesini vasiyetinde açık bir biçimde söylemiş olmasına rağmen etrafındaki yetkili kişilerin bunu kulak ardı etmeleri ve onun yerine Enver Sedat'ı aday göstermeleri neticesinde Şaʿrâvî onlara bunun nedenini sorar. Onlar ona 'istenen aday serttir, olmaz, seçtiğimiz bu kişiyi kontrol etmemiz ise daha kolaydır' demeleri üzerine Şaʿrâvî'nin onlara siz Allah'ın kaderini kendi mahlûkatında tecelli etmesini küçük gördünüz ve başka bir kişiyle alay ettiniz. Doğrusu sizin bu yaptığınız cezasız kalmaz. Nihayetinde bunu yapanlar kendilerini cezaevinde bulmuşlardır.[183] Tabi ki Şaʿrâvî bu sözleri söylerken onları şikâyet etmeyi

[179] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 126.
[180] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 126.
[181] Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 117.
[182] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 117.
[183] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 130.

veya bu konuda aleyhlerinde şahitlik etmeyi kastetmek istememiştir. Sadece bir öngörüde bulunmuştur.

Şaʿrâvî'nin gösterdiği üstün gayretler ve Kur'ân için ortaya koyduğu önemli hizmetler devlet büyükleri nezdinde takdirle karşılanmış ve birçok kere ödül ve madalyalarla taltif edilmiştir. Bu çerçevede 1976'da Enver Sedat cumhurbaşkanlığı madalyasını kendisine vermiş, 1988'de de Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek birinci derecede ilim ve sanat madalyasını ona takdim etmiştir. Yine o, 1988'de devlet ödülünü almaya hak kazanmıştır. 1998'de Dubai'de İslâm âleminin yılın âlimi kabul edildiği gerekçesiyle ödüle layık görülmüştür.[184]

Şaʿrâvî, birçok noktadan saldırı ve eleştiriye maruz kaldığı gibi yöneticilerle sıkı ilişkisinden dolayı onların adamı olduğu şeklinde saldırı ve eleştirilerin hedefine konulmaktan kurtulamamıştır.[185] Aslına bakılırsa Şaʿrâvî'ye yapılan bu yakıştırmalar ve eleştiriler, kendisine yapılan haksız eleştiriler ve yaftalamalardır. Kendisi, toplumda kaos ve kargaşanın olmaması, dinî hizmet, davet ve irşadın daha layıkıyla yapılabilmesi için elinden geldiği kadar idarecilerle ters düşmemeye gayret etmiş, devletin idareci ve yöneticileriyle dengeli bir politika sürdürmeye çalışmıştır. Sevmediği ve tasvip etmediği idarecilerle karşı karşıya kaldığı durumlarda dahi durumu idare etmeye çaba göstermiştir. Devletin düzen ve intizamının bozulmaması, halkın yöneticilere karşı kin ve nefret besleyerek devlet ve toplumun enerji ve imkânlarının heba olmaması için elinden gelen gayret ve çabayı göstermiş, durumu idare etme gayretinde olmuş, ancak birçok eleştiri ve ithamdan kurtulamamıştır. Devlet adamlarıyla olan yakın münâsebetlerinden herhangi bir çıkar düşüncesinin olmaması Şa'râvî'ye yöneltilen eleştiri ve yaftalamaların asılsız olduğunu ifade etmek için yeterli bir kanıttır.

1.6. İhvân-ı Müslimîn İle İlişkisi

Şaʿrâvî, din, millet ve vatan duygusu yüksek olan bir şahsiyettir. Din, iman, ahlak, medeniyet ve kültür konusunda kendisini geliştirmek için farklı kişi ve

[184] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 25; Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şa'râvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 80; Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 10-15; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 9.
[185] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 251-259.

çevrelerden istifade etmekten geri durmamıştır.[186] Onun İhvân ile ilişkisini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. İhvân-ı Müslimîn'in lideri Hasan el-Bennâ'nın yüksek bir dava ruhuna sahip olması ve bu dava için geliştirdiği metot, Şa'râvî'nin de ilgisini ve dikkatini çekmiştir. O, birçok âlimden istifade ettiği gibi İhvân-ı Müslimîn lideri Hasan el-Bennâ'nın da sohbetlerine katılıp onun ilim ve irfanından yararlanmıştır. Hasan el-Bennâ'dan etkilenmiş,[187] onun Allah davasında zirve olduğunu, Hz. Peygamber'in siyerini çok iyi bellediğini,[188] yüksek ikna kabiliyetine sahip ve özü sözü bir olduğunu söylemiştir.[189]

Şa'râvî, İhvân'ın lideri Hasan el-Bennâ'nın davet metodunu ve ilmî kişiliğini kabul etmiş, İhvân'ın temel prensip, yöntem ve misyonunu içeren ve aynı zamanda bir manifesto mahiyetindeki ilk bildirisini kendi elleriyle hazırlamıştır. O, Said Ebu'l-Ayneyn'e verdiği mülakatta İhvân'ın ilk bildirisi hakkında şunları belirtmiştir:

> "İhvân için ilk bildiriyi ellerimle yazdım. Ahmed Şerid'in huzurunda yazdım. Sonra Ahmed Bakur'un değerlendirmelerini almak için ona gönderdik. O da 'Senden sonra bir şey söylemek bize düşmez, senin Ezher'deki rolünü ve konumunu unutmadık, bunu biliyoruz.' diyerek onayladı."[190]

Şa'râvî bu bildiriyi elleriyle yazdıktan sonra ilim, müzakere ve sohbet için bir araya geldikleri diğer arkadaşlarıyla görüş ve değerlendirmelerini almak için onlara gönderir. En sonda da Hasan el-Bennâ'ya sunar. Hasan el-Bennâ bunu okuyunca çok hoşuna gider ve der ki 'bu seci' (cümlelerdeki uyum/ahenk ve bağlam) ne kadar da güzel.'[191]

Şa'râvî'nin kaleme aldığı İhvân'ın dava, metot ve ilkelerini içeren ilk bildirinin içeriği şunlardan ibarettir: "İslâm, Allah'ın yoludur. Allah insanı yaratandır. Allah, yarattığı amaç ve gaye için insana en iyi yolu göstermeye ve kendilerini nasıl idare edecekleriyle alakalı metodu göstermeye daha layıktır. Bizler

---

[186] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, bk. 7-130.
[187] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 86; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 15-18; Görgün, "Şa'râvî", 38/350.
[188] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 86; Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 67.
[189] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 67.
[190] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 67.
[191] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 68.

ancak gerçek bir Müslüman gençliği inşa edip, onu gökyüzünden koparmaya çalışan basit ve boş medeniyet afetlerine karşı güçlü kılmak istiyoruz."[192] Şaʿrâvî bildirinin sonuna "Bu güç ve direnci almak için bu cemaate sığın." ibaresini de eklemeyi unutmamıştır.[193]

Şaʿrâvî'nin İhvân-ı Müslimîn ile ilişkisi kuru ve içi boş bir siyasî ve menfaat ilişkisi değildir, bilakis Allah, İslâm, hak ve hakikat uğruna kurulan yüksek bir ruh ve dava ilişkisidir. Esasında aile ve memleketçe Vefd partili olan Şaʿrâvî, bu partiye olan bağlılığının sırf bir siyasî mülahaza ile olmadığını söylemiştir. Özellikle anılan partinin liderlerinden etkilenmesi ve bu çerçevede onlara olan yakınlığı söz konusudur.[194] Örneğin Nuhas Paşa'nın dine ve din davasına olan alakasından dolayı ona hayrandır. 1937'de Vefd Partisi düştüğünde cemaat nezdinde bu partinin saygınlığı azalmış, ancak Şaʿrâvî, hiçbir şekilde bu partiden vazgeçmemiştir.[195] Zira o bu partiye siyasî bir mülahaza ve saikla bağlı değildir. Sırf onların Hakk'a olan düşkünlüğünden dolayı böyle bir anlayış sergilemiştir.[196] Şaʿrâvî asıl hedefinden sapan İhvân cemaatini eleştirince cemaatten ayrılmak zorunda kalmış, Hasan el-Bennâ'yı ise her zaman hayırla anmıştır. Onun için her zaman "şehit" ifadesini kullanmıştır.[197]

1938'de Şaʿrâvî, Vefd Parti liderlerinden Saʿd Paşa'nın anma merasimine katılmak ister. Ancak cemaat ona engel olmasına rağmen o bu anma etkinliğini vatanî bir görev sayar ve bundan vazgeçmez. Şaʿrâvî söz konusu merasimde Vefd Partisi liderleri olan Saʿd Paşa ve Nuhas Paşa'yı öven bir kaside okur.[198] Hasan el-Bennâ bu durumu öğrendikten sonra çok öfkelenir. Bardağı taşıran son damla ise Şaʿrâvî ile diğer İhvân mensuplarının söz konusu merasimden sonra ilk olarak bir araya geldikleri gece olur. O gece konuşma siyasî liderlere bağlılık ve itaate gelir. Herkes bu konuda kendi görüşünü söyler. Şaʿrâvî de Vefd Partisi lideri Nuhas Paşa'nın dindar ve muttaki bir kişiliğe sahip olduğunu ve bu nedenle itaat edilmesi

[192] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 68; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 18.
[193] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 68.
[194] Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 24-25.
[195] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 68; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.
[196] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-duʿât*, 19-20.
[197] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 86.
[198] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 68; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

gereken biri varsa onun da Nuhas Paşa olduğunu beyan edince, kendisine karşı çıkılır. Orada hazır olan İhvân mensupları, Nuhas Paşa'nın çoğunluğun lideri olduğu ve bundan dolayı kendilerinin en büyük düşmanı olduğunu ifade ederler. Şaʿrâvî, bu tepki ve beyan karşısında şaşırdığını ve bu çıkışın kendisi için sıra dışı yeni bir olay ve sürpriz olduğunu ifade eder. Ondan sonra "yolunuz açık olsun." deyip onlardan ayrılır.[199]

İhvân'a katılmasının nedeni, sırf Allah için olduğunu ifade eden Şaʿrâvî, İhvân mensuplarına "İslâm ile hükmetmeyi değil, İslâm ile hükmetmek isteyen ile hüküm/idare edilmek isterim." şeklindeki görüşünü söylediğini belirtmektedir. Bundan sonra kimsenin kendisine karışamadığını söyleyen müellifimiz, artık sözünü hiçbir siyasî hüküm, beklenti veya başka bir maddî kaygı için değil, sadece Allah davası için sarf etmeye başladığını ifade etmektedir.[200]

Şaʿrâvî, sadece asıl hedefinden sapan İhvân-ı Müslimîn'e karşı çıkmamıştır. Kur'ân ve sünnet çizgisinden sapan tüm radikal yapılara da karşı çıkmış ve bunların dinle alakaları olmadığını ifade etmekten geri durmamıştır. "Kâfirdir, kanı helaldir, karada ve denizde bozgunculuk yaptı." diyerek öldürdükleri Enver Sedat'ı Şaʿrâvî "şehit" diye anmıştır.[201]

1.7. Tasavvufî Yönü

Şa'râvî, büyük bir âlim olduğu gibi aynı zamanda önemli bir tasavvuf ehli ve eridir.[202] Onun mensup olduğu tasavvuf kolu, "el-Baziyye"dir. Kendisi, "Bizim tarikatımız, yeşil sarıklıların tarikatı olan 'Baziyye tarikatıdır ve bu tarikat sadece 'eşrafa' hastır." demektedir. Ona göre bu tarikat, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in neslinden olanların tarikatıdır.[203] Bir başka tabirle bu "Ehl-i Beyt'in soyundan gelenlerin tarikatıdır." demektedir.

---

[199] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 68; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 19; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.
[200] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 71.
[201] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 87.
[202] Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 48.
[203] Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 7.

Şa'râvî'nin çocukluğu tarikatlar ve dinî faaliyetlerin yoğun olduğu bir beldede geçmiştir. O, bu dinî ve manevî havanın özellikle Ramazan ayında, Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümünde, isra-miraç gecelerinde, bayramlarda ve hac mevsimlerinde zirveye çıktığını ifade etmektedir. Memleketlerinde beş tarikat şeyhi bulunduğunu ifade eden müellifimiz, bunları "Seyyid Ebû Halil, Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî, Seyyid Abdulkadir, Seyyid Ahmed er-Rifâî ve Seyyid Ahmed Bedevî" şeklinde sıralamıştır. Ona göre her bir tarikat şeyhinin müridleri kendi şeyhini bazı dinî münâsebetlerde veya tüm dinî münâsebetlerde memlekete davet ederdi. Bu şeyhlerden biri gelince memleketin tamamı onunla dinî merasimler düzenlerdi. Tüm camiler mamur olur, hayır-sadakalar dağıtılır ve her ev bir sofra yemek hazırlardı. Onun için beş tarikatın her birisi değişik zamanlarda memlekete gelip 15 gün kaldığını ifade eden müellif, bunun memlekette, senenin her ayı dinî merasimlerin olduğu manasına geldiğini belirtmektedir.[204]

Belli bir tasavvuf koluna mensup olan ve bunun yanında memleketindeki diğer tarikatların ortaya koydukları manevî havadan payını alan Şa'râvî, tasavvuf ve sûfîler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre tasavvuf, "iyilik yapmak ve kötülüğü defetmek, Allah'a karşı sadık olmak ve insanlara karşı da güzel ahlaklı olmak," demektir. Müellife göre sûfi ise "Allah'ın farzları ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle Allah'a yaklaşmak ve yakın olmak isteyen" kişidir.[205]

1.8. Dava, Davet ve İrşat Yönü

Şa'râvî ilim hayatına başladıktan sonra adeta kendisini, din, millet, memleket, vatan, devlet ve topluma adamıştır.[206] Sözünü ettiğimiz değerler için zaman ve enerjisini canla başla harcamış ve bunu hiç çekinmeden azim ve kararlılıkla yapmaya çalışmıştır. Onun bu durumu devlet ve toplum nezdinde karşılık bulmuş ve gönüllerde taht kurmasını sağlamıştır.[207]

---

[204] Said Ebu'l-Ayneyn, *eş-Şa'râvî ellezî lâ na'rifuhû*, 15; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 18; Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 49.
[205] Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 48.
[206] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 7.
[207] Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şa'râvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 80-81.

Şaʿrâvî, dinî tebliğ, irşat ve hizmeti daha etkin ve geniş kitlelere ulaştırmak için devletin en üst kademelerindeki kişilerle de iletişim ve diyalog içinde olmuştur. Bu bağlamda devlet başkanları Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek ile iyi ilişkiler kurmuştur. Aynı zamanda bahsedilen hizmetleri sadece içinde yaşadığı Mısır'la sınırlı tutmamış, Suudi Arabistan, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika'daki pek çok ülkeye seyahat etmiş ve çeşitli toplantılara katılmıştır. Enver Sedat, İsrail ile Camp David Antlaşması'nı yapmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gittiği zaman o da yanında bulunmuştur. Birleşmiş Milletler'de ilk cuma namazını kıldırarak burada hutbe okumuştur.[208]

Devletin çeşitli kademelerinde görev yapan Şaʿrâvî, her zaman tarafsız olmaya dikkat etmiştir. Daha açık bir ifadeyle herhangi bir grup veya yapının güdümünde veya lehinde olmamıştır. Onun temel referansı hep Kur'ân ve sünnet olmuştur.

İslâm'ın siyasî ideolojilerle ilişkisinin olmadığını düşünen Şaʿrâvî, bütün gruplara ve cemaatlere mesafeli davranmıştır. Enver Sedat radikal bir örgüt mensubu tarafından öldürülünce aşırı gruplara karşı halkın ve özellikle gençliğin dinî konularda eğitilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında sistemi de eleştirmekten geri durmamıştır. Bu kapsamda özellikle toplumsal sorunların daha ortaya çıkmadan önünün alınabilmesinin mümkün olduğunu savunan Şaʿrâvî, bu bağlamda temel ilke, yöntem ve direktiflerin İslâm'da mevcut olduğuna dikkat çekmiştir.[209]

İlim, irşat, vaaz, sohbet ve Hakk'a davet yönleriyle 1970'li yılların sonundan itibaren Mısır'daki dinî hayat üzerinde etkili olan Şaʿrâvî, Mısır ve Arap ülkeleri başta olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde ilgiyle takip edilmiş ve bu kapsamdaki faaliyetleri şöhret bulmuştur. Yine fasih Arapça yerine halk dilini kullanması geniş kitleler tarafından izlenmesini kolaylaştırmıştır. 1975 yılında Mısır televizyonunda "*Nurun ala nur*" adlı haftalık programlarına başlamış olması yine çok geniş kitleler tarafından ilgiyle takip edilmesine katkı sunmuştur. Bu durum

[208] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 38-40; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350; Yalçın, *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*, 11-15.
[209] Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

onun halk ve toplum tarafından daha fazla tanınmasına ve sevilmesine vesile olmuştur.[210]

Durum böyle olunca Şaʿrâvî adına yayımlanan kitaplar geniş bir okuyucu kitlesi bulmuş, *el-Ehram*[211] ve *el-Ahbar* gibi yarı resmî gazetelerde her gün onun sözlerine yer verilmiştir.[212] Onun halk kitleleri yanında ve resmî makamlarca da kabul görmesindeki yegâne sebep, İslâm'ın siyaset üstü bir din olduğunu savunması ve aşırı grupları eleştirmesidir.[213]

Şaʿrâvî ilmî, fikrî, idarî ve dinî hizmet ve çalışmalarına emekli olduktan sonra da devam etmiştir. Sahip olduğu bilgi birikimini ve hayat tecrübesini din, maneviyat, toplum, hak ve hukuk adına kullanmaktan geri durmamıştır. Söz konusu çalışmalarını hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir.[214]

Yıllarca Rabbine kavuşma hasretiyle yanıp tutuşan ve bunun için her zaman hazırlık yapan Şaʿrâvî, O'na ruhunu teslim ettiğinde arkasında nesiller boyu kendisinden istifade dilecek faydalı ve bereketli bir ilmi miras bırakmıştır. O vefat etmiş olsa da gök kubbede bıraktığı hoş bir seda sayesinde adeta gönüllere taht kurmuştur. O, arkasında bıraktığı mirasla Hz. Peygamber'in sadaka-i cariye ile alakalı sözünün/hadisinin[215] sırrına mazhar olmuştur. Dünyanın her yerinde onu hayırla yâd eden, ona dua edip rahmet dileyen sevenleri, öğrencileri, dostları ve takipçileri mevcuttur.[216]

İnsanlar, çok yönlü bir âlim ve davetçi olan Şaʿrâvî'ye büyük bir ilgi göstermiş ve onun taşan ilminden faydalanmışlardır. Onun imanla yoğrulan düşünce ve yaklaşımları, Allah sevgisiyle bezenmiş bir imanla mamur olmuş muhlis bir yürekten çıkan aydınlık fikirleri insanları etkilemiştir. Böylelikle onun sevgisi ve

---

[210] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 25; Zeki, "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şa'râvî'nin Hayat ve Ölüm Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 81; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 114; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 15; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[211] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 23.

[212] Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 28.

[213] Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[214] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 42; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 3; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 119; Âlavî, *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*, 10; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/350.

[215] "Kişi ölünce, üç şey hariç kendisine bu dünyadan bir şeyi kalmıyor. Sadaka-i cariye, faydalı ilim ve salih evlat."

[216] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 13.

düşünceleri Mısır'da, Arap ve İslâm âleminde milyonlarca seveni ve bağlıları/takipçilerinin yüreğinde kolaylıkla yer edinmiştir. Allah ona insanlar nezdinde sevilme nimetini bahşetmiştir. Şaʿrâvî, sadece dinî fetvaları veren ve Kur'ân tefsirini yapan sıradan bir âlim değildir. O, İslâm dava ve davetinde eşine az rastlanan, apaçık bir değeri temsil etmiştir.[217]

Şa'râvî'nin insanlar üzerindeki tesiri günümüzde de devam etmektedir. Özellikle sosyal medyadaki paylaşımlarda dersleri, vaazları videolar şeklinde kullanılmaktadır. Sonuç olarak Şa'râvî, vefat etmiş olsa bile irşadını hâlâ devam ettirmektedir.

1.9. Tefsiri ve Tefsir Yöntemi

Şaʿrâvî'nin tefsiri, "*Tefsîr'ş-Şa'râvî*, *Muhtasaru havâtırî fazilet eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî havle âyâti'l-Kur'ân*,[218] *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm li'ş-Şa'râvî*,[219] *Tefsîrü'l-Kur'ân li imâmı duât fazilet eş-Şeyh eş-Şa'râvî*,[220] *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, *Havâtırî havle'l-Kur'ân*, *Tefsîri'ş-Şa'râvî* ve *Müntehab min tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*" gibi isimlerle basılmıştır. Şunu hemen belirtelim ki müfessirimiz yaptığı Kur'ân tefsirine genel olarak "havâtırî havle'l-Kur'ân" adını vermiştir. Buna rağmen tefsirinin farklı isimlerle anılması, öğrenci ve takipçilerinin farklı zamanlarda tefsirini farklı isimlerle derleyip baskıya vermelerinden kaynaklanmaktadır. "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*" adlı tefsirinin bu isimle anılmasının, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmesinden ileri geldiği belirtilmektedir. Yine eserin bazı bölümlerinin sûreler halinde "*Müntehab min tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*" ve "*Havâtırî havle'l-Kur'ân*" adıyla neşredilmesi de bu düşünceyi desteklemektedir.

Şaʿrâvî'nin tezimizin temel kaynağını teşkil eden tefsiri, "*Tefsîru'ş-Şa'râvî*" ismiyle bilinen eseridir. Eser, 1991 yılında Mısır'da "Ahbaru'l-Yevm" tarafından 25 cilt olarak basılmıştır.[221] Fâtiha sûresinden Mülk sûresine kadar olan sûrelerin tefsirini içeren eser, 1992'de yine söz konusu yayınevi tarafından "*Tefsîrü'l-*

[217] Zâyid, *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*, 12.
[218] Dâru'l-Meârif, 2016.
[219] Dâru Ahbâri'l-Yevm, 1992.
[220] er-Râye-Alrayah (Media Pro. Tec), 22 cilt/2015.
[221] Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî* (Kahire: Ahbaru'l-Yevm, 1991), 1/1-7; Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 28; Görgün, "Şaʿrâvî", 38/351.

Kur'âni'l-Kerîm li'ş-Şa'râvî'' ismiyle basılmıştır. Şa'râvî tefsiri, 2015'te Kur'ân'ın bütün sûrelerini içerecek şekilde "*Tefsîrü'l-Kur'ân li imâm duât fazilet eş-Şeyh eş-Şa'râvî*" er-Râye-Alrayah (Media Pro. Tec) Yayınevi tarafından 22 cilt olarak neşredilmiştir.

Çalışmamızda 1991 tarihinde Mısır'da "Ahbaru'l-Yevm" Yayınevi tarafından 25 cilt olarak neşredilen "*Tefsîru'ş-Şa'râvî*" baskısı esas alınmıştır. Bunun yanında Kalem sûresinden Nâs sûresine kadar sûrelerle ilgili verilerden yararlanmak için "*Tefsîrü'l-Kur'ân li imâm duât fazilet eş-Şeyh eş-Şa'râvî*" ismiyle er-Râye-Alrayah (Media Pro. Tec) Yayınevi tarafından neşredilen baskıyla "*Tefsîrü Cüz'i 'Âmme li Fazîlet eş-Şeyh Şa'râvî*" adlı baskılara başvurulmuştur.

Şa'râvî tefsirini çağındaki benzerlerinden ayıran en önemli özelliklerinden birisi, sözlü olarak anlatılmasıdır.[222] Zira onun tefsiri, yaptığı sohbetlerden oluşmaktadır. Kendisi, Kur'ân'ı muhataplarına veya sohbet grubuna beyan ve tefsir etmiş, bağlıları/ilim ehli de kendisinden sonra tefsirini derlemiş ve yazılı hale getirdikten sonra baskıya vermişlerdir. Şa'râvî, sohbet tarzında yaptığı bu tefsire, tefsir demez; zira ona göre Kur'ân'ın tefsiri yapılamaz. Şayet bu olsaydı Hz. Peygamber yapardı. Onun için sohbet havasında ortaya çıkan tefsirini "*Havâtırî havle'l-Kur'ân/Kur'ân hakkındaki düşüncelerim*" diye isimlendirmiştir.[223]

Muhammed Baz, "*Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*" adlı eserinde, Şa'râvî'nin tefsiri için kullandığı, "*Havâtırî havle'l-Kur'ân*" ismini kullanmaktaki gayesini şöyle açıklamıştır:

> "…Şa'râvî'nin bu خواطري (*havâtırî)* ismini tercih etmesi, muhtemelen 'Kur'ân'ın her devir ve zamanda muhataplarına daima bir şeyler verdiği' esasına dayanmaktadır. Bunun için hiç kimse onu tam olarak tefsir etme imkânına sahip olmamış, şayet bu mümkün olmuş olsaydı, Hz. Peygamber onu tefsir ederdi. Zira Hz. Peygamber onu tefsir etmiş olsaydı, hiçbir âlim onun tefsirine rağmen ve onun tefsiri üzerine/onun tefsirine muhalif yeni bir tefsir yapmaya cesaret edemezdi.

[222] Muhammed, *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*, 328.
[223] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/9, 2/931, 3/1824, 4/2028…; Said Ebu'l-Ayneyn, *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*, 27; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 67; Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 207; Tezcan, *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*, 32; Hamad, *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*, 6; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 112.

Bundan dolayı Hz. Peygamber, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmeyerek her asırdaki insanların Kur'ân'ı okumalarını ve imkânları nispetinde onu anlamalarını ve ondan istifade etmelerini istemiştir."[224]

Şa'râvî Kur'ân'ı tefsir ederken Mushaf tertibine sadık kalarak önce kelimelerin sözlük anlamlarını ve delâlet ettiği manaları belirtmiş, sonra âyetleri sade bir üslûpla açıklamış, ardından da diğer âyetlerle bağlantılarına dikkat çekmiştir.[225] Âyeti aynı manaya gelen başka âyetlerle açıklayan ve Arap dilinin belâgat ve inceliklerini iyi derecede kullanan Şaʿrâvî, sürekli ve sistemli bir şekilde olmasa da Hz. Peygamber'in hadislerinden yararlanmıştır. Yine tefsir yaparken yer yer sebeb-i nüzûlden, sahâbe ve tâbiîn tefsirinden, Arap şiirinden yararlanmış, âyetlerde seçilen ifade ve kavramlar üzerinde yoğunlaşmış, çağın güncel kavram ve örneklerini sıklıkla kullanmıştır.[226] Âyetlerin siyâk ve sibâkına, âyet ve sûrelerin münâsebâtına dikkat ederek tefsir yapması da onun tefsir metodundandır.[227]

Şa'râvî'nin tefsirinde kullandığı ve onun tefsir metot ve üslûbunun niteliğini büyük ölçüde yansıttığını düşündüğümüz bazı ibareleri vermek yararlı olacaktır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

دقة الأداء القرآني "Kur'ânî ifadenin inceliği…"[228]

ومن دِقَّة الأداء القرآني "…Kur'ânî ifadenin inceliğindendir…"[229]

وتأمل دقّة الأداء في القران "…konusunda Kur'ânî ifadenin inceliğini iyice düşün."[230]

مما يدل على دِقَّة الأداء القرآني" Kur'ânî ifadenin inceliğine delalet edenlerdendir ki…"[231]

---

[224] Baz, *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*, 208.
[225] Kâfî, *"*eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr*"*, 120-121.
[226] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/884; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr"*,* 120.
[227] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,12/7541, 14/8973, 16/9959; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 120.
[228] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/160, 6/3260.
[229] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10116.
[230] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10311.

"ونلحظ هنا دقة الأداء القرآني" "Burada Kur'ânî ifadenin inceliğini görmekteyiz."[232]

"من دقة الأداء القرآني، ومظهر من مظاهر إعجازه" "Kur'ânî ifade inceliğinden ve onun i'câzının belirtilerindendir ki…"[233]

"وتأمل أسلوب القرآن" "Kur'ân üslûbunu iyice düşün."[234]

"وهذه سِمَة من سمات أسلوب القرآن الكريم" Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in üslûp özelliklerinden/işaretlerinden biridir."[235]

"وتتجلى دقة القرآن" "Kur'ân'ın inceliği parlamakta/açığa çıkmaktadır."[236]

"وتتجلى هنا دقة الأداء القرآني" Burada Kur'ânî ifade inceliği parlamaktadır."[237]

"والسياق القرآني يدل على" "Kur'ânî siyak …e-delalet etmektedir."[238]

Bütün bunlara göre Şa'râvî tefsirinin dirayet ağırlıklı olduğunu rahatlıkla ifade etmek mümkündür. Öte yandan rivayet ağırlıklı tefsir olarak kabul edilen tefsir tarzından "Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ı sünnet, sahâbe, tâbiûn ve geçmiş âlimlerin kavileriyle tefsir etme, esbâb-ı nüzûl ve kıraat vecihleri[239] dikkate alma Şa'râvî'nin de tefsir yöntemini oluşturmaktadır.

Çalışmamızın ana mihveri Şa'râvî tefsirinde münâsebet olduğunda münâsebetle doğrudan ilişkili olan Arap dili, kıraat farklılıkları, kelime tahlilleri ve çağdaş bilimsel verileri ve konuları çalışmamızda işledik. Şimdi Şa'râvî'nin, tefsirinde takip ettiği yöntemini öncelik sırasına göre birkaç başlık altında ele alarak meseleyi detaylandırmaya çalışalım.

---

[231] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10665.
[232] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/10918.
[233] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11323.
[234] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10444.
[235] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10854.
[236] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3305.
[237] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3525.
[238] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1051.
[239] Zurkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2 Cilt. Beyrut: 1998; Menâ' b. Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2000), 341-342.

1.9.1. Arap Dil ve Belâgatini Kullanması

Arapça olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm tefsir edilirken başvurulan ilk kaynak Arap dili ve grameridir. Genelde dirayet tefsirlerinde dil (sarf, nahiv, iştikak), belâgat ve şiir kullanılarak tefsir yapılmaktadır.[240] Şa'râvî'nin tefsir metodolojisine bakıldığında onun da Arap dilinin ögelerini iyi derecede kullandığı görülecektir. Şa'râvî'nin söz konusu kullanımları âyetlerdeki anlamsal ilişkilere dayanak teşkil etmiştir. Bu hususu örneklendirerek açıklayalım.

يَاٰادَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ "*Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin*."[241] âyetini dilsel açıdan tahlil eden Şa'râvî, yukarıdaki cümleyi, اسكن وزوجك şeklinde ifade etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun temel sebebi, emir fiilde failin her zaman gizli olmasıdır. Fakat Yüce Allah اسكن fiiline انت zamirini açık bir şekilde getirmiştir. Ancak انت ifadesinin اسكن kelimesinin faili olmadığını savunan Şa'râvî,انت zamirinin, ismin fiile atfedilmemesi için araya getirilen zamir-i fasıl[242] olduğunu belirtmiştir.[243] Yine âyetteki زوج (eş) kelimesine dikkat çeken müfessirimiz, bu kelimenin bir ferdin kendisine benzer bir şey için kullanıldığını, onun için (burada kadın için kullanılmış olmasına rağmen) زوجة değil زوج şeklinde geldiğini söylemektedir. Bundan hareketle kadın ve erkeğin Allah'ın teklifî emirleri karşısında eşit oldukları sonucunu çıkaran müfessirimiz, bu konuda مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً "*Erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız.*"[244] âyetini delil olarak getirmektedir.[245]

Arap dilinin özelliklerini bir tefsir yöntemi olarak kullanan Şa'râvî, şu âyeti tefsir ederken harf-i cer olan من'in dilsel yöndeki kullanımına dikkat çekerek,

إِنَّمَا ذٰلِكُمُ ٱلشَّيْطٰنُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَآءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ "*O şeytan sizi ancak kendi yoldaşlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden*

---

[240] Zurkânî, *Menâhilü'l-İrâan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/60; Menâ' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 341-342.
[241] Bakara 2/35.
[242] Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Mufassal* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 172; Cemâleddin Osman b. Ömer b. Ebû Bekir İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfî fî ilmi Nahv* (Kahire: Mektebetü 'Âdâb, 2010), 33; Fadıl Salih es- es-Sâmerrâî, *Meânî en-Nahv* (Ürdün: Dârü'l-Fikr, 2000), 1/55.
[243] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/263.
[244] Nahl 16/97.
[245] Şa'ravî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/263.

korkun."[246] âyetine ilk etapta bakıldığında يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ "*Şeytan yoldaşlarını korkutuyor.*" anlamı çıktığını ifade eden Şaʿrâvî, iyice düşünüldüğünde meselenin böyle olmadığı anlaşılmaktadır demektedir. Bunun sebebinin ifadede mefulü minhüden من cer harfinin mahzuf olduğunu ifade eden Şaʿrâvî, normalde âyetin يخوف من اوليائه (Şeytan insanları dostlarından korkutuyor) şeklinde mana aldığını ifade etmiştir. Şaʿrâvî, bu çerçevedeki görüşünü temellendirmek için şu âyeti delil getirmiştir: واختار موسى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً "*Musa, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti.*"[247] Bu âyetin واختار من قومه (kavminden seçti) şeklinde tefsir edildiğini düşünen Şaʿrâvî, yine âyetin bağlamından söz konusu mananın anlaşılabileceğine işaret etmiştir. Ona göre âyetin devamındaki فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ "*Onlardan korkmayın.*" şeklindeki cümle, korkutulanların şeytanın dostları değil, düşmanları olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle şeytan, mü'minleri korkutmaktadır.[248]

Mezkûr örneklerden anlaşıldığı üzere âyetlerdeki ifadelerin i'rab değişimleri anlamı doğrudan etkilemektedir. Müfessirimiz dilin de imkânlarını kullanarak başka müfessirlerden farklı olarak kendi tecrübesini belirtmekte ve farklı anlamsal ilişkileri sunmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak Kur'ân'ın mana ve maksadının doğru anlaşılması konusunda hassasiyet gösteren Şaʿrâvî, geçen âyetleri tefsir ederken, lügatten, âyette geçen kelimenin müzekker-müennes yapısından, cer harfinden ve siyâk ve sibâktan yararlanmıştır. Müfessirimizin dilin özellik ve inceliklerini kullanarak yaptığı tefsire ilişkin çokça örnek bulmak mümkündür.[249]

1.9.2. Kıraat Farklılıklarından Hareketle Tefsir Yapması

Kıraat farklılıkları, âyetin manasını açıklama, genişletme veya var olan kimi işkalleri ortadan kaldırma konusunda Kur'ân tefsirine katkı sunmaktadır.[250] Kıraat

[246] Âl-i İmrân 3/175.
[247] A'râf 7/155.
[248] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1881-1882.
[249] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2584. Daha fazla örnek için bk. *Aynı eser*, 5/2628, 5/2631-2632, 5/2798, 5/3204, 6/3307, 6/2637, 15/9165…
[250] Muhamed b. Ömer b. Sâlim Bazmûll, *el-Kırâât ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm* (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1413), 324.

farklılıkları farklı manaların ve dolayısıyla değişik hükümlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğinden oldukça önemlidir.[251] Bundan dolayı müfessirler, Kur'ân'ı tefsir ederken kıraat farklılıklarını dikkate almaktadırlar. Böylece kıraat, tefsirde başvurulan esaslardan birisi olarak öne çıkmaktadır.

Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğunu ve öncesinde yazılışının noktasız ve harekesiz olduğunu ifade eden Şa'râvî, الباء harfinin; الياء, النون, التاء, الثاء harflerin her birisine benzediğinden dolayı Arapların dil melekelerine, kendilerine yapılan telkine ve vahye uymak suretiyle tilavet yaptıklarını söylemektedir. Buna فتبينوا kelimesinin فتثبتوا, صبغة ifadesinin صنعة [252] ve رئيا sözcüğünün زيا [253] şekillerinde de okunduğunu örnek olarak göstermekte ve bu şekilde manada bir değişiklik olmadığını belirtmektedir. Ancak Kur'ân kıraatinin tevkîfi olduğunu, okunan vecihle her ne kadar mana değişmese de hiç kimsenin kendi görüşüne göre tilavet yapmasının sahih olmadığını söyleyen müfessirimiz, âlimlerin sahih kıraat için ortaya koydukları şartları sıralamıştır.[254]

Şa'râvî'nin, kıraat farklılıklarına ilişkin örneklerden birisi Fâtiha sûresinde geçen مالك يوم الدين âyetidir. O, bu noktadaki tefsirinde şunları kaydetmiştir:

> " مالك يوم الدين '*ceza gününün sahibi*'[255] âyetinin iki sahih kıraati mevcuttur. Bunlar مَلِكِ يوم الدين ve مَالِكِ يوم الدين dir. Yüce Allah مالك يوم الدين dediğinde, yani sadece kendisi 'bu güne hükmeden ve onda dilediği şekilde tasarrufta bulunan' manası çıkmış olmaktadır. Ancak ملك يوم الدين dendiğinde onun tasarrufu bir önceki ibareden daha kapsamlı olmuş olur. Zira مالك sadece kendi mülkünde hüküm ve tasarruf eder, ملك ise bunun tam tersidir. مالك يوم الدين şeklinde okuyanlar, kıyamet gününde sadece Allah'ın hükmünün geçtiği ve bu konuda başka hiçbir kimse O'na yardım etme durumunda olmayacağını ifade etmek istemişlerdir. Ancak ملك يوم الدين şeklinde

[251] Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/39 (2015), 167-168.
[252] Hafız olmayan birisi, noktasız ve harekesiz olduğu zaman صبغة الله "*Allah'ın boya*sı" (Bakara 2/138) âyetini okuduğunda صنعة الله "*Allah'ın sanatı*" şeklinde de okur ki her iki durumda da mana değişmez. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2558-2560).
[253] اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِيْاً "*Eşya ve görünüş bakımından daha güzel*" (Meryem 19/74). Âyetteki رئيا kelimesi زيّاً (güzel ve hoş görünüm, güzel kıyafet vb.) vechiyle de okunmaktadır. (Şa'ravî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/9166).
[254] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2558-2560, 19/9166). "Bir yönüyle de olsa tilavetin Arap diline uygun olması, resmî Osmanî Mushaflarından birine uygun olması ve mütevâtir bir rivayete dayanması" (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2558-2560).
[255] Fâtiha 1/3.

okuyanlar ise, Allah'ın kıyamet günü herkese hükmedeceği ve hatta dünyada hükümdar olarak tayin ettiklerine de hükmedeceğini söylemişlerdir."[256]

Görüldüğü gibi Şa'râvî, kıraat farklılıklarından hareketle geçen âyeti tefsir etmiştir. Farklı okunuşlardan hareketle farklı mana ve hükümlerin çıktığı görülmektedir. Ancak her iki duruma göre de âyetin mana ve maksadına zıtlık oluşmadığı anlaşılmaktadır. Zira gerek مالك olsun gerekse de ملك olsun her ikisi de kendi açılarından doğru bir mana ve maksat taşımaktadır. Aralarında tenakuz söz konusu olamamakta, her iki şekilde de okunduğunda mana bakımından bir eksiklik oluşmamaktadır. Dahası mana zenginliği ortaya çıkmaktadır.

Şa'râvî'nin kıraat farklılıklarından hareketle yaptığı tefsire bir örnek de Meryem sûresinin 24. âyetidir. فَنَادٰىهَا مِنْ تَحْتِهَا اَلَّا تَحْزَنِى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا "*Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: 'Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir su akıttı.*'"[257] Bu âyette geçen مِنْ ifadesinde iki kıraat olduğunu ifade eden Şa'râvî, Cebrail'in (a.s.) Hz. Meryem'in doğumu sırasında hâlâ orada olduğunu, ancak kendisiyle konuşanın Cebrail (a.s.) olmadığına göre Meryem'le konuşan kişinin bebek olan Hz. İsa olduğunu düşünmektedir.[258] Müfessirimizi bu görüşe sevk eden temel neden, ilgili âyette yer alan مِنْ harf-i cerrinin مَنْ şeklinde okunmasıdır. Buna göre Şa'râvî'nin Nâfi', Hamza ve Hafs'ın kıraat şekli olan مِنْ yerine İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir'in kıraat vechi olan مَنْ şeklindeki kıraati kabul ettiği ve buna göre âyete mana verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü مِنْ kıraat vechini esas alanlar, münadinin melek olduğunu kabul ederler. مَنْ kıraat vechini kabul edenler ise münadinin Hz. İsa olduğunu düşünmektedirler.[259]

Şa'râvî'nin tefsirinde dikkat ettiği bir başka mesele vasıl meselesidir. Kıraat/tecvid ilmi kapsamında değerlendirilen vasıl meselesi, Şa'râvî'ye göre Kur'ân'ın bütünlüğüne ve insicâmına önemli vurgu yapması bakımından önemlidir. Özellikle Kur'ân'ın bütünlük ve tenâsübüne dikkat çektiği durumlarda bunu ifade

[256] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/70.
[257] Meryem 19/24.
[258] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 15/9066.
[259] Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyyî, 1420), 21/527; Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir et-Tûnusî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 16/87.

eden Şa'râvî, zaman zaman bu alanda fikir beyan etmiştir. Şa'râvî bu konuda şunları söylemektedir:

> "Kur'ân-ı Kerîm'in tüm âyet ve sûreleri vakıf değil, vasıl üzere mebni olduğunu söylemiştik. (Örneğin bu âyetleri) oku:[260] فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ مُدْهَامَّتَانِ Çünkü Kur'ân bir bütündür, kesinlikle âyetleri arasında fasıl yoktur. Bundan dolayı Kur'ân'da vacib bir vakıf yoktur, ancak nefesin yetmediği zaman durursun. Tekrarladığın zaman yine vasılla tekrarlarsın. Aynı şekilde diğer sûrelerde de vasıl üzere mebnidir. Bir sûre bittiği zaman sükûn ile bitmez; Allah Teâlâ ترجعونْ dememiştir, bilakis ترجعونَ demiştir. Bununla sonrasındaki sûrenin başındaki besmele ile vasıl yapılabilsin diye. ترجعونَ بسم الله الرحمن الرحيم Bu durum sûre başlarındaki hurûf-ı mukattaa hariç Kur'ân'ın bütün âyet ve sûrelerinde olan genel bir özelliktir."[261]

Esasında Şa'râvî, son iki örnekte kıraat farklılıklarından hareketle tefsir yapmamış, kıraat alanına giren vasıl meselesinden hareketle durum tespitinde bulunmuştur. Bu bakımdan müellifin, ortaya koyduğu görüşler kıraat/tecvid kapsamında ele alındığından onları buraya almayı uygun gördük. Müfessirimizin tefsirinde kıraate ilişkin örnekler çoktur.[262] Konunun sınırlarını zorlamamak adına bu kadarıyla yetinmeyi uygun gördük.

1.9.3. Kelime Tahlilleri

Kur'ân tefsiri yapılırken kelime tahlili yapmanın önemli bir metot olduğu bilinen bir gerçektir. Bu mesele kaynaklarda مَعَانِي الْمُفْرَدَاتِ (kelimelerin anlamları)[263] veya مَعَانِي الْأَلْفَاظِ (lafızların manaları) şeklinde geçmektedir.[264] Tefsir tarihinde Garîbu'l-Kur'ân şeklinde oluşan literatür, konunun ehemmiyetini göstermesi

---

[260] Rahmân 55/54-57.

[261] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11058.

[262] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3660 (En'âm 55), 4/2558-2560 (Bakara 138, Nisâ' 94, A'râf 156, Hucurât 6), 19/9166 (Meryem 74), 6/3307 (Mâide 5/71), ...

[263] Ebû Bekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz fî i'lmi'l-meânî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 2001), 9; Bedrüddin Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'd-Dâru't-Turâs, 1957), 2/173; Muhammed Abdulmun'im el-Kay'î, *el-Aslân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1996, 180.

[264] Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz fî i'lmi'l-meânî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 2001), 40; Cürcânî, *Dercu'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver*, 2/21; Ahmed b. Muhammed b. İmâdü'd-Dîn İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân fî tefsîri garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1423), 43; Abdulhamid el-Ferâhî el-Hindî, *Müfredâtü'l-Kur'ân li'l-Ferâhî* (Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 60-63-78.

bakımından önemlidir. Nitekim tefsir uleması âyetleri açıklarken önceliği âyetlerdeki anahtar kelimelerin açıklamalarına vermişlerdir. Tefsir geleneğinin çağımızdaki örneklerinden biri olan Şaʿrâvî de tefsirinde kelime tahlillerine önemli oranda yer ayırmaktadır.[265] Şa'râvî, âyetlerde yer alan kelimelerde özellikle farklı manalara muhtemel olanlar üzerinde durmakta, bu konuda kendi tercihini belirtmekte ve anahtar durumundaki kelimeleri de tahlil etmektedir. O, bu kelimelerin neden özellikle seçildiğine, yakın anlamlı/eş anlamlı olanların neden seçilmediğine özel önem vermektedir.

Şimdi Şaʿrâvî'nin konuyla ilgili yaklaşım tarzını bazı örnekler vererek konuyu detaylandırmaya çalışacağız. Örneğin Bakara sûresinin 177. âyetini tefsir eden Şaʿrâvî, البر, الصبر, الصدق, التقوى şeklinde sıralanan sözcükleri tahlil etmiştir. Müellifimize göre البر sözcüğü geniş bir manaya sahip olduğu gibi zor ve meşakkati gerektiren bir durum da arz etmektedir.[266] Müfessirimizin "el-birr" kelimesine getirdiği yorumla Zühaylî'nin, "البر kavramı, imanı, takvayı, sıdkı, itaati, ihsanı ve kısacası tüm hayrı içine alacak şekilde geniş kapsamlıdır."[267] şeklindeki görüşüyle örtüştüğü görülmektedir. Yine müfessirimizin anılan kelimeyi meşakkatle ve zorlukla ilişkilendirmesi, muhtemelen âyetin akışındaki وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ "*zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır.*[268] ifadelerinin etkisi vardır. Bu bağlamda zorluk ve fakirlik/kıtlık zamanlarında, hastalık, aile, mal ve evlatların yok oluşları sıkıntısına karşı, düşmanla çarpışırken savaş meydanlarında sabır göstermek, "el-birr*"* olmanın ta kendisi ve aynı zamanda kâmil imanın göstergesidir. Zira imanın yarısı olan sabır, kaza ve kadere olan rızanın işaretidir. Ecir ve mükâfatı Allah'tan bekleme inancıdır. Cihad esnasında zaferin gerçekleşmesine verilen önemdir. Bu durumdaki sabır, gerçek ve mükemmel imanın özelliğidir.[269]

---

[265] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2622, 5/2630; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr*"*, 120-121; Ahmed Al-Jabbarî, *Cuhûd eş-Şa'râvî fî beyân el-furûku'l-luğâviyye beyne elfâz el-Kur'âniyye min hilâli sûreti'l-Bakara ve Âli İmrân ve'n-Nisâ'* (Elazığ: FÜSBE, Doktora Tezi, 2017), 40-45.

[266] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/728-729.

[267] Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr* (Dâru'l-Fikri Muâsara, 1418), 2/94.

[268] Bakara 2/177.

[269] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2/99.

"Sabır" sözcüğünü "el-birr" ifadesiyle ilişkilendirerek tahlih eden Şaʿrâvî, şöyle demektedir:

> "Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerden olmak iyiliktendir. Dikkat edecek olursak Allah âyette الموفون بعهدهم ifadesini merfu olarak getirmiştir. Zira o, لكن'nin haberine atfedilmiştir. Peki öyleyse neden الصابرين ifadesini mansûb olarak getirmiştir? Söz dizimi (i'rab akışını) kırmak ne demektir? Arap kulağı selim ve fasih konuşmaya dayanır. Dolayısıyla söz edebî olunca, burada akışın düşmesi (değişmesi) mutlaka öğrenilmesi gereken bir şeyin olduğunu tembihlemek için olduğunu söyleriz. الموفون sonrasında الصابرين gelmiş olması burada bir sebebin olmasını gerektirmektedir. Peki, sebep nedir? Daha önce sıralanan (tüm erdemlere) ulaştıracak şey, sabırdır. Onun için Allah (c.c.) sabrın farkına dikkat çekmek için sözdiziminin akışını değiştirdi. Dolayısıyla sözdizimine uygun olan bir fiil (أخصّ، أمدح) getirmemiz gerekir. Yüce Allah'ın sözü والصابرين şeklinde gelmiştir. Sanki manası, '*Özellikle sabredenleri methederim, sabredenleri has kılarım.*' demektir."[270]

Sabır kavramını tahlil ederken özellikle söz konusu ifadenin içinde bulunduğu cümledeki iʿrabına dikkat çektiği görülen Şaʿrâvî'nin, yine âyette yer alan tüm hayırlı işlerin, vasıf ve amellerin kilit noktasının sabır olduğunu ileri sürdüğü görülmektedir.

Bu âyetin yorum ve tahlilinin devamında وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّه "*mala olan sevgilerine rağmen, onu…verenlerin*"[271] şeklinde geçen cümlenin değişik biçimlerde tefsir edildiğine dikkat çeken Şaʿrâvî, âyette geçen الحب kelimesinin birçok manaya geldiğini belirtmiş ve bu çerçevede şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

> الحب kelimesi mastardır. Mastarlar bazen faillerine, bazen de mefullerine izafe edilir.[272] Mesela ضرب kelimesi. ضرب زيد عمر ifadesinde dövenin Zeyd, dövülenin Ömer olduğunu anlarız. Ancak أعجبني ضربُ زيدٍ (Zeyd'in dövüşü beni hayrette düşürdü) denildiğinde iki manaya ihtimali vardır. Bu durumda eğer 'Ömer'i' kelimesini açıkça zikretsen, dövenin ve dövülenin kim olduğunu anlarız. Fakat أعجبني ضربُ زيدٍ deyip de susarsan bu iki manaya muhtemeldir. Zeyd'in fail olma ihtimali olduğu gibi meful olma ihtimali de vardır. Ya dövme fiili Zeyd'den sadır olmuştur.

[270] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/740-741.
[271] Bakara, 2/177.
[272] Bk. Muhammed b. Abdullah b. Abbas İbnü'l-Verâk, *İlelü'n-Nahv* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 305-310.

Ya da dövme fiili Zeyd üzerinde gerçekleşmiştir. Bazen mastar getirilip de bir şeye izafe edildiğinde bunun failine de mefulüne de izafe edilmesi sahihtir. Bundan dolayı وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّه ifadesini birçok manada anlamamız mümkündür. '*O, malı sevdiği halde verir.'* şeklinde anlamamız da mümkündür. Yine لن تنالوا البر âyetinden hareketle '*O, sevdiği maldan vermeyi seviyor.*' şeklinde anlamamız da mümkündür. Bu da iki manaya gelme ihtimali olduğunu göstermektedir. Mana kapsamını genişletip '*Vermeyi sevdiğinden dolayı veriyor.'* şekline de dönüşebilir. Diğer manası ise önceki muhtemel manaları da içerecek şeklindeki manadır ki onu, '*O, Allah'ın sevgisi için, O'nun teşri kıldığı şekilde vermeyi seviyor.*' şeklinde de anlamak mümkündür. Bütün bu manalar muhtemeldir."[273]

Şaʿrâvî bu âyetin devamındaki أُوْلٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواۖ "*İşte bunlar, doğru olanlardır.*"[274] şeklindeki cümleyi tahlil etmektedir. Bu âyette geçen "*Doğru olanlar, âyette belirtilen özellikleri taşıyanlardır.*" şeklindeki genel görüşü[275] kabul eden Şaʿrâvî, sıdk/doğruluğun sözün fiil ve davranışlarla uyumlu olması demek olduğunu belirtmiştir. Ona göre "*İşte bunlar doğru olanlardır*." şeklindeki ifadenin mana ve te'vili, "*Bunlar, imanlarını ilan etme konusunda ve imanlarını hayat ve hareketlerine yansıtma hususunda sadakat sahibidirler.*" şeklindedir. Bir başka tabirle onların sözleri, "*Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed, Allah'ın Resûlü'dür.*" kelimesini teyit ve tasdik etmektedir.[276]

İlgili âyetin, وَأُوْلٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ "*İşte bunlar Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır*."[277] ifadesinde geçen "takva" kavramı üzerinde duran Şaʿrâvî, şunları söylemiştir:

> "Mü'minin dürüstlüğünün sonucu nedir? Allah bizlere onların vasıflarını '*İşte onlar muttakilerin ta kendileridir.*' şeklinde bildirmiştir. متقون veya اتقوا kelimelerini işittiğin zaman bu, onların kendileriyle herhangi bir şey arasında bir koruma ve koruluk yerleştirmesi anlamına geldiğine anlarız. Senden ancak katlanamayacağın şeyden sakınman/korunman talep edilir. '*Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi*

[273] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/732.
[274] Bakara 2/177.
[275] Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: 2000), 3/356.
[276] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/742; Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 3/356.
[277] Bakara 2/177.

yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz.'[278] şeklindeki âyet de bu manayı vermektedir. Yani kendinizle ateş arasında bir koruma oluşturun. Biz dedik ki اتقوا kelimesinin bazen اتقوا النار ve bazen de اتقوا الله şeklinde gelmiş olması enteresandır. Takva nasıl iki zıt şeyde bulunabilir? '*Cehennemden sakının.*' cümlesinin manası, kendinizle cehennem ateşi arasında bir koruma bariyeri oluşturun. Aslında cehennemin kendisi yakma konusunda fail değildir. Ancak Allah'ın asilere musallat kılmasıyla fail konuma gelmektedir. '*Allah'a karşı gelmekten sakının.*' cümlesinin manası, 'Allah'ın celâl sıfatının tecellilerine karşı kendinizi koruyunuz. Zira Allah'ın celâl ve cemâl sıfatları vardır. Allah'ın celâl sıfatlarına karşı O'ndan bir koruma oluşturunuz. Çünkü siz Allah'ın gazabına, kahrına ve gücüne/yakalamasına karşı dayanamazsınız…' demektir. Ateş/cehennem Allah'ın celâl/heybet sıfatlarının yansımasıdır. Dolayısıyla mesele dengelidir/eşittir ve aralarında herhangi bir tenakuz yoktur."[279]

Şa'râvî, Bakara sûresinin 178. âyetini[280] tefsir ederken şöyle demektedir:

"Allah (c.c.), يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا '*ey iman edenler*' şeklindeki hitabı kullandığı zaman bu hitap sonra gelecek bir hüküm bağlamındadır. Bu sözün manası şudur: 'Sizi iradenize veya tercihinize saldırarak sizi zorla mükellef kılmam. Ben sizi mükellef tuttum. Çünkü siz bana iman etme kapısından vardınız. Dolayısıyla bana iman etmeye devam ettiğiniz sürece benden teklif dinleyin.' Allah, kendisine iman etmeyenleri sorumlu tutmaz. Mademki Allah kendisine iman etmeyenleri mükellef tutmamaktadır. Öyleyse senin imanın seni akde ortak kılmıştır. Şayet sana bir şey yazmışsa, sen kitabete ortak olmuşsun. Zira sen inanmamış olsaydın sana bir şey yazılmazdı. Sanki sözleşme kesinleşmiştir. Buna göre sen mükellefiyet konusunda ortaksın. Onun için Allah, كُتِبَ (farz kılındı) dedi. كَتَبَ (yazdı/farz kıldı) demedi."[281] Yani كُتِبَ ifadesi âyetin başındaki hitap kelimesine uygun getirilmiştir."

[278] Tahrîm 66/6.
[279] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/742-743.
[280] يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*"
[281] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/744.

1.9.4. Bilimsel Yorumlarda Bulunması ve Güncel Kavramları Kullanması

Çağımızın önemli tefsir tarzlarından biri olan bilimsel tefsir, genelde kabul ile ret arasında değerlendirilmektedir. Özellikle Mısır özelinde bu tartışma oldukça hararetli yaşanmıştır. Söz konusu tartışmanın etkisinde kalan Şa'râvî de Kur'ân'ın bilimsel verilerle tefsir edilebileceğini düşünmektedir.

Akıl ile nakli bir arada buluşturan ama hiçbir zaman nakli, akla kurban etmeyen Şa'râvî, tefsirinde ilmî, edebî ve akademik üslûbu bir arada kullanmaktadır. Kur'ânî manalar ile hayatın gerçekleri arasındaki irtibatı ortaya koyan müfessirimiz, bunun için yaşadığı çağın kavramlarını kullanmakta, güncel konulara temas etmekte ve zaman zaman bilimsel yorumlarda bulunmaktadır. Bununla âyetlerin mana ve mesajının daha iyi anlaşılmasını sağlama ve bunları muhatapların zihnine nakşetme derdinde olan Şa'râvî, tefsirinde günlük hayattan sıkça güncel örnekler vererek açıklamak istediklerini somutlaştırmaya çalışmaktadır.[282]

Şa'râvî, tefsir yaparken modern dönemde kullanılan birçok kavram, ifade ve ismi kullanmaktadır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Maddenin en küçük yapısı olan atom, uydu, uydu görüntüsü/fotoğrafı,[283] uzay, radar,[284] buhar kuvveti ve kullanımı,[285] kimya, fizik, matematik, felsefe, sosyal bilimler,[286] uzay bilimi, uzay gemisi, uzay roketi, Newton kanunu-yer çekim kuvveti, uzay gemisini çalıştıran kuvvet-enerji,[287] AIDS, karantina, salgın,[288] tiyatro,[289] mikroskop,[290] elektrik.[291] Müfessirimiz, bu ifade ve kavramların her birisini kullanırken genellikle Allah'ın varlık ve büyüklüğünü ispatlamak, Kur'ân'ın i'câzını temellendirmek ve

[282] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/159, 1/211-212, 2/808-809, 5/2849; Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecühü fi't-tefsîr", 120-121.
[283] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2244.
[284] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4254.
[285] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8382.
[286] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2850.
[287] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4435.
[288] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10189.
[289] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/159.
[290] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2172.
[291] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2164.

İslâm dininin fıtrat dini olduğu kadar evrensel mahiyet ve boyutta olduğunu ortaya koyma gayesini gütmektedir.

Şimdi Şa‘râvî’nin konu hakkında görüş belirttiği bazı meseleler üzerinde duralım.

Birinci meselemiz dinî bir sorudur. Bu bağlamda Şa‘râvî, “Allah, niye hastalar için ilaç bulan ve insanlara faydalı olan şeyleri icat eden bilim adamlarına güzel bir mükâfat vermiyor?” şeklindeki soruyu cevaplandırmaktadır. Böyle soru soranların yüzeysel din anlayışına sahip olduklarını ifade eden müfessirimiz, bu bilim adamlarının söz konusu icatları yaparken temel beklentilerinin Allah değil insanlar olduğundan “İnsan kimin için çalışırsa, ücretini ondan alır.” prensibi gereğince yaptıkları işin ücretini insanlardan aldıklarını ifade etmektedir. Ona göre zaten insanlar, söz konusu bilim adamlarını her zaman anmak, heykellerini dikmek, kendilerine madalyalar vermek ve onları öven eserler yazmakla ücretlerini vermişlerdir. Zaten onlar da sırf bunun için gayret etmişlerdir.[292]

İkinci mesele, zina suçuna uygulanan had cezasıdır. İslâm’ın zina suçunu işleyenlere uyguladığı had cezasını eleştirenlere Şa‘râvî, bazı güncel mesele ve problemlerden hareketle karşılık vermiştir. Bu manada zina haddini salgın hastalıklara karşı uygulanan karantinaya benzeten müfessirimiz, nasıl ki salgın hastalıklar olunca karantina uygulanıyorsa zina haddi de milyonları AIDS hastalığından kurtarmak için uygulanmaktadır. Bu bağlamda maddî ve manevî tahribatları olan zina fiilinin AIDS hastalığına yol açtığına, bulaşıcı olan bu hastalığa karşı bir dizi tedbirin alındığına dikkat çeken Şa‘râvî, esasen bu tedbirin İslâm’ın uyguladığı had cezasında olduğunu vurgulamaktadır.[293]

Üçüncü mesele cin, melek, şeytan gibi görünmeyen varlıklarla alakalıdır. Şa‘râvî bu varlıkları kabul etmeyenlere karşı günümüzdeki bazı aletlerle sağlanan imkân ve kolaylıkları öne sürerek argümanlar geliştirmiştir. Buna göre mikroskop icat edilmeden, çıplak gözle görülmeyen birçok mikrop ve parazitin var olduğuna dikkat çekmiştir. Mikroskop icat edilmeden önce nasıl mikropların var olmadığını

[292] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2943.
[293] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10189.

iddia etmek abes ise aynı şekilde, melek, cin ve şeytan gibi varlıkların var olmadığını söylemek de bir o kadar yanlıştır. Yine şeytanın insanın içinde kan dolaşımı gibi dolaşmasını, çıplak gözle görülmeyen bazı mikropların vücudun her yerinde hareket etmesini örnek göstererek açıklamaktadır.[294]

Şa'râvî'nin üzerinde durduğu bir diğer çağdaş mesele Muhammed Abduh'un Ebâbîl'in (kuş sürüsü) Ebrehe'nin askerlerine attığı taşlar konusundaki yorumudur. Abduh'un bu kuşların taşıdığı şeyin mikrop veya çiçek hastalığı vb. olduğunu iddia ettiğini ifade eden müfessirimiz, onu bu düşünceye sevk eden nedenin anılan kuşların taş taşıması ve bunlarla adamların üstüne atıp öldürmelerini uzak görmesi olduğunu ileri sürmektedir. Abduh'un bu yaklaşımını şiddetle tenkit eden Şa'râvî, ona, risaletin temelinin Allah'tan geldiği inancını taşıdığına göre bunu işlevsiz kılmaması gerektiğini söylemektedir. Yine ona hitaben "Eğer senin aklın bunu almıyorsa, senin aklın delil değildir." şeklinde ağır bir eleştiride bulunmaktadır.[295]

Şa'râvî, aşağıdaki âyeti tefsir ederken de güncel kavram ve ifadeler kullanmaktadır:

إِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا "*Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez*."[296] âyetinde geçen "sivrisinek" ismi üzerinde duran Şa'râvî, Allah (c.c.) bu misali getirince inkârcıların hayrete düşüp soru sorduklarını belirtmektedir. Sordukları soru şudur: "Allah niçin fil gibi büyük ve aslan gibi güçlü bir varlığı değil de olabildiğince zayıf ve güçsüz olan sivrisineği misal olarak getirdi?" Müellife göre aslında onları bu düşünceye sevk eden temel sebep, onların sadece maddeye ve dış görünüşe aldanmaları ve hakikati göz ardı etmeleridir. Sivrisineğin çok küçük olmasına rağmen hayat için gerekli tüm unsurlara sahip olduğuna dikkat çeken müellifimiz, bu durumun söz konusu varlıktaki sanatın incelik ve büyüklüğünü gösterdiğini ifade etmiştir. Bu noktadaki görüşünü temellendirmek için saat, radyo vb. teknolojik araçları örnek gösteren Şa'râvî, bunların ilk icat edildiklerinde hacimlerinin epey büyük olduğunu; ancak bilgi, teknik ve teknoloji geliştikçe bu araçların daha küçük hacimli yapıldığını belirtmiştir.

[294] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2171-2172, 16/10189.
[295] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 575.
[296] Bakara 2/26.

Ona göre eşyanın küçük hacimli olması, onun sanatkârının maharetinin eksikliğine değil de onun sanatkârlığının büyüklüğüne ve muazzam ustalığına işaret etmektedir.[297]

Şaʿrâvî, müşriklerin âyette geçen sivrisineğin küçüklüğünün altındaki sırrı anlamadıklarını belirtmiş, meseleyi günümüz sanat, teknoloji ve bilim ürünü yeni icatlarla açıklamaya ve bu şekilde Allah'ın büyüklüğünü ve Kur'ân'ın muʿcizeliğini ispatlamaya çalışmıştır.

Şaʿrâvî, aşağıdaki âyetin tefsirini yaparken de güncel konuları, kavramları ve bilimin verilerini kullanmıştır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِۗ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّۗ "*Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.*'"[298]

Şaʿrâvî bu âyetin tefsirini yaparken önce "Bizler 20. asırda yaşadığımız halde bugünkü âlimler ay olgusunun hakikatini tam olarak anlamamışken, 14 asır önceki Araplar nasıl anlayabilirlerdi?" şeklinde bir açıklama yaparak konuya giriş yapmıştır. Sonra çağımızın bilim insanlarının Ay ve Güneş hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

> "Çağdaş bilginler yorumlarında şöyle demişlerdir: Güneş, hacim yönüyle yer küreden bir milyon iki yüz elli bin kat daha büyüktür. Ay ise dünyadan daha küçüktür. Güneş korkunç büyüklüğüne rağmen, yeryüzü Güneş ile Ay arasına girince ayın bir kısmını örter. Bu örtülen kısım yerin örtülen yayının dönmesine göredir. Ay'ın bu kısmı karanlık olur. Ay'ın varlığı sabittir. Fakat yerin kendisiyle Güneş arasında bir yay bulunduğu zaman kendisinden Güneş'in ışığı engellenmiş olur. Dünya, Ay ile Güneş arasına girdiğinde Ay'ın aydınlığını kesmesine sebep olmaktadır. Dünya kendisinden uzaklaştıkça onun aydınlığının hacmi büyümektedir. Dünya kendisinden tamamıyla uzaklaşınca gökyüzünde tam olarak bir dolunay olarak ortaya çıkar… "[299]

Görüldüğü gibi müellif, hilal konusunu ele alan âyeti yorumlarken, Güneş, Ay ve Dünya'nın çalışma sistemini, Güneş'in Dünya'ya oranla büyüklüğünü, söz

[297] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şaʿrâvî*, 1/211-212.
[298] Bakara 2/189.
[299] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/808-809.

konusu unsurların çalışma sistemlerindeki birbirleriyle olan ilişki biçimlerini açıklamıştır. Bu bakımdan Kur'ân'ın mana ve maksadını daha doğru bir şekilde anlamak ve anlatmak derdinde olduğu görülen Şa'râvî, bilimsel bilginin verilerini aktarmıştır.

1.10. Tefsirinin Beyânî Tefsirler İçindeki Yeri

Şa'râvî tefsirinin beyânî tefsirler içerisindeki yerini doğru bir şekilde tespit edilebilmek için öncelikle beyânî tefsirin mahiyet ve muhtevasının bilinmesi gerekir. Onun için bu başlık altında genel hatlarıyla beyânî tefsirin çerçevesi çizildikten sonra müfessirimizin bu konudaki tefsir anlayışı belirlenmeye çalışılacaktır.

Beyânî tefsir kavramı, beyân ve tefsir kelimelerinden oluşmuş bir terkiptir. Tefsir, 'insan gücü ve Arap dilinin verdiği imkânlar nispetinde Allah'ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur'ân metninin içerdiği manaları, hükümleri ve hikmetleri ortaya koymak' şeklinde tanımlanmaktadır.[300] Beyânî ise, "beyân"a nispet edilen şey anlamındadır; terim olarak ise "Âyetleri terkip ve lafız yönünden inceleyen ve bu terkip ve lafızların belli başlı edebî özelliklerini ortaya koyan bir tefsir yöntemidir."[301] Buna benzer birçok tarifi yapılan beyânî tefsir,[302] zikir ve hazif, terâdüfün reddi ve müteşâbih lafızlar arasındaki farklılıklar, ta'rîf ve tenkîr, takdîm ve te'hîr, te'kîd, tekrarlar, âyet fasılaları, edebî tasvîr, sûre başları gibi Kur'ân'ın anlatımındaki beyânî i'câzı[303] ortaya koymasıyla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda

---

[300] Muhammed Huseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 2/14; Muhammed Abdulazim ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* (Beyrut: 1998), 1/471; Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Alâ tarîki tefsîri'l-beyânî* (el-İmârâtu'l-Arabiyyetu'l-Müttahide: Küliyyetu'l-Âdâbi ve'l-Ulûmi Câmiatu'ş-Şarika, 2002), 1/7.

[301] Muhammed Huseyn Ali es-Sağîr, *el-Mebâdi'u'l-âmme li-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk* (Beyrut: Dâru'l-Muerrihi'l-Arabî, 2013), 5; İzzet Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", *Mîzânü'l-Hak İslâmi İlimler Dergisi* 2 (2016), 15.

[302] Ahmed Şirbâsî, *Kıssatu't-Tefsîr* (Dâru'l-Kalem, 1962), 156-157; Sâmerrâî, *Alâ tarîki tefsîri'l-beyânî*, 1/7-8; Marangozoğlu, *Beyani Tefsir Metodu-Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî Örneği,* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 7-12; Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", 11-15; Şirbâsî - Mustafa Özcan, *Hz. Peygamber'den Günümüze Tefsir Ekolleri* (İstanbul: Özgü Yayınları, 2010), 155; es-Sağîr, *el-Mebâdi'u'l-âmme li-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 110; Sâmerrâî, *Alâ tarîki tefsîri'l-beyânî*, 1/8; Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", 14.

[303] Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, *İ'câzu'l-Kurâni'l-beyânî ve delâilu masdarihi'r-rabbânî* (Amman: Dâru Ammâr, 2000), 186; Sâmerrâî, *Alâ tarîki tefsîri'l-beyânî*, 1/8-11; Mustafa Müslim, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân* (Riyad: Dârü'l-Müslim, 1996), 129; Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", 16.

beyânî tefsir, genel tefsirden bir cüz olup sanatsal açıdan Kur'ân'ın söz konusu özellik, incelik ve üslûbunu ortaya koyan bir mahiyet arz etmektedir.[304]

Beyânî tefsirde esas alınan usûl, Kur'ân'ı Kur'ân'la, sahih hadislerle, Arap diliyle, ictihadla ve Kur'ân metninin birbirini tamamlayan bir bütün oluşuna bakarak tefsir etme şeklindedir. Bu tefsir sisteminde Kur'ân âyetleri bir bütünlük içerisinde birbirleriyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Özellikle konu ve hedef bakımından aynı grubu oluşturan âyetler topluca ele alınıp açıklanmaktadır.[305]

Beyânî tefsirin; düşünce, ilim ve metot şeklinde üç aşamadan geçtiği ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlerle düşünce aşamasını; tedvîn dönemindeki Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), ve Câhız'ın (ö. 255/869) tefsir alanındaki çalışmaları ilim aşamasını; 20. yüzyılda Emîn el-Hûlî'nin (ö. 1966) ve Âişe Abdurrahman Binti'ş-Şâti'in (ö. 1998) çalışmaları da metot aşamasını oluşturmuştur.[306]

Asrımızda Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, Kâmil Ali Sa'fân (ö. 2001),[307] Abdurrezzâk Hirmâs,[308] Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, Muhammed Receb el-Beyyûmî (ö. 2011),[309] Muhammed Zağlûl Selâm[310] gibi âlimler, beyânî tefsirle ilgili eserler yazmışlardır.[311] Ayrıca beyânî tefsirle ilgili bilgilere farklı tefsir usûlü, *ulûmü'l-Kur'ân* ve *i'câzu'l-Kur'ân* adlı eserlerde de yer verilmektedir.

Konulu tefsire ve Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine dayandığı düşünülen beyânî tefsir yöntemi, bağlam merkezli bir yaklaşımın tabiî bir neticesi olduğu kabul

---

[304] Sâmerrâî, *Alâ tarîki tefsîri'l-beyânî*, 1/7; Marangozoğlu, *Beyani Tefsir Metodu-Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî Örneği*, 12; Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", 11.

[305] Şirbâsî, *Kıssatu't-Tefsîr*, 156-157; Sâmerrâî, *Alâ tarîki tefsîri'l-beyânî*, 1/11; Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", 15; Şirbâsî, *Hz. Peygamber'den Günümüze Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa Özcan (İstanbul: Özgü Yayınları, 2010), 155.

[306] Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", 14.

[307] *el-Menhecu'l-beyânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı çalışması, 1981'de Kahire'de Mektebetü'l-Anglo tarafından yayımlanmıştır.

[308] "el-İtticâhu'l-beyânî fi't-tefsîr neş'etuhû ve-tatavurruh" adlı çalışması, 1996'da *Mecelletu Da'veti'l-Hak* adlı dergide neşredilmiştir.

[309] Muhammed Receb el-Beyyûmî, "Hutuvâtu't-tefsîri'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı çalışma, 1971'de Mısır'da *Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmî* tarafından neşredilmiştir.

[310] *Eseru'l-Kur'ânî fî tatavvuri'n-nakdi'l-Arabiyyi ilâ âhiri'l-karni'r-râbi'i'l-Hicrî* adlı çalışması, 1996'da Kahire'de Dâru'l-Ma'ârif tarafından basılmıştır.

[311] Bk. Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman er-Rûmî, *İtticâhâtu't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi'i aşer* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1997), 3/881-982.

edilmekte olup güvenilir bir tefsir çeşidi olarak değerlendirilmektedir. Ancak umûmu tahsis eden, mutlakı sınırlayan ve mücmeli açıklayan sünnete yer vermediği için fıkhî âyetlerin tefsirinde yetersiz kaldığı da ileri sürülmektedir.[312]

Beyânî tefsir başlığı altında verdiğimiz bilgilerden hareketle, beyânî tefsir her ne kadar başlangıçtan beri gayr-i nizami bir şekilde var olagelmişse de metodolojik ve sistemli bir tarzda ancak 19. asırdan itibaren bir tefsir metoduna dönüşmüştür.

Şa'râvî'nin tefsirindeki metoduna baktığımızda kendisinin, Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu üstün i'câz, belâgat ve edebî özelliklerini ortaya koymak için ciddi bir gayret içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin tasdiki ve ispatı olduğunu dost ve düşmana ispatlamak için onun aklî ve naklî delil ve argümanları iyi düzeyde kullandığı görülmektedir.[313]

Müfessirimiz, nazmü'l-Kur'ân ve belâgatü'l-Kur'ân kapsamında değerlendirilen ve aynı zamanda beyânî tefsir sisteminden sayılan ve genel olarak tefsirin vazgeçilmezi arasında yer alan bazı yöntemleri kendine şiar edinmiştir. Bunların başında Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme ve bu çerçevede savunduğu görüşü desteklemek için farklı sûre ve âyetlerdeki aynı konuyu ele alan âyet ve ifadeleri kullanma,[314] Kur'ân tefsirinde bütünlük, sebeb-i nüzûl,[315] i'câzu'l-Kur'ân,[316] bir kavramın Kur'ân'ın tamamındaki izdüşümü ve bu bağlamdaki gerçekliği, takdîm ve te'hîr, te'kîd,[317] tekrarlar, âyet fasılaları, edebî tasvîr, sûre başları, zikir ve hazif gibi tefsir yöntemleri gelmektedir.[318]

Şa'râvî'nin beyânî tefsir ile alakalı kullandığı şu tabirler, onun konu hakkındaki yaklaşımını açıkça göstermektedir:

الأداء البياني في القرآن... "Kur'ân'daki beyânî ifade…"[319]

---

[312] Marangozoğlu, "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi", 34.
[313] Ayrıntılı bilgi için bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/132, 4/2476, 8/4684, 8/4876, 9/5636, 14/8729, 15/9325, 15/9426, 18/10922, 18/11503…
[314] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11806-11809.
[315] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3694, 8/4988, 19/11766.
[316] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1826, 4/2475, 6/3510.
[317] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/369, 6/3838.
[318] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,1/369, 2/1223, 6/3503, 11/6456, 15/9062, 12/7113, 17/10296, 2/1160, 3/1608.
[319] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/831, 4/2352, 5/2733, 9/5470,

...الأداء البياني "Beyânî ifade…"[320]

...هذه من دقة الأداء البياني في القرآن "Bu, Kur'ân'daki ince beyânî ifadelerdendir."[321]

...الأداء البياني للقرآ "Kur'ân'ın beyânî ifadesi…"[322]

...إعجازات الأداء البياني في القرآن "Kur'ân'daki beyânî ifade i'câzları…"[323]

...الأداء البياني الدقيق "İnce beyânî ifade…"[324]

...فن الأداء البياني "Beyânî ifade sanatı…"[325]

...من عجائب الأداء البياني في القرآن "…Kur'ân'daki beyânî ifade harikalarındandır."[326]

Şimdi Şa'râvî'nin konuya dair görüşünü somutlaştırmak için birkaç örnek vererek meseleyi detaylandıralım.

Örnek 1: Şa'râvî bu âyetteki beyânî incelikleri dikkate alarak değerlendirmektedir. "*(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.*"[327] Âyetteki وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِ sözünde Kur'ân'daki beyânî ifade harikalarının açığa çıktığını söyleyen Şa'râvî, âyetin tek bir cümleyle bir şeyi ve karşıtını bize sunduğunu, beşerin üslûbunda böyle bir şeyin mümkün olamayacağını açıklamaktadır. Buna göre وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ الله ifadesi cihada yatırımı emretmektedir. Aksi takdirde akıbet tehlikeyle karşı karşıya kalacaktır. Âyetteki ألقى kelimesinin taşıdığı manaya da dikkat çeken müfessirimiz, âyetin temelde şu iki mana ve mesajı içerdiğini açıklamaktadır: Birinci mana, "Allah yolunda infak edilerek düşmana karşı güçlü ve hazırlıklı olmak,"

[320] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3303,
[321] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3810, 6/3840.
[322] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4097.
[323] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/5080.
[324] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 11/6699.
[325] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 19/11715.
[326] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 19/11808.
[327] Bakara 2/195.

ikincisi ise "kendi gücüyle düşmanın gücü iyi kıyaslanmalı, hazırlıksız ve mağlup olunması kesin olan bir maceraya atılarak tehlikeye düşülmemelidir."[328]

Örnek 2: Şa'râvî, bu âyetteki beyânî inceliklere dikkat çekerek değerlendirmektedir.

"*Allah, size,* اِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ *emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.*"[329] Âyetteki أَن تُؤَدُّواْ sözünde Kur'ân'daki beyânî ifadeyi düşündüklerini belirten Şa'râvî, kelimedeki zamirin çoğul olması, lehine veya aleyhine olsun herkesin adaleti yerine getirmesi gerektiği anlamına geldiğini söylemektedir. Ayrıca وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ الناس أَن تَحْكُمُواْ بالعدل âyetindeki الناس kelimesine vurgu yapan müfessirimiz, bu ifadenin mü'min olsun kâfir olsun adaletin herkes için uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre âyetteki أهلها ifadesi bunu pekiştirmektedir. Allah Teâlâ أهلها (ehline) demiştir; أهلها المؤمنين أو الكافرين (mü'min ehli veya kâfir ehli) dememiştir.[330] Yani söz konusu ifade kayıtlı değil, mutlak olarak getirilmiştir.

Örnek 3: Şa'râvî, bu âyeti beyânî açıdan değerlendirmektedir.

"*Sonra onu* ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٕيدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ *şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!*"[331] Bu âyetteki السَّمْعَ وَالْأَبْصَار ifadelerindeki beyânî inceliklere dikkat çeken Şa'râvî, Kur'ân'da أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا *"(Gerçeği) gördük ve işittik.*"[332] âyetinin dışında[333] her zaman السمع kelimesinin البصر'den önce geldiğini, bunun temel sebep ve hikmetinin insandaki işitme duyusunun her zaman görme duyusundan daha önce ve etkin olması olduğunu ileri sürmektedir. Yani insan doğduğunda işitme duyusu aktif iken, görme duyusu günler sonra devreye girer. Yine insan uyuduğunda görme duyusu devre dışı kalmasına rağmen nispeten işitme

[328] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/831-832.
[329] Nisâ' 4/58.
[330] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2352.
[331] Secde 32/9.
[332] Secde 32/12.
[333] Burada kıyametin ahvalindeki manzaraları tasvir ettiğinden ve vurgu, görmeye olduğundan dolayı "görme, işitmeden" önce zikredilmiştir. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11808).

duyusu devrededir ve gelen sesleri işitmektedir. Şa'râvî, yine وَٱلۡأَبۡصَٰرَ ٱلسَّمۡعَ ifadelerindeki beyânî incelikler bağlamında şunu söylemektedir: البياني الأداء ومن عجائب في القرآن أن كلمة أسماع يقابلها أبصار أسماع" kelimesinin karşılığının أبصار olması, Kur'ân'daki beyânî ifade harikalarındandır. Fakat burada zikredilen السمع والأبصار şeklinde olmasıdır. Ki السمع müfret iken الأبصار çoğuldur." Durumun böyle olmasının hikmeti, işitmenin her kes için aynı olduğu halde görmenin kişiden kişiye değişkenlik göstermesidir.[334]

Sonuç olarak Şa'râvî'nin tefsir tarzından anlaşıldığı üzere o, beyânî tefsiri önemsemekte ve tefsirinde buna yer yer dikkat çekmektedir. Onun konuyla alakalı kullandığı tabirler ve verdiğimiz misaller bu durumu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Ayrıca tefsir şeklinden hareketle onun beyânî tefsir yöntemini kullandığını ve bu konuda Cemâleddîn Efgânî'nin (ö. 1897) izinden giden Muhammed Abduh'tan etkilenerek onun çizgisini takip ettiğini düşünenlerin olmuş olması da[335] bu durumu teyit etmektedir. Buna göre Şa'râvî, Kur'ân'ı tefsir ederken her ne kadar sistematik bir şekilde sık sık beyânî tefsire atıfta bulunup buna ilişkin bir kayıt ve istisna getirmemişse de ortaya koyduğu yaklaşım ve kullandığı yöntemler bakımından anılan görüşleri desteklemektedir. Dolayısıyla müfessirimizin tefsirinin taşıdığı özellikler ve onun konuya ilişkin yaklaşım tarzı yönüyle tefsiri beyânî tefsirler içerisinde değerlendirilebilir.

[334] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 19/11807-11808.
[335] Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 112.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞA'RÂVÎ TEFSİRİNDE MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN'IN TEORİK BOYUTU

Bu bölümde Şaʿrâvî'nin münâsebâtü'l-Kur'ân konusundaki genel tasavvuru ele alınacaktır. Müfessirin bu konu hakkındaki görüş ve yaklaşımının kodlarını doğru tespit edilebilmek için öncelikle bu ilmin mahiyet ve muhtevasının genel çerçevesinin doğru çizilmesine ihtiyaç vardır. Bunun için burada öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'in tertibi, ana hatlarıyla münâsebâtü'l-Kur'ân, oluşum süreci, türleri, esbâb-ı nüzûl ile münâsebâtü'l-Kur'ân arasındaki ilişki ve onun tespit yöntemi ele alınacaktır. Daha sonra Şa'râvî'nin münâsebâtü'l-Kur'ân'a yaklaşımı, tefsirinin münâsebâtü'l-Kur'ân'daki yeri, konuyu işlerken esas aldığı yöntem ve bu bağlamda kullandığı tabirler incelenecektir.

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'in Tertibi

Tertip kelimesi, رَتَّبَ fiilinin mastarı olup manası, bazı şeyleri derecelerine göre dizerek sabitleştirmektir.[336] Terim anlamı ise, Kur'ân'ı, Mushaf'ta yazıldığı ve göğüslerde hıfzedildiği üzere art arda okumaktır.[337] Mushaf tertibinin esas alındığı bu tarife göre Kur'ân'ın kelime, âyet ve sûrelerinin bir sistem dâhilinde tanzim edilmesi ve dizilmesidir. Bu bağlamda söz konusu tertip, kelimede, âyette ve sûrede olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkmaktadır.[338] Oysa Kur'ân tertibi dediğimizde kapsam daha geniş bir hal almaktadır. Zira Kur'ân tertibi, Mushaf-tilavet tertibini içine aldığı gibi Kur'ân'ın bir başka tertip biçimi olan tenzilî tertibi de[339] içine almaktadır. Ancak günümüzde Kur'ân tertibi dendiğinde Suyûtî'nin "Kur'ân'ın tenzilî tertibi hikmetin ta kendisidir." şeklinde ifade ettiği bu tertip değil de daha

[336] Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *Sihâh* (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), "rtb", 1/133; Ebu'l-Fadıl Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), "rtb", 1/409; Mucîdu'd-Dîn Ebû Tahir Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005), "rtb", 88.

[337] Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Oseymîn, *Usûl fi't-tefsîr* (el-Mektebetü'l-İslâmî, 2001), 17.

[338] Oseymîn, *Usûl fi't-tefsîr*, 18.

[339] Abdulkadir Ahmed Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*in mukadimesi (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 9; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 6.

çok Mushaf tertibi anlaşılmakta ve öne çıkmaktadır.[340] Dolayısıyla konuya ilişkin çalışmamızı Kur'ân tertibinin Mushaf boyutu üzerinde sürdüreceğiz.

İlk oluşturulan şekliyle herhangi bir bozulmaya uğramadan günümüze kadar geldiği kabul edilen Mushaf tertibinin[341] temel dayanağı tevkîfîliktir. Zira Mushaf tertibine dair görüşler bu eksende yoğunlaşmaktadır. Buna göre "Âyetlerin Mushaf içindeki tertibi tevkîfî, sûre tertiplerinin ise ictihadî, sûre tertiplerinin de tevkîfî ve bazı sûrelerin tertibi tevkîfî ve bazılarınınki ise ictihadîdir" şeklindeki görüşler öne çıkmaktadır.[342] Şimdi bunların her birine temas ederek meseleyi açıklayalım.

Âyetler ve sûreler arasında sistematik ilişkiler olduğunu kabul eden görüşe göre, Kur'ân'ın lafzı gibi tertibi/te'lifi/terkibi de mu'cizevî bir yapıya sahiptir.[343] Bu bağlamda âyet ve sûreler arasındaki ilişki ve uyum meselesi, i'câzü'l-Kur'ân ilmiyle ilgilidir ve onun alt disiplini olarak kabul edilmektedir.[344] Bu görüşün temel dayanağı, genelde âyetler ve sûreler arasındaki ilişkinin mevcut Mushaf tertibinin tevkîfî olmasıdır. Bu bağlamda âyet tertiplerinin tevkîfî olduğu konusunda âlimler arasında fikir birliği varken sûreler için böyle bir durum söz konusu değildir.[345] Ancak çoğunluğa göre sûrelerin tertibi de âyetlerin tertibi gibi tevkîfîdir.[346]

Mushaf tertibinin tevkîfî olduğunu, özellikle sûre tertibinin tevkîfî olduğunu savunanlar görüşlerini temellendirmek için bazı deliller ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşıma göre Allah'ın indirdiği ve koruyacağını vadettiği Mushaf tertibi, O'nun

---

[340] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 9-21.

[341] Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kutub, 1974), 1/2126; Yılmaz, *Fahruddin er-Razi'nin Tefsiru'l-Kebir Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*, 1.

[342] Ahmed b. İbrahim b. Zübeyir el-Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân* (Mağrib: Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmî, 1990), 182; Sakıp Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 63.

[343] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/57. Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 569-570; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 10; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 59.

[344] Şa'bânî, "Mukaddime", 54-55; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 569-570; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 59.

[345] Suyûtî, *Esrâru Tertîbi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Fazille, 2002), 41; Şa'bânî, "Mukaddime", 71; Mustafa Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1989), 509; Karataş, "Etkili İletişim Açısından Fevâtihu's-Suver ve Havâtimu's-Suver", 5.

[346] Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân*, 182; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 63.

iradesi doğrultusunda tanzim edilmiştir. Dolayısıyla, Mushaf'ın Allah'ın iradesi dışında tertip edilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu kapsamda özellikle sûre tertibinin de tevkîfî olduğunu söylemek mümkündür.[347] Zira Kur'ân'ın baştan sona tertip ve düzeni tamamen Allah'ın, Cebrail'e (a.s.), onun da Hz. Peygamber'e öğrettiği şekilde olmuş ve bu şekilde günümüze kadar gelmiştir.[348] Yine konuya dair ortaya konulan bir diğer delil de âyet ve sûrelerin; tertip, tanzim ve tayini, Hz. Peygamber'in vefatından önceki son arzada büyük ölçüde belli olmuş, Hz. Ebû Bekir zamanında, Zeyd b. Sâbit'in gayretleriyle, sahâbenin de görüş ve ittifakı alınarak Mushaf'ta aynen korunmuş olmasıdır.[349]

Mushaf tertibinin tevkîfî olduğunu gösteren bir diğer durum da geçmişten günümüze kadar okumada esas alınan tilavet tertibidir. Dolayısıyla âyetler ve sûreler arasındaki ilişki mevcut Mushaf tertibinin tevkîfî olduğu görüşü esas alınarak ortaya konmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle âyetler ve sûreler arasında sistematik ilişkilerin bulunduğu sonucu ortaya çıkmakta ve haliyle Kur'ân'ın lafzı gibi tertibinin de mu'cize olduğu tespit edilmiş olmaktadır.[350]

Baştan sona kadar Kur'ân'ın her âyet ve ifadesi birbiriyle insicâmlı bir kavram sistemi meydana getirmektedir. Bu sistemde bulunanlar, öyle birbiriyle uyumlu, sıkı bir bağ vücuda getirirler ki, sistemdeki bütün kelimeler, sistemin diğer ögeleriyle özel bir münâsebet kurmaktadır. Her kelime, mutlaka sistemdeki diğer kelimelerin az çok rengini taşımaktadır. Bu kesinlikle tesadüfi bir durum değildir.

---

[347] Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37; Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kutub, 1974), 1/216-220; Suyûtî, *Esrâru Tertîbi'l-Kur'ân*, 73; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 3.

[348] Suyûtî, *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân*, 69; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 56; Sabri Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Razi'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb Örneği)", *EKEV Akademi Dergisi* 62 (2015), 155; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 21; Şa'bânî, "Mukaddime", 54-55; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 32.

[349] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/237; Zurkânî, *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* 1/239. Şa'bânî, "Mukaddime", 54-55; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 59.

[350] Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân*, 54-55; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 11-12.

Her biri Kur'ân içindeki yerlerine özenli ve sistematik bir şekilde ilahî vahyin belirlediği biçimde yerleştirilmiştir.[351]

Kur'ân'ın tamamının mükemmel bir insicâm ve irtibat içinde olduğuna dikkat çeken Zurkânî de, Kur'ân'ın bölüm ve parçaları arasındaki uyum ve ilişkinin onun mu'cizevî yönlerinden olduğunu ortaya koymaktadır. Bir bütün olarak nazil olan sûre ile uzun bir süre içerisinde peyderpey nazil olan sûre arasında bir farkın olmadığını vurgulayan Zurkânî, buna örnek olarak Bakara sûresi ile En'âm sûresini örnek göstermektedir. Ona göre meseleyi iyice düşünen kişi, dokuz yıl içinde ve seksen küsur bölüm halinde inen Bakara sûresi ile bir bütün olarak nazil olan En'âm sûresi arasında bir farkın olmadığını görecektir.[352]

Kur'ân tertibine ilişkin genel bir çerçeve çizdikten sonra Şa'râvî'nin mesele hakkındaki genel tasavvuruna geçelim. Kur'ân'ın nüzûl tertibi ve Mushaf tertibi olmak üzere iki tertibinin olduğunu ifade eden müfessirimiz, her iki tertibin de ilahî kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Cebrail'in (a.s.) her yıl Ramazan ayında Kur'ân'ı Hz. Muhammed (s.a.s.) ile beraber tertip ve tedris etmek için geldiğini vurgulayan müfessirimiz, Cebrail'in (a.s.), Hz. Peygamber'in hayatının son Ramazan'ında ise Kur'ân'ı ona arz etmek için iki defa geldiğini belirtmektedir. Ona göre Cebrail'in (a.s.) bu şekilde her Ramazan'da gelmesi ve son Ramazan'da iki defa gelmiş olması, sadece Kur'ân nüzûlü ile alakalı değildir. Mesele Kur'ân'ın nüzûlüyle birlikte, onun nüzûl tertibinden başka bir tertiple oluşturulmasıdır. Kur'ân şayet nüzûl tertibine göre tanzim edilmiş olsaydı, bazılarının çıkıp "Bu sadece çeşitli yerlerde ortaya konan bazı tabirlerden ibarettir." şeklinde iddia edeceklerine dikkat çeken Şa'râvî, bunun için Yüce Allah, ebedî bir mu'cize olması için Kur'ân tertibini nüzûl tertibine göre de yeni bir tertiple olmasını murat ettiğini ileri sürmüştür.[353]

Kur'ân-ı Kerîm'in kelime, âyet ve sûreleriyle tertibinin tevkîfî olduğunu savunan Şa'râvî, konuya ilişkin bazı görüşlerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

---

[351] Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allâh ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, trz), 175-176; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 4.
[352] Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/340.
[353] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2886.

"Yüce Allah, ilk zehrâ (çiçek) olan Bakara sûresini bitirdiğinde, ikinci zehrâ olan Âl-i İmrân sûresini getirdi. Bunun nüzûl tertibi değil de şu anki tertibi olduğunu görürüz. Kur'ân'ın iki tertibi vardır. Birincisi olan nüzûlî tertibi, âyetler Müslüman ve Rablerini inkâr eden kâfirler arasındaki mücadelede meydana gelen sorunlarını çözmek ve nefislerini terbiyedeki tertiptir. Böylece her bir âyet bir olayı çözmek için gelmiştir. Varlıkta olaylar ancak insan eliyle meydana gelmektedir. Diğer meselelerimizi çözmek için inen Kur'ân âyetlerinin İslâm toplumunda meydana gelen olaylarla veya evrende vuku bulan olaylarla ilgilenmemesi, makul bir durum değildir. Bunun için öncelikle vakaların olması gerekmektedir. Sonrasında bu hadiseleri çözmek için Kur'ânî nas gelmektedir. Fakat Allah'ın, اليوم أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإسلام دِيناً "*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim*."[354] buyurduğu gibi din tamamlanınca küllî bir tertiple meseleleri düzenleyen tertip gelmiştir. Çünkü o daha önce cüzi bir çözümle onlara bir çözüm getirmiştir.[355] Biz 'Bu sûre, bu sûreden sonra nazil oldu veya onda şundan sonra nazil olan şöyle bir âyet vardır.' dediğimizde ve bunun nüzûlî düzeninden farklı olduğunu gördüğümüzde Allah Teâlâ'nın kitabında iki tertibin olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Birinci tertip nüzûle göredir. İkincisi Kur'ân'ın şu anda var olan tertibidir. Bu tertiple imanî hidayete hizmette Allah'ın kelimesi tamamlanmıştır. Aynı şekilde bu son tertip de Allah katındandır."[356]

Şa'râvî, Mushaf tertibi ve nüzûl tertibinin her birisinin hem Kur'ân için ve hem de Hz. Muhammed (s.a.s.) için mu'cizevî bir yapı oluşturduğunu savunmaktadır. O, Mushaf'ın sûrelerinin ve âyetlerinin yerlerini, Cebrail'in (a.s.) Hz. Peygamber'e öğrettiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber bunları namazda okur ve yeni inen bölümleri bunlara eklerdi. Şa'râvî'ye göre Hz. Peygamber, namaz kılarken okuduğu Kur'ân'a kendisine nazil olanları ekleyerek okuması onun şanının yüceliğini ortaya koymakta ve Hz. Peygamber'in Allah ile olan güçlü bağlantısını göstermektedir.[357]

---

[354] Mâide 5/3.

[355] جاء الترتيب الذي يرتب القضايا ترتيباً كلياً، لأنه عالجها من قبل علاجا جزئيا (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1251-1252).

[356] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1251-1252.

[357] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2885.

Uzun aralıklarla nazil olan sûrelerin Kur'ân'da yan yana yerleştirildiğine dikkat çeken Şa'râvî, bu durumun Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunun bir göstergesi olduğuna işaret ettiğini söylemektedir. Ona göre Kur'ân'ın Allah Teâlâ'nın katında nihai bir formu mevcuttur. Bu da Kur'ân'ın (Mushaf) şu anki halidir.[358]

Şa'râvî'ye göre sûrelerin özel bir niceliğe sahip olmamasının temel nedeni bunların tevkîfî olmasıdır.[359] Yani o, sûre tertiplerinin tevkîfîliğini sûrelerin tek tarz bir yapı veya kemiyet arz etmemesine bağlamaktadır.

Sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu savunan âlimlere göre sûre tertibi münâsebet ve siyâk açısından, Kur'ân âyetlerinin taşımış olduğu mana ve maksatlarının doğru ve düzgün bir şekilde anlaşılması yönünden önem taşımaktadır. Zira bu, dikkate alınmadığı zaman birçok inkârcı, Kur'ân'ı gözden düşürmek için, sahabilerin Mushaflarının değişik olmasını gerekçe göstererek Mushaf'taki tertibi dillerine dolamışlardır. Başta Suyûtî ve Şa'râvî olmak üzere Kur'ân tertibinin tevkîfî olduğunu savunan âlimlerin ortaya koydukları görüşler bunlara cevap niteliğindedir. Zira onlar Mushaf'taki tertibin tevkîfîliğini delilleriyle ortaya koymuşlardır.

2.2. Ana Hatlarıyla Ulûmu'l-Kur'ân'da Münâsebât

Kur'ân-ı Kerîm, son ilahî hitap olup üstün belâgat ve üslûba sahiptir. Müslümanların onun eşsiz özellik ve güzelliklerini anlamak, mana ve mesajlarındaki hikmet parıltılarını kavramak için ciddi bir gayret içerisine girdikleri bilinmektedir. Bu bağlamda üzerinde durulan konulardan bir tanesi de münâsebâttır.

Münâsebât ilmi, diğer Kur'ân ilimleri gibi, Kur'ân'ın mesaj, hüküm, hikmet ve ilkelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için başvurulan önemli ve gerekli bir ilimdir. Bu ilim, Kur'ân'ın adeta bir tek söz misali muazzam bir insicâm ve ahenge sahip olduğunu, âyetler ve sûreler arasında eşsiz bir düzen, ilişki ve uyumun bulunduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca münâsebet ilmî sayesinde "Kur'ân kendi

[358] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 583.
[359] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10192.

içerisinde çelişkiye sahiptir." diyen oryantalistlere çok önemli cevaplar verilmekte ve onların bu yöndeki tezleri çürütülmektedir.[360]

Kur'ân'ın kısa ifadeleri olan âyetler arası veya âyetlerden müteşekkil olan sûreler arası ilişki ve uyum anlamına gelen münâsebet, önemine binaen ulema arasında konuşulup tartışılmıştır. Âlimler bu konuda ikiye ayrılmışlardır. Bunlardan bir kısmı Kur'ân'ın mana, hikmet ve hükümlerinin daha iyi anlaşılması için bu ilmin değerli ve gerekli olduğu kanaati taşırken bir kısmı da bunu kabul etmemiştir. Ayrıca âyetler arasındaki münâsebetin vahiy kaynaklı/tevkîfî olduğunu kabul edip sûreler arası münâsebetin böyle olmadığını savunanlar da olmuştur.

Kur'ân'da gerek âyetler arası ve gerekse de sûreler arası münâsebetin olduğunu ifade eden âlimler, Kur'ân'ın lafız, mana ve üslûbuyla vecîz ve muʿcize olduğunu, onun bu üstün niteliklerinin lafız, mana ve üslûbunda tezahür ettiği gibi nazmına da müşahede edildiğini savunmuşlardır. Onlara göre Kur'ân her ne kadar 23 senelik bir zaman zarfında ve gelişen olaylara göre nazil olsa da bu durum onun mana ve nazmıyla bir bütünlük arz etmesine herhangi bir halel getirmemiştir.[361] Onun manası ve lafzı ilahî kaynaklı olduğu gibi âyet ve sûrelerin Mushaf'taki tertibi de vahiy kaynaklıdır. Bu durumda lafız ve manasıyla ilahî kaynaklı olup her bir kelime ve terkibinde bir mesaj, hüküm ve hikmet taşıyorsa, nazım ve terkibinde de hikmetler taşımalıdır.[362] Dolayısıyla onun nazmı ve terkibi itinayla araştırma konusu yapılmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde Kur'ân'ın mesaj, hüküm ve hikmetleri istenen düzeyde anlaşılmaz. Aynı zamanda onun eşsiz nazmı ve muʿcize yapısı, muazzam dizim ve terkibindeki güzellik ve incelikler tam olarak açığa çıkmaz.

---

[360] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/814; Faruk Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet* (İstanbul: MÜSBE, 2000), 32; Ali Galip Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi* 30 (31 Mart 2018), 31.

[361] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 7-11; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 8.

[362] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 7-11; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 21-22; Nihat Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 12.

Münâsebetin Kur'ân'da birçok uygulama alanı mevcuttur. Bunlar; Kur'ân tertibi (sûre ve âyetlerin Mushaf'taki dizimi), Kur'ân nazmı, belâgati, i'câzı ve bütünlüğü, Kur'ân'ın kelime ve mana ilişkisi, harflerin kelime içindeki münâsebeti, kelimelerin cümle içindeki tenâsübü ve sûrenin kendi içerisindeki münâsebeti şeklinde sıralanabilir.[363] Kur'ân'ın muhteva, hedef birliği ve konu bütünlüğü de münâsebet ilminin Kur'ân'da kullanım alanlarındandır.

2.2.1. Kavramsal Çerçeve

Kökü نَسَبَ ve نِسْبَةٌ olan *münâsebât*, *münâsebet* kelimesinin çoğulu olup sözcük olarak yakınlık, benzerlik, uyum ve iki şey arasındaki ilişki gibi manalara gelmektedir.[364] "Falanca kişi filancaya münasip oldu." dendiğinde bu mana kastedilmektedir.[365] Yine kıyas meselesindeki hükme uygunluk vasfı/hükme yakın olan özellik olarak kullanılan illet ile hüküm arasındaki ilişki[366] de münâsebetin lügat anlamlarından biridir. Terim olarak münâsebet ise fer'î bir sebepten veya mahiyetlerindeki bir hususiyetten dolayı, manaları arasında ilgi bulunan kelimelerin aynı ifadede toplanmasıdır.[367] Bir başka tabirle münâsebet, manaca birbirine münasip olan kelimeleri bir arada zikretme sanatıdır.[368] Başka bir tarife göre birbirini takip eden kelime ve cümleler veya art arda anlatılan hadiseler arasındaki irtibat ve ilişki demektir.[369] Ayrıca Kur'ân âyetlerinin bazılarının bazılarına irtibatı, manaları ve ifadelerinin birbirine kenetlenmiş tek kelime gibi tutarlı ve düzenli oluşunu ortaya koymaktadır.[370] Bu durumda münâsebet ilmi ele aldığı konu

---

[363] Bk. Şa'bânî, "Mukaddime", 69-90.

[364] el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-â'yn*, "nesebe", 7/271; Cevherî, *Sihâh*, "nesebe", 224; İbni Fâris, *Mekâyîsü'l-lügâ*, (yrz.: Dâarü'l-Fikr, 1979), "nesebe", 5/423; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "nesebe", 10/166; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, "en-nesebu", 137; Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, (Kuveyt, 2001), "nesebe", 4/260-265.

[365] Cevherî, *Sıhah*, 1/224; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; el-Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 96.

[366] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler arasındaki münâsebet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 7; el-Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 96.

[367] Sa'dedin Mesud b. Ömer Taftazânî, *Muhtasaru'l-meânî* (İstanbul: 1304), 390.

[368] Ali Yılmaz, *Fahruddin er-Razi'nin Tefsiru'l-Kebir Adlı Eserinde Tenasüb ve İnsicâm* (Erzurum: AÜSBE, Doktora Tezi, 1996), 11.

[369] Demirci, *Tefsir Usûlü*, 259; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 10.

[370] el-Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 96; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yay., 2012), 204; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 5.

bakımından sözcük veya cümleler arasındaki mana, benzerlik, yakınlık, ilişki ve insicâmı ifade ederken bir usûl terimi olarak "ulûmu'l-Kur'ân'da" âyetler ve sûreler arasındaki anlam ilişkisini ifade etmektedir.[371] Âyetlerin tertibindeki hikmetleri bildiren münâsebet, tenâsüp, insicâm, tenâsuk, irtibat ve ahenk gibi kelimelerle de kullanılmaktadır.[372]

İki şeyin şekli, yapısı ve içerdiği mana bakımından birbirine yakın, benzer ve uygun olması, aralarında bir irtibat bulunması, birbirine şekil veya muhteva yönüyle benzemesi manasında kullanılan münâsebetin,[373] bir ibare veya metinde belirli bir linguistik birimi inceleyen ve takip eden seslerin, kelimelerin veya ibarelerin oluşturduğu bütünlük anlamında kullanıldığı değerlendirilen bağlamla[374] yakın ilişkisi vardır. Hatta zaman zaman bağlamla aynı manada kullanılmaktadır.

Münâsebetin, bir terkip olarak kullanılan ve sözün öncesi, geçmişi ya da baş tarafı ile sözün gayesi ve yöneldiği şey arasındaki uyumu ifade eden siyâk ve sibâk[375] ile de yakın bir ilişkisi vardır. Hatta zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır. Ayrıca siyâk ve sibâkın münâsebetin iki temel unsuru olduğu da ifade edilmektedir. Sözün başı ile sonunun uygunluğu, tutarlılığı; sözün gelişi ve sözün başıyla sonundaki ifadeden hâsıl olan mana,[376] konuşmanın akışı, üslûbu, ifade tarzı, anlatım biçimi[377] demek olan siyâk-sibâkın, sözün hem bağlamına hem de söylenme gerekçesine işaret etmektedir. Bu durumda metin ve metnin tarih yönüne işaret eden bağlam ve ortam kavramlarının siyâk terimi için de düşünülebileceği değerlendirilmektedir.[378]

Münâsebet, bağlam ve siyâk-sibâkın birbirleriyle çok yakın bir ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Bu çerçevede bağlam ifadesinin hem metnin içyapısını ve metnin bulunduğu/neşet ettiği doğal çevreyi/sebeb-i nüzûlü alakadar

---

[371] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî* (Dübai: Dâru'l-Kalem, 2005), 58; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 259.
[372] Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 509.
[373] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 27-28; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 4.
[374] Uzun, *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*, 13.
[375] Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 4; Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", 4.
[376] Yılmaz, *Fahruddin er-Razi'nin Tefsiru'l-Kebir Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*, 10.
[377] Ahmet Öz, *Kur'ân'ı Anlamada Bağlam* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2016), 24–25.
[378] Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", 3–4.

ettiği için daha kapsamlı bir çerçeveye sahip olduğu müşahede edilmektedir. Münâsebet ve siyâk-sibâk, metnin içyapısını incelemeleri bakımından birbirleriyle daha yakın bir ilişki içerisinde olduklarını ifade etmek yerinde olur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki gerek münâsebet/tenâsüp olsun ve gerekse de bağlam veya siyâk-sibâk olsun tüm bunlar herhangi bir sözden kastedilenin iyi anlaşılabilmesi için fevkalade önem arz etmektedir. Özellikle Kur'ân ekseninde bunu ifade etmenin daha çok önem taşıdığı kanaatindeyiz.

Kur'ân-ı Kerîm'in lafız, mana ve tertip bakımından insicâmlı olduğunu ortaya koyan nazmü'l-Kur'ân ile âyet ve sûreleri arasındaki ahenk ve incisâmı ortaya koymayı sağlayan münâsebet arasında yakın bir ilişki vardır. Bazı âlimlere göre nazım, münâsebeti de kapsayacak bir genişliktedir. Münâsebet ve tenâsüp kelimeleri, âyetler ve sûreler arasında icmâl-tafsîl, genellik-özellik, soyut-somut vb. ilişki çeşitlerinden biriyle veya sebep-sonuç, illet-malul, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla mana irtibatını göstermek üzere kullanılmaktadır.[379]

Kur'ân'ın tertip ve nazım illetinin bilinmesine katkı sunan münâsebet ilmi, yine Kur'ân'ın kendi içindeki kısımları arasında ilişki boyutunun bilinmesini sağlamakta ve Kur'ân ifadelerinin ruhuna uygun olarak anlaşılmasına yarayan Kur'ân'ın belâgî sırlarının ortaya çıkmasına imkân sunmaktadır.[380] Akla değer katan ve söz söyleyenin kıymetini ortaya koyan münâsebet, şerefli ve önemli bir ilim olup akla arz edildiğinde makul karşılanmaktadır. Âyet başları ile sonları ve âyetlerin rücu ettiği yerler arasındaki ilişki ve insicâm da bu manada önem taşımaktadır.[381] Yine Kur'ân'ın kelime ve mana ilişkisindeki inceliklerin ortaya çıkmasını sağlayan münâsebet, Kur'ân belâgatinde ve söz sanatında tek bir kumaşın dokunuşu gibi bir

[379] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 569-570; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 59; Sedat Şensoy, "Nazmü'l-Kur'ân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2006), 32/464; Mehmet Faik Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Suver" (İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2006), 31/569; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 10.

[380] Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Fazille, 2002), 5; el-Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 96; Burhânu'd-Dîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1984), 1/6.

[381] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; Suyûtî, *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân*, 5; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 509; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 16; Ali Karataş, "Etkili İletişim Açısından Fevâtihu's-Suver ve Havâtimu's-Suver", *International Journal of Cultural and Social Studies* 2/Özel Sayı 1 (2016), 5.

bütünlük arz ettiğini ortaya koymaktadır.[382] Bu çerçevede Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamak ve yorumlamak için uyulması gerekli kurallardan biri de, o âyetin, içinde bulunduğu sûreyle ve bulunduğu âyet gruplarıyla olan irtibatına dikkat edilmesidir.[383] Haliyle bu durum gerek münâsebât olsun, gerekse siyâk-sibâk veya bağlam olsun hepsinin birbirleriyle çok yakın bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Kur'ân'ın istenen seviyede mana, hüküm, hikmet ve mesajının anlaşılması için bunların hepsinin önemli ve gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu ilimle Kur'ân'ın âyetleri, sûreleri, cümle ve ifadeleri arasında ciddi bir ilişki ve ahenk olduğu ortaya konulmakta ve böylelikle onun bütünlüğü, sağlamlığı ve nihayetinde doğruluğu ispatlanmaktadır.[384]

Nazım ve tertipteki üstün ahenk ve uyum, âyet ve sûreler arasındaki eşsiz tenâsüp ve insicâm, lafız ve mana arasındaki mükemmel irtibat, ifade ve kelimelerin içerdiği zengin ve kapsayıcı mana ve mesaj vb. özellikler, Kur'ân-ı Kerîm'e özgüdür. Böylesine üstün vasıfların, başka bir kitap ve kaynakta bulunması mümkün değildir.[385] Kur'ân'ın söz konusu özellikleri taşımış olması, onun muʿcize bir kitap olmasının doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda onun ilahî bir kelam olmasının kanıtı olduğunu da göstermektedir. Münâsebet ilmî, Kur'ân-ı Kerîm'in ilahî kaynaklı oluşu ve üstün iʿcâzının ispatlanmasına önemli oranda katkısı olmasına rağmen, akla ve düşünmeye dayandığından ve belâgatin özellik ve incelikleriyle ilişkili olduğundan bir hayli zor ve ince bir iş ve işçilik istemektedir.[386] Bu nedenle tarihte -meraklıları hariç- bu ilme çok az rağbet gösterilmiştir. Ancak günümüz insanının akılcı ve anlamsal ilişkilere olan merakı veyahut sistematik ve bütüncül metinlere olan ilgisi sebebiyle çağımız tefsirlerinde münâsebete yoğun bir ilgi gösterilmiştir.

---

[382] Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, 2005), 334.
[383] Müslim, *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî*, 58; Öz, *Kur'ân'ı Anlamada Bağlam*, 27.
[384] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam*",* 507; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 6.
[385] Muhammed Şa'bânî, "Mukaddime", *el-Burhân fî tertîbi suveri'l-Kur'ân* (Ribad: Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmî, 1990), 59; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 505; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 3.
[386] Tuncer, Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet, 18; Karataş, "Etkili İletişim Açısından Fevâtihu's-Suver ve Havâtimu's-Suver", 4.

2.2.2. Münâsebeti Kabul Edenler

Münâsebeti kabul eden âlimler, konuya ilişkin görüşlerini temellendirmek için birçok delil ortaya koymuşlardır. Şimdi tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlar üzerinde duralım. Bunların başında Kur'ân'ın âyet ve sûreleriyle terkibinin tevkîfî olması meselesi gelmektedir. Bu çerçevede Kur'ân'ın nüzûlü her ne kadar bir süreç içerisinde ve zaman zaman bazı nedenler üzerinde gerçekleşmişse de onun Mushaf'taki tertibi hikmete uygun ve Levh-i Mahfuz'daki durumuna göredir. Bunun için iyice düşünüldüğünde Kur'ân'ın tamamının tek bir kelime gibi bir bütünlüğe sahip olduğu açığa çıkacaktır.[387]

Kur'ân'ın mu'cizevî bir üslûba ve parlak bir nazma sahip olması da söz konusu delillerden sayılmaktadır. Buna, "كِتَابٌ أُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ" *Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır*."[388] âyeti delil olarak getirilmektedir.[389] Dolayısıyla bir kelamın hikmet ve tahkimle vasıflanması, onun kendi içinde bir uyum ve birlikteliğe sahip olduğunun işaretidir. Bu durum Kur'ân'ın kendi içerisinde sağlam bir örgü ve ahenge sahip olduğunu göstermektedir.[390]

Hz. Peygamber'in bazı uygulama ve sözleri de münâsebete örnek ve delil olarak gösterilmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in Safa ve Merve arasındaki hac rüknünü/sa'yi eda ederken bu ibadeti anlatan âyette[391] geçtiği üzere önce Safa'dan başlamıştır. Hz. Peygamber söz konusu âyeti okuyarak "*Allah'ın başladığı gibi*

[387] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37-39; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/370; Şa'bânî, "Mukaddime", 72; Itır, "'Ilmü'l-münâsebât ve ehemmiyyetühû fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm", 221; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 34.

[388] Hûd 11/1.

[389] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37; ayrıca bk. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/370;

[390] Nureddin Itır, "'Ilmü'l-münâsebât ve ehemmiyyetühû fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm", çev. Eyüp Kaya, *İslâmî İlimler Dergisi* 2 (2006), 220; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 34.

[391] Bakara 2/158.

başlarım." demiş ve sa'y yapmaya başlamıştır.[392] Bu durum Hz. Peygamber'in, münâsebete dikkat ettiğinin bir göstergesidir.[393]

Kur'ân'ın bütünlüğüne işaret eden Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Kur'ân âyetleri hakkında sırf kendi yorumlarına göre tartışan bazı sahabilere yönelik söylediği, "*Sizden öncekiler işte böyle helak oldular. Allah'ın kitabının bir kısmını diğeriyle mukayese ediyorlardı (çelişki arıyorlardı). Oysa Allah'ın kitabı, bir kısmı diğerini doğrulamak üzere indi. Kur'ân'ın bazı âyetlerini ileri sürerek diğerlerini yalanlamayın. Bildiğiniz âyetler üzerinde konuşun; bilmediklerinizi ise bilene bırakın.*"[394] hadisinde bu konuya dikkat çekmektedir.

Peygamberimiz, Kur'ân âyetleri arasında çelişki bulunmadığını, aksine âyetlerin anlam bütünlüğü içinde olduğunu ifade etmiş ve bilinmeyen hususların Kur'ân'ı bilenlere sorulmasını istemiştir. Böylece o, Kur'ân'ın bir bütün olarak değerlendirilmesinin, âyetleri arasındaki anlam bütünlüğünün fark edilmesinin uzmanlık işi olduğuna da işaret etmiştir.[395]

Hz. Peygamber'e nazil olan ilk ilahî mesaj, Alak sûresinin ilk âyetleridir.[396] Bu âyetlerin içerik ve hedefi ile ilk vahiyden sonra gelen Müddessir, Müzzemmil ve Kalem sûrelerinin hedef ve içerikleri arasında münâsebet vardır. Zira okuma, ilim, kalem ve marifeti ihtiva eden ve ilk vahyi teşkil eden söz konusu âyetlerin mana ve gayesi ile Hz. Peygamber'in üstleneceği dava ve davet arasında önemli bir insicâm mevcuttur. Özellikle sonrasında inen söz konusu sûreler de aynı şekilde Hz. Peygamber'in davasını ele alan, bu çerçevede onu hazırlayan bir mana ve maksada mebnidir. Bu bağlamda tüm bunları birlikte değerlendirdiğimizde sûre ve âyetlerin sıralamasının ve dizimlerinin üstün bir nizamla yapıldığını, bunların her birinin bir mana ve amaç için olduğunu, muazzam mesajlar ve önemli hikmet ve nükteler taşıdığını görürüz. Özellikle ilk inen âyet ve sûrelerdeki emir ve prensipler ile

[392] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhi Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbaki (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-'Arab, 1374/1955.), "Kitabu'l-Hac",1218.
[393] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 20.
[394] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 11/353 (no. 6741).
[395] Heyet, *Hadislerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar v. dğr., 4. Bs (İstanbul, 2017), 1/403.
[396] "*Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir.*" (Alak 96/1-5).

İslâm'ın dava ve davetiyle sıkı bir irtibat ve tenâsübün olması ayrıca dikkat çekicidir. İlk inen sûrelerde hep tevhidin temel dinamikleri ve tarihinin ortaya konması ve inkârcıların karakter ve zihin yapılarının anlatılmış olması, Kur'ân'ın bütünlüğüne ve ilahî dinin hikmet yapısıyla uyum sağladığını akl-ı selim sahibi herkes kabul etmektedir. Kur'ân'ın iniş tertip ve düzeninin, davetinin kapsayıcı olması ve tüm çağ ve nesillerin ıslahına dönük İslâm'ın ilim, kültür ve medeniyetiyle fevkalade uyum arz etmesi, bu durumu destekler mahiyettedir.[397]

Âyetlerin çeşitli yönlerden birbirini tefsir etmesi de münâsebetin varlığına delil olarak gösterilmektedir. Örneğin bir âyette mücmel veya mutlak olan mana, diğer bir âyetle açıklanmış ve hususi manaya kavuşturulmuştur. Müfessirlerin, rivayet tefsirinin en sağlam yönü olarak kabul ettikleri bu husus, ilahî kitaplar içinde sadece Kur'ân'a ait bir hususdur.[398] Kur'ân'ın i'câzı da buna eklenirse, âyet ve sûreler arasında mutlaka bir yakınlık, uygunluk ve irtibat olduğu görüşü kuvvet kazanır. Bundan dolayı birçok İslâm âlimi, Kur'ân'ın bu çok önemli özelliğini iyice kavramış ve âyetler arasındaki irtibatı göstermeye çalışmıştır.[399]

Münâsebet ilmini kabul eden, bu konuda eser veren, görüş belirten ve onu ispatlamak için gayret gösteren birçok âlim vardır. Bunların başında Ebû Bekir en-Nîsâbûrî (ö. 324/936) gelmektedir. Kur'ân tefsirine ilişkin derslerini münâsebet temeli üzerine inşa eden Nîsâbûrî, bu ilmin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.[400] ez-Zemahşerî de (ö. 538/1143) tefsirinde âyetler arasındaki münâsebet konusuna ve âyetin kendi içerisindeki bütünlüğüne temas etmiştir. Onun tefsir ettiği âyetler arasındaki irtibat yönleri kendisinden sonra gelen müfessirler tarafından da kullanılmıştır.[401] Kur'ân âyetlerinin tek bir söz gibi birbirleriyle bağlantılı ve irtibatlı olduğunu söyleyen Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de bu konuda öne

[397] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 10-12.
[398] Ebubekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed Cürcânî, *Dercu'd-dürer fî Tefsîri'l-âyi ve's-suver* (Ürdün: Dâru'l-Fikri, 2009), 2/53.
[399] Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 64.
[400] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 22; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204.
[401] Şerif Gedik, *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve Âhenk* (Erzurum: AÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 12.

çıkan âlimlerdendir.[402] Fahreddin er-Râzî, bu ilmin Kur'ân'ın incelik ve nüktelerini ihtiva ettiğini savunmuş ve müfessirlerin büyük çoğunluğunun söz konusu incelikleri göz ardı ettiklerini ve bunun farkında olmadıklarını belirtmiştir.[403] O, bu durumu bir beyitte, "Gözler yıldızları küçük görmektedir. Fakat yıldızların küçük görülmesi, onların hatası değildir. Hata, yıldızları olduğu gibi göremeyen gözlerdedir."[404] şeklinde ifade etmiştir.

Mustafa Sadık er-Râfi'î (ö. 1937), Kur'ân-ı Kerîm'in nazım ve tertip bakımından mu'cizeler taşıdığını savunmuş ve Kur'ân'ın nazmında ve tertibinde tek ve benzersiz olduğunu ifade etmiştir. Şayet lafızlarından birinin yeri değiştirilse veya yerinden çıkartılsa, söz konusu lafızlar arasındaki bağlantılar yok olur ve haliyle o lafızlar dillerde dolaşan ve hiçbir edebî değeri olmayan basit bir söze dönüşmüş olur. Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri de nazmın sağlamlığı ve ifadelerin konulduğu yerlerde birbirlerine olan uyumda görüldüğünü ifade eden er-Râfi'î, her kelimenin, her âyetin ve sûrenin birbirleri ve benzerleriyle ilişkisini ortaya koyan münâsebet ilminin bu bakımdan önemli ve gerekli olduğunu savunmuştur.[405]

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın i'câz ve belâgatini anlatmak için kaleme aldığı "*et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân*" adlı eserinde edebî ahenk (et-tenâsuku'l-fennî) başlığı altında Kur'ân tenâsübünün önemini dile getirmiştir. Kur'ân'ın ahenk çeşitlerinden bir tanesinin de âyetlerin siyâkındaki gayeler arasında bulunan manevî teselsül ve bir konumdan diğerine geçişteki tenâsüp olduğuna dikkat çeken Seyyid Kutub, ibarelerin telifinde lafızların seçimi ve sonra bunların özel bir düzende dizilişinin yüksek düzeyde bir ahenk sağladığını söylemiştir. Ona göre Kur'ân kelimelerinin seçiminde ve bunların özel bir düzendeki tasarımında içli bir musiki mevcuttur. O, şöyle demektedir: "Bu durum Kur'ân'ın tamamında bulunmakla beraber onun edebî

---

[402] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 23; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 22; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 18; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 507-508.

[403] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/107; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 21-22.

[404] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/107; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 511; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 5.

[405] Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2005), 243-245; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 27.

yapısında çok derin olduğundan, çok az belâgatçi meseleyi idrak edip buna dokunabilmiştir."[406]

Kur'ân'ın nazil oluşunda zaman ve mekân etkisini ele almak için "*en-Nebe'ü'l-azîm*" adlı eseri kaleme alan Muhammed Abdullah Draz (ö. 1958), Kur'ân'ın nazım cihetiyle fevkalade bir üstünlük taşıdığını ifade etmeye çalışırken, i'câz ile tenâsüp arasındaki ilişkiyi örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Kur'ân üslûbu, ifade güzelliğinin yüklenebileceği ölçüde, i'câz yönünü seçmiştir. Bu durum ona tavsif, kıssa, teşri'i, cedel vs. gibi anlatım çeşitlerinden birinden ötekine geçiş imkânı sağlamıştır. Draz, Kur'ân'ın muhteva bakımından en zengin kitap olduğu gibi farklı üslûp çeşitlerini de en fazla kullanan ilahî hitap olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu durum Kur'ân'ın nazmına, ifadeleri arasındaki münâsebetine ve üslûp güzelliğine halel getirmemektedir.[407]

Ebû Ca'fer b. Zübeyr (ö. 708/1309) "*el-Burhân fî münâsebeti suveri'l-Kur'ân*" adlı eseriyle bu alana katkı sunarken,[408] münâsebetin akla uygun olduğunu ileri süren Zerkeşî (ö. 794/1391) "*el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*" adlı eserinde münâsebet ilmine ayrı bir bölüm ayırmıştır.[409] Yine Burhaneddin Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î (ö. 885/1480) "*Nazmü'd- dürer*", Suyûtî, "*Merâsidu'l-metâli' fi'l-mekâti' ve'l-metâli'*", *Esrâru tertîbi'l-Kur'ân* ve *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver* isimli eserleriyle bu konuya katkı sunmuşlardır.[410] Nimetullah b. Mahmûd en-Nahcevânî de (ö. 920/1514) "*el-Fevâtihü'l-ilâhiyye ve'l-mefâtîhü'l gaybiyye*"[411] adlı eseriyle bu konuya katkıda bulunmuştur. Ayrıca Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), Muhammed Vehbi Efendi (ö. 1949), Said

---

[406] Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2002), 88; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 27.

[407] Muhammed b. Abdullah ed-Draz, *Nebeu'l-azîm* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 2005), 212-216; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 28.

[408] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 21-22; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 62; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 2/777-779; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 8.

[409] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35.

[410] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 21-22; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 62; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 2/777-779; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 8.

[411] Bk. Nimetullah Mahmûd en-Nahcevânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-mefâtîhu'l-gaybiyye* (Mısır: Dârü Kitâbî li Neşrî, 1999).

Nursî (ö. 1960), Abdulmuteâl es-Saidî (ö. 1966), İbn Âşûr (ö. 1970), Muhammed Mahmûd Hicâzî (ö. 1972), Mevdûdî (ö. 1979), Said Havvâ (ö. 1989), Vehbe ez-Zühaylî (ö. 2015), Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 2021) ve Süleyman Ateş gibi âlimler de âyet ve sûreler arasındaki münâsebete eserlerinde yer vermişlerdir.[412]

Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı kabul eden ve bu durumu eserinde işleyen Şa'râvî, eserinde Ca'fer es-Sâdık'a ait bazı münâsebet örneklerini açıklayarak onun meseleyi kabul ettiği konusundaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bu manada o, Ca'fer es-Sâdık'ın art arda gelen bazı âyetleri birbirleriyle irtibatlandırarak çıkarsamalarda bulunduğunu açıklamaktadır.[413] Şa'râvî'nin, Seyyid Kutub'tan da bazı münâsebet örneklerini vermiş olması,[414] Kutub'un konu hakkındaki görüşünü desteklemektedir.

2.2.3. Münâsebeti Kabul Etmeyenler

Münâsebetu'l-Kur'ân'ı kabul etmeyen âlimlerin delil ve gerekçelerinin başında, Hz. Peygamber ve sahâbenin bu konudaki tatbikatları, bu hususta rivayetlerin olmayışı ve Kur'ân'ın aynı anda bir bütün olarak değil de 23 yıl gibi bir zaman zarfında inmiş olması yer almaktadır. Bu bağlamda birinci gerekçenin açılımı, bu meselenin rivayet tefsiri içerisinde değil, dirayet tefsiri kapsamında değerlendirildiği, dolayısıyla bunun dinî anlamda fazla bağlayıcılığının olmadığı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Esasında bu mesele her ne kadar dirayet tefsiri içerisinde ele alınsa da Hz. Peygamber ve sahabileri münâsebeti değişik vesilelerle ortaya koydukları tarihî bir vakıadır.[415]

Aslına bakılırsa genelde âlimler, münâsebete tamamıyla karşı değildirler. Tabiatıyla söz konusu karşıtlık farklı ölçülerde olmuştur. Örneğin Kur'ân'da sûre ve âyetler arasındaki münâsebete karşı çıkan âlimlerin başında sayılan İzz b.

---

[412] Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 39–93; Gedik, *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve Âhenk*, 15-18.

[413] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2159, 10/6280-6282; aynı konu için ayrıca bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1877-1880.

[414] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1743.

[415] Bk. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhi Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbaki (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arab, 1374/1955.), "Kitabu'l-Hac",1218; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/353 (no. 6741), Heyet, *Hadislerle İslâm*, 1/403.

Abdusselâm (ö. 660/1262) dahi münâsebete tamamıyla değil de kısmen karşı çıkmıştır. Münâsebet ilminin önemli olduğunu ifade eden İzz b. Abdusselâm, bunun sözde oluşturulabilmesi için anılan sözün belli olması ve öncesiyle sonrasının birbirini tutması gerektiğini savunmuştur. Ona göre şayet bu şartlar oluşmazsa münâsebet gerçekleşmez. Aksi takdirde münâsebet arayanlar zorlama bir işe girişmiş olurlar. İzz b. Abdusselâm'ın münâsebetin oluşabilmesi için öne sürdüğü şartlardan biri de zaman mefhumudur. Ona göre Kur'ân'ın gelişen vakalara göre yaklaşık yirmi üç sene zarfında inmiş olması, farklı hüküm içeren âyetler arasındaki uyumu zorlaştırmaktadır.[416]

İzz b. Abdusselâm gibi düşünen Şevkânî de (ö. 1250/1834), âyet ve sûreler arasında bir ilişki bulma gayretinin lüzumsuz olduğunu savunmaktadır. Ona göre 23 seneye yakın bir zaman zarfında ayrı ayrı nazil olan âyetlerden hangisinin önce veya sonra indiğini, Kur'ân'ın tamamı içinde kesinlikle bilmek mümkün değildir. Şevkânî, yazdığı tefsirden dolayı Bikâ'î'yi eleştirmekte ve onu tekellüf/zorlama yoluyla âyetler ve sûreler arasında münâsebet bulmaya çalışmakla suçlamaktadır.[417]

Bazı müfessirlerin zor bir ilim vücuda getirip faydası olmayan bir ilim dalında zamanlarını boşa harcadıklarını belirten Şevkânî, böyle davrananların Allah'ın kitabı hakkında indi görüşleriyle konuşmaya giriştiklerini ifade etmiştir. Ona göre bu durum onların, âyetler arasındaki münâsebeti göstermek istemelerinden ve meseleye gereğinden fazla değer atfetmelerinden kaynaklandığını söylemektedir.[418]

Âyet ve sûreler bugünkü mevcut tertibe göre inmediği için bunlar arasında münâsebetin olamayacağını savunan Şevkânî, bu duruma Kur'ân-ı Kerîm'in farklı zamanlarda ve çeşitli konular hakkında inişini delil göstermektedir. Âyetlerin

---

[416] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 7-9; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 32-33; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 20; Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Suver", 31/571; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 19; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 510.

[417] Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 1/86; Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Suver", 31/571; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 19.

[418] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 33-34; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 19.

ibadet, muamelat, terğîb, terhîb, tebşîr, inzâr, dünya ve ahiret gibi farklı konuları anlatmak için nazil olduklarından, aralarında münâsebet kurmanın zor olduğunu düşünen Şevkânî, bu bakımdan böyle bir durumda âyetler arasında münâsebet kurmanın akıl kârı olmadığını söylemektedir. Ona göre buna kalkışanlar ancak cahil ve kalplerinde hastalık bulunanların şüphelerinin artırmasına sebebiyet vermektedirler.[419] Esasında Şevkânî'nin, Kur'ân'ın bir bütün olarak muʿcize olduğu hakikatini göz ardı ettiği görülmektedir. Ayrıca onun bu yaklaşım tarzı, Mushaf tertibiyle de uyuşmamaktadır.[420] Çünkü bir süreç içerisinde nüzûlü gerçekleşen Kur'ân'ın bütün âyet ve sûreleri belli bir nüzûl sebebine bağlı olarak nazil olmamıştır. Yani nüzûl sebebi olmayan âyet ve sûreler de mevcuttur. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde Şevkânî'nin görüşüne katılmak mümkün değildir.

Kur'ân'ın i'câzı kapsamında kabul edilen âyetler ve sûreler arasındaki irtibatın varlığı yadsınamayacak bir hakikat olarak ortadadır. Dolayısıyla İzz b. Abdusselâm ve onun gibi düşünen Şevkânî'nin bu noktadaki görüşlerinin kabul edilebilir bir tarafı bulunmamaktadır. Zira değişik illet ve sebepler üzerine indirilen âyetler arasındaki irtibat ve uyum her zaman açık bir şekilde fark edilemezse de ince bir araştırma ve inceleme neticesinde fark edilebilmektedir.[421] Bunun için "Kur'ân farklı olaylara mebni olarak nazil olduğundan dolayı âyet ve sûreleri arasında münâsebet aranmaz." diyenler yanılmışlardır. Zira her ne kadar nüzûlü vakalara göre olmuş olsa da bu durum onun tertip ve nazmının hikmete uygun olmasına halel getirmemektedir. Ayrıca Mushaf'ın Levh-i Mahfuz'daki tertibe uygun olup âyet ve sûrelerin tertibinin tevkîfî olması da bu kanaati güçlendirmektedir.[422] Bu bakımdan Kur'ân'ın tenzîli, vakalara göre olsa da bu durum tertip ve nazmının hikmet içermesine mani değildir.

---

[419] Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/85-86.

[420] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 34; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 19-20.

[421] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 19.

[422] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37–48; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 7-9; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 21; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 509; Gezgin,

Nihat Uzun, İzz b. Abdüsselâm gibi bazı âlimlerin âyetler ve sûreler arasında münâsebet kurma hususundaki itirazları karşısında şöyle demektedir:

> "Bağlama/siyâka dikkat etmek demek bütün âyetler ya da sûreler arasında mutlak bir münâsebet tesis etmek anlamına gelmemektedir. Çünkü Kur'ân yorumunda bağlam göz önüne alınırken bazen Kur'ân'ın tamamı, bazen sûre, bazen âyetler topluluğu, bazen de birkaç pasajın dikkate alındığı yerler, ya da değişik hükümler için bunların hepsinin veya birkaçının devreye girmesi gerektiği durumlar olabilir."[423]

Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı kabul etmek istemeyenlerin görüşlerini temellendirmek için ileri sürdükleri delillerden biri de Kur'ân nüzûlünün farklı zaman ve zeminlerde olduğu meselesidir. Bu yaklaşıma karşılık şunu hemen ifade edelim ki Kur'ân, İslâm'ın ilk davetçilerinin, onu tam anlamıyla ezberlemek, ondan ders almak ve vicdanlarını onunla terbiye etmek için parça parça inmiştir. Kur'ân'ın böyle önemli vasıflar taşımış olması, onun hikmetin pınar ve parıltılarından olduğunu göstermektedir.[424] Ancak bu şekilde bir nüzûlün varlığına rağmen onun bütünlüğüne, insicâm, irtibat, anlamsal ilişki ve bağlamına herhangi bir halel gelmediği ortadadır.

Kur'ân'ın bir bütün olarak değil de parça parça inmiş olması, onun beşer sözü değil, mutlak manada Allah'ın kelamı olduğunun farklı bir kanıtıdır. Zira insan aklı ne kadar mükemmel olursa olsun yıllar önce gelen bir sözü, nereye yerleştireceğini tamamıyla bilemez. Bazen Mekke'de nazil olan bir sûrenin bazı âyetleri, yıllar sonra Medine'de nazil olmuştur. Ama bu durum âyet ve sûrelerin nazmına, Kur'ân'ın mana ve konu bütünlüğüne hiçbir zaman aykırı olmamıştır. Bu da Hz. Peygamber'in ilahî vahyin direktifiyle vahiy kâtiplerine "*Bu âyetleri şu sûrenin şu*

"'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 6.

[423] Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", 12.

[424] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 7.

âyetleri arasındaki yere yerleştirin."[425] demesinin bir sonucudur. Şayet bu, ilahî bir emir ve ehemmiyete mebni olmamış olsaydı, Hz. Peygamber bunu yapmazdı.[426]

Âyet ve sûrelerin tertip ve nazmının muazzam bir yapıya sahip olmasının en bariz göstergesi, onlardan birini yerinden oynatmak veya kendilerinde değişikliğe gitmek suretiyle herhangi bir lafzın yerinin değiştirilmesinin mümkün olmamasıdır. Nitekim İbn Atıyye (ö. 541/1147), "Kur'ân'dan bir lafız çıkarılacak olursa bütün Arap lisanı alt üst edilse bile, onun yerini tutabilecek tek bir kelime bulunamaz."[427] demiştir.

Kur'ân'ın âyet ve sûreleri, çeşitli sebeplerden dolayı farklı zamanlarda indirilmekle birlikte, aralarında o kadar sıkı bir bağ vardır ki onları yerinden oynatmak ve birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira onun tertip ve nazmı başka söze benzemez.[428] Öyleyse zaman zaman olayların akışına göre ve bir süreç içerisinde nüzûlü tamamlanan Kur'ân'ın doğru anlaşılması için münâsebet/bağlam önem arz etmektedir. Aksi takdirde söz ve manada insicâm ve bağlam kopukluğu yaşanacağından bu durum Kur'ân'ın hüküm ve mesajlarının yanlış anlaşılmasına veya hiç anlaşılmamasına sebep olabilir.

2.2.3.1. Şa'râvî'nin Yanlış Münâsebet Kuranlara Karşı Yaklaşımı

Kur'ân'ın kelime, cümle, âyet ve sûrelerindeki tenâsübü önemseyen Şa'râvî, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ın her kelimesinin manasını karşılamasını, her mananın kendisine cazip olan kelimeye uygun olmasını murat ettiğini düşünmektedir.[429] Bu bağlamda o, Kur'ân'ın nazım ve i'câzını yansıtan münâsebâtü'l-Kur'ân gerçeğini

---

[425] Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Dâru er-Risâletü'l-Alemiyye, 2009), "Tefsîru'l-Kur'ân" 10 (No. 3340).

[426] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/37; Celaleddin Abdurrahman Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 89; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 7-9; Zurkânî, *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/346; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 63; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 509.

[427] Ebû Muhammed 'Abdu'l-Hak b. Ğâlib İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/52; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 30.

[428] Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 506.

[429] الحق سبحانه أراد بكل كلمة في القرآن أن تكون جائبة لمعناها، وأن يكون كل معنى جاذباً للكلمة المناسبة له … (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5664).

anlamayan veya güya Kur'ân'ı karalama gayesiyle onun aleyhine olabilecek malzemeyi toplama ve kullanma derdinde olanları ciddi manada eleştirmiştir. Bunları sadece eleştirmekle yetinmemiştir, onların argümanlarının temelsiz olduğunu delillerle ispatlamıştır.

Tespitlerimize göre Şa'râvî, herhangi bir isim zikretmeden yanlış münâsebet kuranları; "السطحيون" dediği yüzeysel dinî algı ve düşüncesine sahip olanlar, müsteşrikler ve bazı âlimler şeklinde ele almaktadır. Bu kesimler içerisinde en çok oryantalistler üzerinde duran müfessirimiz, tefsirinin birçok yerinde bunların Arap dil melekesine sahip olmadıklarından dolayı Kur'ân âyetleri arasındaki münâsebeti bilmeden yorum yaptıklarını belirtmekte ve bununla alakalı birçok örnek vermektedir.[430]

Şimdi bu meseleyi bazı örnekler üzerinden detaylandıralım. Şunu hemen ifade edelim ki vereceğimiz örneklerin bazıları kısmen müşkülü'l-Kur'ân ve tekrâru'l-Kur'ân'a girmektedir. Müsteşriklerin, Kur'ân'ın "bir bütünlük arz etmediğini, âyet ve sûreleri arasında tezat ve uyumsuzluk olduğu" şeklindeki iddiaları ortaya koyarken verdikleri örnekler yapı itibarıyla tekrâru'l-Kur'ân, müşkülü'l-Kur'ân ve münâsebâtü'l-Kur'ân kapsamında değerlendirilebilir. Şa'râvî, bu üç durumda da âyetler arasındaki ilişki ve tenâsübü göstererek her âyetin bulunduğu yerde özel konumlandırıldığını, tekrar, zıtlık ve uyumsuzluğun olmadığını temellendirmeye çalışmıştır.[431]

Şa'râvî'ye göre müsteşrikler, يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّن نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنتَصِرَانِ "*Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir de kendinizi koruyamazsınız.*"[432] âyetinden sonra فَبِأَيِّ آلاء رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ "*O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*"[433] âyetinin gelmesine itiraz etmişlerdir. Onların, birinci âyetin gazap ve azaptan bahsettiğini, dolayısıyla nimeti ele alan ikinci âyetin ondan sonra gelmesinin münâsip olmadığını ileri sürdüklerini söylemektedir. Oysa âyeti iyice düşünen kişi, âyetin büsbütün insicâma sahip olduğunu göreceğini

[430] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5664.
[431] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8607, 5/2635, 14/8607.
[432] Rahmân 55/35.
[433] Rahmân 55/34.

düşünen Şa‘râvî, zira beklenen kötü bir duruma karşı öğütle uyarılmak nimetten sayılmıştır. Hazırlanan bir azabın sebeplerine düşmemek için öğütle uyarılmak yine nimet kabul edilmiştir.[434] Dolayısıyla bu açıdan yaklaşıldığında söz konusu âyetler arasında ahenk ve ilişkinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Şa'râvî'ye göre yüzeysel dinî bilgiye ve düşüncesine sahip olanların yanlış münâsebet kurdukları örneklerden birisi Âl-i İmrân sûresinde ele alınan Uhud Savaşı'ndan bahseden âyetler arasına başında riba âyetinin olduğu bir âyet grubunun yerleştirilmesidir. Müfessirimiz, bunların Kur'ân'ın neden Uhud Savaşı'ndan söz eden âyetler arasında ikinci defa ribadan bahseden âyeti getirdiğini yadırgadıklarını aktarmaktadır. Ona göre Kur'ân'da zahiren aralarında münâsebet yok gibi gözüken birçok yerde ciddi bir şekilde meseleye odaklanınca aralarında ahenk ve ilişkinin olduğu fark edilecektir. Bu bağlamda Seyyid Kutub'un buradaki münâsebet konusundaki yaklaşımını aktaran Şa‘râvî, النقلة (intikal etme, bir sözden diğerine geçme) dediği bu münâsebetten onun imanî/akidevî bir prensibi ortaya koymayı başardığını belirtmektedir. Seyyid Kutub'un şayet dünyanın her tarafındaki Müslümanlar, bu prensibi esas almış olsalardı inkâr devletlerinin hiçbirinin bize galip gelme imkânına sahip olamayacaklarını söylediğini ifade etmektedir. Uhud hezimetinin temelinde ganimet malına olan sevgi olduğuna dikkat çekildiğine işaret eden müfessirimiz, fazlalık anlamında olan ribaya ilgi ve sevgi de fazla mal tutkusu ve sevgisinin sonucu olduğunu ifade etmektedir.[435] Dolayısıyla buradaki münâsebet, gayr-i meşru yollarla fazla mala olan tutkunun olumsuz neticelerinin olduğunu ortaya koymaktadır.[436]

Kur'ân'ın birçok yerinde zahiren münâsebet yokmuş gibi görüldüğü, fakat derin bir düşünceyle meseleye yaklaşıldığında hakikaten münâsebetin var olduğu teyit edilmektedir.[437] Buna göre Kur'ân'ın ince anlam ilişkilerinin ve hikmetlerinin sağlıklı ortaya konulması için derin ve ince düşünmek elzemdir. Yoksa meselelere

[434] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8607.
[435] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1743.
[436] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1745.
[437] Bir başka örnek de Bakara sûresinde talak konusu arasına namaz bahsinin yerleştirilmesidir. Bunun da namazın, sıkıntılı bir mesele olan boşanma meşakkatini minimize etmesindeki rol ve önemine vurgu olduğu ifade edilmektedir. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1745-1747).

yüzeysel yaklaşıldığında Kur'ân'ın birçok nüktesinin gözden kaçırılmasına sebebiyet verileceği gibi onun yanlış anlaşılmasına da yol açılabilir.

Şa'râvî, yeryüzünde fesat çıkartmak isteyen müsteşriklerin إِنَّ الله لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذلك لِمَن يَشَآءُ "*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.*"[438] âyeti ile قُلْ ياعبادي الذين أَسْرَفُواْ على أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُواْ مِن رَّحْمَةِ الله إِنَّ الله يَغْفِرُ الذنوب جَمِيعاً "*De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[439] âyeti arasında tearuz ve çelişki olduğunu iddia ettiklerini söylemektedir. Fakat bunların farkında olmadan yaptıklarıyla İslâm'ın faziletlerini yaymaya vesile olduklarını ifade eden müfessirimiz, aynı zamanda bunlar bu tip şeyleri konuştuklarında Müslümanları Kur'ân'ın i'câz ve belâgatini araştırmaya sevk ettiklerini ileri sürmektedir.[440]

Geçen âyetler arasında tenakuz olduğunu iddia edenlerin dil melekesine sahip olmadıklarından dolayı âyetler arasındaki inceliklerin farkında olmadıklarını ifade eden Şa'râvî, şirkin günahtan büyük olmasının anlaşılması gerektiğini sözlerine eklemektedir. Günahın (الذنب), insanın iman meselesini bildikten sonra ona muhalif olması anlamına gelirken, değer inkârı anlamındaki şirkin bununla alakası olmadığını belirtmektedir. Müfessirimize göre bu açıdan âyetler arasında tenakuz, tehalüf ve tearuz bulunmamaktadır.[441]

Şa'râvî'nin tefsirinde konuyla alakalı verdiği daha birçok örnek mevcuttur.[442] Ancak konunun sınırlarının dışına çıkmamak adına bunlarla yetinelim.

2.2.4. Tarihsel Süreç

İslâm dininin ilk temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm, 23 yıllık zaman zarfında tedrîcî bir şekilde tamamlanmıştır. Kur'ân'ı anlamak için sarf-nahiv, tefsir, hadis,

[438] Nisâ' 4/48.
[439] Zumer 39/53.
[440] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2635.
[441] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2635.
[442] Daha fazla örnek için bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2081, 9/5664, 14/8659, 15/9254, 15/9269, 18/11345, 21/12876.

fıkıh, kelam, i'câz, belâgat, me'ânî ve beyân gibi ilimler de tedrîcî bir biçimde gelişim göstermiştir. Kur'ân tefsiri için kaçınılmaz bir öneme sahip olan bu ilimler, birbirinden ya kısmen ya da büyük ölçüde istifade ederek müstakil birer ilim haline gelmişlerdir. İ'câz, belâgat, me'ânî ve beyân ilimlerine büyük ölçüde dayanan münâsebet ilminin de gelişmesi doğal olarak bu ilimlerin gelişmesiyle paralel olmuştur.[443]

Başlangıçta tefsir ve hadislerde genel bir şekilde ve serpiştirilmiş halde bulunan münâsebet meselesi, tabiatıyla ön planda değildi. Dolayısıyla bu süreçte sistematik bir düzeye ulaşamayan münâsebet, sonraki aşamalarda kendisiyle alakalı görüşlerin daha açık bir şekilde ortaya konulduğu fakat başlı başına bir şekilde olmadığı müşahede edilmektedir.[444] Ancak hicri 4. asra gelindiğinde münâsebetle alakalı çalışmaların yavaş yavaş kendini hissettirmeye başladığını görmekteyiz. Bu konuda Bağdat'ta İslâm ilim ve edebiyatında öne çıkan Ebû Bekr en-Nîsâbûrî münâsebât ilminin yayılması konusunda ciddi gayret içine girmiş, anılan ilmin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Kur'ân tefsirine ilişkin derslerini münâsebet temeli üzerine inşa eden Nîsâbûrî,[445] Kur'ân'dan kendisine bir şey okunduğunda "Bu âyet şu âyetin yanına neden konulmuştur? Bu sûrenin şu sûrenin yanına konulmasının hikmeti nedir?" şeklinde ifade ve beyanlarda bulunmuştur.[446]

Şeriat ve ahlak konularında öne çıkan Nîsâbûrî'nin münâsebet ilmini de ön plana çıkartıp bu konuya ilk dikkat çeken şahıs olduğu değerlendirilmektedir. Münâsebât ilminin yayılması için ciddi bir gayret sarf eden Nîsâbûrî, bu ilme önem vermeyen Bağdat âlimlerine karşı kızgınlığını ifade etmiş ve onları cahillikle itham

[443] Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 60-61; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 507.
[444] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 23; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 22; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 18; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 507-508.
[445] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 22; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204.
[446] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 23-24; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 22; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 18; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 61; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 507.

etmiştir.[447] Nîsâbûrî'nin onları cahillikle nitelendirecek kadar ağır eleştirisi, onun bu ilme verdiği ehemmiyetin bir göstergesidir.

Nîsâbûrî'nin meseleye ilişkin fikirleri taraftar bulmuş, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile tefsirlerde görünmeye başlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de âyetler arasındaki irtibatın son derece sağlam olduğunu, lafızlarının dizilişi ve manalarının bütünlüğü itibarıyla Kur'ân'ın adeta bir tek kelam gibi uyum taşıdığı düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Bu durum bazı âlimlerin sözlerine de yansımıştır. Bu konuda fikir belirten Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), yazdığı *Sirâcü'l-mürîdîn* adlı eserinde şunları söylemiştir: "Kur'ân âyetleri tek bir söz gibi birbirleriyle bağlantılı ve irtibatlıdır."[448]

Münâsebet ilmine karşı insanların bakış açısını ortaya koyma ve bu çerçevede sergilenen yaklaşım noktasında görüş belirten İbnü'l-Arabî, söz konusu sahada bir tek âlimin çıktığını, sadece Bakara sûresinin münâsebeti ile ilgili eser meydana getirdiğini belirtmiştir. Daha sonra Allah'ın, kendisine ismi geçen konuya eğilmesini nasip ettiğini, fakat ilgi göstereni bulamadığını ve halkın yanlış değerlendirmesi ile karşı karşıya kaldığını söylemiştir. Bunun üzerine telifi bırakıp, mesele ve neticeyi Allah'a havale etmiştir.[449]

Eskiden beri münâsebet ilminin ihmal edildiğine dikkat çeken İslâm âlimlerinden Fahreddin er-Râzî, bu ilmin Kur'ân'ın incelik ve nüktelerini ihtiva ettiğini savunmuştur. Sûrelerin nazmındaki incelikleri ve tertibinin eşsizliğini derinden düşünen kişi, Kur'ân lafızlarındaki edebî üstünlüklerin ve manalarının eşsizliğiyle muʿcize olduğunu görecektir. Kur'ân için "O, üslûbuyla muʿcizedir." diyenler Kur'ân'ın tertibi ve âyetlerin nazmı sebebiyle bunu söylemişlerdir. Râzî, müfessirlerin büyük çoğunluğunun söz konusu incelikleri göz ardı ettiklerini ve

[447] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 23-24; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 22; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 18; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 61; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 507.

[448] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 23; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 22; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 18; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 507-508.

[449] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 61.

bunun farkında olmadıklarını belirtmiştir.[450] O, bu durumu bir beyitte, "Gözler yıldızları küçük görmektedir. Fakat yıldızların küçük görülmesi, onların hatası değildir. Hata, yıldızları olduğu gibi göremeyen gözlerdedir."[451] şeklinde savunmuş, görüşünü böylece temellendirmeye çalışmıştır. Aslında mezkûr ilmin öne çıkmamış olması, onun önemsizliğinden değil; bilakis bu ilmi kavrayamayan kesimlerden ve kimselerden kaynaklanmaktadır.

Münâsebet ilminin önemli ve gerekli olduğunu savunan bir diğer âlim de Zerkeşî'dir. Âyetler ve sûreler arası insicâm ve tenâsübün önemini ortaya koyan Zerkeşî, kaleme aldığı *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde münâsebet ilmini itinayla işlemeye çalışmıştır. Ona göre münâsebet akla uygundur. Akla sunulduğu zaman akıl onu kabul eder.[452]

Başlangıçta münferit bazı kaynaklar dışında münâsebât ilmini kapsamlı bir şekilde ele alan kitaplar ortaya konulmamıştır.[453] Yani klasik tefsir kaynakları çok fazla olmasına rağmen, Kur'ân'ın tertibinin sırrı veya münâsebât ilmiyle alakalı kaynaklar bir hayli azdır. Bu konuda Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Haraliyyî'nin (ö. 637 h.) "*Miftâhu'l-bâbi'l-mukaffel alâ fehmi'l-Kur'âni'l-münezzel*"i, Râzî'nin "*Tefsîr-i kebîr*"i, Ebû Ca'fer b. Zübeyrî'nin (ö. 708/1309) "*el-Burhân fî münâsebeti suveri'l-Kur'ân*"ı, el-Bikâ'î'nin "*Nazmü'd-dürer*"i *ve* Suyûtî'nin "*Merâsidu'l-metâli' fi'l-mekâti' ve'l-metâli'*"i gibi eserler öne çıkmıştır.[454] Sonraki bazı âlimler söz konusu çalışmaları devam ettirmiş ve yazdıkları tefsirlerinde mezkûr ilme yer vermişlerdir. Onların başında şu âlimler gelmektedir: Mollâ Gürânî (ö. 893/1487), Muhammed Mübârek el-Kazvînî (ö. 908/1502), İbn Kemâl Pâşâ (ö. 940/1533), Hatîp Şirbînî (ö. 977/1569), Ebû's-Suûd (ö. 982/1574), Âlûsî (ö.

[450] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 1420, 7/107; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 21-22.
[451] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/107; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 511; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 5.
[452] Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35.
[453] Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 511; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 5.
[454] Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 21-22; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 62; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 2/777-779; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 8.

1270/1853), Merağî (ö. 1335/1926), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1358/1942), Abdulaziz Çaviş (ö. 1343/1924), İbrahim el-Cibaî.[455]

Son dönemlerde söz konusu sahada yapılan çalışmaların ivme kazanmasında şu âlimler etkili olmuştur: Muhammed Abduh (ö. 1905), Mustafa Sâdık er-Râfi'î (ö. 1937), Zurkânî (ö. 1948), M. Abdullah Draz (ö. 1958), Said Nursî (ö. 1960), Abdulmuteâl es-Saidî, Seyyid Kutub, İbn Âşûr, Mevdûdî, Said Havvâ, Muhammed Vehbi Efendi, Vehbe ez-Zühaylî, Muhammed Mahmûd Hicâzî, Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Süleyman Ateş gibi âlimler öne çıkmıştır.[456] Yine münâsebât konusunda *et-Tenâsüb beyne'l-âyât* adıyla 5 ciltlik bir eser kaleme alan Sâmerrâî ve çalışmamızın konusu olan Muhammed el-Mütevellî eş-Şa'râvî de münâsebet konusuna önem veren âlimlerdendir.

2.2.5. Kısımları

Genel hatlarıyla münâsebet lafızda ve manada olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kelamın siyâkının sibakına uyum sağlaması mana münâsebeti olarak kabul edilirken, vezinli, kafiyeli veya sadece vezinli lafızlarla kelamın son bulması ise lafız münâsebeti olarak tanımlanmıştır. Durum böyle olduğu halde münâsebete ilgi duyan âlimlerin çoğunun daha çok mana münâsebeti üzerinde durdukları görülmektedir.[457]

Kur'ân'da birbirini takip eden âyetler arasındaki münâsebet bazen açıkça görülür. Bu âyetler birbirinin manalarını tamamlayıcı konumdadır. Söz konusu âyetlerde, ikinci âyet, birincinin tekidi, tefsiri, tahsisi veya tafsili olabileceği gibi, ikinci birincinin bedel, atf-ı beyan vb. de olabilmektedir. Hal böyle olunca aralarındaki ilişkiyi anlamak için başka bir münâsebet aramaya gerek yoktur. Ancak bazen âyetler arasındaki münâsebet açıkça görülmez. Bu durumda münâsebet kurabilmek için birtakım manevî ilişkilere ihtiyaç duyulur. Bu ilişki biçimleri bazen

[455] Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/777–779; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 39-93; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 8.
[456] Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 39–93.
[457] İbn Ebî'l-İsbâ' el-Mısrî, *Bedîu'l-Kur'ân* (Mısır: Nahdatu Mısır, 2008), 2/145-150; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 11; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 6.

sebep-müsebbep, illet-malul gibi zihnî alakalarla olabileceği gibi, bazen de münâsebet çeşitlerinden sayılan, tanzîr, istitrâd, tehallus ve mudâdde gibi edebî şekillerle de olmaktadır.[458] Şimdi kaynaklarda münâsebetin çeşitleri olarak geçen "tanzîr, istitrâd, tehallus, mudâdde, intikâl ve ihtirâs" kavramlarını açıklamaya çalışalım.

2.2.5.1. Tanzîr (التنظير)

Tanzîr, iki benzer şeyi birbirinin akabinde zikrederek bir meseleyi izah etmektir. Tenâsüp çeşitlerine tahsis edilmiş edebî bir şekil olan tanzîr örnekleri[459] Kur'ân'da yer almış ve anlatılmak istenen şeyin insan zihnine iyice yerleştirilmesinin sağlanması hedeflenmiştir.[460] Temelde birbirine benzeyen bir konunun, art arda getirilmesi olarak tarif edilen tanzîr, münâsebet kurmada kolaylık sağlayan edebî bir üslûptur.[461]

Benzer şeyleri mantıksal bir örgü içerisinde kullanmak, kelam ve kalem ustalarının edebî üslûplarındandır. Bu bağlamda, iki benzer şeyi bir bağlam içerisinde kullanmak anlamında kullanılan tanzîr, Kur'ân'ın önemli üslûplarından kabul edilmiştir.[462] Bu kapsamda bir örnek vererek meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Enfâl sûresindeki, كَمَآ أَخۡرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيۡتِكَ بِٱلۡحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقٗا مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ "*Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü'minlerden bir*

---

[458] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/40-52; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 13-14; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 6-7; Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Suver", 31/570.

[459] Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/47; es-Suyûtî, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, 472; Subhi Salih, *Mebâhis fî ulûm'il-Kur'ân*, 155; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 14; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12.

[460] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/47; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler arasındaki münâsebet*, 14; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 167; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 7.

[461] Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 66; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 514.

[462] Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/47; es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2007), 472; Muhammed Faruk en-Nebehânî, *el-Madhal ilâ ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Haleb: Dâru'l-Alemi'l-Kur'ân, 2005), 143; Abdulazim İbrahim Muhammed el-Muta'nî, *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî* (Mısır: Mektebetü Vehbe, 1992), 404; Adil b. Muhammed Ebu'l-Alâ, *Mesâbîhu'd-dürer fî tenâsübi âyâti'l-Kur'ânî ve's-suver* (Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Doktora Tezi, 1925), 90.

grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi."[463] âyetinde iki durumun karşılaştırılması yapılmıştır. Açıkça geçen meseleden hareketle, kapalı geçen meseleye göndermede bulunulmak istenmektedir. Bununla muhatap uyarılarak sarahaten geçen durumla kinayeli bir şekilde dikkat çekilmek istenen mesele arasında kıyaslama yoluna gidilmesi telkin edilmektedir. Burada esas mesele Hz. Peygamber ve sahabileriyle ilgilidir. Hz. Peygamber sabahleyin evinden çıkıp savaş hazırlıklarına başlarken, bu durumun, kimi sahabilere ağır geldiği ifade edilmektedir. Yine Resûlullah (s.a.s.) savaş ganimetlerini dağıtırken kimi sahabi memnun kalmamıştır. Allah Resûlü (s.a.s.), sabahleyin savaş hazırlıklarını yapmak için evinden çıkarken bazı sahabilerin istek ve arzularına aldırış etmeden azim ve kararlılıkla hareket ettiği ifade edilmiştir. Âyette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) savaşa hazırlık yaparken gösterdiği azim ve kararlılığın aynısını savaş ganimetlerini dağıtırken de göstermeyi telkin ve tembih etmektedir.[464]

Böylece iki durum beraber zikredilerek verilmek istenen mesajın anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu da tanzîr denilen edebî üslûpla yapılmıştır.

2.2.5.2. İstidrâd (الاستطراد)

Münâsebet kurmada manevî bir karine olarak kullanılan edebî sanatlardan olan istidrâd, bir konuyu işlerken, bir yakınlık ve münâsebet bularak, bir başka hususa temas edip tekrar esas konuya dönme sanatı olarak kullanılmaktadır.[465] Bir başka tabirle münâsebet kurmada aranan bir diğer edebî sanat olan istidrâd, belli bir konuyu anlatırken bir yakınlık bulup; başka bir konuya geçmek, sonunda, tekrar ilk

[463] Enfâl 8/5.
[464] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/47; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 472; Nebehânî, *el-Madhal ilâ Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 143; Muta'nî, *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî*, 404; Ebu'l-Alâ, *Mesâbîhu'd-dürer fî tenâsübi âyâti'l-Kur'ânî ve's-suver*, 90.
[465] Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 513.

konuya dönmektir.[466] İstitrâd[467] ile amaçlanan esas gaye, asıl anlatılmak istenen önceki konudur.[468]

Bu konuda örnek olarak gösterilen âyetlerden biri Nisâ sûresinin şu âyetidir: لَّن يَسْتَنكِفَ ٱلْمَسِيحُ أَن يَكُونَ عَبْدًا لِّلَّهِ وَلَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ٱلْمُقَرَّبُونَ "*Mesih de Allah'a yakın melekler de, Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler.*"[469] Bu âyette iki mesele ele alınmaktadır. Birincisi Hıristiyanların Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu şeklindeki düşünce ve iddiaları; ikincisi ise Arapların melekler hakkındaki iddialarıdır. Âyette Hz. İsa ile alakalı iddialara cevap verildikten sonra meleklerle ilgili iddiaların asılsızlığına da cevap verilmiş olmaktadır.[470]

2.2.5.3. Tehallus (التخلص)

Tehallus sözcüğü, خلص kelimesinden türeyen ve bir şeye karıştıktan sonra kurtulmak anlamında kullanılmaktadır.[471] Terim anlamı ise mütekelliminin içinde bulunduğu konuyu bir münâsebetle terk ederek başka bir konuya geçmesidir. Bunun gayesi de dinleyenin dikkatini toplamak ve konuya karşı ilgisini çekmektir.[472]

Tehallus, genelde ele alınan meseleden zıt olan bir meseleye geçiş sağlamaya yarar. Cennete nail olan kulların bulacakları çeşitli nimetleri anlatan âyetlerden sonra kâfirlerin durumuna geçip, cehennemi ve onların karşılaşacakları azap çeşitlerinin anlatılması buna örnektir. Tehallus ve istidrâdın birbirine çok yakın iki edebî sanat olduğu, Kur'ân'ı tefsir etmede mahir olanların büyük ustalık

---

[466] Nebehânî, *el-Madhal ilâ Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 143; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 66; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 513.

[467] Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 17; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 8.

[468] Nebehânî, *el-Madhal ilâ Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 143; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 17; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12.

[469] Nisâ' 4/172.

[470] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 472; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 167.

[471] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hls", 10/1227.

[472] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 472; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 20; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 8.

ve incelikle bunları birbirlerinden ayırarak münâsebeti bulabileceği kabul edilmektedir.[473]

Bu konuda Şuarâ' sûresinin 87 ile 89. âyetleri örnek olarak verilebilir.

وَلَا تُخۡزِنِي يَوۡمَ يُبۡعَثُونَ * يَوۡمَ لَا يَنفَعُ مَالٞ وَلَا بَنُونَ * إِلَّا مَنۡ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلۡبٖ سَلِيمٖ* "*Ey Rabbim! (Kulların) diriltilecekleri gün beni utandırma! O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka.*"[474] Dikkat edilirse âyette Hz. İbrahim'in duası geçmektedir. Duanın ilk cümlesi ile son iki ifadesi normalde aynı şey olmamasına rağmen aralarında sıkı bir ilişki mevcuttur. Birinci kısımda kıyamet gününde rezil ve rüsva olmama talebi söz konusu iken; ikinci kısımda kıyametin vasıflarından bahsedilmiştir. Esasında her iki durum arasında çok ince bir ayrım mevcuttur. Birinci talep ifade edildikten sonra ikinci meselenin beyanına geçildiği görülmektedir.[475]

2.2.5.4. Mudâdde (المضادة)

Sözlük manası olarak birbirine karşı olan iki ve daha çok lafız ve sözü ifade eden *mudâdde*, âyetler arasındaki münâsebetin manevî bağlarından birisi olarak kabul edilmektedir. "Eşya zıddıyla bilinir." kaidesinin hâkim olduğu mudâddenin örnekleri Kur'ân'da çok sayıda bulunmaktadır. Azaptan sonra rahmetin, imandan sonra küfrün, vaʿdden sonra vaîdin gelmesi iman ve amele teşvik bakımından önem arz etmektedir.[476]

Manaca zıtlık anlamında kullanılan mudâdde; iman etmenin fazilet ve değerinden bahseden âyetlerden sonra, Allah'ı inkâr eden kesimlerden bahseden âyetlerin gelmesi, azapla ilgili âyetlerden sonra Allah'ın rahmet ve mağfiretini gösteren âyetlerin gelmesinde görülür. Kur'ân'da birbirine zıt olarak zikredilen bu

[473] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 472; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 66; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 514.
[474] Şuarâ' 26/87-89.
[475] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 472; Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 167.
[476] Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 16; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 512; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 9.

gibi hususlar, insanların dikkatini çekmek, kötü olan şeyler karşısında iyi olanların değerini göstermek gibi maksatlar taşımaktadır.[477]

Bu konuda Bakara sûresindeki şu âyet örnek olarak verilebilir: إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ سَوَآءٌ عَلَيۡهِمۡ ءَأَنذَرۡتَهُمۡ أَمۡ لَمۡ تُنذِرۡهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ "*Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.*"[478] Önceki âyetlerde mü'minlerden bahsedildikten sonra bu âyette inanç bakımından onların zıddı olan kâfirlerden/inkârcılardan bahsedilmiştir.[479] Buna göre birbirine zıt iki kesim art arda anlatılmıştır.

2.2.5.5. İntikâl (الانتقال)

Dinleyicinin dikkatini istenen yöne çekmek için bir sözden diğer bir söze geçmeye *intikâl* denir. Bir sözden diğerine geçerken "هذا/bu" kelimesi kullanılmaktadır. Adeta bir yazarın bir konudan diğerine geçerken "هذا باب/Bu bölümde şundan bahsediliyor." şeklinde okuyucuyu uyarma ve dikkatini çekmeye dönük bilgi verme amaçlanmaktadır.[480]

İntikâl için örnek gösterilen âyetlerden biri Sâd sûresinde geçmektedir: هَٰذَا ذِكۡرٞۖ وَإِنَّ لِلۡمُتَّقِينَ لَحُسۡنَ مَـَٔابٖ "*Bu bir öğüttür; Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri vardır.*"[481] Öğüt veren ve farklı konu ve meselelere değinen Kur'ân, burada peygamberlerden bahsettikten sonra cennet ve cennet ehlinden bahsetmektedir.[482]

2.2.5.6. İhtirâs (إحتراس)

İhtirâs (tekmîl), sözde asıl kastedilen mananın aksini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle o vehmi (yanlış anlaşılmayı) ortadan kaldırmak için kelamın

---

[477] Nebehânî, *el-Madhal ilâ Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 143; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 65; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 512.
[478] Bakara 2/6.
[479] Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 167-168.
[480] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/50; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 23; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 9.
[481] Sâd 38/49.
[482] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/50.

ortasına veya sonuna bir sözün eklenmesidir.[483] Eksik kalan durum ve yönleri tamamlamayı sağladığından tekmîl anlamında kullanılan tenâsübün bu kısmı, bir âyetin içindeki münâsebet, âyetin ifadeleri arasındaki münâsebet ve âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet olarak da ele alınmaktadır.[484]

Bazı kaynaklarda üslûbü'l-hâkim de münâsebet çeşitlerinden sayılmıştır. Üslûbü'l-hâkim, konuşan veya soru soran kişiye, söylediği ve sorduğu şeyde, önemli olanı terk ettiğini anlatmak ve soru sormasını öğretmek üzere kendisine gerekli olanı bildirmektir.[485]

Konuyla ilgili örnek olarak gösterilen âyetlerden iki tanesi aşağıda yer almaktadır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِيَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ "*Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.*'"[486] Âyette hilal ile ilgili sorulan soru, doğal olarak hilalin şekil değişikliğiyle ilgilidir. Bu soruya verilen cevap ise hilalin genel yapısıyla ilgili değil, onun gayesiyle alakalıdır. Buradaki üslûptan muhataplar için lazım olan ve sormaları gereken şeyin esasında hilalin şekil değişikliğine uğraması veya onun doğal yapısıyla alakalı değil, bilakis hilalin çalışma sebep, hikmet ve gayesiyle alakalıdır.[487]

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ "*Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.* '"[488]

---

[483] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 16/201; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 24; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12.

[484] Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 24; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 12; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 10.

[485] Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 513.

[486] Bakara 2/189.

[487] Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ b. Muhammed Şemsuddin b. Muhammed Behauddin b. Menla Ali Halife el-Kalemûnî el-Hüseyniyyî Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)* (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kutub, 1990), 2/163.

[488] Bakara 2/215.

Dikkat edilirse bu âyette cevap suale mutabık değildir. Âyette neyin infak edileceği sorulmuş, cevabında ise söz konusu suale cevap değil de sorulması gereken şey öne çıkartılmaya çalışılmıştır. İşte bu tarz üslûba belâgatte üslûbü'l-hâkim denmektedir.[489]

2.2.6. Münâsebet İle Esbâb-ı Nüzûl İlişkisi

Münâsebet ile esbâb-ı nüzûl arasındaki ilişkiyi doğru tespit edebilmek için, esbâb-ı nüzûlün mahiyetini açıklamak gerekmektedir. Bu nedenle başta sebeb-i nüzûlün kavramsal çerçevesini kısaca çizmek yararlı olacaktır. Esbâb-ı nüzûl (اسباب النزول), nüzûl sebepleri anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in vahiy alma sürecinde meydana gelen ve Kur'ân'ın bazı âyet ve sûresinin nazil olmasına neden olan olay, durum veya soruyu ifade etmektedir.[490]

Temelde Kur'ân'ın iniş sebep ve gayesi, insanlığı açık delillerle dosdoğru yola iletmek, iman ve risalet esaslı faziletli bir hayat tesis etmek, geçmişin durumunu ve şimdikinin vakalarını ve geleceğe ilişkin haberleri ortaya koymaktır. Ancak zaman zaman bazı nedenlere has inen âyetler de söz konusudur. Bu şekilde ortaya çıkan ve sahih rivayetlere dayalı olan nüzûl sebebi, baştan beri Kur'ân'ın anlaşılması için önemli bir tefsir yöntemi olarak kabul edilmiştir.[491] Bu çerçevede Kur'ân'ın anlaşılması için güçlü bir yol olan sebeb-i nüzûl, ulemanın ilgi odağı olmuş ve bu konuya has bazı eserler[492] de telif edilmiştir.[493]

Sebeb-i nüzûl, Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yorumlanmasına yardımcı olmakla birlikte beraberinde bazı olumsuzluklar da getirdiği düşünülmektedir. Bunlar; meseleyle gereğinden fazla ilgilenmenin zaman kaybına neden olacağı, Kur'ân'a bakış ufuklarını daraltacağı, ilahî mesajı daha kapsamlı ve çözüm üretici bir şekilde

---

[489] Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hâkim*, 2/245.
[490] Muhammed Abdulazim ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: 1998), 1/106; Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 75; Muhsin Demirci, "Esbâb-i Nüzûl" (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995), 11/360; bk. Ekrem Gülşen, *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl* (Sakarya: SÜSBE, 2002), 70-71.
[491] Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 75.
[492] İbn Şihâb ez-Zührî, *Tenzilâtü'l-Kur'ân*, İbn Teymiyye, *et-Tibyân fî nüzûli'l-Kur'ân*, Ca'berî *Kitâbü Esbâbi'n-nüzûl* (Demirci, "Esbâb-i Nüzûl" 11/361); el-Vâhidî (*Esbâbü'n-nüzûl*), İbnü'l-Hacer el-Âskalânî (*el-u'câb fî beyâni'l-esbâb*), es-Suyûtî (*Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*) vb. (Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/22).
[493] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/22.

ele alma olanağını kısıtlayacağı, güncel sorunları Kur'ân'ın gösterdiği doğrultuda değerlendirme ve çözüme kavuşturma yolunu tıkayabileceği şeklinde sıralanmaktadır.[494] Bu bağlamda Kur'ân'ın mutlak, kapsamlı ve evrensel boyuttaki ilkelerini sınırlandırmamak adına sebeb-i nüzûlün kaynağı olan rivayetlerin sıhhat dereceleri titizlikle dikkate alınmalı ve mesele Kur'ân'ın bütünlüğü çerçevesinde ele alınmalıdır.

Âyet ve sûrelerin iniş sebeplerini bilmenin, Kur'ân'ın iniş amacının bilinmesi,[495] Kur'ân hükümlerinin anlaşılması, hikmet-i teşrîin bilinmesi, işkallerin giderilmesi ve âmmın tahsisine katkıda bulunulması gibi faydaları mevcuttur.[496] Bununla beraber sebeb-i nüzûl her ne kadar âmmı tahsis etmesine sebep olsa da mananın genel olmasına engel değildir. Nitekim sebeb-i nüzûlün münâsebetle ilişkisi daha çok bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Her iki ilim disiplininin ortak noktası, Kur'ân hükümlerinin anlaşılmasına yardımcı olmasıdır. Farklı yönleri ise sebeb-i nüzûlün özel, münâsebetin nispetten genel olmasıdır. Ancak her ne kadar bazı âyetler özel bir nedene mebni olarak nazil olsa da Kur'ân nazmına ve siyâkının güzelliğine riayet edilmek için her biri Mushaf'ta kendine uygun olan yere konulmaktadır. Buna göre özel bir sebeple inen âyet veya âyetler âmm olan lafzın altında uygun bir yere yerleştirilmektedir.[497] Sebeb-i nüzûl ile münâsebet arasındaki bir başka ilişki biçimi de nüzûl sebebinin bilinmesi, âyet ve sûreler arasındaki tenâsübün bilinmesine yardımcı olmaktadır.[498] Aynı zamanda bazen tersi bir durum da söz konusu olabilmektedir. Özellikle sebeb-i nüzûlün dayandığı rivayetler muhtelif olduğunda ve aralarında uzlaşma yapmaya çalışılırken âyetin öncesi ve

[494] Bk. Demirci, "Esbâb-i Nüzûl" 11/361; ayrıca bk. Gülşen, *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*, 188-189.
[495] Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 60-66; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 18; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 510-515.
[496] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/25-26; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/113; bk. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü* (İstanbul: Şule Yay., 1994), 109-121; el-Ubeydî, "Beyne ilmi'l-münâsebeti ve't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm", 83.
bk. Gülşen, *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*, 72-73.
[497] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/25-26; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/113; bk. Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 109-121; bk. Şa'bânî, "Mukaddime", 90.
[498] Demirci, "Esbâb-i Nüzûl" 11/361.

sonrası arasındaki bağlantıyı ortaya koyan münâsebet, meselenin çözümü için bir metot olarak kullanılmaktadır.[499]

Münâsebâtü'l-Kur'ân meselesi anlatılırken bazen "metin içi bağlam ve metin dışı bağlam" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Bu manada metin içi bağlam ifade edilirken "âyetler ve sûreler arası ilişkiler" (münâsebetu'l-ây ve's-suver) kastedilmektedir. Metin dışı bağlam ifade edilmek istendiğinde ise "nüzûl sebepleri" (el-esbâbu'n-nüzûl) ifadesi kullanılmaktadır. Dış bağlam için bazen tabiî ve tarihî ortam kavramları da kullanılmaktadır. Buna aynı zamanda Kur'ân'ın nazil olduğu sosyal, kültürel ve doğal ortam ve çevre de denilmektedir.[500] Buna göre münâsebetin bir temel ayağı esbâb-ı nüzûle dayanmaktadır. Dolayısıyla her iki ilim disiplini arasındaki ilişki boyutunun ne kadar sıkı olduğu açığa çıkmaktadır.

Sebeb-i nüzûl ile münâsebet arasındaki ilişkiye işaret eden Subhî Sâlih, bunu "tarihî ortam" ve "edebî siyâk" tabirleriyle ifadelendirmektedir.[501] Subhî Sâlih'ten esinlenen Ahmet Nedim Serinsu da söz konusu kavramlarla sebeb-i nüzûl ile münâsebet disiplinleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. "Tarihî ortam" ile sebeb-i nüzûlü ve "edebî siyâk" ile münâsebeti kasteden Serinsu, bazı vesilelerle nazil olan âyet, doğal olarak nüzûl ortamını yansıttığını ve parça parça inen diğer âyetler arasındaki tevkîfî yerine Kur'ân insicâmını sağlamak üzere edebî bir siyâkla uyumlu bir şekilde yerleştirildiğini söylemektedir. Ona göre bu iki ilim disiplini arasındaki alaka doğal bir şekilde ortaya çıkmaktadır.[502]

Esasında sözlü bir metni anlamak için, onun tabiî bağlamını anlamak gerekir. Tabiî bağlam, söylenen (ne söylendiği), kendisine söylenen (kime söylendiği), söylenme sebebi (niçin söylendiği), sözün zaman ve mekânı (ne zaman ve nerede söylendiği) gibi unsurlardan oluşur.[503] Bu çerçevede herhangi bir âyetin mana ve maksadının gereken şekilde anlaşılabilmesi için "Münâsebâtü'l-Kur'ân"

[499] Geniş bilgi için bk. Gülşen, *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*, 158-162; ayrıca bk. Şa'bânî, "Mukaddime", 90.
[500] Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", 3-5; Muhsin Demirci, "Esbâb-i Nüzûl" (*TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995), 11/361.
[501] Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 149.
[502] Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 114; konuyla ilgili ayrıca bk. Şa'bânî, "Mukaddime", 90.
[503] Cündioğlu, Dücane, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı* (İstanbul: Tibyan Yay., 1995), 22; Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", 5.

adıyla da ifade edilen ve "âyetlerle sûrelerin tertibinin tevkîfî" oluşlarıyla doğrudan ilgili olduğu değerlendirilen metin içi bağlam ile "esbâb-ı nüzûl rivayetleri" ismiyle de anılan metin dışı bağlamın birlikte değerlendirilmesinin önemli olduğu ortadadır.[504] Bu bakımdan âyet ya da sûrelerin, tarihî/tabiî bağlamlarından/ortamlarından soyutlanmadan, hem kendi bütünlükleri hem de Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlaşılması tefsir ilminin en önemli ilkelerinden biri olarak görülmelidir.[505]

Sebeb-i nüzûl ile münâsebât arasındaki ilişki bağlamında genel bir çerçeve çizdikten sonra Şa'râvî'nin konuya dair yaklaşımına geçelim. Şa'râvî, sebeb-i nüzûlü Kur'ân'ı anlamada bir metot olarak esas almakla[506] beraber onu hiçbir zaman Kur'ân'ın genel olan prensiplerini sınırlandıracak tarzda kullanmamıştır.[507] Zira o, bu konuda "maksat konunun genelliğidir; sebebin hususiliği değildir."[508] "itibar lafzın genelliğinedir; sebebin özelliğine değildir."[509] şeklindeki prensipleri kendine şiar edinmiştir. Aynı zamanda nüzûl sebepleri ne olursa olsun Kur'ân'ın hüküm ve ilkelerinin genel bir mana ve muhteva taşıdıklarını ve her zaman tüm insanlar için geçerli olduğunu düşünmektedir.[510] Şa'râvî'nin sebeb-i nüzûl ile münâsebât arasındaki ilişki kapsamındaki yaklaşımına gelince o, Kur'ân'ın aynı zamanda tilavet tertibi de dediği Mushaf tertibi ile nüzûl tertibi olmak üzere iki tertibine dikkat çekmektedir. Ona göre Kur'ân'ın inişi her ne kadar 23 yıl gibi bir süreç içerisinde gerçekleşmişse de bu durum onun Mushaf tertibine bir halel getirmemektedir.[511] Yani çeşitli özel sebeplerle ve bir süreç içerisinde nazil olan birçok âyet Mushaf tertibi içerindeki ilgili yere yerleştirilmesine mani değildir.

---

[504] Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 33.
[505] Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 289-304; Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", 6.
[506] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/502, 1/511, 2/875-877.
[507] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11840-11842.
[508] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1182, 3/1553, 4/2364, 9/5967, 13/7941, 17/10424, 19/11841.
[509] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10424, 19/11841.
[510] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5767.
[511] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2886.

Sonuç olarak sebeb-i nüzûlün bilinmesi, münâsebetin bilinmesine katkı sunmaktadır. Yine sebeb-i nüzûlün özel sebeplere münhasır olması, Kur'ân'ın tertip ve nazmıyla ilişkili olan münâsebetin genelliğini sınırlandırmamaktadır. Ancak sebeb-i nüzûl ile münâsebât arasındaki ilişki alanında akıl yani re'y-ictihad söz konusu olduğundan bu alanın ihtilafa açık hale gelmesi kaçınılmazdır.[512]

2.2.7. Münâsebeti Tespit Etme Yolları

Münâsebâtü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın mana ve maksadının sağlam bilinmesine yardımcı olması açısından önemli olduğu kadar, zor ve ince bir iştir. Bunun için usûl âlimleri, tespiti kolay ve basit olmayan bu ilmin sınırlarını belirlemek için bazı usûl ve esaslar ortaya koymuşlardır. Bu usûller dikkate alınmadan münâsebeti tesis etmek imkânsızdır.[513] Bu esasları, kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla sunmaya çalışacağız.

Âyetlerin diğer âyetlerle münâsebeti veya sûreler arasındaki insicâm ve ilişkiyi doğru tespit edebilmek için, Arap dil ve belâgatinin inceliklerini iyi bilmek gerekmektedir. Bu kapsamda âyetteki kelimelerin iştikakının ve lügat manalarının doğru tespit edilmesi önem arz etmektedir. Aynı zamanda ilahî kelamdaki mana inceliği ve hikmetleri sağlam bir şekilde ortaya koymanın yanında âyet ve sûrelerin iniş sebepleri ve ilahî kelamın mana ve muhtevasını da iyi bilmek gerekmektedir.[514] Bu konuda rivayet, dirayet ve işârî tefsir metotlarından da yararlanılması gerektiği kabul edilmektedir. Özellikle rivayet metodunda önce âyetin âyetle tefsiri gelmektedir ki bu husus âyetler arasındaki mana münâsebetinde oldukça önemlidir. İkinci sırada âyetlerin Hz. Peygamber'in sünneti ile tefsiri gelmektedir. Bütün

[512] Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 109.
[513] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 42-56; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 60; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 11; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 511-515.
[514] Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 11-13; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 60-66; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 18; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 510-515.

bunlarla beraber Allah'ın kelamını tefsir edecek kişinin sağlam bir düşünce ve güçlü bir muhakeme gücüne sahip olması gerekmektedir.[515]

Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı tespit etmenin önemli bir yönü de sûrenin ana temasının ve amacının doğru bir şekilde belirlenmesidir. Bu bağlamda sûrenin temel amacındaki sebepleri araştırmak, sebeplerin maksada uzaklık ve yakınlık durumunu tespit etmek, kelamın sebeplerden sonuca doğru akışında dinleyicinin merakını dikkate almak gerekmektedir.[516] Amacıyla sıkı ilişkisi bulunan sûrenin teması da münâsebetin tespiti için önem arz etmektedir. Bunun için sûrenin teması belirlendikten sonra bunu destekleyen yan karineleri bulmak ve bu karineleri esas amaca yakınlık veya uzaklık açısından tasnif etmek gerekir.[517]

Münâsebeti tespit etmek bazen açıkken, bazen de değildir. Bu durum bazı kaynaklarda münâsebet bağının doğrudan veya dolaylı bir şekilde tespit edilmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Kimi âyetler arasındaki bağ ve bağlantı açık bir şekilde kendini belli ederken, kimisi de açık olmamaktadır. Aralarında irtibatın açık olduğu âyetler, kelimelerin birbirine yakın oluşu, birinci âyetle mananın tamamlanışı, ikinci âyetin birinci âyeti açıklayıp tefsir edişi şeklinde olur. Yine âyetlerin ortak konu veya hükümleri dikkate alınmaktadır. Âyetin âyete hamli veya atfı demek olan bu durum, aynı zamanda âyetin âyetle tefsiri manasına da gelmektedir. Aralarında irtibatın açıkça belli olmadığı ve birbirlerine hamli de mümkün olmayan kısmı ise aralarındaki bağın tespiti, manevî karineler olan bağlarla tespit edilmeye çalışılır. Belâgat ilminin konusuna giren bu karineler, âyetlerin manaca birbirine zıtlıkta (mudâdde) arandığı gibi, istidrâd, tanzîr ve tehallus gibi edebî sanatlara dayanarak da aranabilir.[518]

---

[515] Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 11-13; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 60-66; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 510-515; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 18.

[516] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer Fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 1/18; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/370-76; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 26; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 515.

[517] Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 60-66; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 18; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm", 510-515.

[518] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 42-56; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 64-65; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam", 511.

Sûrenin ismi ile sûrenin konusu arasındaki ilişkiyi tespit etmek de münâsebet açısından önemlidir.[519] Özellikle Bikâ'î'nin bu noktadaki yaklaşımı öne çıkmaktadır. Bikâ'î her sûrede, o sûrenin ismine önem verir, hatta birden fazla ismi olan sûrelerdeki isimleri de dikkate alır. Önce, sûre adı ile sûrede mevcut ana fikirler arasındaki yakınlık veya irtibat ve bağlantıya dikkat eder. Sûre başlarındaki besmele ile sûrenin irtibatını sağladıktan sonra, âyetlerin tefsirine geçer. Diğer müfessirler gibi, rivayet ve dirayet esaslarına göre âyetleri tefsir eder. Âyetleri bazen cümlelere ayırır, bazen de kelimelerini ayrı ayrı ele alır. Onun bundaki gayesi; mana ve terkip yönüyle âyeti genişçe tahlil etmek hem âyet içindeki irtibatı hem de önceki ve sonraki âyetlerle münâsebeti göstermektir. Âyetler üzerinde yapılan bu tahlilin yanı sıra âyetler ilerledikçe öncekilerle de irtibat kurar, sûrenin bir bütün olarak insicâmını göstermeye çalışır. Sûrenin sonuna geldiğinde, sûrede mevcut ana fikirleri belirtir, bunların ışığında, bir sonraki sûre ile olan münâsebeti kurarak, âyetler arasındaki münâsebet kadar, sûreler arasındaki münâsebet de belirtir.[520]

2.3. Şa'râvî Tefsirinin Münâsebet İlmindeki Yeri

Kur'ân'ın lafız ve manasıyla ilahî kaynaklı olduğunu savunan Şa'râvî, Kur'ân'ın i'câzından sayılan münâsebet meselesine büyük önem vermiştir.[521] Ona göre âyet ve sûrelerin Mushaf'taki tertibi ilahî kaynaklıdır. İlahî kaynaklı olan bu tertibin, hikmete mebni olmasından dolayı dikkate alınması lazımdır.[522] Bu yapılmadığı takdirde bir bütünlük arz eden Allah kelamından kastedilen mana, hüküm ve hikmetler istenen düzeyde kavranamaz. Dolayısıyla vahyin insanları dalaletin karanlıklarından iman ve hidayetin aydınlığına çıkartma yolundaki hedef ve maksadı istenen seviyede gerçekleşmez.

Yaptığı Kur'ân tefsirinde münâsebâtü'l-Kur'ân'ı kullanma konusuna önem veren Şa'râvî, ona ne aşırı olabilecek biçimde değer vermiş, ne de ona

[519] Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 12.
[520] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 1/18;Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 11-13; Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", 67; Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 116.
[521] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3846.
[522] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2886.

değinmeyecek kadar da ihmal etmiştir.[523] Bu bakımdan münâsebet noktasında böyle bir yaklaşıma sahip olan Şa'râvî, sistematik olmasa da tefsirinde mezkûr durumu örneklendirerek göstermeye çalışmıştır. Bu çerçevede müfessirimiz, tefsirinde âyetler arası münâsebeti, sûreler arası ilişki ve insicâmı ve kelimelerdeki ahenk ve irtibatı yer yer işlemiştir. Özellikle âyetlerdeki kelime seçimi, bunların hikmet ve illetleri üzerine çokça yoğunlaşması, onun bu konudaki tefsir yaklaşımının ayırıcı özelliği olarak öne çıkmaktadır.[524]

Kur'ân'ın, Müslümanların maslahatlarına uygun bir şekilde, yaşanan bazı vakalar üzerine ve kimi problemlerin çözümü için peyderpey inme tertibine sahip olduğunu vurgulayan Şa'râvî, yirmi üç yıl nüzûl döneminin tamamlanmasının akabinde Yüce Allah'ın Kur'ân tertibinin Mushaf şeklinde olmasını murat ettiğini ifade etmiştir.[525] Sûre tertibinin tevkîfî olduğunu savunan Şa'râvî'nin, aşağıya alacağımız sözleri de konu hakkındaki görüşünü destekler mahiyettedir. O, bu bağlamda şunları ifade etmektedir:

> "Medine'de (nazil olan) âyetler, inanç konusunu ihmal etmeksizin ahkâm, İslâm toplumu, muamelat ve münafıklardan korunma yolları hakkındadır. Cebrail (a.s.), Mushaf'ın bugün bildiğimiz tertibini Hz. Peygamber ile yapmak için geldiğinde, İslâm yayılmıştı ve çoğu insan İslâm'a boyun eğmişti. Bundan dolayı bu Müslümanların en önemli görevleri, yapmaları ve yapmamaları gereken dinlerinin hükümlerini bilmekti."[526]

Şa'râvî'ye göre, Cebrail (a.s.) Kur'ân'ın şu anki tertibini Hz. Peygamber'le beraber oluşturmak için gelmiştir. Bu tertibin, Kur'ân nüzûlünün tamamlanmasına yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bir de Cebrail'ın (a.s.) nezaretinde oluşturulan bir şeyin tevkîfî olması gerektiği bilinmektedir ki bu da bizi Kur'ân tertibinin tevkîfî olduğu sonucuna götürmektedir.

Kur'ân'ın kelime ve ifadelerinin sıradan ve sırf teorik kalıp ve ifadeler olmadığına işaret eden Şa'râvî, bilakis bunların Hz. Muhammed'den (s.a.s.) önceki

[523] Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 171.
[524] Bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2605.
[525] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2885.
[526] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/100.

ümmetlerin de tarihini şekillendiren her şeyden haberdar olan, her şeyi yerli yerinde yaratan hüküm ve hikmet sahibi Yüce Yaratıcı Allah'ın söz ve kelimeleri olduğunu vurgulamaktadır.[527] Şaʿrâvî'nin bu konudaki görüşünden ilahî kaynaklı ve yapılı bir mesele olan Kur'ân tertibinde kulun müdahalesinin olmadığı neticesi çıkmaktadır.

Kur'ân'ın sûre tertibinin tevkîfî[528] olduğunu savunan Şaʿrâvî, bunu temellendirmek için çeşitli deliller ortaya koymuştur. O, bu bağlamda görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

> "Resûlullah (s.a.s.) Kur'ân okurken aynı gün içinde kendisine nazil olanı bir yıl önce nazil olana bitiştirerek okurdu. Bu durum bütün ölçülere göre muʿcizedir. Zira sıradan bir insan on dakika herhangi bir mesele hakkında konuşunca herhangi bir kişi, 'Bir saatten beri konuştuğunu tekrar eder misin?' diye kendisine sorulsa, daha önce söylediklerini aynı harfler ve manalarla hatırlayamaz. İşte Resûlullah; sahabilerine, nazil olan Kur'ân âyetlerini ezberlemelerini ve vahiy kâtiplerine de yazmalarını emretmiştir. Daha sonra kendisi namaza durduğunda bir önceki yılda nazil olan ile sonrasında nazil olup aralarında aylarca zaman farkı bulunan Kur'ân'dan pasajları bir tertip içerisinde okurdu. Bu durum, Kur'ân işinin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) elinde olmadığının delilidir. Bilakis bu, Allah Resûlü okusun diye Kur'ân harflerini tertip eden Muhammed'in Rabbinin elindedir. Yüce Allah'ın şu sözü bu durumu doğrular niteliktedir: سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰى '*Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.*'[529]… Kur'ân (tertibi) Hz. Muhammed'in (s.a.s.) emriyle oluşturulmamıştır. Her harf bu tertiple nazil olmuştur. Amacı da Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'ân'ın tebliğcisi olduğunu ispat etmektir. Beşer aklı bu tertibi oluşturacak güçte değildir. Bilakis onu Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indiren Allah tertip etmiştir."[530]

Şaʿrâvî, Kur'ân tertibinin tevkîfî olduğuna ilişkin yaklaşımını pekiştirmek için ortaya koyduğu deliller muvacehesinde yine şunları ifade etmiştir:

---

[527] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/949.

[528] Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'i (s.a.s.) Kur'ân'ın sûre başları, âyetler arasındaki fasılalar, sûrelerin Mushaftaki tertibi gibi Kur'ân'la alakalı her türlü tasarruftan sakındırmasıdır. Allah Teâlâ bu konudaki tasarruf ve ictihadı Peygamber'e bırakmadığı gibi onun sahabilerine de bırakmamıştır. Fakat bu durum Allah'tan Cebrail'in (a.s.) lisanıyla gelen bir tebliğdir. (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 9/5634).

[529] A'lâ 87/6.

[530] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2886.

"Öyleyse Kur'ân'ın nüzûlü önce Mekke'de olmuştur. Ardından Medine'de inmiştir. Fakat daha önce dediğimiz gibi Mushaf tertibinde önce Medenî sûreler, ondan sonra Mekkî sûreler gelmiştir. Bu, Allah Resûlü'nün hayatında son Ramazan'da Cebrail ile Kur'ân'ı tekrarladığı esnada Allah'ın iradesine göre olmuştur."[531]

Şa'râvî'nin burada daha çok dikkat çekmek istediği mesele, Mushaf tertibinde öncelik sırasının önce nazil olan Mekkî sûrelere değil de sonra nazil olan Medenî sûrelere verilmiş olmasıdır. Mantıksal olarak yaklaşıldığında durumun bunun tersi olması gerekir. Yani ilk nazil olan Mekkî sûrelerin Mushaf tertibinde başta, sonra nazil olan Medenî sûrelerin ise sona yerleştirilmesidir.

Şa'râvî'nin Kur'ân tertibinin tevkîfî olduğuna ilişkin ortaya koyduğu delillerden bir tanesi de sûre başlarında yer alan hurûf-ı mukattaa ifadelerinin birbirlerinden farklılık göstermesidir. Ona göre bazı sûre başlarındaki mukattaa harflerinin kimisi iki, kimisi üç ve kimisi de daha fazla harfle yazılmıştır. Bu bakımdan bunların tek bir tarz üzere olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum bize bunların Allah tarafından bu şekilde geldiğini ve tevkîfî olduklarını göstermektedir.[532] Şa'râvî'ye göre Kur'ân'da yer alan "اسم", "تبارك" ve "بنات" sözcüklerinin bazen ا (elif) ile yazılırken, bazen de elifsiz yazılması[533] da Kur'ân tertibinin tevkîfî olduğunu göstermektedir. Ona göre bütün bunlar, herhangi bir kitabın tarzı değildir. Zira herhangi bir kitap tek bir tarz ve düzen üzere oluşturulmaktadır. Allah (c.c.) Kur'ân için öyle bir tarz murat etmiştir ki, onun kelime ve terkipleri mu'cize olduğu gibi, yine onun yazılışı da mu'cizedir. Yine bu çerçevede kimisine göre Hz. Peygamber'in çağdaşı olan Arapların yazma konusunda mahir olmadıkları iddialarının temelsiz olduğuna işaret eden Şa'râvî, şayet durum böyle olsaydı, "بسم الله" kelimesinin yazılışı gibi kimi kelimeleri doğru yerde ve doğru bir şekilde yazmazlardı. Arapların bu konuda bilinç sahibi

---

[531] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3487.

[532] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5633-5634, 10/6285-6298.

[533] اۡقۡرَأۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلَّذِي خَلَقَ ('Alak 96/1); فَسَبِّحۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلۡعَظِيمِ (Hâkka 69/52); فَسَبِّحۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلۡعَظِيمِ (Vâkı'a 56/74, 96); تَبَٰرَكَ ٱلَّذِي بِيَدِهِ ٱلۡمُلۡكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ (Mülk 67/1); تَبَٰرَكَ ٱسۡمُ رَبِّكَ ذِي ٱلۡجَلَٰلِ وَٱلۡإِكۡرَامِ (Rahmân 55/78); وَيَجۡعَلُونَ لِلَّهِ ٱلۡبَنَٰتِ سُبۡحَٰنَهُۥ وَلَهُم مَّا يَشۡتَهُونَ (Nahl 16/57); وَلَكُمُ ٱلۡبَنُونَ (Tûr 52/39). Not: Şa'râvî'nin "elifsiz yazılmış" diye belirttiği kelimeler, buraya aldığımız âyetlerdeki altı çizili sözcüklerdir.

olduklarını ifade eden Şaʿrâvî, onların Kur'ân'ın nazil olduğu gibi yazılması gerektiğini bildiklerini, anladıklarını ve buna inandıklarını ifade etmiştir.[534]

Şa'râvî'nin genel olarak münâsebât hususundaki bakış açısını yansıtan bu bilgiler, aynı zamanda onun eserinin münâsebât ilmi konusundaki konumu hakkında bizlere fikir vermektedir. Çalışmamızın ilgili yerlerinde geçtiği üzere münâsebât ilminin mahiyet ve muhtevası, Kur'ân-ı Kerîm'in cümle, âyet ve sûreleriyle insicâm ve irtibat içinde olması ve bu sistem ve tertibin ilahî kaynaklı olmasıdır. Bu bağlamda müfessirimizin eserine bakıldığında Kur'ân'ın konu birliği ve hedef bütünlüğünü sağlayan ve onun mu'cizeliğini temellendiren münâsebâtı ihtiva etme ve ortaya koyma konumunda olduğu görülecektir. Ancak çalışmamızın diğer ilgili kısımlarında anlatıldığı gibi müfessirimizin tefsirinde münâsebâtı kullanması bir sistem dâhilinde olmamaktadır. Bu şu demektir ki o her sûreye veya âyete dair münâsebet konusunda fikir beyan etmemektedir.

Şa'râvî'nin münâsebât konusunda sistemli bir yol takip etmediğinin önemli kanıtlardan birisi, münâsebetleri hakkında görüş olan kimi durumlar hakkında fikir beyan etmezken; aralarında münâsebetin derin ve zor olduğu bazı yerlerde de münâsebeti işlemesidir. Şa'râvî, münâsebeti zor ve ince olan Kıyâmet sûresindeki şu âyetlerin bulundukları yerdeki münâsebetlerine ilişkin herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır: لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ * إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ * فَإِذَا قَرَأْنَٰهُ فَٱتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُۥ[535] "*Onu acele (kavrayıp ezber) etmen için (Cebrail vahyi iyice bitirmeden) dilini onunla depretme. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir.*"[536] Oysa farklı kaynaklarda bu âyetlerin söz konusu sûredeki ana konu olan kıyamet meselesi arasında yerleştirildiği ve münâsebetinin zor ve ince olduğu ifade edilmektedir.[537]

Şa'râvî zaman zaman münâsebetleri ince ve zahmetli olan bazı yerlerde de münâsebet işlemektedir. Bu noktada Bakara sûresinde talak meselesinin anlatıldığı

[534] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5633-5634.
[535] Ş aʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 22/83.
[536] Kıyâmet 75/16-19.
[537] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/376.

yerde konu daha bitmeden araya namaz meselesini ele alan âyetler girmektedir. İşte müfessirimiz burada çarpıcı bir şekilde bir münâsebet örneğini sergilemektedir.[538] Yine Âl-i İmrân sûresinde Uhud Savaşı'nın anlatıldığı âyet grupları bitmeden riba meselesi zikredilmiştir. Şa'râvî burada da mezkûr âyetler arasında mükemmel bir tenâsüp kurmaktadır.[539]

Şa'râvî'nin, tefsirinde münâsebet noktasındaki yaklaşımı her ne kadar sistematik bir tarzda seyretmese de onun bu meseleye verdiği önem apaçık ortadadır. Zira münâsebâtı, Kur'ân işkallerinin giderilmesinde, tekrarların izahında ve tenakuzların uzlaştırılmasında araç olarak da kullanan müfessirimiz, aynı zamanda Kur'ân'ın nazmına dil uzatanlara karşı da argüman olarak kullanmaktadır. Buna göre müfessirimizin eserinin, münâsebâtü'l-Kur'ân'ı farklı açılardan okuma noktasında değerlendirilmesi gereken bir eser olarak görülmesi isabetli olacaktır.

2.3.1. Münâsebât'ül-Kur'ân'ı Ele Alma Metodu

Kur'ân'ın fesâhat ve belâgat açısından mu'cizevî, nazım ve tertibiyle tevkîfî olduğunu kabul eden Şa'râvî, sûre, âyet, âyetlerdeki cümle, cümlelerdeki tenâsüp ve irtibatı önemsemekte ve bunları tefsirinde çokça işlemektedir. Bunları işlerken sistemsel bir yaklaşım sergilemeyen müfessirimizin konuya ilişkin izlediği metodu bazı yönlerden ele alarak açıklayalım.

Şa'râvî, tefsire başlarken zaman zaman tefsirini yaptığı sûrenin ismiyle sûre arasındaki ilişkiyi işlemektedir. Yani sûrenin ismiyle konusu arasındaki münâsebete, neden özellikle bu ismin seçildiğine dikkat çekmektedir.[540] Sûre bağlamındaki bir başka yöntemi, sûrenin başlangıcı ile sûrenin sonu arasındaki ilişki ve insicâmın tespit edilmesidir.[541] Ayrıca bir sûrenin sonu ile sonraki sûrenin başlangıcı arasındaki münâsebetin tespiti de yine onun bu manadaki yöntemi arasında yer almaktadır. Bazı sûrelerin ortak özelliklerini referans almak suretiyle aralarındaki ilişki ağını ortaya koymak da yine müfessirimizin sûre bazında ortaya koyduğu bir metottur. Bu bağlamda sûreleri konu bakımından ve sûrelerin başlangıç

[538] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1021.
[539] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1742-1747.
[540] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/95-97.
[541] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9959.

ifadeleri cihetiyle ortak paydada buluşturmaktadır. Yine Kur'ân'ın bütünlüğünü ifade etme sadedinde sûreleri birbirlerine bağlayan tecvid ilim literatüründe kullanılan vasıl meselesini çokça kullanması da onun münâsebet konusunda izlediği yöntemdir.[542]

Şa'râvî'nin tefsir yaparken münâsebeti tespit etme veya kullanma konusunda izlediği bir diğer yöntem de âyetler konusunda olanıdır. Bu manada âyetler arasındaki insicâm ve ilişkiye tefsirinde zaman zaman yer veren müfessirimiz, bunu çeşitli yönlerden yapmaktadır. Peş peşe gelen âyetler arasındaki münâsebet şekillerini belirtme, âyetin başı ile sonu arasındaki irtibatı tespit etme, âyetin içeriğiyle âyetin sonundaki ifade arasındaki uyuma dikkat çekme gibi durumlar bu konuda gösterilebilir. Müfessirimizin âyetler bağlamında takip ettiği bir başka yol da peş peşe gelmeyen âyetler arasında münâsebetin tespitidir. Bunu da aynı konudaki âyetleri birbirleriyle ilişkilendirmesi, bazı kelime ve kavramları umûm-husûs, mutlak-mukayyed, mücmel-mufassal gibi açılarla irtibatlandırarak aralarındaki münâsebete dikkat çekmesi şeklinde yapmaktadır.[543]

Şa'râvî'nin tefsirinde münâsebeti tespit etme veya kullanma konusunda kullandığı bir başka yol da onun âyette yer alan kimi kelime veya ifadelerin perde arkasındaki sırrı aralamaktır. Bu bağlamda o, âyette seçilen kelimenin tercih edilme hikmet ve illeti üzerinde çokça durmaktadır. Bunu yaparken üzerinde durduğu kelimenin dil iştikakına, belâgatine ve söz konusu kelimenin âyet içerisindeki konumuna, siyâk ve sibâkına dikkat etmektedir.[544]

2.3.2. Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı İşlerken Kullandığı Tabirler

Kur'ân'ın nazım ve tertibiyle mu'cize olduğunu ve onun âyet, sûre, cümle ve kelimelerinde münâsebet olduğunu düşünen Şa'râvî'nin, bu konuya verdiği önemin en önemli işaretlerinden birisi de münâsebet için kullandığı tabirlerdir. Şimdi bunları –tespit edebildiğimiz kadarıyla– vermeye çalışalım.

[542] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11058.
[543] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/316, 4/2209.
[544] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2376, 4/2482, 4/2584, 5/2595…

...وتلاحظ أن الحق سبحانه وتعالى قال هنا "Allah Teâlâ'nın burada…buyurduğunu fark edebiliyorsun/görebiliyorsun…"[545]

...فناسب هنا "Burada…uygun olmuştur.[546]

...وتلاحظ أن الحق سبحانه في ايات السورة... تكلم عن "Allah Teâlâ'nın sûrenin…âyetleri hakkında konuştuğunu görebiliyorsun…"[547]

....ونلحظ أن الله تعالى يقول مرة "Allah Teâlâ'nın bir kere… buyurduğunu görüyoruz…"[548]

...وقوله تعالى هناك ... وهنا "Allah Teâlâ'nın oradaki…ve buradaki sözü…"[549]

...بل أعجب من هذا "Belki bundan daha enteransı…"[550]

...ويعلم من السياق "Siyâktan anlaşılıyor…"[551]

...للفهم من السياق "Siyâktan anlaşılan…"[552]

...يُفهَم من السياق "Siyâktan anlaşılan…"[553]

...مما نعلمه نحن من السياق "Bizim siyaktan anladığımızdan…"[554]

...واضح من السياق "Siyâktan açık olan…"[555]

...وكان من المناسب أن تأتي "…e gelmesi uygun olandandır.…"[556]

...فما هي المناسبة التي "…o münâsebet nedir?…"[557]

...مناسب للسياق الذي جاء فيه "…İçinde gelen siyaka uygundur…"[558]

...وذلك مناسب تماماً لقوله تعالى "Bu tamamen Allah Teâlâ'nın …sözüne münasiptir."[559]

...وهذا مناسب لقوله الحق "Bu Allah Teâlâ'nın…sözüne uygundur."[560]

---

[545]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8973.
[546]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/ 8973.
[547]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9682.
[548]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9686.
[549]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9959.
[550]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11298.
[551]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2803.
[552]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4217.
[553]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10222; 16/10224; 18/11503.
[554]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10567.
[555]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11261.
[556]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/975.
[557]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,12/7541.
[558]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/708.
[559]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1041.

...وقوله الحق... مناسب لكلمة "Allah'ın …sözü …kelimesine münasiptir."[561]

...والتعبير الأدائي في القرآن الكريم مناسب "Kur'ân-ı Kerîm'deki ifade tarzı…e-münâsiptir."[562]

... وقول الحق سبحانه وتعالى في آخر سورة ... مناسب لقوله سبحانه في "Allah Teâlâ'nın...sûresi sonundaki sözü…Allah Teâlâ'nın…sözüne uygundur."[563]

...والسياق القرآني يدل "Kur'ânî siyak işaret ediyor ki…"[564]

...والسياق القرآني الذي "Kur'ânî siyak ki…"[565]

...والنسق القرآني نسق عجيب "Kur'ân'î düzen, ilginç bir düzendir."[566]

...وهذا من مظاهر التكامل بين الآيات "Bu, âyetler arasındaki tekamülün/bütünleşmenin belirtilerindendir."[567]

Listeyi daha da uzatmak mümkündür. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için geri kalan bazılarının kaynakları dipnotta bulunabilir.[568]

---

[560]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,6/3846.
[561]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,6/3846.
[562]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4613.
[563]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/6282.
[564]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,2/1051.
[565]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,2/1070.
[566]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,2/836.
[567]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,15/9255.
[568] Bk. Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, (2/1070, 5/2602, 10/6282, 6/3240, 6/3366, 4/2210, 5/2633, 6/3559, 6/3617, 18/11261, 11/6631, 13/7819, 2/1070…

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞA'RÂVÎ TEFSİRİNDE ÂYETLERDE MÜNÂSEBET UYGULAMALARI

Şa'râvî'nin âyetlerin münâsebeti konusundaki temel görüşü ortaya konulmadan önce, konunun ulûmu'l-Kur'ân'daki işleyişine dair bilginin verilmesi yararlı olacaktır. Bu bağlamda kaynaklarda geçen konuya has teorik ve pratik veriler sunulduktan sonra Şa'râvî'nin varsa görüşleri ortaya konulacaktır. Aksi takdirde müfessirimizin kendisine özgü görüşleri ayrı alt başlıklarda verilerek değerlendirilecektir. Böylece meselenin hem kaynaklardaki izi sürülecek hem de müfessirimizin konuya ilişkin ortak ve özgün fikirleri ortaya çıkarılacaktır. Çalışmamızın seyri içerisinde müfessirimizin fikirleriyle diğer müfessirlerin görüşleri kıyaslanacaktır.

Âyetlerde münâsebet kapsamında, "âyetlerde münâsebet", "âyet içi münâsebet" ve "âyet dışı münâsebet" şeklinde bir tasnif yapılmaktadır. Âyet içi münâsebet alt başlığı altında âyetlerin sonraki âyetlerle münâsebeti ve âyetlerde kullanılan kelimelerin mana ile ilişkisi işlenmektedir. Âyet dışı münâsebet başlığı altında da peş peşe gelen âyetler ve peş peşe gelmeyen âyetler arasındaki münâsebet şeklinde bir tasnif yapılmaktadır.

3.1. Âyetlerde Münâsebet

Kur'ân'ın en küçük parçasını oluşturan âyetler arası ilişki ve ahenk, münâsebet konusunun önemli birimlerinden birini oluşturmaktadır. Sûrelerin küçük birimleri olan âyetlerin, başı ile sonu arasında ve varacağı yer noktasında bir uyum ve irtibat içinde olması, doğal olup akla uygundur.[569] Lafız, mana ve tertibiyle mu'cize olan Allah'ın (c.c.) kelamının küçük birimleri üzerinde kimi İslâm âlimleri ciddi manada durmuş ve âyetlerin tertibi ve nazmı hususuna yoğunlaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Böyle düşünenlere göre cümlede kullanılan ifadelerin birbirlerinden kopmaksızın uyum ve ilişki içerisinde olması, Kur'ân'ın söz ve ifade

[569] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; Sâmerrâî, *et-Tâ'bîrü'l-Kur'ânî*, 217-236; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 14.

üstünlüğünü ortaya koymaktadır.[570] Bu konuya önem veren âlimlerden biri olan Fahreddin er-Râzî, tefsirinde "Kur'ân'ın inceliklerinin ekserisi, âyetlerdeki tertiplere ve rabıtalara tevdi edilmiştir." demek suretiyle bu işin önemine işaret etmiştir.[571] Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de "Kur'ân âyetlerinin manalarındaki ahenk ve ifadelerindeki dizim bakımından bazılarının bazılarına irtibatı, anlamları birbirlerine kenetlenmiş tek kelam gibidir." demiştir.[572]

İlahî kelamın gayesinin doğru anlaşılabilmesi için, vahyin en küçük söz birimi olan âyetlerin anlamsal ilişki ve bütünlüğünün iyi tespit edilip anlaşılması önem arz etmektedir. Çünkü bazen cümlenin tamamlayıcı unsurlarından herhangi birini değerlendirmeye almadığımız zaman, elde edeceğimiz sonuç, Kur'ân'ın onunla iletmek istediği mesaj da az çok farklı veya mesajın zıddı olabilir. Bu durum zaman zaman suistimal edilebilmektedir. Örneğin kendi doğrularını Kur'ân'a onaylatmaya çalışanların, ifadeleri genellikle bağlam/siyâk-sibâk bütünlüğünden soyutlayarak anlamaya çalıştıkları bilinen bir gerçektir. Bu durum ihtilafları körükleyen önemli sebeplerden biri olabilmektedir.[573] İşte bütün bu olumsuzlukların önüne geçmenin önemli bir yolu da süreç içerisinde nüzûlü tamamlanan Kur'ân âyetlerinin tarihî ve tertibi bağlamlarına/münâsebetlerine dikkat etmektir.[574]

Âyetler arasındaki münâsebetin bir başka yönü de âyetlerin farklı zamanlarda ve çeşitli sebeplere binaen nazil olmakla beraber, aralarındaki irtibat ve insicâmın bozulmamasıdır. Âyetler arasındaki bu irtibat, öyle sağlamdır ki âyetlerden birini yerinden oynatmak mümkün değildir.[575] Hatta bir bütün olarak nazil olan bir sûrenin âyetleriyle, uzun bir zaman diliminde nüzûlü tamamlanan bir sûrenin âyetleri

---

[570] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/340; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204.

[571] Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyî, 1420), 10/110; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/36; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204.

[572] *Zerkeşî, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, 1/36; Bazmûl, İlmu'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât, 23; Ata, Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi, 22; Tuncer, Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet, 18; Çetin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicam*", 507–508.

[573] Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri)*, 48-50.

[574] Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", 7.

[575] Bk. Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/340.

arasındaki tanzim ve tertip konusunda bir ayrılık olmamıştır.[576] Bu durum Kur'ân'ın i'câzı kapsamında değerlendirilmekte ve onun edebî bir mu'cize olduğuna delil olarak kabul edilmektedir. Zira Arapçada kelimelerin teşkil ettikleri terkiplerin güzelliğini yaşatan ve yaşatacak olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. O'nun terkipleri gibi terkipler oluşturmak insanoğlunun kabiliyetinde değildir.[577]

Şa'râvî, genel olarak âyetleri üç kısma ayırmaktadır.[578] O, tefsirinde sistematik bir şekilde olmasa da sıklıkla Kur'ân âyetlerindeki münâsebeti anlatmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân kelimelerinin salt teorik sözcükler olmadığına işaret etmekte, bunların Hz. Muhammed'in (s.a.s.) davasından önceki ümmetlerin de tarihini şekillendiren, her şeyden haberdar olan hüküm ve hikmet sahibi Allah'ın kelimeleri olduğuna vurgu yapmaktadır.[579] O, bu bağlamda şöyle demektedir:

> "Kur'ân âyetleri üzerinde iyice düşündüğümüz zaman bazı âyetlerin takdim edildiğini, bazılarının tehir edildiğini ve bazılarının da ortada geldiğini göreceğiz. Ortadaki âyetin manasının çağrışımlarıyla bir önceki ve bir sonraki âyetle irtibatlı olduğunu görürüz. Bu, insanın bütün melekelerinin doyum noktasında beslenmesi ve gıdalanması içindir. İnsan nefsini eksik bıraktığı izlenimini verecek hiçbir emir yoktur. Bunun için Allah Teâlâ'nın şu sözünü düşünelim: وَيَقُولُونَ فِي اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ '*İçlerinden de söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!' diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Ne kötü varış yeridir orası!*'[580] Müşrikler (يُعَذِّبُنَا sözünü) hiç kimseye söylememişlerdir. Kendi içlerinde söylemişlerdir. Her şeyi bilen Allah Teâlâ, onların en gizli sırlarını ortaya koymakta ve içlerindeki açığa çıkartmaktadır. O, kullarının bütün gizliliklerini çok iyi bilen ve yaratıklarının bütün nefsî melekelerini açığa çıkarandır. Allah Teâlâ, لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ '*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla*

[576] Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/340.
[577] Râfi'î, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, 146; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-menâr)* 9/284; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204–205; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 27.
[578] Âyetin çoğulu, âyâttır. Bunlar; gece, gündüz, güneş ve ay gibi Allah'ın (c.c.) varlığını ispat eden kevnî şeyler olduğu gibi bazen de peygamberin peygamberliğini tasdik eden mu'cizeleri, bazen de tüm insanlara Allah'ın mesajını taşıyan Kur'ân cümlesi olmaktadır. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5644, 12/7633).
[579] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/949.
[580] Mücâdele 58/8.

erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.' [581] şeklinde buyurduğunda, (bu) âyet, infakı teşvik etmekte ve Allah Teâlâ'nın kabul etmediği bir infakı ifade eden bir âyetten[582] sonra gelmektedir. Dolayısıyla burada Allah'ın kabul etmediği bir infak vardır. Bunun için manalar insanın içinde çağrışım yapmakta (insan merakını uyandırmakta) ve sormaya başlamaktadır: 'Öyleyse makbul infak hangisidir?' Bu nedenle Allah Teâlâ'nın '*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.*'[583] sözünün gelmesi gerekirdi. Eğer burada reddedilen bir infak varsa, kabul edilen bir infak da vardır. Böylece infakı teşvik eden âyetin, öncesiyle insicâm içinde olduğunu görüyoruz…"[584]

Geçen metne göre Şa'râvî, temelde iki şey üzerinde durmaktadır. Birincisi âyetlerin insanın aklına gelebilecek her düşünce ve merakı gidermeye yatkın olmasıdır. İkincisi ise art arda gelen ve şeklen aralarında ilişkinin görülmediği, ancak iyice düşünüldüğünde mükemmel bir münâsebetin olduğu durumdur. Bu ikinci duruma göre art arda gelen bu âyetler arasındaki ilişki tarzının mukâbele olduğu ve muhatabın aklına gelebilecek kimi istifhamları gidermeye katkı sunduğu anlaşılmaktadır.

Şa'râvî, âyetler arasındaki münâsebeti işlerken bazı tabirler kullanmaktadır. Onun âyetler arasındaki münâsebeti kullanma seviyesini ve durumunu gösteren bu tabirlerin bir kısmını zikrederek meseleyi biraz daha detaylandırmaya çalışalım.

...ويتصل المعنى بين الآيات "Âyetler arasındaki manâ (bu şekilde) bitişir."[585]

...ونلحظ في هذه الآية "Bu âyette …fark ediyoruz."[586]

...بالجمع بين الآيات "Âyetler arasını cem' etmek"[587]

---

[581] Âl-i İmrân 3/92.

[582] إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِلْءُ الْاَرْضِ ذَهَباً وَلَوِ افْتَدٰى بِهِۦٓ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ "*Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden –kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi– asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem veren bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur.*" Âl-i İmrân 3/91.

[583] Âl-i İmrân 3/92.

[584] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1612-1613.

[585] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 15/9467.

[586] Şa'râvî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*,18/11372.

[587] Şa'râvî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*,18/11373.

وبهذا الفهم تتكامل الآيات في الموضوع الواحد... "Bu anlayışla âyetler tek bir konuda tamamlanmaktadır."[588]

نلاحظ أن الحق سبحانه وتعالى بدأ هذه الآية الكريمة بقوله... "Allah Teâlâ'nın…sözüyle bu âyet-i kerîmeye başladığını fark ediyoruz."[589]

فكل آية في القرآن منسجمة كلماتها مع جملها ومع سياقها... "Kur'ân'daki her bir âyetin kelimeleri, cümleleriyle ve sıyakıyla bir insicâm içindedir."[590]

يأتي كل آية بما يناسبها... "Her âyet kendine uygun şekilde gelmektedir."[591]

في الآية التي نحن بصدد خواطرنا... "Zihnimizin meşgul olduğu bu ayette…-düşüncelerimizin konusu olan âyette…"[592]

المتأمّل في الآية يجدها منسجمة كل الانسجام... "Ayet hakkında düşünen kişi, onun tam bir insicâmla uyumlu olduğunu görecektir."[593]

"ويبدو من سياق الآية" "Âyetin sıyâkından görünüyor ki…"[594]

Şa'râvî'nin kullandığı bu tabirlerin, onun âyetlerdeki münâsebete verdiği önemin delili ve ispatı olarak kabul edilmelidir. Onun âyetler arası münâsebet konusundaki temel yaklaşımını bu şekilde ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, şimdi de âyetlerde münâsebet başlığı altında işlenen "âyet içi münâsebet, âyet dışı münâsebet, âyetlerin içerikleriyle sonları arasındaki ilişki ve âyetlerdeki kelimelerin mana-lafız münâsebeti" şeklinde belirtilen konulara geçelim.

---

[588] Şa'râvî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*,18/11373.
[589] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 1/286.
[590] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî,* 2/709.
[591] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî,*16/10010.
[592] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî,* 2/673, 2/931, 2/941, 2/967, 3/1824, 4/2110, 4/2132, 4/2248, 4/2269, 4/2282, 4/2295, 4/2319, 4/2375, 4/2391, 4/2523, 5/2728, 5/2802, 5/2828, 5/2973, 5/3061, 3077, 3152, 6/3432, 6/3452, 6/3695, 6/3805, 6/3812, 7/3916, 7/3918, 7/3931, 7/3967, 7/3973, 7/4094, 7/4120, 7/ 4200, 7/4221, 7/4231, 7/4247, 7/4320, 7/4351, 7/4353, 7/4389, 8/4523, 8/4535, 8/4596,...
[593] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 14/8607.
[594] Şa'râvî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 14/8973.

3.1.1. Âyet İçi Münâsebet

Münâsebet, âyetler arasında olduğu gibi, âyetleri oluşturan kelime ve ifadeler arasında da mevcuttur. Buna âyet içi münâsebet,[595] âyet içi bütünlük ya da metin içi ilişkiler ağı denmektedir. Bunların Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılabilmesi için önemli olduğu değerlendirilmektedir. Âyetlerdeki kelimeler, cümlenin bir unsuru olarak âyetlerin içindeki bütünlüğün bir parçasıdır. Bazen bir kelime, münferit anlamından başka bir anlama gelebilmektedir. Meşhur ve sürekli bilinen manasından başka özel bir manada kullanılabilmektedir. Dolayısıyla, Kur'ân'ı yanlış anlamamak adına, âyetlerde geçen kelimelerin hakikî anlamlarını bulabilmek için, geçtikleri âyetlerdeki söz diziminin dikkate alınması son derece önemlidir.[596]

Âyet içi münâsebet başlığı altında, kaynaklarda âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet, lafız-mana münâsebeti ve âyette iç bütünlük şeklinde bir tasnif yapılmaktadır.[597] Şimdi bunları örneklerle anlatmaya çalışalım.

3.1.1.1. Âyetin İçeriğiyle Sonu Arasındaki Münâsebet

Âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet veya âyetin içeriğiyle sonu arasındaki ilişki, âyet içi münâsebetin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu çerçevede Kur'ân'da bazı âyetlerin sonu, ilk anda âyette ele alınan meseleyle doğrudan bir ilişkisi yokmuş gibi görünen ifadelerle son bulmaktadır. Fakat âyetin içeriği dikkatle incelendiğinde sonraki ifadenin Kur'ân'ın vermek istediği asıl manayı, muhatabın daha doğru anlamasına ciddi manada yardımcı olduğu görülür. Yine âyetin sonundaki ifade, içinde yer aldığı âyetin özeti mesabesindedir. Âyette inananlara yasaklama getiriliyorsa, sonunda Allah'ın affedici olduğu ifade edilir. Eğer yapmaları gereken bir mesele emrediliyorsa, o âyetin sonunda bu emirleri yerine getirenleri Allah'ın mükâfatlandıracağı ifadesi yer alır. Kur'ân'ın bu ifade ve

---

[595] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 28; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 14.

[596] Rûmî, *İtticâhâtu't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi'i 'aşer*, 1997, 3/940-941; Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine(Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri)*, 50; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 4.

[597] Bk. Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, 14.

üslûp tarzında âyet sonlarında genelde bir tertip üzere gelen el-esmâü'l-hüsnânın bulunduğu ve bunların seçimi ve tertibinin âyette ifade edilen mana ve bağlam ile önemli bir irtibat sağladığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu durum bizlere âyetlerin muhtevası ile sonu arasında münâsebetin olduğunu göstermektedir.[598]

Âyetin sonuyla münâsebeti bağlamında Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî (ö. 216/831), وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*."[599] âyetiyle ilgili şunları söylemektedir:

> "Bu âyeti okuduğumda yanımda bir Arap bedevîsi vardı. Yanlışlıkla âyetin sonundaki وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ifadesi yerine والله غفور رحيم ifadesini söyledim. Sonra fark edip düzelttim. Arap bedevîsi bana 'Ha! Şimdi düzeltin/şimdi oldu.' dedi. Ona 'Nasıl anladın?' diye sordum. O da şu cevabı verdi: ' عَزِيزٌ حَكِيمٌ ifadesi kesmeyi emreder. Şayet diğeri olmuş olsaydı; kesmeyi emretmezdi.' dedi."[600]

Âyetin manasıyla sondaki fezleke arasındaki münâsebeti bariz bir biçimde gözler önüne seren bu misal, aynı zamanda Arap'ın zevk-i selimini yansıtmakta ve Kur'ân'ın üstün i'câz ve belâgatini ortaya koymaktadır.

Âyetlerin içerikleriyle sonları arasındaki münâsebeti önemseyen Şa'râvî, âyetlerin muhtevalarıyla sonlarındaki fezlekeler arasındaki uyuma dikkat çekerek tefsir yapmaktadır. Ona göre Allah Teâlâ emirlerden bahsedince ilgili âyetin

---

[598] Niyazi Beki, "Kur an' da Fezlekeler: Tenzil Kavramı Bağlamında Allah'ın (c.c.) Esmasının Tefsiri", *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/22 (2013), 74; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 105; Abdullah Temizkan, "Âyet Sonlarında Yer Alan Esmâ-i Hüsnâ'da Takdîm ve Te'hîr", *Şarkiyat* 17 (2017), 500-501.

[599] Mâide 5/38.

[600] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 22; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 161. Buna benzer şu misal de verilmektedir: Kur'ân okumasını bilmeyen bedevî bir Arap, فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz, bilin ki Allah, gerçekten mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"[600] âyetini okurken birisine denk gelir. Bu âyeti okuyan şahıs, âyetin sonundaki عزيز حكيمifadesi yerine غفوررحيم deyince, okumayı bilmeyen bedevî Arap ona der ki: "Eğer bu, Allah'ın sözü ise O, böyle demez." O sırada oradan geçen bir adama "Ssen bu âyeti nasıl okursun?" dediler, o da âyetin doğru şeklini okuyunca, okuması olmayan Arap, "İşte böyle olması gerekir, Hâkim olan, ayak kaymasında bağışlamayı zikretmez." dedi. Bu münâsebet çeşidi, âyet sonlarının Esmâ-i Hüsnâ (Allah'ın en güzel isimleri) ile bitmesi şeklinde bilinmektedir. (Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyat*, 22-23).

sonunda تِلْكَ حُدُودُ الله فَلَا تَعْتَدُوهَا "*Bu, Allah'ın sınırlarıdır; onları aşmayınız*."[601] şeklinde bir zeyil getirmektedir. Nehiyden (yasaktan) bahsedince de yine ilgili âyetin sonunda تِلْكَ حُدُودُ الله فَلَا تَقْرَبُوهَا "*Bu, Allah'ın sınırlarıdır, onlara yaklaşmayınız*."[602] biçiminde bağlamaktadır.[603] Müfessirimiz bu konuyu işlerken başta الذيل (peşi, uzantısı, kuyruğu vb.) ifadesi olmak üzere birçok tabir kullanmaktadır. Onun konuya verdiği önemin bir delili olan söz konusu tabirlerin bir kısmının listesini vermek, meseledeki görüşünü ortaya koymak açısından önemlidir.

...فتذييل الآية بقوله "Âyetin zeyli (âyetin sonu, uzantısı) …sözüyle…"[604]

...تذييل مناسب لما قبلها "Öncesine münasip olan bir zeyli."[605]

...والتذييل للآية التي نحن بصددها "Esas konumuz olan âyetin zeyli…"[606]

...ونذكر أن تذييل الآية السابقة "Geçen âyet zeylini hatırlıyoruz ki…"[607]

...في نهاية الآية "Âyetin sonunda…"[608]

...واستخدم الحق في صدر الآية أسلوب "Allah Teâlâ, âyetin başında…üslûbunu kullandı."[609]

...ويختم الحق هذه الآية بقوله "Allah Teâlâ … bu âyeti şu sözüyle bitirmektedir."[610]

...ثم يقول سبحانه في ختام الآية "Daha sonra Allah Teâlâ …âyetin sonunda şöyle buyurmaktadır."[611]

... صدر الآيةجاءت في "Âyetin başında geldi."[612]

...صدر كل منهما منسجم مع عجزها..."Her birinin başı sonuyla insicâm içerisindedir…"[613]

---

[601] Bakara 2/229.
[602] Bakara 2/187.
[603] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8498.
[604] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/7971.
[605] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/7971.
[606] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,3/1914.
[607] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,6/3260.
[608] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,17/10550.
[609] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2638.
[610] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,*2/843.
[611] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 16/10110.
[612] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 5/3174.
[613] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 9/5712.

...burada âyetin başı ile sonu arasındaki وتلحظ هنا العلاقة بين صَدْر هذه الآية وعَجُزها..." alakayı görebiliyorsun.[614]

Konuyla ilgili örnekler oldukça fazladır.[615] Çalışmamızın sınırını aşmamak için birkaç misalle yetinelim. Kullanılan bu tabirlerden de anlaşıldığı üzere müfessirimiz âyetlerin içerikleriyle sonları arasındaki ilişki ve ahenge önem vermiş ve Kur'ân tefsirinde sıkça kullanmıştır. Âyet muhtevalarının sonuçlarıyla olan ilişkilerini daha iyi temellendirmek için meseleyi örneklerle somutlaştırarak açıklamaya çalışalım.

Örnek 1:

"وَإِنَّ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ لَمَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكُمۡ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِمۡ خَٰشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشۡتَرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنٗا قَلِيلًاۚ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ" "*Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar, Allah'a karşı saygı duyup Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler. İşte onların rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur.*"[616] Bu âyetin sonundaki "*Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur.*" ifadesiyle âyetin muhtevası arasında tenâsüp vardır. Bu ilişki, cezadan sonra hesabın olacağı yönüyle söz konusu olmaktadır.[617]

Örnek 2:

Aşağıdaki âyetlerin her birisinin içeriğiyle sonundaki ifade arasında bir ilişki ve insicâm vardır.

"قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَداً اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاۤءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ" "*De ki: 'Ne dersiniz? Allah, üzerinize geceyi kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilah size bir aydınlık getirirdi?' Hâlâ duymayacak mısınız?*"[618]

---

[614] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 16/10127.
[615] Başka örnekler için bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/946, 2/1029, 3/1811, 4/2355, 5/2602, 5/2621, 5/2613, 9/5736, 10/6068, 11/6510, 12/7649, 4/2476, 5/2621, 5/2627, 19/11866, 19/12148, 19/12148, 19/12148…
[616] Âl-i İmrân 3/199.
[617] Cürcânî, *Dercu'd-dürer fî Tefsîri'l-âyi ve's-suver*, 2/53.
[618] Kasas 28/71.

قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرۡمَدًا إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ مَنۡ إِلَٰهٌ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَأۡتِيكُم بِلَيۡلٖ تَسۡكُنُونَ فِيهِۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ

"*De ki: 'Ne dersiniz? Allah, üzerinize gündüzü kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilah size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilirdi?' Hâlâ görmeyecek misiniz?*"[619]

Şa'râvî, geçen âyetlerin tefsirlerini yaparken bunların tek bir düzende olduğunu, ancak Kur'ân'ın belâgat ve i'câzına delâlet eden son ifadelerinin birbirlerinden farklı olduğunu zikretmektedir. Her âyetin manasına uygun bir sonuç ifadesinin kullanıldığını belirten müfessirimiz, gece (الليل) sözcüğünün geçtiği âyetin sonunda أَفَلَا تَسْمَعُونَ (*Hâlâ duymayacak mısınız*?) ifadesi getirilirken, gündüz (النهار) kelimesinin içinde yer aldığı âyetin sonunda أَفَلَا تُبْصِرُونَ (*Hâlâ görmeyecek misiniz*?) ibaresinin getirildiğini söylemektedir. Ona göre bunun temel sebebi, geceleyin iş görenin göz değil kulak olmasıdır. Nitekim gece karanlığında görme değil işitme gerçekleşmektedir. Gündüze gelince burada ışık olduğundan dolayı göze iş düşmektedir. Dolayısıyla âyet sonlarının manaya uygun olması, âyetlerin hikmete uygun bitmesini gerektirmektedir.[620]

Örnek 3:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ" "*İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.*"[621] Bu âyetin tefsirinde âyetin başı ile sonu arasındaki ilişkiye dikkat çeken Şa'râvî, özellikle âyetin sonundaki "وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ" *(Allah, kullarına çok şefkatlidir)* ifadesi üzerine odaklanmaktadır. Bu ifadeyle âyetin tamamı arasındaki ilişki ve tenâsübün merak konusu olabileceğine dikkat çeken Şa'râvî, bu noktada münâsebetin olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Yüce Allah'ın engin rahmeti sayesinde O'nun uğruna canını feda etme ameliyesini bütün Müslümanlar için değil de belli bir kesim için olmasını dilemiştir. Yine bu durumu iman hakikatinin test edilmesine vesile kılmayı murat etmiştir. Allah (c.c.) bütün Müslümanların

[619] Kasas 28/72.
[620] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11003.
[621] Bakara 2/207.

kendilerini feda etmelerini istememiş, bazı insanların İslâm davası konusunda hizmet için kalmasını istemiştir.[622]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şaʿrâvî bu âyetin başı ile sonu arasında münâsebet kurarak âyetin mana ve gayesinin doğru anlaşılmasına çalışmıştır. Yüce Allah'ın kullarına olan şefkat ve merhameti sayesinde kullarının tamamının savaşlarda canlarını feda etmesini istememiştir. Cihadın İslâm davası için önemi dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Kısaca cihad, her ne kadar hayatî bir öneme sahip ise de insanın hayatta kalarak hak ve hakikat namına hizmet etmesi de bir o kadar hayatî ve önemlidir. Bu bakımdan âyetin sonundaki ifade dikkate alındığında ve özellikle Şaʿrâvî'nin âyetin içeriği ile sonu arasına dair yaklaşımı âyetin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Müfessirlerden İbn Atıyye'ye göre bu âyetin sonundaki وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ (*Allah, kullarına çok şefkatlidir*) ifadesi, âyette anlatılan meseleye teşvik ve bu tür işleri yapanları övmek için kullanılmıştır.[623] Râgıb el-İsfehânî'nin tefsirine göre bu âyetin sonundaki ifadeden anlaşılıyor ki insan, nefsini Allah'a sattığı yani Allah için feda ettiğinde kendisinden daha şefkatli ve daha evla olan bir zatın mülküne dâhil olmuş olur.[624] Celâleyn'e göre söz konusu ifadeyle Allah kullarını kendisinin razı olduğu şeye sevk etmektedir.[625] Nesefî'ye göre âyette buna teşvik ve mükâfat vardır.[626] Sâbûnî'ye göre ise söz konusu âyetin sonundaki ifadenin âyete kattığı mana, Allah'ın kullarına olan sınırsız merhametidir. Onlara bahşettiği mükâfatı boldur. Onların işledikleri kusur ve hatalardan dolayı onları hemen cezalandırmamakta, onların dosdoğru yol üzerinde sabit kalmalarını dilemektedir.[627]

Örnek 4:

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

[622] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/877.
[623] İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 1/282.
[624] Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfehânî, *Tefsîru Râgıb* (Riyad: Dârü'l-Vatan, 2003), 1/431.
[625] Celâleddin el-Mahallî- Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431), 43.
[626] Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/175.
[627] Muahmmed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 1/118-119.

"*Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında makul ve meşru ölçülerde rızalaştıkları takdirde boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın. Bu söylenenler, içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere verilen öğüttür. Bunlar sizin için en iyi iç ve dış temizliği sağlayan öğütlerdir. Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.*"[628] Şaʿrâvî, bu âyetin sonundaki "وَاللهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ" ifadesinin hikmetine dikkat çekmektedir. Müfessirimize göre âyette geçen bu ifadeyle واطهر "daha temizdir" kelimesi arasında ilişki söz konusudur. Şaʿrâvî, boşanma sürecinde iddet bitimiyle beraber tarafların istemeleri halinde evliliklerini sürdürmelerine kimsenin mani olamayacağını düşünmektedir. Şa'râvî'ye göre âyet, sebebi ne olursa olsun boşanan karı kocanın tekrar evliliklerine dönme arzularının önüne geçilemeyeceğine dair bir mesaj içermektedir. Ona göre bu durumun temel sebebi, âyetin sonunda yer alan " وَاللهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ" şeklindeki ifadedir. Burada Kur'ânî siyâkın güzelliğine vurgu yapan Şaʿrâvî, âyetin sonunda yer alan ifadenin âyetin manasına nasıl hizmet ettiğini şöyle vurgulamaktadır: "Karı-koca arasındaki işlerin mecralarına dönmesi hususunda daha temiz ve daha doğrusunun hangisi olduğunu '*Allah bilir, siz bilmezsiniz.*'"[629]

Şaʿrâvî'nin, bu âyetin tefsirini yaparken özellikle âyetin sonunda yer alan "*Allah bilir siz bilmezsiniz.*" ifadesi üzerinde durduğu ve söz konusu ibarenin âyet bağlamında tefsirinin hareket noktasını oluşturduğu görülmektedir. Bu da onun âyet sonu ile âyetin içeriği veya âyetin mana ve maksadı arasında kurduğu bağ ve ilişkiden ileri gelmektedir.

Şimdi Şaʿrâvî'nin, söz konusu tefsir tarzıyla diğer bazı tefsir kaynaklarında meselenin ele alış biçimini karşılaştırmaya çalışalım. Bu çerçevede *Me'âni'l-Kur'ân*, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, *et-Tefsîrü'l-basît*, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, *el-Esâs fî't-tefsîr* ve *et-Tefsîru'l-münîr* adlı tefsir kaynaklarını inceledik. Mezkûr kaynakların tamamında âyetin sonunda yer alan *(Allah bilir siz bilmezsiniz)* cümlesinin âyet bütünlüğü bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda âyete şu şekilde mana verilmiştir: "Allah, şimdi ve gelecekte sizin yararınıza olan şeyleri bilir, siz bilmezsin (boşandıktan sonra tarafların tekrar evlenmelerini ve bu yöndeki

[628] Bakara 2/232.
[629] Şaʿrâvî, *Tefsîruʾş-Şa'râvî*, 2/1004.

meselenin iç yüzünü, tarafların hakikaten içtenlikle yaşadıkları ciddi pişmanlıklarını vb. durumları); dolayısıyla O'nun emrettiği hüküm ve emirleri uygulayın, yasakladığı şeylerden de kaçının. Siz bilirseniz ve bu istikamete göre hareket ederseniz bunlar sizin için daha iyidir."[630]

Örnek 5:

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِى بِيَدِهٖ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ "*Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka bir şeydir. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*"[631]

Âyetin "*Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*" ifadesiyle bittiğine dikkat çeken Şaʿrâvî, bununla "Yüce Allah göğüslerin içindekini ve her davranışın arka planındaki niyeti bilir." anlamında kullanıldığını vurgulamıştır.[632]

Âyetin başı ile sonu arasındaki anlamsal ağa dikkat çeken Şaʿrâvî, bu âyetin içerisinde yer alan bazı ifade ve lafızlar arasında ve siyâktan hareketle bazı sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Şaʿrâvî, kadına verilen mehri ele alan âyetin bağlamından birleşme olmadan boşanan kadınların kendilerine verilmesi bir hak olan mehrin yarısını eski eşine hibe edebileceği gibi, erkeğin de hibe etmesinin mümkün olduğu sonucunun çıktığını belirtmiştir. Şaʿrâvî'ye göre bazı müfessirlerin "nikâhı elinde tutan kişinin kadın olan eşin velisi olması gerektiği" şeklindeki

[630] Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1988), 1/311; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî es-Semerkandî el-Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân (Teʾvîlâtü Ehli's-sünne)* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 2/176; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît* (Riyad: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1430), 4/243; Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir et-Tûnusiyyi İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 2/428; Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 1437, 1/546; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1418, 2/353; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/134.
[631] Bakara 2/237.
[632] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1021.

görüşleri yanlıştır. Şaʿrâvî, bunun âyetin siyâk ve bağlamından anlaşıldığını belirtmiştir.[633]

Şaʿrâvî, geçen âyetin başı ve sonu arasındaki ilişki ve tenâsübe riayet etmiştir. O, mezkûr âyetin bağlamından hareketle âyeti geniş bir bakış açısıyla tefsir ederek farklı sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Bu tarz yöntemin âyetin mana ve maksadının doğru anlaşılmasına vesile olduğunu savunan Şaʿrâvî, aynı zamanda âyetin vermek istediği mesajın ve âyetten çıkartılacak hüküm ve hikmetlerin sağlam tespit edilip anlaşılmasına da katkı sağladığını kabul etmektedir.

İncelediğimiz tefsir kaynaklarında âyet sonundaki "*Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*" cümlesinin söz konusu âyetin içerdiği mana ve maksatla ilişkilendirilerek yorumlandığı tespit edilmiştir. Esasında anılan âyetin sonundaki ifadenin âyette anlatılanların gereğini yapmak için bir teşvik, aksi takdirde bir tehdit olarak anlam taşıdığı belirtilmektedir. Yani âyette anlatılan emir ve hükümlere göre hareket edenlere "Allah sizi görmektedir, sizi mükâfatlandıracaktır." şeklinde bir mesaj mevcutken; aksi davrananlara da "Allah sizi görmektedir, yaptığınız kötülüklerinize karşılık sizi cezalandıracaktır." biçiminde bir mesaj bulunmaktadır.[634]

Örnek 6:

"*O* وَتِلْكَ ٱلْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ ٱلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَآءَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ *günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek mü'minleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zalimleri sevmez.*"[635]

Bu âyeti tefsir ederken söz konusu âyetin sonunda yer alan cümleyi (*Allah, zalimleri sevmez)* "zeyl/ek" diye ifade eden müellif, bunu, âyetin içerdiği manayla ilişkilendirerek yorumlamıştır. Buna göre mücadelenin hak temelinde ve hak çerçevesinde olması gerekir. Aksi takdirde haklı değil, güçlü olan kazanır. Buna göre Allah kâfirleri sevmediği gibi, imanın gereklerine sadık kalmayan mü'mini de

[633] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1020.
[634] Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 5/167; Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyî, 1420), 6/481; Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 1437, 1/556.
[635] Âl-i İmrân 4/140.

sevmez. Bunun için kâfirlerin, imanın gereklerine bağlı kalmayan Müslümanları kimi zaman mağlup ettiğini vurgulayan Şaʿrâvî, mü'minlerin Allah'ın yoluna bağlı kaldıkları takdirde zaferin onlar için kaçınılmaz olacağını savunmuştur.[636]

3.1.1.2. Lafız-Mana Münâsebeti (Kelimeler Arası Münâsebet)

Lafız-mana münâsebeti (تناسب اللفظ والمعنى),[637] kelime-anlam dengesi, lafzın manayla uyumu (ائْتِلَافُ اللَّفْظِ مَعَ الْمَعْنَى)[638] veya ifadenin gayeye uygunluğu (مناسبة التعبير للمقصود)[639] da denilebilecek bu konu, âyet içi münâsebet çeşitlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Âyetin iç bütünlüğü ve âyet içerisinde seçilen ifadelerin hikmeti sadedinde öne çıkan bu husus, Kur'ân'ın nazım ve i'câzıyla da yakından ilişkilidir.[640]

Kur'ân kelimelerini anlamaya ve bunların birbirleriyle ilişkilerini ortaya koymaya dönük bu mesele, kaynaklarda الْمُفْرَدَات (terimler, kavramlar, kelimeler, ıstılahlar vb.),[641] مفردات القرآن الكريم (Kur'ân-ı Kerîm kelimeleri),[642] معاني الكلمات القران (Kur'ân kelimelerinin manaları), أبنية الكلمات القران (Kur'ân kelimelerinin kökleri), معاني الألفاظ lafızların anlamları),[643] الكلمات القرآني (Kur'ânî kelimeler),[644] معاني الألفاظ القرآنية (Kur'ân lafızlarının manaları)[645] ve معاني الحروف (harflerin manaları)[646]

---

636 Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1785.
637 Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, 1/33.
638 Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/299.
639 Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, 1/33.
640 Bk. Râfi', *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*, 146; Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/340; Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, 1/33.
641 Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 4/175; ayrıca bk. Ebû'l-Kasim Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî - Safvân Adnan ed-Dâvûdî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Drü'l-Kalem, 1412).
642 Cürcaânî, *Dercu'd-dürer fî Tefsîri'l-âyi ve's-suver*, 2/27; er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1383), 1/156.
643 Cürcânî, *Dercu'd-dürer fî Tefsîri'l-âyi ve's-suver*, 2/21-41; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)*, 8/86.
644 Abdulkerîm Yûnus el-Hatîb, *et-Tefsîrü'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1431), 4/66.
645 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 1/156; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)* 9/284; Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2605.
646 Cürcânî, *Dercu'd-dürer fî Tefsîri'l-âyi ve's-suver*; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 4/175; Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 4/30, 4/203; Hâlid b. Osman Hâlid es-Sebt, *el-Kavâid ve'l-usûl ve tadbîkâtü't-tedâbür* (Riyad: Dârü'l-Hadâreti li Neşri ve't-Tevzî', 2016), 11-167; Ahmed Abdulazîz eş-Şeyh Muhammed Ahmed Kaşû', *Teemülât fî's-suveri ve'l-âyât*, 1440, 91; Muhammed b. Ali b. Abdullah b. İbrahim b. Hatib İbn Nûreddin, *Teysîrü'l-beyân li ahkâmi'l-Kur'ân* (Suriye: Dârü'n-Nevâdir, 2012), 1/14; el-Ferâhî, *Müfredâtü'l-Kur'ân li'l-Ferâhî*, 121; Muhammed

şeklindeki ifadelerle yer almaktadır. Kaynaklarda bu şekilde geçen Kur'ân'ın kelime ve ifadelerinin dilsel durumlarına has bir yaklaşım vardır. Bu durum Kur'ân'ın i'câzıyla güçlü bir şekilde irtibatlıdır. Mutekaddimûn buna Kur'ânî nazım (النظم القراني) derken, muteahhirûn ise el-beyânü'l-Kur'ânî (البيان القراني), el-i'câzu'l-Kur'ânî (الاعجاز القراني), tenâsübü'l-lafzî ve'l-ma'nâ (تناسب اللفظ والمعنى) ve münâsebetü't-ta'bîri li'l-maksûd (مناسبة التعبير للمقصود) demiştir.[647] Bu tabirlerle kastedilen, Kur'ân'ın harf, kelime, cümle ve sebkinin (harflerin kalıba dökülmesinin) uyum içinde sağlam bir formatta telif edilmesidir.[648]

Bir âyetin manasının tam anlaşılması âyetteki kelimelerin anlamının bilinmesine bağlıdır. Âyetlerdeki kelimelerin müteradif ve mütekârib olması âyetin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla kelimelerin neden seçildiği ile aralarındaki münâsebetin ortaya konulması elzemdir. Şa'râvî, bu noktaya gerekli ehemmiyeti göstererek şunları söylemektedir: "Kur'ân'da (uygun) manaların yan yana bulunması, Kur'ân'ın kelimelerindeki nuranî sırlardan biridir. Bunlar birbirleriyle çelişmez, manaları bize açıklayacak şekilde Yaratıcı'nın hikmeti tarafından yerleştirilmiştir."[649]

Örnek 1:

"ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ" "*Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.*"[650] Bu âyetin içyapısı ve içerdiği kelimelerin birbirleriyle olan ilişki ve münâsebetleri muazzam bir nazımla tertip edilmiştir. Âyet, İslâm'ın üç temel dinamiği olan iman, namaz ve zekâtı ihtiva etmektedir. Bunların sıralamalarının ve tasarımlarının mükemmel olduğu; önem ve öncelik sırasına göre yapıldığı görülmektedir. Bununla iyiliğin veya sâlih amelin kalp, beden ve malla olacağı

Abdulhalik Âdîme, *Dirâsat li üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1437), 1/93; Muhammed el-Emîn b. Abdullah el-Erimî el-Âlevî el-Herevî, *Tefsîr hadâiki'r-rûhi ve'r-reyhân fî revâbî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü Tûki en-Necât, 2001), 10/157.

[647] Ahmed Ubeyd el-Kubeysî, *Mevsuâtü'l-kelime ve ahavâtuh fî Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2017), 1/6.

[648] el-Kubeysî, *Mevsuâtü'l-kelime ve ahavâtuh fî Kur'âni'l-Kerîm*, 1/6; Zühaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, 1/33; ayrıca bk. Zurkânî, *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/312-316.

[649] ووجود معنى بجانب معنى في القرآن هو من أسرار إشعاعات الكلمات القرآنية، فهي لا تتناقض ولكنها توضع بحكمة الخالق لتجلو لنا المعاني (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, (5/2605).

[650] Bakara 2/3.

mesajı verilmek istenmektedir. Kalbî amelin önemli unsuru olan iman öne alınmış, ardından kalıbın/bedenin tüm amellerini içeren fihrist mesabesindeki ve dinin direği olan namaz yerleştirilmiş ve son dizimde de malî amellerin kutbu ve İslâm'ın köprüsü olan zekât yerleştirilmiştir. Zekâttan bahseden âyetin son kısmı olan "وَمِمَّارَزَقْنٰا هُمْ يُنفِقُون" ibaresi bağlamında ilginç bir ilişki ağı mevcuttur. Buradaki مِنْ, tebʿiz (bazısı, bir kısmı) için kullanılmaktadır. Yani harcanacak malın belli bir miktarına işaret olduğu gibi israfın yasaklanmasına da bir gönderme söz konusudur. "مِمَا" ifadesinden infakı kişinin kendi malından yapacağına, "رزقنا" ibaresinden, bir şey verirken muhatabı minnet altına bırakmamaya ve kişinin kendi rızkından korkarak cimrilik etmemesi gerektiğine işaret edilmektedir. Âyetin sonundaki "ينفقون" ifadesi, yapılan infak ve harcamanın bir iktisadî bilinçle ve ihtiyaç kadar olması gerektiğini vurgulamaktadır.[651]

Yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı üzere Kur'ân âyetlerinin kelime ve ifadeleri arasında gözle görülür bir ilişki ve ahenk vardır. Seçilen her kelime ve lafız bir mana, mesaj, hüküm ve hikmet taşımaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'ın her kelime ve cümlesi, konumlandığı yeriyle uyum ve irtibat içerisindedir.[652]

Örnek 2:

Âyette yer alan ifadelerin lafız-mana dengesi veya seçilen kelimelerin hikmet boyutunu ortaya koymak için gösterilen örneklerden biri de şudur:
وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ "*Andolsun, onlara Rabbinin azabından hafif bir esinti dokunsa, muhakkak 'Eyvah bize! Gerçekten biz zalim kimselerdik.' diyeceklerdir.*"[653] Az bir azapla korkutmayı sağlamayı hedefleyen bu âyette yer alan نفحة (hafif bir esinti, özellikle tenvinli olması, azabın hafifliğine ayrıca bir gönderme yapmaktadır), مسّ (dokunma, azabın şiddetli olmadığına işarettir), من (tebiʻz), عذاب (daha şiddetli olan نكال değil bunun seçilmiş olması) ve rabb (şefkat ve merhameti çağrıştıran) ifadeleri ile âyetin maksadı arasında

[651] Beddiuzzaman Said Nursî, *İşârâtü'l-i'câz fi mezanni'l-İcâz* (İstanbul, 2007), 45-50.
[652] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 4/175; Şaʻrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1835.
[653] Enbiyâ' 21/46.

münâsebet mevcuttur. Bu âyette seçilen ifade ve ibarelerin âyetin mana ve maksadıyla uyum sağladığı görülmektedir.[654]

Genel olarak âyetlerdeki kelimeler arasındaki münâsebetin çerçevesi çizildikten sonra şimdi de Şa'râvî'nin konu hakkındaki görüşünü ortaya koyalım. Kur'ân'ın her kelime ve cümlesi, konumlandığı yeriyle uyum ve irtibat içerisinde olduğuna dikkat çeken Şa'râvî'nin,[655] tefsir yapma tarz ve yöntemlerinden biri de âyetin mana ve maksadı ile âyette yer alan lafız ve ifadeleri arasındaki ilişki ve insicâmı tespit etmesidir. Âyette yer alan ifade ve ibarelerin âyetin anlam, hedef ve mesajına kattığı tesirin tespiti de onun tefsir yöntemindendir. Bu bağlamda özellikle âyette yer alan kelimelerin seçilme veya tercih edilmelerinin arka planındaki hikmet ve sebeplerin ortaya konması Şa'râvî'nin başvurduğu önemli tefsir tarzlarındandır.[656]

Müfessirimiz bu meseleyi ele alırken bazı kalıplar kullanmaktadır. Onun konuya verdiği önemin ispatı mesabesinde olan bu ibarelerin bir kısmının listesini zikrederek konuyu detaylandırmaya çalışalım.

...وساعةَ تسمع كلمة "…kelimesini duyduğun zaman…"[657]

...ولم يقل الحق "Allah Teâlâ…buyurmadı…"[658]

...لذلك استخدم الحق كلمة "Bunun için Allah Teâlâ…kelimesini kullandı."[659]

...ولذلك نجد التعبير القرآني "Bunun için …Kur'ânî tabirini görüyoruz."[660]

...فكل آية في القرآن منسجمة كلماتها مع جملها ومع سياقها "Kur'ân'ın her âyeti, kelime, cümle ve siyakıyla bir insicâm içindedir."[661]

---

[654] Said Nursî, *İşârâtü'l-i'câz fî mezanni'l-i'câz*, 45; Müslim, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*, 144; Faruk Tuncer, *Tenâsüb İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk* (İzmir, 2010), 251.
[655] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1835.
[656] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1835.
[657] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/498, 2/691, 2/742, 2/1053, 3/1393, 3/1407, 3/1676, 3/1784, 4/2250, 16/10053,
[658]Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,7/4205.
[659]Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2604.
[660]Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1674.
[661]Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/709.

...فالسياق يناسبها في الآية ‘‘…siyak, âyette ona uygun olur.[662]

...وإذا سمعنا كلمة ‘‘…kelimesini işittiğimiz zaman…’’[663]

Konuya ilişkin kullanılan ifadelerin bol ve çeşitli olması, Şa‘râvî’nin meseleye dair yaklaşım tarzını aksettirmektedir.

Örnek 3:

Şa'râvî, aşağıdaki âyetlerde yer alan kelime veya harflerin manaya etkisi hakkında değerlendirmede bulunmaktadır.

أُوْلَٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ‘‘*İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.*’’[664] Bu âyetteki عَلٰى هُدًى ifadesindeki على‘nın yücelik ve yükseklik için kullanıldığını ifade eden Şa'râvî, hidayete eren kişinin kendini Allah yoluna verdikçe hep aziz olacağı sonucunun çıktığını belirtmiştir. Ona göre böyle bir durumda olan kişi, hidayet vasıtasıyla iyilikten iyiliğe konar. Hidayetin zıddının dalalet olduğuna işaret eden Şa'râvî, bunun insanı aşağıların aşağısına sürüklediğine dikkat çekmektedir. Bu kapsamdaki düşüncelerini teyit etmek için o, aşağıdaki âyeti örnek olarak getirmiştir:

وَإِنَّا اَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ‘‘*O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz*!’’[665] Görüldüğü gibi yücelik, yükseklik ve doğruluk manasına gelen “hidayet” ifadesi yine yükseklik ve yücelik ifade eden على ile kullanılırken, sapıklık, alçaklık ve düşüklük manasına gelen dalalet; alçak, düşük ve ihata gibi manalara da gelen في harf-i cerriyle kullanılmıştır. Dolayısıyla âyet önemli bir nükteyi önümüze sermektedir.[666]

Müfessirimizin geçen görüşünü kıyaslamak için bazı kaynakları inceledik. Neticede elde ettiğimiz veri ve bilgiler, onun anılan konudaki görüşleriyle örtüşmektedir. Yani geçen âyette hak ve hidayet ifade eden kelime için على

[662]Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/568.
[663]Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/3123.
[664] Bakara 2/5.
[665] Sebe' 34/24.
[666] Şa‘râvî, Tefsîru'ş-Şa‘râvî, 1/133.

kullanılırken, batıl ve dalalet ifade eden sözcük için de في harfi kullanılmıştır. Bunun temel sebep ve hikmeti, hakta olanın sanki yüksekte, bakış açışı sayesinde her şey ona ayan beyan olmaktadır. Batılda olan ise sanki karanlığa gömülmüş ve nereye yöneleceğini bilmez. Buna göre kullanılan veya seçilen harfler, âyet içerisindeki konumuna ve muktezâyı hâle uygun olmaktadır.[667] Dolayısıyla harf, üzerine geldiği kelimenin manasına uygun seçilerek harfle kelime arasında anlamsal bir denge ve münâsebet kurulmuştur.

Örnek 4:

Âyetlerde seçilen ifadelerle âyetin mana ve maksadı arasındaki dengeye dikkat ederek tefsir yapan Şaʿrâvî, aşağıdaki âyetin ibare ve terkibinden hareketle âyetin taşıdığı hüküm ve hikmetleri beyan etmektedir.

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُم مِّنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ وَعَنۡ أَيۡمَٰنِهِمۡ وَعَن شَمَآئِلِهِمۡۖ وَلَا تَجِدُ أَكۡثَرَهُمۡ شَٰكِرِينَ "*Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın.*"[668]

Âyette ifade edildiği gibi şeytanın dört taraftan insana yaklaştığına dikkat çeken Şaʿrâvî, oysa yönlerin dört değil, altı olduğunu savunmuştur. Ona göre âyette zikredilmeyen geri kalan diğer yönler üst ve alt yönlerdir. Şeytanın bu iki yönden insana yaklaşamadığını belirten Şaʿrâvî, bunun sebebini, üst tarafın ilahî taraf, alt tarafın ise özel kulluk yönü olmasına bağlamaktadır. Çünkü kulun Rabbine en yakın olduğu an secde halidir. Dolayısıyla insan bu iki durumda şeytanın kendisine musallat olmasından korunmuştur. Bundan dolayı bu iki yön zikredilmemiştir. Şaʿrâvî ayrıca âyette geçen "وعن ايمانهم وعن شمائلهم" (*sağlarından ve sollarından sokulacağım)* kelimelerinin başına istila manası taşıyan "على" harf-i cerri yerine ayrılma halini ifade eden "عن" harf-i cerrinin getirildiğini, bu durumun ise şeytanın kesinlikle istilaya (hâkimiyet altına alma) sahip olamayacağını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Zira o (şeytan) zorlama gücüne sahip değildir ki engellesin. Hüccet gücüne sahip değildir ki ikna etsin.[669] Hülasa müfessirimizin tespitlerine göre

[667] Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 4/175; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/166.
[668] A'râf, 7/17.
[669] Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 7/4074.

“Şeytan ne insanları engelleyecek maddî kuvvete ve ne de onları ikna edecek güçlü delile sahiptir.” şeklinde bir netice ve mesaj çıkmaktadır.

Müellifimizin görüşüyle birlikte incelediğimiz tefsir kaynaklarında yer alan bilgi ve görüşlerin benzer taraflarının olduğu gibi, ortak olmayan yanlarının da bulunduğunu belirtmek istiyoruz. Âyette dört cihet zikredilirken, üst ve alt yönler anılmamıştır. İsmi anılmayan yönlerin sebep ve hikmetini anlatan ve böylelikle sonuç almaya çalışan Şaʿrâvî’nin görüş ve yaklaşımıyla, incelediğimiz Beydâvî, Ebû Hayyân, İbn Kesîr, Saîd Havvâ gibi müfessirlerin tefsirlerindeki ilgili kısımların büyük oranda örtüştüğü müşahede edilmektedir. İbn Kesîr’e göre âyette üst taraf anılmamıştır. Çünkü bu taraftan Allah’ın rahmeti nazil olduğundan şeytan bu taraftan insana yaklaşarak ona zarar verememektedir.[670] Beydâvî ve Ebû Hayyân, İbn Kesîr’den farklı olarak âyette anılmayan yönlerin, üst ve alt olduğunu beyan etmektedir.[671] Saîd Havvâ’nın âyette ismi zikredilmeyen yönler konusundaki görüşü Şaʿrâvî’nin görüşüyle örtüşmektedir.[672] Ancak şu kadar var ki Saîd Havvâ bu noktada âyetin kendi içerisindeki tenâsüpten bahsetmezken Şaʿrâvî buna dikkat çekmiştir.

Örnek 5:

اَلَمْ تَرَ ifadesinin bulunduğu âyetteki münâsebet durumuna ve bu ifadenin kullanım hikmetine ilişkin Şa‘râvî’nin görüşünü aşağıdaki âyetler bağlamında değerlendirelim:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ “*Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?*”[673] اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهٖ

[670] İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Mısır: Dârun Tayibetun li’n-Neşri, 1999), 3/395.
[671] Nasiru’d-Din Ebû Said Abdullah b. Ömer Şîrâzî el-Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* (Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyyî, 1418), 3/7; Muhammed b. Yûsuf el-Endülüsî Ebû Hayyân, *Bahrü’l-Muhît* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1420), 5/22.
[672] Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr*, 1437, 2/1868.
[673] Bakara 2/243.

"*Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi?*"[674] أَلَمْ تَرَ كَيْفَ "*Rabbin fil sahibine ne yaptığını görmedin mi?*"[675] فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

Şa'râvî, "*Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?*"[676] mealindeki âyeti tefsir ederken şunları söylemektedir:

> "Dil bakımından أَلَمْ تَرَ ifadesi üzerinde durmak istiyoruz. Bir insana 'Sen görmedin mi?' dediğin zaman gözleriyle görmesini kastediyorsun. Hz. Peygamber ile onunla beraber olan mü'minler ve kıyamete kadar gelecek mü'minler bu meseleyi görmüşler midir? Hayır, fakat onlara (bu olay) görme ile değil, duyma vesilesiyle ulaşmıştır. Biz biliyoruz ki görme gözle olmaktadır. İşitmek ise kulakla olmaktadır. Tat alma dille olmaktadır. Koklama burunla olmaktadır. Dokunma elle olmaktadır. Bunlar, manalarını vermek için akla idrak ve his veren vesilelerdir. Nitekim akıl bununla eşyanın manalarını ve içyapılarını anlamaktadır. Bu konuda şu âyeti oku: والله أَخْرَجَكُم مِّن بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ السمع والأبصار والأفئدة لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ' *Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.*'[677] Öyleyse ilim, duyu organları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Duyu organlarının seyyidi ise gözdür. Zira herhangi bir kişiden tecrübesi olan bir şeyi duymak mümkündür. Fakat bizzat gördüğün zaman o sana has bir tecrübe olmaktadır. Bundan dolayı 'Gören işiten gibi değildir.' denilmiştir. Yüce Allah, 'Ey Kur'ân ile kendisine hitap ettiğimiz kişi, bu kavmin haberini bildin mi demek istediğinde onu şöyle getirir: '*Yurtlarından çıkanları görmez misiniz?*'[678] Yani bilmez misiniz? Peki, ilim burada hangi vasıtayladır? İşitmekle/kulakladır. (Peki, durum böyle iken) Yüce Allah neden mesafeyi kısaltıpترالم yerine تسمعالم demedi? Zira الم تر ifadesinde senin varlığından önce olan bir şeyi veya varlığından sonra olacak bir şeyi haber veriyor. Sana düşen gördüğün şeyi karşıladığın gibi onu karşılamandır. Çünkü duyu organlarını yaratan Allah Teâlâ, duyu organlarından daha doğrudur. Bundan dolayı fil sûresinde sözünü, '*Görmedin mi? Rabbin fil sahibine ne yaptı?*'[679] şeklinde getirdi. Hz. Muhammed fil yılında doğmuştur ve dolayısıyla bu olayı görmemiştir. Dolayısıyla Yüce Allah ona 'Görmedin mi?'

[674] Bakara 2/258.
[675] Fîl 105/1.
[676] Bakara 2/243.
[677] Nahl 16/78.
[678] Bakara 2/243.
[679] Fîl 105/1.

diyor. Bunun manası, 'Bilmedin mi?' şeklindeki (ifade) 'Benden duymadın mı?' şeklindedir. Ona görmediği bir hadiseyi anlatacağını tekit etmek için. Fakat Allah ona bildirecektir. Hak Teâlâ'nın ona bildirmesi, onun görmesi gibidir. Sanki Allah şöyle demiştir: 'Arada mesafe bulunan bu meseleyi sana bildireceğim ve sen de sanki onu görmüşsün.'"[680]

Müfessirimiz, bazı müsteşriklerin الم تر ifadesinin fil sûresindeki olayla yanlış ilişkilendirmelerine dair şunları söylemektedir:

"…Allah Teâlâ, Resûle hitaben şöyle buyurmaktadır: *'Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?'*[681] Bazı müsteşrikler bu âyeti Kur'ân'ı ta'n etmeye kalkışmada kullanmışlardır. Allah Teâlâ الم تر diyor. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s.) fil yılında doğmuştur. O, birkaç günlük veya aylık olduğu için olayı görmemişti. Şayet Allah Teâlâ الم تعلم demiş olsaydı, biz derdik ki o, (olayı) başkasından öğrenmiştir. Çünkü ilim ya sen onu tahsil edersin veya onu bilen sana öğretir. Yani onu bilen bir insan sana öğrettir. Fakat Allah Teâlâ الم تر buyurdu. Biz diyoruz ki bu imanî meselelerden bir meseledir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu şey, mü'min açısından/göre sadık bir görmedir. Kur'ân, kıyamete kadar okunuşuyla ibadet edilen bir kelamdır. Allah Teâlâ'nın الم تر sözünün manası, görme olayı, bu âyeti okuyan her mü'min için devam etmektedir. Mademki Allah Teâlâ الم تر buyurdu, öyleyse sen gözün görmekten aciz kaldığı şeyi imanınla görürsün. İşte bu imanî görmedir. O, gözün gördüğü şeyden daha doğrudur. Zira göz bazen sahibini kandırır. Fakat mü'min kalp kesinlikle sahibini kandırmaz."[682]

Şa'râvî'nin yaklaşımından anlaşıldığı üzere الم تر ifadesi الم تعلم ve الم تسمع kelimelerinden daha kapsamlı bir mana taşımaktadır. Bu durum Kur'ân'ın üstün i'câz ve belâgatini yansıttığı gibi Kur'ân'ı anlama kabiliyetinde olmayan veya onu anlamak istemeyen müsteşriklere ve o zihniyette olanlara da önemli bir cevap niteliği taşımaktadır.[683]

Müfessirimizin yukarıdaki görüşünü kıyaslamak için bazı tefsir kaynaklarını inceledik. Bu çerçevede ألم تر (*Görmedin mi?*) ifadesini ألم تعلم (Bilmedin mi?)

[680] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1033-1034.
[681] Fîl 105/1.
[682] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/76-77.
[683] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/76–78; Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1122.

şeklinde açıklayan Taberî, buradaki görmekten kastın gözle görme değil, gönül gözüyle görme olduğunu anlamıştır. Ona göre Hz. Peygamber kendisine haberleri veren kişileri görmemiştir.[684] Zemahşerî, Râzî ve İbn Atıyye de büyük ölçüde Taberî ile aynı paralelde görüş beyan etmişlerdir.[685] الم تر ifadesinin الم تعلم anlamında kullanıldığı noktasında Şaʿrâvî ile benzer görüş ortaya koydukları görülen bu müfessirlerin, görmeyi kalple ilişkilendiren Taberî dışında hiçbirisi farklı bir görüş ileri sürmemiştir. Ancak Şaʿrâvî'nin meseleyi vahiyle ilişkilendirmesi ve buna daha fazla vurgu yapmasıyla farklı bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmektedir.

Örnek 6:

Şaʿrâvî, Kur'ân'ın gerçekliğine ve hayat veren prensiplerine dikkat çekerken وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاۤءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَۙ "*Biz Kur'ân'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz.*"[686] âyetini örnek göstermekte ve âyetin tefsirinde شفاء ورحمة kelimeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kelimelerin âyetin mana ve hedefine olan etkisini ve birbirleriyle ilişkilerini beyan eden Şaʿrâvî şunları söylemektedir:

> "Yüce Allah, niye 'şifa' kelimesini 'rahmet' ifadesinden önce getirdi. Zira rahmet insana gelen her türlü kötülüğe karşı koruma sağlamaktadır. Fakat şifanın önce gelmesi gerekir. Kur'ân nazil olduğunda toplumda hastalıklar ve rahatsızlıklar baş göstermişti. Zulüm, kul hakkı yemek, insanın insana kul olması ve daha birçok toplumsal hastalık mevcuttu. İslâm gelince ilk etapta bu tür hastalıklara şifa olmak istedi, tabii ki yoluna uyulduğu zaman. Sonrasında var olan hastalıkların tekrardan dönmemesi için rahmet geldi. İnsanlar, gaflete düşerek Allah'ın yolundan uzaklaştıklarında, bedensel ve toplumsal hastalıkların baş göstermesine sebebiyet vermiş olurlar. Fakat Kur'ân eczanesine dönüş yapıldığında hastalıkları giderecek ve şifa bulunacaktır."[687]

---

[684] Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 5/266.

[685] Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 1407, 1/290; Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyî, 1420), 4/90; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 1/327.

[686] İsrâ' 17/82.

[687] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/26.

Geçen âyeti tefsir ederken Kur'ân-ı Kerîm'in önemli üslûplarından sayılan "takdim ve tehir" hikmetini zikreden Şaʿrâvî, bu yaklaşımıyla âyeti okuyan bir insanın aklına gelebilecek sorulara çarpıcı cevaplar vermiştir.

Örnek 7:

وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِۚ وَلِيَعْلَمَ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَآءَۗ وَاللهُ لَا يُحِبُّ الظّٰلِمِينَۙ "*O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek mü'minleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zalimleri sevmez.*"[688] Şaʿrâvî, bu âyeti tefsir ederken âyetin Uhud Savaşı'nda mü'min ve kâfirler arasında gerçekleşen olaya dikkat çektiğini belirtmektedir. O, âyette mü'min veya kâfir ifadeleri değil de özellikle insan kelimesinin kullanılmış olmasını vurgulamıştır. Müfessirimiz, âyette insan kelimesinin tercih edilmesinin, özelde Uhud Savaşı'na katılan ve Hz. Peygamber'in direktiflerini dikkate almayıp ganimet peşinde koşan Müslümanlara ve genel olarak da Allah'ın çizgisine riayet etmeyen ve bu istikamette bir yaşam sürmeyen diğer Müslümanlara mesaj olduğunu vurgulamaktadır. O, böyle durumdaki Müslümanların inkârcılarla mücadelelerinde Allah'ın nusretinden mahrum kalacakları ve ancak sahip oldukları maddî ölçülerle ve imkânlarla onlarla baş edebileceklerini savunmaktadır. Yani Müslümanlık adına yakışır bir yaşamı esas almayan Müslümanların kâfirlerle mücadelelerinde maddî ölçüler geçerlidir. Hangileri maddî anlamda imkân ve kabiliyetlere sahipse ve evrensel mücadele şartlarını haizse, üstün gelecek olanlar da onlardır. Şaʿrâvî'ye göre bunun nedeni, Allah'ın kendi çizgisinde olmayan insanlara asla yardım etmeme sünnetidir. Çünkü Allah kendi yolunda olmayan insanlara zafer kazandırmış olsaydı, bu durum inanç ruhunu zedelerdi.[689]

Örnek 8:

Kur'ân-ı Kerîm'in her kelime ve cümlesinin konulduğu yere uygun bir şekilde seçildiğini savunan Şaʿrâvî, aşağıdaki âyeti de bu düşünceyle tefsir ve tahlil etmiştir.

[688] Âl-i İmrân 3/140.
[689] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1781-1782.

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ * وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللهِ تُحْشَرُونَ

"*Andolsun ki Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz biliniz ki Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır. Andolsun ki, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın huzurunda mutlaka toplanacaksınız.*"[690]

Şaʿrâvî, iki farklı âyette kullanılan ölüm ve öldürme kavramlarının bulundukları yerdeki âyet terkibi içerisindeki mana ve gayesi noktasında açıklamalar yapmaktadır. Bu çerçevede bahsi geçen birinci âyette öldürme kelimesi, ölüm kavramından önce gelmiştir. İkinci âyette ise ölüm ifadesi, öldürme lafzından önce getirilmiştir. Bunun sebep ve hikmetinin izini süren Şaʿrâvî, birinci âyetin Allah yolunda savaşanlar hakkında indiğini, bunların da tabiatıyla şehit olma durumlarına daha yakın ve yatkın olduğu çıkarımını yapmaktadır. Başka bir tabirle savaşa katılanlar çoğunlukla öldürme durumu onlara daha uygun olduğu için söz konusu ifade, onların bu durumlarına dikkat çekmek için kullanılmıştır. İkinci âyet, savaşa katılmayan diğer insanlar hakkında olduğu için bu duruma uygun kavramın öldürme değil, ölüm olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda her iki âyette kullanılan ifade ve kavramı âyetin tertip, konu ve gayesiyle ilişkilendiren Şaʿrâvî, bununla her şeyden haberdar, hüküm ve hikmet sahibi Allah'ın kelamı olan Kur'ân'ın her kelime ve cümlesinin bulunduğu yer ve konuma uygun olduğunu ifade etmiştir.[691]

Örnek 9:

اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ "*Kadınlarla birleşmeden onları boşarsanız*"[692] Bu âyette geçen تَمَسُّوهُنَّ ifadesi üzerinde duran Şaʿrâvî, bu anlamda مس, لمس, ملامسة üç kelime bulunduğunu ifade etmiştir. O, mezkûr kelimelerin her birisinin tek tek manasını vermiş, dokunma manasında kullanılan bu kavramların her birisinin dokunmanın derece ve ölçülerinin faklı olduğunu belirtmiştir. Örneğin مس hafif dokunma, لمس orta seviyede dokunma iken, ملامسة üst seviyede dokunmadır. Âyette en hafif olanın

[690] Âl-i İmrân 3/157-158.
[691] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1835.
[692] Bakara 2/236.

zikredildiğini ifade eden Şaʿrâvî, bunun kinayeli bir şekilde cinsel beraberliği ifade ettiğini belirtmiştir.[693] Şa'râvî, devamla şunları ifade etmiştir:

> "Kur'ân'ın başka bir yerinde geçen âyetin siyâkı, المس kelimesine yüklediğimiz manayı desteklemektedir. Bu bağlamdan hareketle söz konusu kelimenin mana ve maksadını rahatlıkla anlamamız mümkündür. Hz. Meryem şöyle demişti: قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا '*Meryem, 'Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi.*'[694] Şüphesiz Kur'ân Hz. Meryem'in diliyle bizlere şunu izah etmiştir: 'Hiçbir insan Meryem'e çocuk doğuracak dokunuşuyla dokunmamıştır. Tabir ve ifade son derece incedir. Zira vakada sırların ve mahrem yerlerin ifşa olmaya maruz kalması söz konusudur. Dolayısıyla Kur'ân, cinsel ilişkiyi kastettiği yerde onu nitelerken ve ondan bahsederken en hafif kelime olan مس ifadesini kullanmıştır. Böylece Yüce Allah, onun (Meryem) iffetini ispatlamak için hakkında kullandığı lafzı üstün bir i'câzla seçmiştir. Basit bir ifadeyle hiç kimse ona dokunmamıştır. Maksat doğrudan dokunmak (zina) olayından bahsedildiği halde birleşme ve doğrudan temas manasında kullanılan ifadeler sarahaten kullanılmamıştır. Zira âyetin temel gayesi Hz. Meryem'in iffetini ispatlamaktır. Ele aldığımız meselede Kur'ân'ın edebî üslûbunu iyice düşünmemiz lazımdır. Sanki Yüce Allah kelimenin en uzak ve en derin manasını en hafif ve en basit lafız, ifade ve ibareyle açıklamıştır."[695]

Şaʿrâvî, âyetin anahtar kelimesi olan المسّ kelimesinin yakın anlamlı kelimelerden farkını ortaya koyarak anlamı daha çarpıcı hale getirmiştir.

Örnek 10:

Lafız ile mana arasındaki anlamsal ilişki üzerinde tefsir yapmaya çalışan Şaʿrâvî'nin, bu çerçevede zikrettiği örneklerden biri de şudur: "Yüce Allah'ın يعمهون sözünde geçen عمه kelimesi, عمى ifadesinden farklıdır. Farklılık son harftedir. العمى göz körlüğüdür, العمه ise basiret körlüğüdür. Âyette geçen يعمهون kelimesinin anlamı, sendelemek demektir. Çünkü عمه'den ister hissî olsun –ki bu göz körlüğüdür– isterse değer ve hayat tarzından olsun –ki bu da basiret körlüğüdür– ondan sendeleme neşet eder… Allah, "*Gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp*

[693] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1016.
[694] Meryem 19/20.
[695] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1017.

gözleri) kör olur"[696] buyurmuştur. Sanki maddî körlük olmadığı halde, basiret körlüğü olabilmektedir. Allah'ın şu sözünü oku: '*(Allah'ın kelamına kulak vermeyen/unutan kişi) şöyle der: 'Rabbim! Dünyada gören bir kimse olduğum halde, niçin beni kör olarak haşrettin?*'[697] Bu âyette ifade edilen şüphesiz kalp gözünün değil, baş gözünün kör edilmesidir. Dolayısıyla sanki basiret körlüğü dünyada söz konusudur. İnsan Allah'ın evrendeki âyetlerini görme, iman etme ve Allah'ın yoluna tabi olma konusunda (kalp gözü) kördür.[698]

Şa'râvî, sözlük anlamı bakımından şaşkınlık, hayret, bocalama, bilinçsizce hareket etmek gibi manalara gelen يعمهون kelimesini[699] tefsir ederken, söz konusu ifadeyi basiret ve kalp gözüyle ilişkilendirmektedir.[700] O, bu yaklaşım tarzıyla söz konusu ifade ile âyette ele alınan münafıkların karakteristik davranışları arasında münâsebet kurmakta, böylece Kur'ân'ın lafız-mana dengesine dikkat çekmektedir.

Örnek 11:

Şa'râvî, "*Ona, 'Allah'tan kork!' dense benlik ve gururu kendisini daha çok günaha sürükler. Ona cehennem yeter! Orası ne kötü bir yataktır!*"[701] âyeti açıklarken âyetin sonunda yer alan مهاد (beşik) ifadesi üzerinde durmaktadır.

مهاد kelimesinin manası, beşik ve rahat oturulan yer demek olduğunu ifade eden Şa'râvî, bunun için üzerine oturmak, yürümek ve durmak için rahat yer demek olduğundan çocuğun yatağına da مهاد denildiğini söylemektedir. Bu durumda azabın münasip olup olmamasına ilişkin merakı gidermeye çalışan Şa'râvî, beşikte yatan çocuğun ondan çıkması için herhangi bir iradesinin olmadığına dikkat çekmektedir.

[696] Hacc 22/46.
[697] Tâhâ 20/125.
[698] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/162.
[699] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/91; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1431), 1/32; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 1/97.
[700] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/162.
[701] Bakara 2/206.

Beşikte olan kişi iradesine ve organlarına olan hükmünü kaybetmektedir. Bu bakımdan ateş olan beşik çok kötü bir yerleşme yeridir.[702]

Şaʿrâvî, geçen âyette yer alan المهاد (beşik) üzerinde durarak âyetin genel mana ve maksadı çerçevesinde değerlendirmiştir. Beşik manasında kullanılan "mihad" kavramıyla cehenneme gireceklerin oradaki durum ve vaziyetleri arasında ilişki kurmuştur. Normalde çocuk beşikte rahat yatmaktadır. Ancak Şaʿrâvî, beşiğin sağlayacağı rahatlığa değil, beşikte yer alan çocuğun özgürlük ve iradesinden yoksun olması durumuyla ilişkilendirmiştir.

Örnek 12:

"وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ *İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.*"[703] âyetinde يشري (satın alır veya satar) kelimesi üzerinde yoğunlaşan Şaʿrâvî, söz konusu âyetin sebeb-i nüzûlünden hareketle zikri geçen ifadenin hem satın almak ve hem de satmak manasına geldiğine işaret etmiştir. يشري kelimesinin çift boyutlu ve zıt yönlü iki manaya geldiğini ifade eden Şaʿrâvî, âyetin iniş sebebindeki farklı rivayetleri zikrederek iki anlamı karşılaştırmaya ve böylelikle âyetin anlam boyutlarını sunmaya gayret etmiştir. Âyetin siyâkının rivayetlerde anlatılan konularla örtüştüğünü ifade eden Şaʿrâvî, tek kelimenin birbirlerine zıt ve farklı manaya gelmesi, farklı vakayla örtüşmesinin, Kur'ân'ın ifade ve beyan tarz ve özelliklerinden olduğunu düşünmektedir.[704]

Geçtiği üzere Şaʿrâvî, söz konusu âyette yer alan يشري (satın alır/satar) kelimesine dikkat çekerek değerlendirmelerde bulunmuştur. Ezdattan (aynı kelimenin birbirlerine zıt iki manaya gelmesi) olan mezkûr ifadeden hareketle tefsir yapmaya çalışan Şaʿrâvî, burada lügatin inceliklerini (*ezdad*) kullanarak âyetin yorumunu ilgi çekici hale getirmiştir.

[702] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/873.
[703] Bakara 2/207.
[704] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/875-876.

3.1.1.3. Âyette İç Bütünlük

Çalışmamızın âyetlerde münâsebet taksimatı kapsamında âyet içi münâsebetin bir alt başlığı olarak ele aldığımız bu konunun mahiyet ve muhtevası, bir âyet içerisindeki kelime, lafız ve cümlelerin konu birliği ve hedef bütünlüğü çerçevesinde intizâm ve insicâma sahip olmasıdır.

Örnek 1:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِيَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "*Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*"[705]

Bu âyetteki ikinci cümlenin birincisiyle mana itibarıyla aralarında zahiren herhangi bir irtibat ve uyum gözükmemektedir. Âyetin birinci kısmında, hilalin hac mevsimleri ve insanların diğer zamanlarda esas aldıkları vakit ölçüleri olduğu ifade edilmektedir. İkinci kısım ise iyiliğin evlerin arka tarafından girmek anlamında olmadığını belirtmektedir. Görünürde her iki durum arasında herhangi bir irtibat gözükmemektedir. Ancak iyice düşünüldüğünde aralarında ince bir ayrıntının olduğu fark edilecektir. Sanki hilalin değişkenlik gösteren şekline bakıp meraktan soru soranlara, âyetin ikinci kısmında, "Siz bunu boş verin, Allah'ın yarattığı her şeyde muhakkak bir hikmet ve sır vardır. Burada bilmeniz ve yerine getirmeniz gereken yegâne şey, evlerin arka kısımlarından değil, normal kapılarından girmenizdir." denilmektedir. Zira evlerin arka kısımlarından girmeniz hayırla yakından ve uzaktan hiçbir ilişkisi yoktur.[706]

Sonuç olarak bu âyetin içeriğine bakıldığında görünürde iki mesele ele alınmakta ve bunların birbirleriyle ilişkileri mevcut olmadığı sanılmaktadır. Hâlbuki mesele iyice tetkik edildiğinde esasında âyetin kendi içerisinde bir bütünlüğe sahip

[705] Bakara 2/189.
[706] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/40-41.

olduğu anlaşılacaktır. Zira âyetin sevk, maksat, sebeb-i nüzûlü ve muhatap kitlenin durumu bunu ortaya koymaktadır.

Âyetlerin kendi içerisinde iç bütünlüğe sahip ve kelimeleri arasında nizam, düzen ve ilişki olduğunu savunan Şaʿrâvî konuya ilişkin yaklaşımını şu örnekte ortaya koymaktadır.

Örnek 2:

لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّ "*Dinde zorlama yoktur, gerçekten doğruluk sapıklıktan ayrılmıştır.*"[707] "*Dinde zorlama yoktur.*" sözünün gerekçesi "*Gerçekten doğruluk sapıklıktan ayrılmıştır.*" şeklindeki ifadedir. Bunlar arasındaki münâsebet biçimi, doğruluk ve eğriliğin apaçık olmasıdır. Durum açık olduğu müddetçe ikrah/zorlama olmaz. Çünkü ikrah, karışıklık olduğunda olur. Burada ise bir karışıklık yoktur. Bundan dolayı Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Doğrusu doğruluk eğrilikten ayrılmıştır.*" Doğruluk eğrilikten uzak olduğu sürece ikrah olmaz. Fakat Allah sana delilleri vermiştir. Ey insan! Şu aklınla seçme imkânına sahipsin. Dine girdiğin zaman kendini yükümlü tutmuşsun. Dine girdiğinden dolayı hesaba çekilirsin. Bundan dolayı mü'min olarak ve onun hak olduğuna kânî olarak dine gir. Çünkü dinin hükümlerini kabul etmekten dolayı seni hesaba çekmesi, O'na terettüp etmektedir.[708]

Şaʿrâvî, yukarıdaki âyeti tefsir ederken metin içi ilişki ağına dikkat etmiştir. Bu bağlamda cümleler arasındaki ilişki ve tenâsübü esas alarak âyetin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Ona göre "dinde zorlama olmamasının" temel sebebi, sonrasında gelen âyetteki açık beyandır. Zira hak ve batıl kesin ve kalın çizgilerle birbirlerinden ayrılınca artık bu durum herkesçe ayan beyandır. Dolayısıyla zorlamaya gerek kalmamaktadır. Bu durumda doğrusu münâsebetin mana ve hedefi daha iyi anlaşılmış olmaktadır.

Bazı tefsir kaynaklarına bakıldığında söz konusu âyetin kendi içerisinde sebep-müsebbep veya illet-malul olarak tefsir edildiği müşahede edilmektedir.

[707] Bakara 2/256.
[708] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1114.

Taberî (ö. 310/923), Râzî, Beydâvî (ö. 685/1286), Bikâ'î (ö. 885/1480), İbn Âşûr (ö. 1973) ve Zühaylî (ö. 2015) bu konuda görüş belirten âlimlerdendir. Buna göre "*Gerçekten doğruluk sapıklıktan ayrılmıştır.*" âyetinin başında geçen "*Dinde zorlama yoktur.*" şeklindeki ifadenin illet ve sebebi olduğu gibi aynı zamanda onun açıklamasıdır.[709] Bu bakımdan Şa'râvî'nin mezkûr âyete ilişkin tefsir yaklaşımıyla bu müfessirlerin yaklaşım tarzlarının örtüştüğü görülmektedir. Buna göre söz konusu âyetler birbirleriyle ilişkilendirilerek mana verildiğinde "Dinin temel ilke ve hükümleri ile küfrün çirkinlikleri açık bir biçimde birbirinden ayrıldığından artık insanları dine girmek için zorlamaya gerek yoktur" sonucu çıkmaktadır. Öyleyse söz konusu durum aynı zamanda İslâm dininin kılıç zoruyla yayılmadığının açık bir delilidir. Ayrıca Müslümanlara düşen görev ve sorumluluk, insanları körü körüne dine girmeye zorlamak değil, bilakis dinin özellik ve güzelliklerini açık ve net bir şekilde ortaya koyarak bu çerçevede insanları buna ikna etmek ve inandırmaktır.

3.1.2. Âyet Dışı Münâsebet

Âyet dışı münâsebet, genelde peş peşe gelen âyetler arasındaki münâsebet ve peş peşe gelmeyen âyetler arasındaki münâsebet şeklinde tasnif edilmektedir. Her iki durumda da âyetlerin birbirleriyle uyum ve irtibat içerisinde olması doğal karşılanmakta[710] ve Kur'ân'ın nazım ve i'câzı kapsamında değerlendirilmektedir. Peş peşe gelmeyen âyetler arasındaki münâsebet nispeten daha az ön planda olmasına rağmen bunların birbirleriyle irtibat ve insicâm içerisinde olması, aynı sûrede olması şart değildir. Bazen bir önceki sûrede ya da bir başka sûredeki âyetle de irtibat kurmak mümkündür. Hatta Kur'ân'ın sonlarında yer alan bir sûrede geçen âyetin başlarda geçen bir başka âyet ile münâsebeti olabilmektedir.[711]

---

[709] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut, 2000), 5/416; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 1420, 7/15; Nasiru'd-Din Ebû Said Abdullah b. Ömer Şîrâzî el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyî, 1418), 1/154; Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 1984, 4/40-41; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1984, 3/28; Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr* (Dımışk: Dâru'l-Fikri Muâsara, 1418), 3/21.

[710] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 44; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 14.

[711] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35-60; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, 14; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 470-471; Yıldıran Yalçın, *Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'ân Dili" İsimli Tefsirinde Sûreler Arası Tenâsüb ve İnsicam* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış, Y. Lisans Tezi, 2009), 43.

Her ne kadar âyetler arasındaki ilişki daha çok manada olsa da zaman zaman lafızda da olmaktadır.[712] Ancak farklı sûrelerdeki âyetlerin birbirleriyle münâsebetlerinin daha çok anlamsal düzlemde olduğunu değerlendirmekteyiz. Zira âyetlerin lafız cihetiyle birbirleriyle uyum ve irtibat içinde olabilmesi bunların birbirlerine aynı ve yakın bağlam (siyâk ve sibâk içinde) içinde olmasını gerektirmektedir.

Şimdi peş peşe gelen ve peş peşe gelmeyen âyetleri ayrı başlıklar altında vererek detaylandırmaya çalışalım. Âyet sonlarının lafız yönüyle birbirleriyle uyumlu olması (lafız münâsebeti, seci‘) konusunu da peş peşe gelen âyetler başlığının bir alt başlığı olarak ele alacağız. Söz konusu başlıklar altında bilgiler verilirken önce konuyla alakalı kaynaklarda geçen bilgiler ana hatlarıyla verildikten sonra Şa‘râvî’nin meseleye dair genel yaklaşımı zikredilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ayrıca bilgiler sunulurken müfessirimizin görüşüyle örtüşen ortak noktalar olduğunda aynı başlıklar altında, aksi durum olduğunda müfessirin konuya ilişkin düşünceleri ayrı ve kısa başlıklar veya bölümler halinde verilecektir.

3.1.2.1. Birbirini Takip Eden Âyetler Arası Münâsebet

Peş peşe gelen âyetler arasındaki bağlantının birçok yönü bulunmaktadır. Bu çerçevede ilişki çeşitleri; âmm-hass, mutlak-mukayyed, sebep-sonuç vb. biçimlerde olmaktadır. Bazen bir âyetin ihtiva ettiği yargı ve mesajı sonrasındaki âyet beyan (mücmel-mübeyyen) etmektedir. Kimi zaman art arda gelen âyetler arasındaki tenâsüp açık bir biçimde olmamaktadır. Peşi sıra gelen âyetler arasındaki irtibatı sağlayan ve hükümde ortaklığı ortaya koyan atıf harflerinin olduğu durumlar da olmaktadır. Zaman zaman art arda gelen âyetler arasındaki ilişki biçimi, mudâdde (zıt ifade ve manaların peş peşe gelmesi)’dir. Bu durumda rahmet zikrinden sonra azap meselesine değinilmesi, terğîpten (teşvik) sonra terhîbin (korkutma) gelmesi, hükmün durumuna göre va‘d veya va’idin gelmesi, gelen hükmün ardından Şari‘in

[712] İbn Ebî’l-İsbâ’ el-Mısrî, *Bedîu’l-Kur’ân*, 2/149.

yüceliğini ortaya koymak amacıyla tevhidi içeren ifadelerin kullanılması gibi ilişki türleri bulunmaktadır.[713]

Âyet ve sûreler arasındaki uyum ve tertibe önem verip bunu "*el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*" adlı eserinde işleyen Zerkeşî, âyetlerin birbirleriyle ilişkileri hakkında şunları söylemektedir:

> "Bir âyetin bir başka âyetten sonra zikredilmesi (âyetlerin arka arkaya gelmeleri konusundaki terkibi), birçok yönde olmaktadır. Kelamın kendi içyapısında sahip olduğu bağlantıdan veya sonra gelen ifadenin öncekiyle tamamlanmamasından ileri gelen irtibattır ki bu açıktır. Sonraki sözün önceki ile ilişki şekli, tekît, tefsîr veya zıtlık teşkil etmesi ve vurguda bulunması cihetinde olmaktadır. Bunun için bu noktada fazla söze lüzum yoktur. Diğeri peş peşe gelen âyetler arasındaki ilişki biçiminin açık olmaması durumudur. Burada açık olan şeylerin tüm bölümlerinin birbirlerinden müstakil olmasıdır. Üzerinde konuşulacak esas tür, bölümlerin birbirlerinden bağımsız olması değildir. Bir de âyetlerin birbirleriyle olan bir başka münâsebet şekli, hükümdeki ortaklığı sağlamaya yarayan atıf harfinin marifetiyle olmasıdır."[714]

Âyetlerin birbirleriyle olan irtibat biçimini tekît, tefsîr, zıtlık ve atıf şeklinde tasnife tabi tuttuğu görülen Zerkeşî, sözü edilen eserinin ilgili kısmının devamında konunun daha çok kapalı olan muzat, tehallus, tanzîr gibi ilişki türleri üzerinde durmuş ve buna dair misaller vermiştir. Esasında bu ilişki türleri, çalışmamızın "münâsebât kısımları" başlığı altında işlendiğinden meselenin tekrarlanmaması için ayrıca buraya alınmasının uygun olmadığını değerlendirmekteyiz.

Birçok yönden Zerkeşî'den etkilenen Suyûtî, kaleme aldığı *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde peş peşe gelen âyetler arasındaki ilişki biçimlerine dikkat çekmektedir. Ona göre her âyette yapılması gereken, önce kendinden öncekilerin tamamlayıcısı mı, yoksa bağımsız mı olduğunu incelemektir. Daha sonra kendinden öncekilerle bağlantı durumunu ve buna sevk eden etkenlerin

---

[713] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/40; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 471; el-Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 98; İbrahim b. İsmail el-İbyârî, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'ânî* (Müessesetu Siccili'l-Arab, 1431), 3/179; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyat*, 44-45.
[714] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/40.

tespitinin gerektiğini savunan Suyûtî, bu konuda önemli bilgiler olduğunu aktarmaktadır.[715]

Peş peşe gelen âyetler arasındaki bağlantı biçimlerine ilişkin bilgiler verildikten sonra Şa'râvî'nin meseleye dair genel yaklaşımını ortaya koymak yerinde olacaktır. Bu noktada müfessirimizin görüşlerini yansıtan önemli göstergelerden biri de onun konuyla alakalı kullandığı tabirlerdir. Aşağıda söz konusu tabirlerin bir kısmı bulunmaktadır:

...بعد أن تكلم عن" ...hakkında buyurduktan sonra..."[716]

...أراد الحق سبحانه وتعالى ...بعد أن تكلم الحق سبحانه وتعالى" Allah Teâlâ...dedikten sonra ....Allah Teâlâ...murat etti."[717]

...بين ... ثم بعد أن تكلم القرآن عن" Kur'ân ...hakkında belirtikten sonra...beyân etti."[718]

...فكأن الله بعد أن تكلم عن" Sanki Allah ...hakkında buyurduktan sonra..."[719]

...بعد أن تكلم عنه" Onun hakkında belirtikten sonra..."[720]

جاء هذا القول بعد أن تكلم سبحانه" Bu söz, Allah Teâlâ...hakkında buyurduktan sonra geldi."[721]

ومن بعد ذلك نلاحظ أن الحق بعد أن تكلم عن" Bundan sonra Allah Teâlâ'nın ...hakkında dediğini görüyoruz.[722]

...بعد أن تكلم عن أمر" ...işi hakkında belirttikten sonra..."[723]

...أراد أن يبين بعد ذلك" Allah Teâlâ ...hakkında buyurduktan sonra bundan sonra ...beyan etmeyi murat etti."[724]

---

[715] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/370.
[716] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,2/836; 16/9691; 16/10053.
[717] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,2/1030.
[718] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,2/1172.
[719] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,2/1198.
[720] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,3/1743.
[721] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,4/2539.
[722] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,6/3348.
[723] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,6/3496.

ونلحظ أن الحق سبحانه وتعالى بعد أن تكلم على ...، فبيّن ... "Allah Teâlâ…üzerine zikrettikten sonra …beyan ettiğini görüyoruz."[725]

بعد أن تكلم الحق عن ... أراد أن يبين ... "Hak Teâlâ …hakkında buyurduktan sonra …beyan etmeyi murat etti."[726]

وهذا قد جاء بعد أن تكلم "Bu...hakkında konuştuktan sonra geldi."[727]

وسبحانه يتكلّم هنا عن ...من بعد أن تكلم عن "Allah Teâlâ…hakkında belirtikten sonra burada …hakkında konuştu."[728]

بعد أن تكلم الحق سبحانه عن... "Allah Teâlâ …hakkında buyurduktan sonra…"[729]

ثم تحدث هنا عن... "Daha sonra burada …hakkında haber verdi…"[730]

الحق سبحانه وتعالى بعد أنْ تكلَّم عن... "Hak Teâlâ …hakkında zikrettikten sonra…"[731]

وتكلم عن المقابل لذلك... "Bunun mukabilinde…buyurdu…"[732]

ثم يقول الحق سبحانه... "Sonra Hak Teâlâ …buyurdu."[733]

بعد أن تكلم الحق سبحانه وتعالى في... "Allah Teâlâ …konusunda buyurduktan sonra…"[734]

وبعد ذلك يتكلم الحق سبحانه وتعالى عن... "Bundan sonra Allah Teâlâ…hakkında buyurmaktadır."[735]

بعد أن تكلم الحق سبحانه عن... بيَّن... "Hak Teâlâ …hakkında belirtikten sonra …açıkladı."[736]

---

[724]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,7/4188.
[725]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,7/4252.
[726]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,9/5508.
[727]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,11/6996.
[728]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,12/7686.
[729]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,13/8128; 16/10056; 16/10207; 16/10261.
[730]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,13/8128.
[731]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,13/8247.
[732]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,13/8247.
[733]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,16/9733.
[734]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,16/9824.
[735]Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*,16/10053.

...أراد سبحانه أنْ يتكلّم عن ...بعد أن تكلم ...“…dedikten sonra Allah Teâlâ …hakkında konuşmayı murat etti.”[737]

...فبعد أن يقول الله “Allah Teâlâ buyurduktan sonra…”[738]

...فبعد أن بين الحق ما “Yüce Allah …açıkladıktan sonra…”[739]

...فبعد أن يتكلم ... يوضح “...zikrettikten sonra …açıklamaktadır.”[740]

...فبعد أن تكلم الحق فيما...اراد “Yüce Allah …konusunda buyurduktan sonra …murat etti.”[741]

ثم انتقل الحق إلى “Daha sonra Yüce Allah, …geçti.”[742]

..فبعد أن جاء ب.. يأتي ب “ …getirdikten sonra …getirdi.”[743]

...وهكذا نرى أن كلا من الآيتين منسجمة “Her iki âyetin bu şekilde birbirleriyle insicâmlı olduğunu görmekteyiz.”[744]

...فكل آية في القرآن منسجمة كلماتها مع جملها ومع سياقها “Kur’ân’daki her âyet, kelime, cümle ve siyaklarıyla bir insicâm içerisindedir.”[745]

...وهكذا نرى الآية التي ... منسجمة مع ما قبلها “Böylece…âyetin öncesiyle bir insicâm içerisinde olduğunu görmekteyiz.”[746]

...تأتي في الآية التالية “Bir sonraki ayette gelmektedir...”[747]

Şa‘râvî’nin arka arkaya gelen âyetler arasındaki uyum ve ilişkiyi işlerken çok sayıda ve çeşitli kalıplar kullandığı görülmektedir. Söz konusu meselede

---

[736]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*,16/10070.
[737]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*,17/10364.
[738]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*,4/2446.
[739]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*,5/2928.
[740]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 5/2945.
[741]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 6/3393.
[742]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4205.
[743]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4205.
[744]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 2/709.
[745]Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 2/709.
[746] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî,* 3/1613.
[747] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî,* 5/2700.

kullandığı kalıpların yoğunluğu, onun konuya verdiği önemin ispatı mesabesindedir.

Kur'ân siyâkının harika olduğunu ifade eden Şa'râvî, bu bağlamda peş peşe gelen âyet tertiplerini ve aralarındaki ilişkileri vurgulamaktadır. O, söz konusu yaklaşımını birçok âyetin tefsirinde yansıtmaktadır. Bunlardan birini de hac konusunu ele alan وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ "*Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın*."[748] âyetinin tefsirinde yansıtmaktadır Bu âyetten önce Yüce Allah'ın oruçtan bahsettiğini ve Ramazan'ın (ibadet olarak) hacdan önce geldiğini belirten Şa'râvî, (tertip olarak) Ramazan'dan, hilalden ve hilalin insanlar için vakit ölçüsü olduğu meselesini anlattıktan sonra hacdan bahsedilmesinin doğal olduğunu, böylece hac konusundaki sözün doğal sıyâkında geldiğini belirtmektedir.[749]

Şimdi kaynaklarda yer aldığı üzere bazı başlıklar üzerine meseleyi sürdüreceğiz. İşleyeceğimiz başlıklar altında işlenen hususlarda müfessirimizin ortak görüşleri mevcutsa buna yer verilerek yorumlanacaktır. Aksi takdirde müfessirimizin özgün görüşlerine ayrıca dikkat çekilerek değerlendirilecektir.

3.1.2.1.1. Umûm-Husûs

Kökü عم olan *umûm* kelimesinin sözlük manası; genel, bütün, kapsamlı, kuşatıcı ve şümullüdür.[750] Terim anlamı ise tek bir vazı' ile oluşturulan ve sınırlandırma olmaksızın kendisine uygun olan şeyleri içeren lafız demektir.[751] Onun için "ال, جميع, كل" (istiğrak edatı, el-takısı ile marife olan cins ismi),[752] "الذي", "التي" ve bunların tesniye ve cemileri, müzekker ve müennesleri; şart, istifham ve mevsul olan "من", " أيُّ", "ما" , "كافة" gibi sigâlar ile nefiy ve nehiyden sonra gelen nekire kullanılmaktadır.[753] Umûmun zıddı husustur.[754] Kur'ân-ı Kerîm'in önemli

[748] Bakara 2/196.
[749] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/836-837.
[750] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "âme", 12/426; el-Ferâhîdî, "âme", 1/94.
[751] el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 145; Ali Bardakoğlu, "âm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1989), 2/552; Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 304.
[752] Üzerine geldiği kelimeye "bütün, hepsi, tamamı" gibi manalar katan istiğrak edatıdır.
[753] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/48; Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 304-305.
[754] el-Cürcânî, *et-Ta'rifât,* 145; Eyyûb b. Musa el-Huseynî el-Kefevî Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1431), "el-hâss", 414; Ferhat Koca, "Hâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1998), 16/264.

beyan üslûplarından olan umûm ve husûsa[755] ilişkin bazı örnekler vererek meselenin münâsebetle ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا "*Anne ve babasına, 'öf size!'...diyen kimse…*"[756] âyette geçen الَّذِي ifadesi âyetteki sözü söyleyen herkesi kapsamaktadır. Yani umûm ifade etmektedir. Bunun dayanağı, sonrasında gelen أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ "*İşte onlar, haklarında o sözün (azabın) gerçekleştiği kimselerdir.*"[757] şeklindeki âyet olduğu kabul edilmektedir.[758] Bu ve diğer ifadeler için çeşitli örnekler vermek mümkündür.[759]

Art arda gelen âyetler bağlamındaki umûm-husûs meselesine ilişkin gösterilen örneklerden birisi Felak sûresindeki âyetlerdir: من شر ما خلق "*Yarattığı şeylerin şerrinden (Allah'a sığınırım).*"[760] Buradaki ما خلق ibaresi "yarattığı her şeyin şerrinden" şeklindeki manayı ifade etmektedir ki bu da haliyle umûma dâhil olmaktadır. Dolayısıyla bu âmm olan ifadeden sonra gelen âyetin وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ, وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ, وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ şeklindeki ifadeleri hastır. Bu da ıstılahta âmmdan sonra hasın zikredilmesi (ذكر الخاص بعد العام) kabilindendir.[761]

Şa'râvî, tefsir yaparken zaman zaman âyetlerdeki kimi kelimelerin âmm ve has özelliklerine riayet ederek ilgili âyeti yorumlamakta ve böylece farklı sonuçların ortaya çıkmasına katkı sunmaktadır. Onun bu yaklaşım tarzının daha çok peş peşe gelmeyen âyetler muvacehesinde öne çıktığı müşahede edilmektedir.[762] Bu bağlamda müfessirimiz, umûm-husûs irtibatının işlendiği yukarıdaki örnekteki من

[755] Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 304.
[756] Ahkâf 46/17.
[757] Ahkâf 46/18.
[758] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/48; el-İbyârî, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'ânî*, 2/185.
[759] Daha fazla örnek için bk. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/48; Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 304; Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 5/2600; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr,* 1/233, 15/201, 18/249;
[760] Felak 113/2.
[761] Ebû Tayyib Muhammed Sıddık Hasan Hân, *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân* (Beyrut: Mektebetü'l-Asrî, 1992), 15/458.
[762] Ayrıntılı bilgi için Şa'râvî'nin farklı âyetlerdeki الناس kelimesine getirdiği yoruma bk. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5663-5666). Ayrıca bk. Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 587-588.

شر ما خلق "*Yarattığı şeylerin şerrinden (Allah'a sığınırım).*"[763] âyeti ile sonrasındaki âyetler arasındaki irtibat şeklini icmâl-tafsîl olarak değerlendirmektedir.[764]

Şa'râvî'nin peş peşe gelen âyetler arasındaki umûm-husûs ilişkilerine dikkat çektiği en bariz örnek, Nâs sûresinin âyetleri arasında olanıdır. قُلۡ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلنَّاسِ* مَلِكِ ٱلنَّاسِ * إِلَٰهِ ٱلنَّاسِ "*De ki: Sığınırım insanların Rabbine, insanların (yegâne) mâlikine, insanların ma'buduna*.[765] Ona göre bu âyetlerde "Rab, melik ve ilah" şeklinde geçen Allah'ın isimleriyle sığınılmasına dikkat çekilen "şer" geneldir/âmdır. Oysa bu âyetlerden sonra gelen مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ "*O sinsi şeytanın şerrinden.*"[766] âyetinde ifade edilen "şer" ise özeldir/hastır.[767] Buna göre müfessirimizin geçen âyetler arasındaki münâsebeti tespit ederken umûm-husûs temelinde bunu sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

3.1.2.1.2. Mutlak-Mukayyed

Usûlcüler tarafından tarifleri çeşitli şekillerde yapılan mutlak ve mukayyed kavramlarının birlikte kullanımları yaygındır.

Mutlak kelimesinin sözlük anlamı; kayıttan kurtulan, terkedilen, özgür ve kayıtsız olan şey demektir.[768] *Mukayyedin* sözlük manası ise sınırlandırılmış, kayıtlı ve kısıtlı demektir.[769] *Mutlakın* terim anlamı, belirsiz unsurları içeren ve herhangi bir sıfatla kayıtlandığına ilişkin delil bulunmayan lafız demektir.[770] *Mukayyedin* terim anlamı ise bazı vasıflarından dolayı kayıtlanan şey demektir.[771]

Ulûmu'l-Kur'ân'da Kur'ân'ın anlama ve yorumlama metotlarından sayılan mutlak ve mukayyed meselesine has bazı kurallar mevcuttur.[772] Bunlar mutlakın

---

[763] Felak 113/2.
[764] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 665.
[765] Nâs 114/1-3.
[766] Nâs 114/4.
[767] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 673.
[768] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "tlk", 10/227; Mecmu'atun mine'l-ulemâ, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye el-muhassase* (Mısır: el-Meclisu'l-A'la li Şuûni'l-İslâmiyyî, 2002), 1/164.
[769] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "kyd", 3/372; ez-Zebîdî, "kyd", 9/85.
[770] Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 218; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/101; Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsâtün fî Ulûmi'l-Kur'ân*, ts., 437; Murad Sadykov, *Kur'ân Tefsiri Açısından Umûm ve Hûsus: Taberî Tefsiri Örneği* (Sakarya: SÜSBE, Doktora Tezi, 2019), 36.
[771] Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 225.
[772] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/15; Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 307.

mutlak olarak kalması, mutlakın takyid edilmesi veya mukayyedin mukayyed olarak kalmasıdır. Bu bağlamda mutlakı takyid edecek bir delil olduğunda ona dönüştürüleceğini ifade eden Zerkeşî, aksi takdirde muklakın mutlak, mukayyedin de mukayyed olarak kalacağını belirtmektedir. Allah'ın (c.c.) Kur'ân'da Arap diliyle bize hitap ettiğini söyleyen Zerkeşî, buna göre hangi vasıf, şart veya ifade biçimiyle hitap ettiğinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre Kur'ân'da ric'i talakta, tefrikte (tahkim yoluyla talakta) ve vasiyetteki şahitliğin adalet vasfıyla kayıtlandığını belirten Zerkeşî, alışveriş vb. durumlarda ise mutlak olarak belirlendiğine dikkat çekmektedir. O, eşlerin miraslarının vasiyet ve borçla, öldürme keffâretinin, azat edilecek kölenin "mü'min" olma vasfıyla takyid edildiğini belirtmektedir.[773]

Birbirini takip eden âyetleri çeşitli şekillerdeki ilişki biçimlerini tespit ederek yorumlayan Şa'râvî, Nâs sûresinin âyetleri arasındaki ilişkilerini bu bağlamda ele almaktadır. Nâs sûresinin الوسواس الخناس (gizlice ve sinsice gelmek, vesvese vermek) vasfının mutlak olarak geldiğine dikkat çeken müfessirimiz, bunun ardından bunu takyid etmek, amel alanını sınırlandırmak için ٱلَّذِي يُوَسۡوِسُ فِي صُدُورِ ٱلنَّاسِ "*İnsanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden (insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâh'ına sığınırım).*"[774] âyetinin geldiğini belirtmektedir. Ona göre bir önceki âyetin anlamını biraz daha sınırlandırılmak için مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ "c*inlerden ve insanlardan*"[775] şeklindeki ifade gelmiştir. Buna göre sözün başında vasıf (الوسواس الخناس) mutlak olarak getirildikten sonra sözün bir tertip doğrultusunda açıklanması, şeytanın vesvese ve desisesinin mahiyet ve realitesine dikkat çekilmek ve idraklere arz edilmek içindir.[776]

3.1.2.1.3. Sebep-Sonuç

Sebep, sözlükte "yol, ip, kendisiyle herhangi bir amaca ulaşılan araç, şefaatçi" gibi anlamlara gelmektedir.[777] Terim olarak "hükümde etkili olmaksızın

[773] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/15.
[774] Nâs 114/5.
[775] Nâs 114/6.
[776] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 674.
[777] Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 117; İbrahim Kâfi Dönmez, "Sebep", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yay., 2009), 36/244.

ona ulaştıran yol,[778] Şâri'in varlığını hükmün varlığına ve yokluğunu hükmün yokluğuna emare kıldığı durum veya nitelik,[779] hüküm için mazbut, açık ve belirli vasıf"[780] gibi anlamlar taşımaktadır. Tefsir literatüründe ise sebep-müsebbep (sebep-sonuç), Mushaf (tilavet) tertibine göre, önce gelen âyetin, onu takip eden âyet için sebep durumunda olması demektir.[781]

Bu konuda Kureyş sûresinin âyetleri örnek olarak verilebilir.

Örnek 1:

لِإِيلَٰفِ قُرَيۡشٍ إِۦلَٰفِهِمۡ رِحۡلَةَ ٱلشِّتَآءِ وَٱلصَّيۡفِ "*Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için*"[782] âyetleri, sûrede anlatılan konunun sebebi durumundadır. Devamındaki فَلۡيَعۡبُدُواْ رَبَّ هَٰذَا ٱلۡبَيۡتِ ٱلَّذِيٓ أَطۡعَمَهُم مِّن جُوعٖ وَءَامَنَهُم مِّنۡ خَوۡفِۭ "*Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin.*"[783] âyetleri ise bu konunun sonucu mesabesindedir. Görüldüğü üzere bu âyet grupları arasında açık bir şekilde sebep-müsebbep ilişkisi mevcuttur.[784]

Üzerinde fâ-i sebebiyye (فاء السببية) harfi olan cümlenin kendisinden önceki şeyin müsebbibi (sonucu) olduğunu düşünen Şa'râvî, buna örnek olarak ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقۡبَرَهُۥ "*Sonra onu öldürdü ve kabre koydu.*"[785] âyetini getirmektedir. Âyette kabrin ölümden sonra geldiğine işaret eden müfessirimiz, fâ-i sebebiyyeden dolayı "*Sonra onu öldürdü.*" cümlesinin sebep, "*Kabre koydu.*" sözünün ise müsebbep (sonuç) olduğuna dikkat çekmektedir.[786] Müfessirimiz, Kureyş sûresinin âyetleri arasındaki ilişkiyi de bu çerçevede ele almaktadır. Yani ona göre Kureyş sûresinin birinci âyetiyle ikinci âyetinde ele alınan mesele, فَلۡيَعۡبُدُواْ رَبَّ هَٰذَا ٱلۡبَيۡتِ "*Kâbe'nin Rabbine*

---

[778] el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 117.
[779] Kâfi Dönmez, "Sebep", 36/244.
[780] Mecmu'atun mine'l-ulemâ (Heyet), "es-Sebeb", *el-Mevsû'âtu'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmî, 1427), 18/67; İsmail Karagöz (ed.) (Ankara: DİB, 2007), "Sebep", 581.
[781] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.
[782] Kureyş 106/1-2.
[783] Kureyş 106/3-4.
[784] Abdulmuhsin b. Zeyn el-Mutayrî, *Eseru ilmi'l-münâsebâti fî tedebburi'l-Kur'ân* (Kuveyt, ts.), 25.
[785] Abese 80/21.
[786] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2484.

kulluk etsin."[787] âyetinin sebebidir.[788] Buna göre Yüce Allah'ın "*Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için.*"[789] şeklinde buyurduğu ihsanlar nedeniyle Kureyş, "*Kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin.*"[790] biçiminde bir netice karşımıza çıkmaktadır.

Örnek 2:

Şa'râvî, art arda gelen âyetlerin, her ne kadar farklı konuları ele alsa da mana ve gaye açısından bir bütünlük oluşturduğuna dikkat çekmiş ve örnek göstereceğimiz âyetlerin tefsirlerinde bu durumu ortaya koymuştur. İlk âyet şöyledir: فَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤۡمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَاۗ "*Her kim tâğūtu inkâr edip Allah'a inanırsa, gerçekten o kopmak bilmeyen sağlam bir ipe yapışmıştır.*" sonra gelen âyet ise ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ يُخۡرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۖ "*Allah mü'minlerin velisidir ve onları karanlıklardan aydınlığa çıkartacaktır.*" şeklindedir. Şa'râvî'ye göre bu iki âyet arasındaki ilişki şöyledir: Kişi tâğūtu inkâr edip Allah'a inanarak kopmak bilmeyen sapasağlam bir ipe yapıştığı sürece Allah'ın velâyeti ve koruması altına girmeyi hak etmektedir. Dolayısıyla Yüce Allah ikinci âyeti, birincisinin açıklaması gibi zikretmiştir.[791]

Şa'râvî, bu âyetleri tefsir ederken birincisini ikincisinin sebebi, ikincisini de birincisinin açıklaması/sonucu gibi göstermek suretiyle aralarındaki insicâmı göstermiş ve böylece âyetlerin mana ve maksatlarının anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Şa'râvî'nin âyetler arasındaki ahengi tespit ederek ortaya koyduğu görüş, Kur'ân'ın nâzım, dizim, tertip, terkip, fesâhat, belâgat ve üstün üslûbunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Örnek 3:

Şa'râvî, birbirini takip eden şu âyetleri tefsir ederken sebep-müsebbep hususunda değerlendirmiştir:

[787] Kureyş 106/3.
[788] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2320.
[789] Kureyş 106/1-2.
[790] Kureyş 106/3-4.
[791] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1117-1118.

وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللهِ لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِى كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا "*Eğer Allah'tan size bir lütuf (zafer) erişse, bu sefer de; sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: 'Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşsaydım.* "[792]

فَلْيُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا "*O halde, dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.*"[793]

Üzerinde fâ-i sebebiyyenin olduğu cümlenin sonuç cümlesi olduğunu vurgulayan Şa'râvî, buna göre birinci âyet ikinci âyetin sebebi, ikincisinin de birincisinin sonucu olduğunu değerlendirmektedir.[794] Bu âyetlerin anlamına bakıldığında aralarındaki sebep-sonuç alakasının açık olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre birinci âyette mü'minler cihadda başarılı olduklarında, münafık kişi hayıflanarak, "*Keşke ben de onlarla beraber olsaydım.*" der. İkinci âyet buna karşılık olarak Allah yolunda cihad edilmesi emir ve işaret edilmektedir. Böylece söz konusu âyetler arasındaki sebep-sonuç ilişkisi gözler önüne serilmektedir.

3.1.2.1.4. Mukâbele (Benzerlik-Zıtlık)

Belâgat ilminde söz sanatları arasında yer alan mukâbele, lügat bakımından yüzleşmek, iki şeyi yüz yüze getirmek, karşılaştırmak, bir şeyi zıddıyla beraber zikretmek gibi anlamlar taşımaktadır.[795] Terim anlamı ise, birbiriyle uyumlu iki veya daha fazla mana zikredildikten sonra bir tertip içerisinde bunların zıtlarını getirmektir.[796] Kur'ân'ın üslûpları arasında kabul edilen mukâbele, sonra gelen âyetin öncekinde beyan edilen mevzuların karşılığı konumunda olması veya

[792] Nisâ' 4/73.
[793] Nisâ' 4/74.
[794] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2484-2485.
[795] Heyet, *el-Belâgat, Beyân ve Bedî'* (Medine: Câmiâtü'l-Medîneti'l-Âlemiyye, ts.), 1/393; İsmail Durmuş, "Mukabele", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2020), 31/101.
[796] İbn Ebî'l-İsbâ' el-Mısrî, *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/73; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/327; Muhammed Ahmed Kasım Muhyiddin Dîb, *Ulûmü'l-Belâga (el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kutub, 2003), 72; Durmuş, "Mukabele", 31/101.

birbirini takip eden âyetlerin benzer veya zıt konuları ihtiva etmesi durumu için kullanılmaktadır.[797]

Örnek 1:

سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ وَءَاتَيۡنَا مُوسَى ٱلۡكِتَٰبَ وَجَعَلۡنَٰهُ هُدٗى لِّبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُواْ مِن دُونِي وَكِيلٗا

"*Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve onu, 'Benden başkasını vekil edinmeyin.' diyerek, İsrailoğullarına rehber yaptık.*"[798]

Geçen âyetlere bakıldığında hakikaten ikisinin de farklı manalar ve konular içerdiği görülmektedir. Birincisi İsra olayını ele alırken, ikincisi Hz. Musa'ya kitabın verilmesinden bahsetmektedir. Bundan dolayı akla şu soru gelmektedir: "Acaba bu iki âyet arasındaki irtibat ve ahenk ne olabilir?" Buradaki ilişki birkaç yönden değerlendirilebilir: İsra ve miraç olayları haddi zatında gaybî olaylar olduğu gibi, Hz. Musa'ya peygamberlik ve kitap verilmesi haberi de bir bakıma önceki bir olay olması hasebiyle gaybîdir. Bu kapsamda iki olay arasında ilişki sağlanmaktadır. Bir başka ifadeyle Hz. Muhammed'in yaşadığı İsra ve Miraç olayları Hz. Musa'nın geceleyin korku ve endişe içerisinde Mısır'dan çıkması gibidir.[799]

Örnek 2:

Peş peşe gelen âyetler arasındaki münâsebete riayet ederek açıklamayı önemseyen Şa'râvî, âyetler arasındaki ilişkiyi göstererek tefsir yapmıştır. Aşağıdaki âyet grubu münafıkların özelliklerini ele alırken ikincisi ise mü'minlere hitap etmektedir.

---

[797] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.

[798] İsrâ' 17/1-2.

[799] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/42.

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعۡجِبُكَ قَوۡلُهُۥ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَيُشۡهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلۡبِهِۦ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلۡخِصَامِ* وإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُفۡسِدَ فِيهَا وَيُهۡلِكَ ٱلۡحَرۡثَ وَٱلنَّسۡلَۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلۡفَسَادَ

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

"*İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.*"[800] "*Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır.*"[801]

Şa'râvî, yukarıdaki âyetleri tefsir ederken, mü'min ve münafıkların durum ve özelliklerinin karşılaştırıldığına dikkat çekmiştir. O, hak olan İslâm davetine inkâr ve nifakla karşılık verenlerin vasıflarını ortaya koyduktan sonra, İslâm davetine inanç ve ihlasla yaklaşanın özelliklerinin ele alındığını vurgulamıştır. Ona göre işleri bozgunculuk olan münafıkların davranış ve karakter yapıları ele alındıktan sonra, sonraki âyetin "*Ey iman edenler!*" ile başlamış olması, iman ve iman edenlerin vasıflarına dikkat çekmek içindir.[802]

Şa'râvî'nin bahsi geçen âyetler arasında kurduğu ilişki biçimi, birbirlerine zıt konular ihtiva eden âyetler arasında kurulan ve tezat diye isimlendirilen ilişki olduğu görülmektedir. Tezat üslûbunda zıt yapılı iki şey zikredilmekte ve ikisi karşılaştırılmaktadır. Âyetler bağlamında bakıldığında bunun muhataplar açısından tergîb ve terhîb vaziyetinde olduğu görülmektedir. Böylelikle karşısında iyi ve kötü iki karakter bulan muhatap, birini seçme ve tercih etme fırsatı ve imkânı elde etmiş olmaktadır.

Örnek 3:

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَاراً ۖ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَۗ اِنَّ اللهَ كَانَ عَزِيزاً حَكِيماً "*Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız;*

[800] Bakara 2/204-205.
[801] Bakara 2/208.
[802] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/877.

onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar! Allah daima üstün ve hakîmdir."[803]

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَداً لَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلاً ظَلِيلاً "*İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.*"[804]

Şa'râvî, yukarıdaki âyetler arasında mukâbele ilişkisini vurgulamaktadır. Ona göre Yüce Allah, azaptan sonra veya iman etmekten kaçınanların alacakları uygun cezadan bahsettikten sonra bunların karşılığında olanları unutmadığını belirtmektedir. Müfessirimize göre bu üslûp, Allah yoluna bağlı olanlarla sapanların akıbetlerinin ortaya çıkmasına açıklama mahiyetindedir. Bundan dolayı Yüce Allah inkârcıların sonuçlarını beyan ettikten sonra inançlı olanların vasıf ve mükâfatlarını ortaya koyan âyeti getirmiştir.

3.1.2.1.5. İcmâl-Tafsîl

İcmâl, delâleti açık olmayan bir şeyin özet olarak anlatılması manasına gelirken,[805] *tafsîl* ise kapalı ve açıklamaya muhtaç bir şeyi ayrıntılı tarzda beyan etmek demektir. Kur'ân ilim literatüründe ise bir âyette kapalı ve özet olarak ele alınan bir meselenin, sonrasında gelen bir başka âyette daha detaylı şekilde işlenmesi demektir. *İcmâl-tafsîl* ilişkisi, Kur'ân'ın beyan üslûplarından sayılmaktadır.[806]

Tefsir yapmanın en güzel yolu, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri olduğunu belirten Zerkeşî, buna göre bir yerde mücmel (kapalı) olarak gelen bir şeyin, başka

[803] Nisâ' 4/56.
[804] Nisâ' 4/57.
[805] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/59; Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 309.
[806] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70; Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 309; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.

yerde mufassal olarak geldiğini, bir yerde kısa bir şekilde bulunan bir şeyin bir başka yerde geniş bir biçimde bulunduğunu ifade etmektedir.[807]

Tefsir yaparken âyetler arasındaki ilişki biçimini tespit eden Şaʿrâvî, bu bağlamda birbirini takip eden âyetler arasındaki ilişki vecihlerini icmâl-tafsîl konusunda da belirtmektedir. Şimdi müfessirimizin konuya ilişkin yaklaşımını bazı misaller üzerinde somutlaştıralım.

Örnek 1:

Şaʿrâvî, aşağıdaki ilk âyetin sonu ile son âyetin başı arasındaki münâsebete dikkat çekmekte ve konuyla alakalı görüş belirtmektedir:

تِلْكَ اٰيَاتُ اللهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ "*İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin.*"[808]...تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ "*İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.*"[809] Müfessirimiz bu âyetlerden birincisinin sonundaki وانك لمن المرسلين "*Şüphesiz ki sen peygamberlerdensin.*" ifadeyle ikincisinin başındaki تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض "*İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.*" şeklindeki ifade arasındaki ilişki hakkında görüş beyan etmektedir. Buna göre Allah Teâlâ ilk âyeti وانك لمن المرسلين ibaresiyle bitirince –ki buradaki لمن (…den) ifadesinde baziyet manası vardır– Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kendisinden önce gönderilen peygamberler gibi hak peygamber olduğu sonucu çıkmaktadır.[810]

Şaʿrâvî'nin, yukarıdaki âyetlerin birincisinin sonu ile ikincisinin başı arasındaki anlamsal ilişkiyi tespit ederek açıklamada bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda müfessirimizin bu konudaki ifade biçiminden özellikle ikinci âyetin, birincisinde ifade edilen manayı teyit etmesi noktasında önem kazandığı sonucunun ortaya çıktığı söylenebilir. Bu ilişki biçimiyle Hz. Peygamber'in, risalet zincirinin halkasından olduğu noktasındaki bilgi pekişmiş olmaktadır.

---

[807] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/175.
[808] Bakara 2/252.
[809] Bakara 2/253.
[810] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1070.

Örnek 2:

وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاۤءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيْدُ "*Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar.*"[811]

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِمَّا رَزَقْنٰكُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيْهِ وَلَا خُلَّةٌ وَّلَا شَفَاعَةٌ ۗوَالْكٰفِرُوْنَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ "*Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.*"[812]

İlk âyetin son kısmında, insanlar arasındaki ihtilafların savaşa yol açtığı, savaşların bir tarafının da hak ve hakikat yolu olduğu, dolayısıyla hak yolda çaba gösteren ve bu uğurda canla başla mücadele etmenin bir boyutunun da malla olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı hemen sonrasında gelen âyette malla infaktan bahsedilmiştir. Savaşın bir yönüyle mal ve ekonomiye dayandığını ifade eden Şaʿrâvî, (Allah rızası ve kamunun hayır ve yararına harcama manasında kullanılan) infakın da bu manada önem taşıdığını belirtmiştir. Bu bağlamda Şaʿrâvî, savaşı ele alan âyetten sonra infakı emreden âyetin gelmiş olmasının münasip olduğunu düşünmektedir.[813] Böylelikle her iki âyet arasında mana, hedef ve bütünlük açısından güzel bir ahenk ve münâsebet olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ikinci âyet birincisindekinin içeriğini tamamlama ve pekiştirme anlamında olması bakımından dikkat çekicidir.

Örnek 3:

Birbirini takip eden âyetler arasındaki ilişki biçimine zaman zaman dikkat eden Şaʿrâvî, bu âyetin tefsirinde söz konusu yaklaşımını ortaya koyduğu müşahede edilmektedir. نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ ۗاِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوْا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنٰهُمْ هُدًى "*Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yiğitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık.*"[814] Şaʿrâvî, bu âyetin Ashab-ı Kehf kıssasını ele alan daha önceki âyetlerin tafsilatı olduğuna dikkat çekmekte,

[811] Bakara 2/253.
[812] Bakara 2/254.
[813] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1081.
[814] Kehf 18/13.

bundan önceki âyetleri iyice düşünen kişinin meseleyi özet ve kısa şekilde ele aldığını göreceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda kıssayı ele alan daha önceki âyetlerin meseleyi hızlı telgraf gibi işlediğini dolayısıyla meseleyi bize detaylı bir şekilde vermediğini ileri süren Şa'râvî, kıssanın ayrıntısına bu âyet ile başladığını savunmaktadır.[815]

3.1.2.1.6. Açık Olmayan Münâsebet Örnekleri

Âyetler arasındaki münâsebet bazen herhangi bir delil ve karineye gerek duyulmadan fark edilebildiği gibi bazen de bir ipucu veya işaret olmaksızın aralarındaki tenâsüp açık bir biçimde anlaşılmaz.[816] Bu bağlamda Kur'ân'da aralarındaki irtibatın açık olmadığı birçok durum olduğunu düşünen Şa'râvî, ancak derin bir bakışın bu ilişkiyi teyit ettiğini vurgulamaktadır.[817]

Şa'râvî, art arda geldikleri halde farklı içeriklere sahip olduklarından dolayı aralarındaki irtibatın zor anlaşıldığı kimi âyetler arasındaki münâsebeti işlemektedir. Bunlar aynı zamanda belli bir konuyu işleyen birtakım âyetler arasında yer alan ara cümle konumundadır. Şa'râvî bunlar arasındaki mantıksal ilişkileri ortaya koyarak bütünleştirmektedir.

Örnek 1:

Şa'râvî, Bakara sûresinde ele alınan talak konusu bitmeden araya namaz meselesinin yerleştirilme hikmetine dikkat çekmektedir. O bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

> "Talaktan bahsedildikten sonra iman davası/hakikati oturtulmak için bir âyet getirildi. Bu gerçeklik de İslâm yükümlülüklerinin tamamının bir bütün olduğu meselesidir. İslâm hükümlerinden biri, diğerinden ayrılamaz. 'Bu, farz ibadetle alakalıdır; şu, maslahatla ilgilidir; bu da cinayetlerle/cezalarla alakalıdır.' diyemezsin. Zira Allah'tan gelen her bir hüküm, imanî bir bağla bir diğerleriyle

[815] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8851.
[816] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/40; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 471; el-Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 98; İbrahim b. İsmail el-Ebyârî, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'ânî* (Müessesetu Siccili'l-Arab, 1431), 3/179; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 44-45.
[817] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1745.

ciddi ilişki oluşturmaktadır. Onun için talaktan bahseden âyetten sonra, namazın önemini ifade eden âyet getirilmiştir."[818]

Şaʿrâvî'ye göre boşamadan bahseden âyetler arasına bir nevi ara cümle mahiyetinde olan namazdan bahseden âyetlerin getirilmiş olması, iman ve imanın gereklerinin bir bütün olduğunun göstergesidir. Talak konusunun işlendiği âyetler arasına özellikle namazdan bahseden âyetlerin getirilmesini, musibet ve meşakkat anında namazın mü'mine vereceği manevî güç ve destek ile açıklayan Şaʿrâvî, boşamadaki sıkıntı ve problemin çözümünde namazın etkili olduğunu ifade etmiştir. Şaʿrâvî, namazın sıkıntı ve belalara karşı önemli bir güç ve destek olduğu düşüncesini teyit etmek için "*Hz. Peygamber'in başına bir sıkıntı geldiğinde namaza başlardı*"[819] hadisini getirmiştir. Ona göre Yüce Allah, mü'minin, yapısında sıkıntı bulunan talak gibi bir olaya karşı manevî güç kazanması için namazı korumayı emreden âyetler zikretmiştir.[820] Bundan dolayı âyetler farklı konuları ele alsa da mana ve hedef bakımından birbirleriyle güzel bir ilişki ve ahenk içerisindedir.

Örnek 2:

Şaʿrâvî, peş peşe gelen âyetler arasındaki insicâm ve irtibata dikkat edip işlediği gibi, âyet grupları arasında yer alan farklı bir konuyu ele alan âyetler arasındaki münâsebeti de ele almıştır. Bu bağlamda faizden bahseden Âl-i İmrân sûresinin 130. âyetini[821] tefsir eden Şaʿrâvî, bu âyetin, Uhud Savaşı'ndan bahseden 60 âyet arasında ara cümle olarak yerleştirilmesinin Kur'ân âyetleri arasındaki münâsebeti ortaya koyması bakımından önemli olduğunu vurgulamıştır. Şaʿrâvî'ye göre âyetlerde, Uhud'da bazı sahabilerin Hz. Peygamber'in izin ve rızası olmadan ve ganimete olan tutkularından dolayı yerlerini terk etmeleri konusu ile fazla dünya malı biriktirme tutkusuyla gayr-i meşru bir yol olan faizli iş ve işlemler konusu arasında tenâsüp vardır. Şaʿrâvî, ara cümle olarak gelen âyetin önceki ve sonraki âyetlerle münâsebetini tespit etmiştir. O, bu âyetler arasında kurulan münâsebetle

[818] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1021.
[819] İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1422, 38/330.
[820] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1022.
[821] "*Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*"

Müslümanlara, gayr-i meşru yol ve yöntemlerle mal biriktirmek ve aşırı derecede dünya mal ve tutkusuna kapılmanın gelişme, ilerleme ve başarmanın önünde engel olduğu mesajının verilmek istendiğini belirtmiştir.[822]

Şa'râvî, Uhud Savaşı'nı ele alan âyet grupları arasına ribadan bahseden âyetin gelmiş olmasını yadırgayanların Kur'ân'a yüzeysel yaklaşanlar olduğunu savunmaktadır. Ona göre Kur'ân'da zahiren aralarında irtibat yok gibi gözüken birçok yerde ciddi bir şekilde meseleye odaklanınca aralarında irtibat ve münâsebetin olduğu fark edilecektir.[823]

Örnek 3:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السماوات والأرض وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ "*Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.*"[824] Yüce Allah'ın mutlak kuvvetine rağmen yer, gök ve ikisi arasındakileri altı evrede yarattığına dikkat çeken Şa'râvî, bu âyetten hemen sonra فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ "*O halde onların söylediklerine sabret!*"[825] şeklindeki âyetin Hz. Peygamber (s.a.s.) için sanki teselli konumunda olduğunu belirtmektedir. Yani Allah dilese Hz. Peygamber'in düşmanlarını beklemeksizin yok edebileceğini, ancak her şeyi belli bir süreç içerisinde planladığından dolayı bu durumu vaktine bıraktığını açıklamaktadır.[826]

Şa'râvî'nin, aralarında irtibatın zahir olmadığı bu iki âyet arasındaki ilişkiye dikkat çekerek değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. Onun sözlerinden, ilk geçen âyette yer, gök ve ikisi arasındaki yaratmanın süreç içerisinde olduğu, bunun aslında her işin sabır ve teenniyle yapılması gerektiğine dikkat çekilmek istendiğinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle söz konusu âyetten sonra sabır içeren bir âyetin hemen gelmiş olması bu ilişki boyutunu gözler önüne sermektedir.

[822] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1742-1747.
[823] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1745.
[824] Kâf 50/38.
[825] Kâf 50/39.
[826] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4167.

3.1.2.1.7. Âyet Sonlarının Lafız Yönüyle Uyumlu Olması

Buraya kadar örneklerini verdiğimiz âyet dışı münâsebet türü, mana nitelikliydi. Zira münâsebet her ne kadar manada ön plana çıksa da esasında hem manada hem de lafızda olmaktadır. Lafız yönüyle oluşturulan münâsebet, vezinli, kafiyeli veya kafiyesiz lafızların peş peşe sıralanmasından ibarettir.[827] Bir başka tarife göre lafız münâsebeti, mana münâsebetinden daha geridedir. O, tam ve tam olmayan (nakıs) kelimeleri peş peşe getirmedir.[828] Her iki tariften de anlaşılacağı üzere lafız münâsebeti tam ve nakıs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tam lafız münâsebeti, lafızların vezin ve kafiye açısından tam olmasıdır. Nakıs lafız münâsebetinde ise lafızlarda vezin vardır ancak kafiye yoktur.[829] Bu bağlamda İbn Ebî'l-İsbâ' el-Mısrî şunu demektedir: "Nakıs lafız münâsebetinin fasih kelamda kullanımı daha fazladır. Zira onda kafiyeye lüzum yoktur." [830]

Lafız münâsebetine aynı zamanda, seciʿ veya fasıla denmektedir.[831] Esasında kelime sonlarının birbirleriyle vezin itibarıyla uyumlu olması manasında kullanılan seciʿi, bazı âlimler şiirin bir özelliği olarak gördüklerinden Kur'ân için kullanmayı uygun bulmamışlardır. Bu görüşte olanlara göre, âyetlerin başları/sonları anlamında kullanılan fasıla ifadesini kullanmak daha doğrudur. Ancak genel kabul görmüş görüşlere bakıldığında seciʿin de fasıla gibi Kur'ân için kullanıldığı görülecektir. Zira "Şiir için kullanılmaktadır veya onun has bir özelliğidir." diye seciʿi Kur'ân için kullanmanın caiz olmadığını ileri sürmek, doğru bir yaklaşım değildir. Bu aynı zamanda Kur'ân'ın mana ve gayesiyle örtüşmemektedir.[832] Zira seciʿ, sözün edebî oluşunu göstermektedir. Bu bağlamda Kur'ân nazım ve dizimiyle muʿcize olunca onun edebiyat ve belâgat ifade ve kavramlarını kullanmasını yadırgamamak gerekir.

Bu konuda örnek olarak gösterilen misallerden biri Kâf sûresinin ilk iki âyetidir.

---

[827] المناسبة اللفظية: هي عبارة عن الإتيان بلفظات متزنات مقفاة وغير مقفاة... (İbn Ebî'l-İsbâ', *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/149).

[828] مناسبة لفظية: وهي دون رتبة المعنوية، فهي الإتيان بكلمات تامة أو غير تامة (Cürcânî, *Dercu'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver*, 2/52).

[829] İbn Ebî'l-İsbâ', *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/149; Cürcânî, *Dercu'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver*, 2/52.

[830] İbn Ebî'l-İsbâ', *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/149.

[831] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/53, Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/332.

[832] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/53-101.

Örnek 1:

قَ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيْدِۚ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوْٓا اَنْ جَاۤءَهُمْ مُّنْذِرٌ مِّنْهُمْ فَقَالَ الْكٰفِرُوْنَ هٰذَا شَيْءٌ عَجِيْبٌ ﴿٢﴾

"*Kâf. Şerefli Kur'ân'a andolsun ki kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaştılar ve şöyle dediler: 'Bu tuhaf bir şeydir!'*"[833] Buradaki her iki âyetin sonlarındaki ٱلْمَجِيدِ (mecîd) ve عَجِيبٌ (aʿcîb) ifadeleri manen birbirlerine münasip olmamakla beraber lafzen aralarında bir ahenk vardır.[834] Buna seciʿ, kafiye veya uyak da denmektedir.[835]

Örnek 2:

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُوْنَۙ ﴿١﴾ مَآ اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُوْنٍۚ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُوْنٍۚ ﴿٣﴾

"*Nûn. (Ey Muhammed!) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin. Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır.*"[836] Dikkat edilirse bu âyetlerin en son kelimeleri vezin ve uyak bakımından birbirleriyle ahenk ve insicâm içerisindedir.[837] İşte bu duruma lafız endeksli münâsebet veya lafız, kelime, kelam ve ifadeler arasındaki tenâsüp denmektedir.

Örnek 3:

فِيْ سِدْرٍ مَّخْضُوْدٍۙ ﴿٢٨﴾ وَّطَلْحٍ مَّنْضُوْدٍۙ ﴿٢٩﴾ وَّظِلٍّ مَّمْدُوْدٍۙ ﴿٣٠﴾

"*Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında; kesintisiz gölgeler altında(olacaklardır).*"[838]

Bu âyetlere bakıldığında sonundaki harflerin birbirleriyle insicâm, ahenk ve ölçü içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum, münâsebetin lafızda da olduğunu gösteren önemli bir göstergedir.

---

[833] Kâf 50/1-2.
[834] İbn Ebî'l-İsbâ', *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/149-150; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/75; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 12.
[835] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/40-70.
[836] Kalem 68/1-2.
[837] İbn Ebî'l-İsbâ', *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/150.
[838] Vâkı'a 56/28-30.

Şa‘râvî’nin konuya ilişkin görüşlerine baktığımızda onun yukarıda verdiğimiz örneklerle herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı müşahede edilmiştir. Kur’ân’ın ifadelerini şiirsel ve nesre has seci‘ formlarına mahkûm olma kaygısında olmadığını savunan müfessirimiz, muhtemelen bu yaklaşımın dışa vurumu olarak tefsirinde söz konusu meseleye fazla yer vermemiştir. Ancak Kur’ân’ın i‘câzını ispatlamak ve sihir ve şair sözü şiir olduğunu söyleyenlere reddiye babında tefsirinde bu durumu yer yer işlemiştir.[839]

Kur’ân-ı Kerîm’in zatına münhasır bir üslûbu olduğuna dikkat çeken Şa‘râvî, bu üslûbun şiir, nesir, seci‘li ve serbest yapıda olmadığını, eşsiz bir örgü olduğunu belirtmektedir.[840] Bu manada insanların, sözleri Allah kelamı ve beşer sözü diye ikiye taksim ettiklerini vurgulayan müfessirimiz, beşer sözü şiir ve nesir diye ikiye ayrılırken, Allah kelamının kendine has benzersizliğinden bütün sözlerden farklı olmasıyla bu taksimatın haricinde kaldığını söylemektedir.[841] Dolayısıyla söz akışı içerisinde şiirden nesre geçiş yapıldığında veya nesirden şiire intikal edildiğinde insan kulağının bunu fark ettiğini belirten Şa‘râvî, bu durumun Allah kelamı için söz konusu olmayacağını söylemektedir. Kur’ân’ın şiir ve nesir karakteristik yapıda olmadığı halde her ikisinin de özelliklerini kullandığını ifade eden Şa‘râvî, buna ilişkin bazı örnekler vererek konu hakkındaki yaklaşımını açıklamaktadır.[842]

Örnek 1:

نَبِّئْ عِبَادِى اَنِّى اَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ “*Ey Muhammed! Kullarıma, benim elbette çok bağışlayıcı, çok merhametli olduğumu haber ver.*”[843]

Şiirsel özellikler (vezin ve ölçüleri) bu âyet üzerinde uygulandığında burada şiire has olan مستفعل فاعلات vezninin uygun olduğu görüleceğini ileri süren müfessirimiz, ardından şu âyeti zikretmektedir:

---

[839] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 11/6940, 13/7716-7717, 14/8583-8584.
[840] والقرآن وأسلوب متفرد بذاته، لا هو شعر، ولا هو نثر، ولا هو مسجوع، ولا هو مُرْسل، إنه نسيج وحده (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 14/8583).
[841] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 14/8583.
[842] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 14/8584.
[843] Hicr 15/49.

"... وَ اَنَّ عَذَابِی هُوَ الْعَذَابُ الْاَلِیمُ *azabımın da elem dolu azap olduğunu haber ver.*"[844]

Bu âyetin adeta şiirin ikinci kısmı gibi olduğunu ifade eden müfessirimiz, ancak buna rağmen nesirden şiire geçiş yapıldığı izlenimini vermediğini, dolayısıyla kendine özgü yapısından kaynaklı Kur'ân'a nesir ve şiir yapılı denilemeyeceğini düşünmektedir.[845]

Örnek 2:

Sözlerin "vezin ve kafiye formatında olmayan nesir, seci'li nesir, serbest nesir ve vezin ve kafiye kaidelerinin tahakkümünde olan şiir" şeklinde çeşitli türlerinin olduğunu düşünen Şa'râvî, seci'li nesir (نثرٌ مسجوعٌ) diye tabir ettiği söz için şu âyetleri örnek olarak zikretmektedir:

"وَٱلطُّورِ * وَكِتَٰبٍ مَّسْطُورٍ * فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ * وَٱلْبَيْتِ ٱلْمَعْمُورِ * *Tûr'a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba, Beyt-i Ma'mur'a,...andolsun...*"[846] Bu âyet dizimlerinin seci' nesir üslûbuyla olduğunu vurgulayan müfessirimiz, ancak bunun zorlama bir durum olmadığını savunmaktadır.[847] Şa'râvî'nin buradaki görüşüyle "Kur'ân seci'li değildir." şeklindeki görüşü çelişir gibi gözükmektedir. Muhtemelen onun bu sözle kastettiği şey, Kur'ân'ın sadece seci' nitelikli olmamasıdır. Yoksa kendisi açıkça belirtiği üzere Kur'ân, hem nesrin has özelliği olan seci'yi, hem de şiire özgü olan vezin ve kafiye niteliklerini de kullanmıştır.

Şa'râvî'nin tefsirinde zaman zaman yer verdiği bedi' ilminde yer alan ve muhassinât-ı bedi'i içinde ele alınan cinas meselesidir. Cinası, "lafız aynı mana farklı" şeklinde tanımlayan müfessirimiz, cinasın tam ve nakıs şekline işaret etmekte ve bunların her birisi için örnek vermektedir: "وَجِئْتُكَ مِن سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ *Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim.*"[848] Âyette seçilen kelimelerin özenle tercih edildiğine dikkat çeken müfessirimiz, سَبَإٍ ve بِنَبَإٍ sözcükleri arasındaki cinası göstermektedir. Aynı zamanda âyette yer alan بِنَبَإٍ kelimesinin manasında olan خبر

[844] Hicr 15/49.
[845] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8584.
[846] Tûr 52/1-4.
[847] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 11/6939.
[848] Neml 27/22.

ifadesinin âyet bağlamında onun yerinin doldurulmayacağını sözlerine eklemektedir. [849]

Şa'râvî'nin gösterdiği bir diğer örnek de cinas-ı tam ile alakalı şu âyetteki الساعة kelimesidir:

وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُواْ غَيْرَ سَاعَةٍۚ كَذَٰلِكَ كَانُواْ يُؤْفَكُونَ "*Kıyametin kopacağı gün suçlular, (dünyada) bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar (dünyada haktan) işte böyle döndürülüyorlardı.*"[850] Müfessirimiz, bu âyette iki defa geçen الساعة sözcüklerinin lafız itibarıyla aynı olsa da farklı anlamlar içerdiklerinden tam cinas olduğunu vurgulamaktadır.[851]

Yukarıdaki âyetlerde geçtiği üzere münâsebât sadece manada mevcut değildir. Bu tür münâsebet, âyet sonralarındaki seci', kafiye veya fasılalar sadece yukarıda geçen âyetlerde değil; bilakis Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyet ve sûresinde bulunmaktadır.[852] Esasında "Kur'ân şair sözü olmamasına"[853] rağmen, edebî sanatı icra eden şiirin bazı özellik ve meziyetlerini taşıdığı görülmektedir. Kur'ân; özellikle âyet sonlarındaki, kafiye, seciʿ ve fasılalar gibi büyük oranda nazım türü yapıtların özellikleri olan unsurları kendi potasında eritmiştir. Buna göre aslında nesir yapılı bir vasıf taşımış olmasına rağmen hem nazmın hem de nesrin edebî özellik, güzellik ve artılarını içinde barındırmıştır. Bu durum onun fesâhat, belâgat, nazım, beyan ve üslûbuyla üstün olduğunu ve vecîz ve muʿciz olup edebî değeri muazzam olan bir kelam olduğunu ispatlar mahiyettedir. Ayrıca boş söz olmayan[854] Kur'ân-ı Hakîm'in, her âyet, cümle ve ifadesi çok sağlam ve harikulade bir nazım ve dizimle yerleştirilmiştir. Mezkûr ifadelerin her birisi muhakkak bir hikmet ve nükte taşımaktadır.

[849] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10769.
[850] Rûm 30/55.
[851] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11540.
[852] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/40-70.
[853] Hâkka 69/41.
[854] Târık 86/14.

3.1.2.2. Farklı Yerlerde Zikredilen Âyetler Arası Münâsebet

Âyetler arasındaki münâsebet, daha çok art arda gelen âyetler arasında söz konusu olmakla beraber bazen de art arda gelmeyen âyetler arasında da gerçekleşmektedir. Bu münâsebet şeklinde aralarında irtibat ve uyum olan âyetler aynı sûrede olabilecekleri gibi zaman zaman farklı sûrelerde de olabilmektedir. Aynı zamanda aralarında irtibat olan âyetlerin bulundukları sûrelerin art arda gelmeleri de gerekmemektedir. Bazen Kur'ân'ın sonlarında yer alan bir sûrede geçen âyetin başlarda geçen bir başka âyet ile münâsebeti olabilmektedir.[855]

Art arda gelmeyen âyetler arasındaki münâsebet, genel hatlarıyla iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, Kur'ân'ın farklı yerlerindeki âyetlerin konu bakımından birbirleriyle ilişkili olmasıdır. Kur'ân'ın konu birliği ve hedef bütünlüğünün merkeze alındığı bu yaklaşım, çağımızda konulu tefsir olarak isimlendirilmektedir. Kur'ân sûrelerindeki lafız veya hüküm yönüyle aynı konuyla alakalı toplanan çeşitli âyetlerin, Kur'ân'ın genel maksadına ve ilgili âyetlerin iniş gayelerine göre yorumlanması şeklinde tanımlanan konulu tefsirin,[856] münâsebet ilmiyle sıkı ilişkisi vardır. Hatta kimi çağdaş müfessir, sûre merkezli ve konu endeksli tefsir yapıldığında öncelikle söz konusu sûredeki âyetler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için münâsebet ilminden yararlanmak gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre münâsebet ilmi, konulu tefsirin bir parçası olarak dikkate alınmalıdır.[857]

Konulu tefsirin gerçekliği, sûrelerin bölüm ve âyetleri arasında irtibat yönü olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle sûrenin tek bir konu etrafında birleşmesi ve bir bütünlük içerisinde oluşması, münâsebet türlerinden bir türdür.[858] Konulu tefsir

---

[855] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/35-60; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 470-471; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 14; Yalçın, *Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'ân Dili" İsimli Tefsirinde Sûreler Arası Tenâsüb ve İnsicâm* 43.

[856] Zâhir b. Avâz el-Elmaî, *Dirâsâtün fi't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni Kerîm* (Riyad, 2007), 11.

[857] Zehrâ Hâlid Sa'dullah el-Ubeydî, "Beyne ilmi'l-münâsebeti ve't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm", *el-Mecelletü'l-Alemî li Buhûsi'l-Kur'ân* (Erişim 17 Aralık 2023), 77.

[858] Burhânu'd-Din Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer Bikâ'î, *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-işrâfi alâ makâsidi's-süver* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987), 1/142; Riyâz el-Umeyrâvî, "Vahdetü'l-mevzûî li sûreti'l-Kur'ânî", *Câmiatü'l-Emîr Abdulkadir li'l-Ulûmi'l-İslâmî-Cezâir*, (ts.), 19.

bakış açısıyla, âyet siyâklarının ve sûre maksatlarının anlaşılmasına, bunların Kur'ân'ın genel siyâkıyla irtibatının ortaya konulmasına yardımcı olmaktadır.[859]

Kur'ân'ın konu birliğiyle münâsebet arasındaki doğrudan ilişkisini gösteren bir başka mesele de Kur'ân'daki konu birliği yaklaşımının oluşum ve gelişimi, münâsebet ilminin oluşum ve gelişimiyle paralel olmasıdır. Zira önceki âlimler konulu tefsir için bir terim kullanmamışlar, bunu münâsebet ilminin bir türü olarak ele almışlardır.[860] Konunun önemine dikkat çeken Mustafa Müslim, kaleme aldığı *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî* adlı eserinde eski müfessirlerin bu meseleye gereken önemi vermediklerinden yakınmaktadır. Eski müfessirlerin eserlerinde söz konusu meseleye sadece işaret ettiklerini ifade eden Müslim, bunun da sûrelerin maksatlarıyla sınırlı olduğunu belirtmektedir.[861]

Müfessirlerin, tefsirlerinde âyetler ve sûreler arasındaki münâsebetleri itinayla işlemeleri, konuya verdikleri önemi göstermektedir. Esasında bu tefsir yaklaşımı, Kur'ân'ın konu bütünlüğünü ortaya koymayı ve tefsirin genel gayesini tamamlamayı amaçlamaktadır.[862]

Art arda gelmeyen âyetler arasındaki münâsebetin bir diğer şekli ise Kur'ân'da art arda gelmemelerine karşın, âyet, cümle, kelime veya ifadelerin, mücmel-mufassal, mutlak-mukayyed, umûm-husûs gibi cihetlerle birbirleriyle ilişki içinde olmasıdır إن القران يفسر بعضه بعضاً "Kur'ân'ın bazısı, bazısını tefsir etmektedir."[863] şeklindeki prensip, bu durumu teyit etmektedir. Zira âyet manalarının anlaşılmasında dikkat edilmesi gereken en önemli şey, benzer

[859] Umeyrâvî, "*Vahdetü'l-mevzûî li sûreti'l-Kur'ânî", 22*; ayrıca bk. el-Ubeydî, "Beyne ilmi'l-münâsebet ve't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm", 74.
[860] Umeyrâvî, "Vahdetü'l-mevzûî li sûreti'l-Kur'ânî", 23.
[861] Müslim, *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî*, 29.
[862] el-Ubeydî, "Beyne ilmi'l-münâsebeti ve't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm", 74.
[863] Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Begâvî, *Meâlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrü'l-begâvî)* (Riyad: Dârü't-Tayîbe, 1997), 1/9; Ebu Hayyân, *Bahrü'l-Muhît,* 6/212; İsmâil Hakkı el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân Tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2013), 4/398; Sıddık Hasan Hân, *Fethu'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*, 15/34; Muhammed Cemaleddin b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Halâk el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1418), 6/260; el-Ferâhî, *Müfredâtü'l-Kur'ân li'l-Ferâhî*, 29; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)*, 3/194; Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed Ebû Zehrâ, *Zuhretü't-tefâsîr* (Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1432), 1/237; ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, 2/118; Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 2/155; Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4618.

lafızların/ifadelerin eşleştirilmesidir.[864] Bu kapsamda Kur'ân'da bir yerde mücmel (kapalı) geçen cümle veya ibare bir başka yerde tafsîl (açıklama) edilmekte, bir yerde kısa anlatılan bir mesele bir başka yerde detaylandırılmaktadır.[865] Bir yerde âmm (genel) olarak geçen bir ifade bir başka yerde tahsis (özelleştirme) edilmektedir.[866]

Kur'ân'ın, doğru anlama ve yorumlama yollarından birisi, farklı âyet, cümle ve ifadelerin anlamsal bağlantılarını tespit etmektir. Bu çerçevede Kur'ân'ın anlam birliğine ve gaye bütünlüğüne dikkat çeken Zurkânî, *Menâhilü'l-irfân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde şunları söylemektedir: "Lafzın mana gerçekliğini ortaya koyan en iyi karine, lafzın, sözün geçmişine muvafık, mananın bütünlüğüne müttefik ve Kur'ân'ın gaye bütünlüğüne uyumlu olmasıdır.[867]

Hülasa verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi konulu tefsir ile münâsebet ilmi arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Her ikisinin Kur'ân'ın konu birliği ve hedef bütünlüğünü esas alması, önemli bir ortak nokta olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda özellikle Kur'ân'a bütüncül yaklaşma her iki ilmin, müşterek tarafını ortaya koymaktadır. Konulu tefsirin oluşum ve gelişiminin münâsebet ilmi içerisinde evrildiği görüşü de bir başka ilişki boyutunu ortaya koymaktadır. Zira başta kaynaklarda müstakil bir disiplin olarak yer almayan konulu tefsirin, ulûmü'l-Kur'ân içerisinde başlı başına bir ilim olarak yer alan münâsebet ilmi içinde gösterildiği belirtilmektedir.[868]

Kur'ân âyetlerinin birbirini tefsir ettiğine dikkat çeken Şa'râvî,[869] bu bağlamda farklı yerlerdeki âyetlerin her birisinin bulunduğu yerde özel konumlandırılmasına rağmen aralarındaki bağdan ötürü birbirleriyle ilişkilendirilerek ortak paydada buluşturmanın mümkün olduğunu ileri

[864] el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 6/478.
[865] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/175; Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-Kübrâ el-Kur'ân* (Mısır: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1431), 405.
[866] Begâvî, *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrü'l-begâvî)*, 1/9; Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-Kübrâ el-Kur'ân*, 405.
[867] Zurkânî, *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/52.
[868] el-Ubeydî, "Beyne ilmi'l-münâsebeti ve't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm", 85; ayrıca bk. Müslim, *Mebâhis fî't-tefsîri'l-mevzûî*, 29; bk. Heyet, *et-Tefsîru'l-mevzû'î li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ed. Mustafa Muslim (Birleşik Arap Emirlikleri: Câmiatu'ş-Şârika, 2010), 1/8.
[869] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4618.

sürmektedir.[870] O bu noktada şunları ifade etmektedir: "…Kur'ân'ı bir bütün olarak ele almamız gerektiğini her zaman söylerim. Maksadı tamamen anlamak için aynı konuyla alakalı bütün âyetleri getirmemiz (birlikte zikretmemiz) gerekir…"[871] Böyle bir yaklaşım sergileyen müfessirimizin konuya ilişkin anlayışını yansıtan önemli delillerden birisi de onun bu konuda kullandığı tabirlerdir. Konuya verdiği önemi ortaya koyan bu tabirlerin bir kısmının listesini vererek meseleyi detaylandırmaya çalışalım.

...إن هناك آية أخرىتقول "Bir başka âyet der ki…"[872]

...لأن هناك آية أخرى "Zira başka bir âyet vardır…"[873]

...فإن هناك آية أخرى "Şüphesiz başka bir âyette…"[874]

...فالحق سبحانه يقول في موضع آخر "Allah Teâlâ bir başka yerde (şöyle) buyurdu…"[875]

...وهكذا تتكامل الآيات وينسجم المعنى "Böylece âyetler tamamlanmakta ve mana insicâm bulmaktadır."[876]

Konunun teorik çerçevesini çizdikten sonra şimdi de bazı örnekler vermek suretiyle meselenin pratik boyutunu ortaya koyalım.

3.1.2.2.1. Konu Merkezli İlişki-Anlamsal İlişki

Konu merkezli veya anlamsal ilişkiden kasıt, Kur'ân'ın çeşitli yerlerindeki aynı konudaki âyetlerin bir arada zikredilerek yorumlanmasıdır. Bu bağlamda âyetler arasındaki ilişki biçimi, konu bazlı ve anlamsaldır. Kur'ân'ın mesaj ve hedef birliğinin amaçlandığı bu mesele, konulu tefsir olarak adlandırılmakta ve çağımızda ilgi odağı olmaktadır. Şimdi örneklerle meseleyi detaylandıralım.

---

[870] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11373.
[871] أقول دائما لابد لنا أن نأخذ القرآن جملة واحدة، ونأتي بكل الآيات التي تتعلق بالموضوع لنفهم المقصود تماماً (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/837).
[872] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/316.
[873] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 4/2209.
[874] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 8/4519.
[875] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 18/11363.
[876] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî,* 13/8130.

Şa'râvî, âyetleri tefsir etmeye çalışırken Kur'ân'ın farklı yerlerindeki aynı konudaki âyetleri bir arada zikretmekte ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koyarak açıklamaktadır. Literatürde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri demek olan bu tarz, Şa'râvî için önemli bir tefsir yöntemidir. Kur'ân'da farklı yerlerde geçen âyet ve ifadeler kimisine göre tekrar olsa da Şa'râvî, bu durumun Kur'ân'ın ruhuyla uyuşmayacağı düşüncesinden hareketle, bu tür âyetleri uzlaştırmaya çalışmış, her bir âyetin kendi yerinde özel olduğu yaklaşımını ortaya koyarak âyetler arasında uyum ve irtibat olduğunu ileri sürmüştür.

Örnek 1:

Şa'râvî, farklı sûrelerde yer alan ama aynı konuyu ele alan aşağıdaki âyetleri tefsir ederken âyetler arasındaki ilişkiyi işlemektedir.

وَإِذَاقِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُواْمَآأَنزَلَ ٱللَّهُ قَالُواْ بَل نَتَّبِعُ مَآ أَلۡفَيۡنَاعَلَيۡهِءَابَآءَنَآۚ أَوَلَوۡكَانَءَابَآؤُهُمۡ لَايَعۡقِلُونَ شَيۡـٔٗا وَلَايَهۡتَدُونَ

"*Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?*"[877]

وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ قَالُواْ حَسۡبُنَا مَا وَجَدۡنَا عَلَيۡهِ ءَابَآءَنَآۚ أَوَلَوۡ كَانَ ءَابَآؤُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَلَا يَهۡتَدُونَ "*Onlara, 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) ve Peygamber'e gelin.' denildiğinde onlar, 'babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter.' derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?*"[878]

Bu âyetler arasında insicâm ve ilişki olduğuna dikkat çeken Şa'râvî, söz konusu âyetlerin konu itibarıyla aynı ve benzer olduğu halde ifade ve üslûp bakımından farklı olduğunu söylemektedir. Buna göre âyetlerin konuları aynı olduğu halde, ifade biçimi ve tarzı yönüyle tekrar değildir. Ona göre her bir âyet bulunduğu yer itibarıyla kendi ifade biçimiyle gelmekte ve böylelikle en güzel

[877] Bakara 2/170.
[878] Mâide 5/104.

edebî ifadeyle önümüze çıkmaktadır. Zira Kur'ân'daki her bir âyetin kelimeleri ve cümleleri siyâkıyla insicâm içindedir.[879]

Şaʿrâvî, yukarıda zikredilen âyetlerin tefsirini yaparken, Kur'ân'ın her bir kelimesinin bir tertibi ve manası olduğunu, oryantalistlerin Arap dilinin özellik ve inceliklerini bilmedikleri halde şeklen birbirleriyle çelişkili gibi gözüken (müşkil) bazı kavram ve kelimeleri referans göstererek Kur'ân için bir çelişki ve eksiklik olarak gösterme hatasına düştüklerini belirtmiştir. Bu durumun, onların gerçekten problemli bir yaklaşıma sahip olduklarının açık bir göstergesi olduğunu savunan Şaʿrâvî,[880] bu çerçevede şunları dile getirmiştir:

> "Biz, oryantalistlere şunları söyleriz: 'Kur'ân'daki her bir kelimenin bir tertibi ve manası vardır. Cahilce Kur'ân'ı incelemeyin (cehaletle onu ele almayınız). Sonra sizler, Kur'ân'ın değerini azaltmayan, bilakis sizin cehaletinizi ortaya koyan birtakım işkaller (çelişki gibi gözüken durumlar) çıkarıyorsunuz."[881]

Anlaşıldığı kadarıyla Şaʿrâvî, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini tefsir ederken, aynı konudaki âyetleri bir bütünlük içerisinde vermiş ve bunları birbirleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Yine Kur'ân'daki bazı tekrar ve işkalleri mantıksal bir perspektifle analiz ederek bunların doğru anlaşılmasına ilişkin önemli bir yaklaşım sergilemiştir. Onun bu noktadaki çabası, Kur'ân'ın üstün üslûp ve belâgatini ortaya koymak, kelime, âyet ve sûreleriyle Kur'ân'ın bir bütün teşkil ettiğini dost ve düşmana anlatma ve kavratmaya yöneliktir. Mübin olan Kitab'a yöneltilen her yıkıcı ve yıpratıcı yaklaşım, ancak sahibinin eksikliğini, problemli halini ve bilgisizliğini ortaya koymaktadır. Özellikle onun bu noktada müsteşriklere karşı tepkisi önem arz etmektedir.

Örnek 2:

Kur'ân bütünlüğüne önem veren ve aynı konudaki âyetleri bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini savunan Şa'râvî'nin konuya ilişkin yaklaşımını şu örnekte gözler önüne sermektedir: وَأَتِمُّواْ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِۚ "*Haccı da umreyi de Allah için*

[879] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/709.
[880] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/814.
[881] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/814.

tamamlayın."[882] Şa'râvî, bu âyette hac ve umrenin aynı şey olmadığına işaret etmektedir وَللَّهِ عَلَى الناس حِجُّ البيت مَنِ استطاع إِلَيْهِ سَبِيلا "*Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[883] âyette de hac ve umrenin aynı şey olmadığını ve bize farz olanın umre değil hac olduğunu belirtmektedir. Yine وَأَذَانٌ مِّنَ الله وَرَسُولِهِ إِلَى الناس يَوْمَ الحج الأكبر *"Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir."*[884] ona göre âyetinde "hacc-ı ekber" ifadesinden en büyük hac (farz olan hac) anlaşıldığı gibi, ekber hac (büyük hac) umre de anlaşılmaktadır.[885] Buna göre o, aynı konuyu ele alan farklı yerlerdeki âyetleri bir bütünlük içinde ve birbirleriyle ilişkilendirerek çıkarımlarda bulunmakta olduğu açıkça görülmektedir.

Örnek 3:

Şa'râvî, Kasas sûresinin dördüncü âyetinin tefsirini yaparken farklı sûrelerde yer alan aşağıdaki âyetleri bir arada zikrederek değerlendirmektedir:

يُذَبِّحُ اَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِ نِسَاءَهُمْ "*Oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu.*"[886] يُذَبِّحُونَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ "*Erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı.*"[887] يُقَتِّلُونَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ "*Oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı.*"[888] وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ "*Erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı.*"[889]

Aynı konudaki bu âyetleri bir arada vererek yorumlayan müfessirimiz, bunların ortak konuda olmasına rağmen her birisinin kendine özgü bir üslûbu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu âyetlerden bir kısmı doğrudan Yüce Allah'ın sözü iken bir kısmı da Allah Teâlâ tarafından Hz. Musa'nın dilinden hikâye edilmesidir.[890] Buna göre müfessirimiz ayrı ayrı sûrelerde ve aynı konudaki âyetleri bir arada cem ederek değerlendirmiştir. Bu durum onun farklı sûrelerdeki

[882] Bakara 2/196.
[883] Âl-i İmrân 3/97.
[884] Tevbe 9/3.
[885] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/837.
[886] Kasas 28/4.
[887] Bakara 2/49.
[888] A'râf 7/141.
[889] İbrâhîm 14/6.
[890] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10874.

âyetlerin ortak ve ayrı yönlerine ilişkin anlamsal bağlantılarına verdiği önemden ileri gelmektedir.

3.1.2.2.2. İcmâl-Tafsîl

İcmâl, bir konuyu kabataslak ve özet olarak anlatmak manasına gelirken, *tafsîl* ise kapalı ve açıklamaya muhtaç bir şekilde ortaya konan bir meseleyi daha ayrıntılı tarzda beyan etmek demektir. Kur'ân ilim literatüründe ise bir sûrede kapalı ve özet olarak ele alınan bir meselenin, sonrasında gelen bir başka sûrede daha detaylı bir şekilde işlenmesi demektir. *İcmâl-tafsîl* ilişkisi, Kur'ân'ın beyan üslûplarından sayılmaktadır.[891]

Allah'ın (c.c.) Kur'ân'da salat (namaz), zekât, hac ve oruç gibi ibadet ve hükümleri icmâlî (kapalı) bir şekilde emrettiğini, bunların tafsilatını Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bıraktığını vurgulayan Şa'râvî, mü'minin Allah'a itaatinin icmâlî, Hz. Peygamber'e itaatinin ise tafsîlî olduğunu düşünmektedir.[892] İcmâl, tafsîl ile uyuştuğunda işkalin olmayacağını belirten müfessirimiz, aksi takdirde âdet olduğu üzere tafsîlin, icmâle hamledileceğini ileri sürmektedir.[893]

Şimdi farklı yerlerde bulunan âyetler arasındaki icmâl-tafsîl ilişkisini bazı örnekler üzerinden detaylandıralım.

Örnek 1:

Art arda gelmeyen âyetler arasında icmâl-tafsîl bakımından ilişkileri ortaya konan âyetlerden ikisi Fâtiha sûresinin 7. âyetiyle Nisâ sûresinin 69. âyetidir.

الذين انعمت عليهم "*Kendilerine nimet verdiklerinin…*"[894] âyetinde kendilerine nimet verilenlerin mücmel/kapalı bir şekilde geldiği görülmektedir. Bu âyette geçen ve kendilerine nimet verilenlerin açıklaması, وَمَن يُطِعِ الله والرسول فَأُوْلَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَۚ وَحَسُنَ أولئك رَفِيقاً "*Her kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat*

[891] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/59; Subhî Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 309; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' ile 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.
[892] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 3/1424, 4/2358-2359.
[893] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4335.
[894] Fâtiha 1/7.

ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır."[895] âyetinde bulunmaktadır:[896]

Şa'râvî, الذين انعمت عليهم âyetini tefsir ederken bunun manasının (açıklamasının) وَمَن يُطِعِ الله والرسول فَأُوْلَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَۚ وَحَسُنَ أولئك رَفِيقاً âyeti olduğunu ifade etmektedir. Müfessirinize göre bu manada kişi, "*Kendilerine nimet verdiklerinin…*"[897] âyetini okuduğunda Allah Teâlâ'dan "*sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte*"[898] olmayı talep etmektedir. Böylece sanki o, cennette yüksek bir makam ve dereceyi istemektedir.[899]

Örnekte görüldüğü üzere farklı sûrelerdeki bu âyetler kapalılık-açıklık bakımından birbirleriyle ilişki içerisindedir. Tabiatıyla bu ilişki biçimi her ne kadar münâsebetle doğrudan olmasa da dolaylı olduğu ifade edilebilir.

Örnek 2:

"إِنَّ رَبَّكُمُ الله الذي خَلَقَ السماوات والأرض فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ *Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır.*"[900] Şa'râvî'ye göre âyette yer alan "altı gün" mücmeldir ve onun tafsilatı şu âyette yer almaktadır:

قُلْ أَإِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بالذي خَلَقَ الأرض فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَاداً ذَلِكَ رَبُّ العالمين وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِن فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَاتَهَا في أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ ثُمَّ استوى إِلَى السمآء وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلأَرْضِ ائتيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَآ أَتَيْنَا طَآئِعِينَ فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ... "*De ki: 'Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratanı inkâr ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz?' O, âlemlerin Rabbidir. O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, 'isteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. İkisi de*

[895] Nisâ' 4/69.
[896] Said Nursî, *İşârâtü'l-i'câz fi mezânni'l-i'câz*, 34.
[897] Fâtiha 1/7.
[898] Nisâ' 4/69.
[899] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/87.
[900] A'râf 7/54.

‘İsteyerek geldik.’ dediler. Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı...”[901]

Şa‘râvî’ye göre bu âyet birinci âyetteki bilgileri açıklamakta ve böylece yer ile göğün yaratılışının altı değil, sekiz günde olduğu neticesi çıktığı anlaşılmaktadır.[902]

Örnek 3:

“وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهٖ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً *Musa’ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı.*”[903] Bu âyette önce gelen icmâlin (ثَلٰثِينَ لَيْلَةً), tafsîl (وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ) edildiğini açıklayan Şa‘râvî, aslında bu âyetin (A‘râf, 142) وَإِذْ وَاعَدْنَا موسى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً “*Hani, biz Musa ile kırk gece için sözleşmiştik.*”[904] şeklinde mücmel olarak geçen âyeti tafsîl ettiğini söylemektedir.[905]

Görüldüğü üzere Şa‘râvî farklı yerlerde yer alan âyetlerin icmâl ve tafsîl irtibatlarına dikkat ederek açıklamış ve böylece doğrudan olmasa da aralarındaki münâsebet ilişkisini tespit etmiştir.

3.1.2.2.3. Mutlak-Mukayyed

Çalışmamızın daha önceki yerlerinde mutlak-mukayyedin kavramsal çerçevesini çizdik. Burada bu kavramları birbirini izlemeyen âyetler perspektifinde örnekler üzerinde somutlaştırarak açıklamaya çalışacağız. Buna göre farklı sûrelerde yer alan aşağıdaki âyetleri mutlak-mukayyed bakımından aralarındaki ilişki boyutunu ortaya koyarak detaylandırmaya çalışacağız.

[901] Fussilet 41/9-12.
[902] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 7/4166.
[903] A‘râf 7/142.
[904] Bakara 2/51.
[905] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 7/4335.

فَكَفَّٰرَتُهُۥٓ إِطۡعَامُ عَشَرَةِ مَسَٰكِينَ مِنۡ أَوۡسَطِ مَا تُطۡعِمُونَ أَهۡلِيكُمۡ أَوۡ كِسۡوَتُهُمۡ أَوۡ تَحۡرِيرُ رَقَبَةٖۖ "*Yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir.*"[906]

وَٱلَّذِينَ يُظَٰهِرُونَ مِنۡ نِسَآئِهِمۡ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُواْ فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مِّن قَبۡلِ أَن يَتَمَآسَّاۚ "*Kadınlarından zıhar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce bir köle azat etmelidirler.*"[907]

... فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مُّؤۡمِنَةٍۚ "*... Mü'min bir köle azat etmesi…*"[908]

Birinci âyette yeminin keffâreti, ikinci âyette ziharın keffâreti için رقبةٍ (bir köle azat) lafzı mutlak olarak gelmiştir. Ancak adam öldürme keffâretinden bahseden son âyet önceki iki âyette mutlak olarak geçen "köle" kelimesine "mü'min" sıfatı ile mutlak lafız mukayyed hale getirilmiştir.[909]

Tilavet terkibine göre art arda gelmeyen, yukarıdaki âyetlerde geçen رقبةٍ kelimesi, mutlak ve mukayyed mevzusuna konu olmuştur. Bu bağlamda farklı konuların anlatıldığı âyetlerdeki bağlantının bu sayede sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla mezkûr âyetler arasındaki mutlak ve mukayyed yoluyla ilişki biçimi gerçekleşmiş, doğrudan olmasa da dolaylı olarak aralarında münâsebet olduğu ortaya çıkmıştır.

Aynı konulardaki âyetlerin ortak ve farklı yönlerini zikrederek aralarındaki ilişki vecihlerini belirlemeyi bir tefsir metodu olarak esas alan Şa'râvî, aşağıdaki âyetlerin mutlak-mukayyed bağlamındaki irtibatlarını ele almaktadır:

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولٰئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَأُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ "*Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.*"[910]

[906] Mâide 5/89.
[907] Mucâdele 58/3.
[908] Nisâ' 4/92.
[909] Fadıl Hasan Abbas, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrun fî asri'l-hadîs* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2016), 1/124.
[910] Bakara 2/217.

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ "*Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır*."[911]

Ana temaları, mürtet olan kişinin daha önce yaptığı salih amelin geçersiz olacağını anlatan iki âyeti karşılaştırırken birincisindeki فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ ifadesi üzerinde yoğunlaşan Şa'râvî, fukahanın söz konusu âyetler bağlamındaki görüşlerini serdetmektedir. İmam Şâfi'î'nin birinci âyetteki فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِر ibaresini temel referans alarak mürtet olanın ölmeden önce tekrar Müslüman olması halinde daha önce işlediği salih amelinin boşa gitmeyeceğini düşündüğünü aktaran müfessirimiz, İmam Hanefî'nin ise bunun tersi yönde görüş belirtiğini ortaya koymaktadır. Ona göre Ebû Hanîfe'nin meseleye ilişkin yaklaşımının arka planında yatan sebep onun konu hakkındaki mukayyed olan birinci âyeti mutlak olan ikincisine hamletmesidir.[912]

Buna göre Şa'râvî, âyetler arasındaki mutlak ve mukayyed alakalarını esas almakta ve böylece aralarındaki bağlantılarından hareketle farklı sonuçlar elde etmeye çalışmaktadır. Onun meseleye dair fakihlerin görüşlerini aktarması, konuya verdiği önemi gözler önüne sermektedir.

3.1.2.2.4. Umûm-Husûs

Umûm, kelime anlamı olarak genel demektir. *Husûs* ise özel anlamına gelmektedir.[913] Bir âyette ana hatlarıyla zikredilen bir meselenin bir başka âyette özel olarak işlenmesi anlamında kullanılan umûm-husûs ilişkisi, literatürde Kur'ân'ın üslûp tarzları arasında sayılmaktadır.[914]

Konuya ilişkin bazı örnekler vererek meseleyi somutlaştıralım.

Örnek 1:

---

911 Mâide 5/5.
912 Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/931.
913 Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 95-145; el-İbyârî, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'ânî*, 2/185; Mecmu'atun mine'l-ulemâ (Heyet), "el-âm", *el-Mevsû'âtu'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, 4/34.
914 Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70; el-İbyârî, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'ânî*, 2/185; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ "*Murdar hayvan size haram kılındı.*"[915] âyetinde geçen الميتة (murdar/leşe lafzı) âmm olarak gelmiştir. Aynı sûrenin أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتٰعًا لَّكُمْ "*Kendinize geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helal kılındı.*"[916] âyeti, ilk âyeti tahsis etmektedir.[917] Böylece bu âyetlerdeki umûm ve husûs, âyetler arasındaki ilişki boyutunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu âyetler arasında umûm-husûs/genel-özel ilişkisine dayalı bir münâsebet şekli mevcuttur.

Örnek 2:

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ "*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.*"[918] Bu âyette yer alan "*zina eden kadın ve erkeğin her birisine*" şeklindeki ibare genel (âm) bir mahiyet arz etmektedir. Zina haddinin işlendiği ve evli olan cariyelerden bahseden فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ "*Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır.*"[919] şeklindeki âyet, geçen âyetteki zina had cezasını tahsis etmektedir.[920] Yani birinci âyette genel olarak ifade edilen söz konusu ceza, ikinci âyette evli cariyeler için sınırlandırma ve istisna getirilerek özel hale getirilmiştir.

Konuya ilişkin genel bilgiler serdettikten sonra Şa'râvî'nin meseleyle ilgili yaklaşımına geçelim. Bu bağlamda âyetler arasındaki ilişki biçimlerine dikkat edip tefsir yapan müfessirimiz, bu çerçevede ortaya koyduğu bir tefsir şekli de peş peşe gelmeyen âyetler arasındaki umûm-husûs ilişkisini tespit etmektir.[921] Şimdi onun bu konudaki tefsir anlayışını somutlaştıran bazı örnekler vererek meseleyi açıklayalım.

Şa'râvî, farklı âyetlerdeki âmm-has/genel-özel ilişkisine dikkat çektiği sözcüklerden birisi الناس (insan) kelimesidir. Ona göre أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا ... مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ "*İçlerinden ... insanları uyar ... insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu*

[915] Mâide 5/3.
[916] Mâide 5/96.
[917] Abbas, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî asri'l-hadîs*, 1/124.
[918] Nûr 24/2.
[919] Nisâ' 4/25.
[920] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/54.
[921] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5663-5666.

ki…?"[922] âyetinde iki defa geçen الناس kelimesi âmm bir mana taşımaktadır. Şa'râvî yine Âl-i İmrân sûresinin ...اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ "*Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi…*"[923] âyetindeki ve Nâs sûresindeki الناس kelimesi âmmdır. Bu şekilde farklı âyetlerdeki الناس kelimesinin umûm ifade ettiğini zikreden Şa'râvî, söz konusu sözcüğün أَمْ يَحْسُدُونَ الناس على مَآ آتَاهُمُ الله مِن فَضْلِهِ "*Yoksa insanları; Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı?*"[924] âyetinde ise husûs manası taşıdığını belirtmektedir. Müfessirimiz الناس kelimesini içeren farklı âyetleri bir arada zikrederek aralarındaki umûm-husûs farkını ortaya koyduğu görülmektedir. O bu tespitte bulunurken âyetlerin genel mana ve bağlamına dikkat çekmektedir.[925]

Kur'ân'ın bazısının bazısını tefsir ettiğine dikkat çeken Şa'râvî,[926] bu durumu farklı yerlerdeki âyetlerin birbirini tahsis etme biçiminde de sunmaktadır. Bu bağlamda o, لِيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ "*namazı dosdoğru kılmaları için*"[927] şeklindeki âyetin, فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ "*…öyleyse (Kureyşliler) bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin.*"[928] âyeti ile tefsir ve tahsis edildiğini belirtmektedir.[929]

[922] Yûnus 10/2.
[923] Âl-i İmrân 3/96.
[924] Nisâ' 4/54.
[925] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5663-5666.
[926] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4618.
[927] İbrâhîm 14/37.
[928] Kureyş 106/3.
[929] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 587-588.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞA‘RÂVÎ TEFSİRİNDE SÛRELERDE MÜNÂSEBET UYGULAMALARI

Kaynaklarda geçen konuya has teorik ve pratik veriler sunulduktan sonra Şa‘râvî’nin ilgili başlıklarla alakalı varsa görüşleri ortaya konulacaktır. Aksi takdirde müfessirimizin kendisine özgü görüşleri ayrı alt başlıklarda verilerek değerlendirilecektir. Böylece meselenin hem kaynaklardaki izi sürülecek hem de müfessirimizin konuya ilişkin ortak ve özgün fikirleri müzakere edilecektir.

Münâsebetin çalışıldığı kaynaklarda sûreler arası münâsebet kendi içerisinde bir taksimata tabi tutulmaktadır. Bu taksimat genelde sûre içi münâsebet ve sûre dışı münâsebet şeklindedir. Sûre içi münâsebet alt başlığı altında işlenen konular; sûre ile ismi arasındaki münâsebet, sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebet ve sûrenin konuları arasındaki münâsebet (sûrede iç bütünlük) şeklindedir.[930] Sûre dışı münâsebet başlığı altında ise; art arda gelen sûreler arasındaki münâsebet, arka arkaya gelmeyen sûreler arasındaki münâsebet ve sûrelerin Kur’ân bütünlüğüyle münâsebeti biçiminde işlenmektedir. Şimdi bunların her birisini ayrı ayrı ele almaya çalışalım.

4.1. Sûreler Arası Münâsebet

Münâsebet ilmi içerisinde önemli bir yere sahip olan sûreler arası münâsebet düşüncesinin arka planında sûre bütünlüğü, sûre tertiplerinin tevkîfî olma fikri ve Kur’ân’ın konu birliği ve hedef bütünlüğü yer almaktadır.[931] Kur’ân nüzûlü sırasında inen Kur’ân’ın her bir bölümünün bir plan ve sistemle önünden veya sonundan uygun gelecek bir bağlam içerisinde yerleştirilmesi olayı bu durumu

[930] Bazmûl, *İlmü’l-münâsebâti fî suveri ve’l-âyat*, 28-29.

[931] Zurkânî, *Menâhilu’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/346-347; Müslim, *Mebâhis fi’t-tefsîri’l-mevzûî*, 78; Yılmaz, “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Suver”, 31/570; Gezgin, “‘Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb’ İle ‘Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği’nin Kur’ân’ın ‘Metin İçi Bağlam’ı Açısından Önemi”, 16.

desteklemektedir. Bunun hareket noktası ise gelen vahiylerin "Şu kısmı falan yere koy" şeklindeki temel ilahî direktiftir.[932]

Sûrelerin mantıksal bir düzen dâhilinde tertip edilmesini gösteren önemli delillerden biri, sûre tarifinde bulunmaktadır. Buna göre "Kur'ân'ın belli bölümlerine sûre denilmesinin sebebi, bunların birbiriyle ahenkli bir biçimde manevî derecesi yüksek parçalardan meydana gelen Kur'ân binasının bir katını veya bir parçasını oluşturmasıdır."[933] Sûrelerin birbirleriyle ahenkli bir biçimde terkibi şeklindeki ifade bu durumu ortaya koymaktadır. Sûreler arasındaki münâsebetin durumu böyle olmasına rağmen âyetler arasındaki münâsebete göre daha gizli ve ince bir mesele olduğundan, aralarındaki ilişkinin ortaya konulması için daha dikkatli bir inceleme gerekmektedir.[934]

Verdiğimiz bu teorik bilgileri somutlaştırmak için kaynaklarda geçen iki örnek üzerinde durup Şa'râvî'nin konu hakkındaki görüşlerine geçeceğiz.

Örnek 1: Hucurât-Kâf-Zâriyât

Hucurât sûresinin son âyetinin muhtevası[935] ile Kâf sûresinin başında yer alan kasem ve üzerinde kasem edilen mesele[936] arasında bir uyum ve ilişki mevcuttur.[937] Yine Kâf sûresi ile sonrasında gelen Zâriyât sûresi arasında da münâsebet vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ, haşri delilleri ile beyan edip, "*İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir.*"[938] deyince ve kendilerine Kur'ân'ın okunmasından ve delillerin ortaya konulmasından sonra kâfirlerin küfürde hâlâ ısrar ettiklerine işaret olarak, "*Onların üstünde bir zorba değilsin.*"[939] buyurunca, yeminden başka çare kalmamış ve bundan dolayı, "*Tozutup savuranlara… yemin olsun ki, şüphesiz size vadolunan elbette doğrudur.*"[940] buyurmuştur.[941] Görüldüğü gibi Hucurât sûresinin

[932] Draz, *Nebeu'l-azîm*, 223; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, 28-29.
[933] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 82; Birışık, "Sûre", 37/538.
[934] Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Râzi'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb Örneği)", 163.
[935] "*Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.*" (Hucurât 49/18).
[936] "*Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!*" (Kâf 50/1).
[937] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 18/398.
[938] Kâf 50/44.
[939] Kâf 50/45.
[940] Zâriyât 51/5.

sonu ile Kâf sûresinin başı, Kâf sûresinin sonunda yer alan mesele ile sonrasında gelen Zâriyât sûresinin başındaki konu arasında irtibat ve tenâsüp söz konusudur.

Örnek 2: Beyyine-Zilzâl

Beyyine sûresinin sonu ile Zilzâl sûresinin başı arasındaki münâsebete dikkat çeken âlimler, Zilzâl sûresinin başı ile ondan önce gelen Beyyine sûresinin sonu arasında ilgi ve münâsebeti şöyle açıklamışlardır: Allah Teâlâ, جَزَآؤُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ "*Onların Rableri nezdindeki mükâfatları Adn cennetleridir.*"[942] buyurunca, insan sanki "Bu ne zaman olacak Ya Rabbi?" diye sormuş, buna cevap olarak da Cenâb-ı Hak, إِذَا زُلۡزِلَتِ ٱلۡأَرۡضُ زِلۡزَالَهَا "*Yer, kendisine ait şiddetli bir zelzele ile sarsıldığı zaman.*"[943] buyurmuştur. Buna göre bütün âlem, korku ve endişe içine girerken sen, mükâfatını elde edecek ve "*Onlar o gün o müthiş korkudan emindirler.*"[944] âyetinde bildirildiği gibi, o gün emin ve güvenlik içinde olacaksın. Beyyine sûresinde hem kâfirler ile ilgili tehditten hem de mü'minlerle ilgili mükâfattan bahsedilince, kâfirlerle ilgili tehdidi pekiştirmek için adeta kâfirler, "*Yeryüzünde ne oluyor ki, böylesine bir zelzeleye uğratılıyor?*"[945] dediği zaman, "*cezasını bulacak*" denmek istenmiştir. Daha sonra gelen Zilzâl sûresinin sonunda, her iki hususu birlikte getirerek, فَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ خَيۡرٗا يَرَهُۥ *وَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ شَرّٗا يَرَهُۥ "*Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.*"[946] buyrulmuştur.[947]

Konuyla alakalı genel bilgiler verdikten sonra şimdi de Şa'râvî'nin meseleye dair görüşüne geçelim. O, sûreyi, "başları ve sonları belli olan Kur'ân'ın pasaj/bölüm veya âyetlerinden oluşan Kur'ân bölümleri" şeklinde tanımlamakta ve Mushaf'ın kendine has nazmına dikkat çekerek değerlendirmektedir.[948] Sûre

---

[941] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 18/445.
[942] Beyyine 98/8.
[943] Zilzâl 99/1.
[944] Neml 27/89.
[945] Zilzâl 99/3.
[946] Zilzâl 99/7-8.
[947] Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân*, 379; Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 165; Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Razi'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb Örneği)", 164.
[948] "Sûre sözcüğü evin duvarı için kullanılan سَوْرَ ifadesinden alınmıştır. Sûre, baş ve sonları belli olan Kur'ân'ın pasaj/bölüm veya âyetlerinden oluşan Kur'ân bölümleridir. Hükümler ihtiva eden

terkiplerinin tevkîfî olduğunu savunan müfessirimiz, bir sistem dâhilinde olmasa da tefsirinde konuyu yer yer işlemektedir.

Müfessirimiz, sûreler arasındaki ilişki ve insicâmı tespit ederken bunu üç şekilde yapmaktadır. Birincisi, peş peşe gelen sûrelerden ilk geçen sûrenin sonundaki ifade ile sonraki sûrenin başındaki âyet, âyet grupları, ifade ve cümleler arasındaki ilişki ve uyumu göstermektir. İkincisi, art arda gelen sûrelerin mana, maksat ve mesaj itibarıyla birbirleriyle olan münâsebetidir. Son olarak da arka arkaya gelen sûrelerin ilk geçen sûrenin sonundaki ile sonrasındaki sûrenin başındaki lafızların tecvid ilim disiplininde vasıl olarak kabul edilen bir bağla ilişki ve tenâsüp kurmasıdır.

Şa'râvî'nin meseleye verdiği önemin bir göstergesi de onun bu konuda kullandığı tabirlerdir. Konuyla alakalı görüşlerini yansıtan bu ifadelerin bir kısmını vererek onun görüşlerini ortaya koymaya çalışalım.

هكذا تنسجم السورتان... "İki sûrenin birbirleriyle insicâmı bu şekildedir."[949]

وعجيب أن تبدا السورة بقوله تعالى...وتنته بقوله... "Sûrenin Allah Teâlâ'nın sözüyle…başlaması ve sözüyle…bitmesi hakikaten hayret vericidir."[950]

وختام السورة بهذا النص... "Sûrenin bu metinle bitmesi" …[951]

تنسجم بداية سورة... مع نهاية السورة...وهكذا "…sûrenin başlangıcı, …sûrenin sonu ile bu şekilde uyum sağlamaktadır."[952]

وحين يختم الحق سبحانه وتعالى سورة... "Allah Teâlâ sûreyi bitirdiğinde"[953]

وعجيبٌ أن تبدأ السورة بقوله تعالى... "Sûrenin Allah Teâlâ'nın …sözüyle başlamış olması ilginç olmuştur."[954]

وحين يختم الحق سبحانه وتعالى... "Allah Teâlâ …bitirdiğinde…"[955]

---

sûreler, Bakara sûresi gibi uzun olanları olduğu gibi, İhlâs ve Kevser gibi kısa olanları da vardır. Sûrelere özgü bir kemiyet (genel geçer ölçü, yani beşer ürünü kaynaklara has özellikler taşımaz. Bir başka ifadeyle insan gözünde bir kitabın taşıması gereken vasıflar gibi vasıflar taşımaz) yoktur. Zira bunlar tevkîfîdir. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/10192).

[949]Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 15/9467.

[950] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 16/10178**.**

[951] Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 2/1250.

[952]Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 16/9959.

[953]Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 2/1251.

[954]Şa'ravî, *Tefsiru'ş-Şa'râvî*, 16/10178.

فكأن آية الاستهلال وآية الختام عبارة عن قوسين جمعا فيما بينهما... "Sanki baştaki âyetle sondaki âyet, aralarındakini toplayan bir parantezden ibarettir."[956]

وهكذا تنسجم بداية سورة... مع نهاية سورة... "...sûresinin başlangıcı...sûresinin sonuyla insicâmı böyledir.[957]

ومن بعد ذلك جاءت سورة... "Bundan sonra ...sûresi geldi."[958]

والعجيب أن تأتي هذه السورة بعد سورة... "Bu sûrenin ...sûresinden sonra gelmesi, hayret vericidir."[959]

4.1.1. Sûre İçi Münâsebet

Genelde sûre içi münâsebet, sûre isimlerinin, o sûrede geçen önemli bir konu ile alakalı olması,[960] sûrelerin içerdiği garip bir kelime veya anlatılan bir konu ile ilişkilendirilmesi şeklinde öne çıkmaktadır.[961] Sûre tertiplerinin, âyetlerin tertibi gibi tevkîfî olduğu yaklaşımı referans alındığında bu durum daha fazla öne çıkmaktadır. Zira buna göre her âyet ve sûre, ilahî bir plan dâhilinde yerlerine yerleştirildiği için âyetlerin geçtiği, "metin içi bağlam" ile bütünlük arz etmektedir.[962] Bu durumda her bir sûre, muazzam bir dokunuşla tanzim edilmekte ve içerdiği her bir âyet ve ifadenin bir diğeriyle insicâm ve irtibat içinde bir bütünlük arz etmektedir. Bu uyum; mana, konu ve gaye ile ilişkili olduğu gibi lafız ile de ilişkilidir. Söz konusu durum Kur'ân'ın nazım ve insicâm açısından iç bütünlüğe sahip olduğunun açık ve güçlü delilidir.

Sûre içi münâsebetin birçok türü vardır. Sûre ile ismi arasındaki tenâsüp, sûre başı ile sonu arasındaki ilişki ve sûrenin konuları arasındaki uyum ve irtibat

---

[955]Şa'ravî, Tefsiru'ş-Şa'râvî,
[956] Şa'ravî, Tefsiru'ş-Şa'râvî, 24/15155.
[957] Sûrenin başı ile sonu arasındaki durumla iltibas olmaması için ifadenin tamamını buraya alalım: وهكذا تنسجم بداية سورة (المؤمنون) مع نهاية سورة (الحج) (Şa'ravî, Tefsiru'ş-Şa'râvî, 16/9959).
[958] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3485.
[959] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10188.
[960] Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 993.
[961] Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 1/119.
[962] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 32-45; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 30.

(sûrede iç bütünlük) şeklindeki taksimattır. Şimdi bunları ayrı başlıklar altında ele almaya çalışalım.

4.1.1.1. Sûre ile İsmi Arasındaki Münâsebet

Sûre ile ismi arasındaki münâsebet, sûre ismi, sûrede geçen önemli bir konu, olay veya kullanılan garip bir kelime veya kavram ile alakalıdır.[963] Bir de her sûrenin müstakil bir kimliği ve temel hedefi vardır. Kur'ân'ın esas konuları, başta tevhid olmak üzere nübüvvet, ahiret, ibadet ve adalettir. Kur'ân'ın bölümlerini oluşturan sûreler de bunlardan birinin veya birkaçının üzerine bina edilmiştir. Sûreler, detay olarak değişik konular etrafında dönmekle birlikte, esasında bu özelliklerden biriyle veya birkaçıyla mutlaka ilgilidir. Sûreler, genel ve özel hedef beyan etmekle ve konuları arasında ilişkiyi sağlamakla tam bir bütünlük arz etmektedir. Böylece her sûre, kopukluk göstermeden gayet uyumlu bir şekilde başladığı gibi son bulmaktadır.

Sûre isimlerinin tevkîfî veya ictihadî olduğu noktasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Fakat genel kabule göre sûrelerin isimlendirilmeleri tevkîfîdir.[964] Esasında sûre ile ismi arasındaki ilişki ve uyum, sûre isimlerinin tevkîfî olduğu düşüncesine dayanmaktadır.[965] Zira sûre isimlerinin tevkîfî olması demek, söz konusu ilişkinin daha fazla anlamlı olması anlamına gelmektedir. Şunu hemen ekleyelim ki durum ne olursa olsun her sûrenin isimlendirilmesi, mantıksal bir gerekçeye dayanmaktadır. Bu da genelde sûrede geçen önemli, mesaj verici ve dikkat çekici bir olay veya olgudur.[966] Bu durum sûre isimlerinin arkasındaki hikmet boyutunun ortaya konulması açısından önem arz etmektedir

Kur'ân'ın sûre isimleri konusunda "*Delâletü esmâi's-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*" isimli eser kaleme alan Halil Çiçek, sûrelerinin isimlerinin, Kur'ân'ın medeniyet tasavvurunun boyutlarını aksettirdiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevedeki

---

963 Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 993; Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 1/119.

964 Celaleddin Abdurrahman Suyûtî, *Mu'teriku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1988), 2/276; Mecmu'atun mine'l-ulemâ, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye el-muhassase* (Mısır: el-Meclisu'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyyî, 2002), 231.

965 Mecmu'atun mine'l-ulemâ, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye el-muhassase*, 231.

966 Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/269; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 23.

görüşünü temellendirmek için sûre isimlerinin hayatın maddî, manevî, toplumsal vb. yönlerine temas ettiğini öne süren Çiçek, sûre isimlerinin küçük bir fihrist veya Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa sunduğu evrensel ölçekteki mesajını sembolize eden ve temel başlıklarla ortaya koyan kapsamlı bir fotoğraf mesabesinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre Kur'ân'ın sûre isimleri, Kur'ân birliğini ortaya koyan temel eksenlere sahip olması gibi eksenlere sahiptir. Bunlar da Kur'ân'ın medeniyet tasavvurunu belirleyen faktörlerdir. Bu bağlamda sûre isimleri; Kur'ân'ın ferdî, içtimaî, iktisadî, askerî, tanzimî (örgütlü, organizeli, planlı) ve ahlakî gibi hayatın birçok boyutuna delâlet ettiği gibi, varlık, doğa, çevre, hayat gibi birçok olguyu da içermektedir. Tüm bunlar da Kur'ân'ın dört temel maksadı olan tevhid, haşr/ahiret, risalet ve adalet ile ilişkilidir.[967]

Sûre isimlerinin tevkîfî olduğunu savunan Şa'râvî, bu düşünceden hareketle sûrelerle isimleri arasındaki bağlantıyı önemsemekte ve sûrelerin arka planındaki hikmet boyutunu ortaya koymaktadır. Bu konuda sistematik bir yol izlemeyen Şa'râvî, tefsirinde meseleye ilişkin şunları söylemektedir:

> "…Sûrelerin isimleri tevkîfîdir. Yani Efendimiz Cebrail, Kur'ân'ın tamamını Resûlullah'a tebliğ etmiştir. Biz biliyoruz ki Allah Resûlü her Ramazan'da Cebrail (a.s.) ile Kur'ân'ı tekrarlardı (mütalaa ederdi). Son Ramazan'da ise Cebrail ile iki defa tekrarlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği her şey, vahyin Resûlullah'a (s.a.s.) iletilmesi gibi tevkîfîdir."[968]

Buna göre Şa'râvî, sûre isimlerinin tevkîfî olduğunu açık ifadeyle söylemektedir. Ona göre Kur'ân'ın her kelimesi vahiy ürünü olduğundan dolayı kimsenin Kur'ân'ın hiçbir lafzı üzerinde tasarruf yetkisi yoktur. Fakat emanet anlayışıyla mutlak anlamda naklinin (istinsahı-çoğaltılması) yapılmasında da bir sakınca yoktur.[969]

Şa'râvî, Kur'ân âyetlerini tefsir ederken de zaman zaman sûrelerin isimlendirilmesini değerlendirmektedir. Bu bağlamada Şa'râvî, sûre

[967] Halil Çiçek, *Delâletü esmâi's-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 179-180.
[968] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4832; ayrıca bk. 6/3633.
[969] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3633.

isimlendirilmesinin arkasındaki sebep ve hikmete dikkat çekmekte, ismi sûrenin genel konusuyla veya sûrede geçen önemli bir olay veya kıssayla ilişkilendirmekte ve buradan hareketle bazı sonuçlara varmaktadır. Müfessirimiz, sûre isimlerinin tevkîfî olduğu görüşünü kabul etmesine rağmen söz konusu görüşünü her sûrenin tefsirinde göstermemektedir**.** Ancak sûre ismine değindiği durumlarda bazen söz konusu fikrini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede sûrenin varsa birkaç ismini detaylı bir şekilde beyan ettikten sonra sûrenin meşhur ismiyle, sûrede geçen önemli olay arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.[970] Böylece sûre ile ismi arasında kurduğu ilişkiyi mantıksal bir temele dayandırarak verdiği örneklerle görüşünü somutlaştırmaktadır. Şimdi Şaʿrâvî'nin meseleye dair yaklaşımını daha iyi ortaya koymak için bazı sûreleri örnek vererek konuyu detaylandırmaya çalışalım. Bu noktada esas alınacak yöntem, misaller verilirken Mushaf tertibine riayet edilecek ve konuya ilişkin münâsebetleri daha az bilinen veya işlenen sûreler tercih edilecektir.[971] Hakkında görüş belirttiği halde çalışmamızın sınırını aşmaması adına örnek olarak vermediğimiz geri kalan sûrelerin de isimleri ayrıca dipnotta gösterilecektir.[972]

Örnek 1: Âl-i İmrân Sûresi

Şaʿrâvî'nin sûre ile ismi arasında münâsebet kurduğu sûrelerden biri Âl-i İmrân sûresidir. Onun bu hususta ki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Müfessirimize göre Âl-i İmran sûresinin bu isimle isimlendirilmesi, Hz. Peygamber'in getirdiği İslâm dininin kendisinden önceki ilahî kaynaklı dinlerle

[970] Bk. Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 104.

[971] Örneğin Bakara sûresinin tesmiyesi kaynaklarda çokça işlenmektedir. Şa'râvî'nin de konuya dair değerlendirmeleri bulunmaktadır. O, bu konuda şunları aktarmaktadır: "Biz sûrenin (Bakara) ismine baktığımızda dikkatimizi çeken bir konumda olduğunu görüyoruz. Zira Kur'ân, Arap bir çevrede nazil olmuştur. Kur'ân'ın nüzûlü sırasında sığır, Araplarda bilinen veya onlarda tanınan bir hayvan değildi. Biz deriz ki sûrenin ismi, dinin esas prensiplerinden sayılan inanç esaslarından olan ölümden sonraki hayata olan iman ile ilişkilidir. Zira ahirete/ölümden sonraki hayata iman, dinin esasıdır. Ahirete ve ölüm sonrası hayata iman etmeyen dilediğini yapar… Bakara sûresinde İsrailoğullarıyla alakalı yaşanmış deneyim vardır. Onlar, yaşadıkları bu deneyimle daha dünyada iken dirilme olayına şahit olmuşlardır. Hani Allah (c.c.), katilinin kim olduğunu söylemek için ölen birisinin ruhunu bedenine iade etmiş ve ardından canını almıştı ya." Müfessirimiz anılan kıssaya genişçe yer verdikten sonra "Böylece وهكذا سميت السورة باسم سورة البقرة اثباتا لقضية اساسية في الدين وهي قضية الايمان بالبعث dinin temel bir konusu olan diriliş inancı meselesine delil olarak sûreye 'Bakara sûresi' adı verilmiştir." diyerek bu konudaki görüşünü ortaya koymaktadır. (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/95-97).

[972] Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ', Mâide, A'râf, Enfâl, Tevbe, Nûr, Secde, Fatır (el-Melâike), Mücâdele, İnsân (ed-Dehr), Kalem, Cinn, (Nûh ve Hâkka, sadece isimlerine dikkat çekilmiş), Nâzi'ât, Abese, A'lâ.

inanç noktasında dava ortaklığına sahip olduğunu göstermektedir. İslâm davası, bazı kavimlerin, bir başkasının enkazı üstünde yeni bir tarih inşa etmek için ötekisine ait olan her şeyi yok etmek ve tarihi silmek için ortaya koydukları asabiyet gibi değildir. Zira İslâm, tarihi yok etmek için değil, onu tashih etmek üzere gelmiştir. Buna göre sûre isminin, İslâm davasının, Hz. İsa'nın dinini yok etmek için değil, bilakis, onun sahih ilkelerini baki kılmak için geldiğini gösterdiğini belirten Şa'râvî, Hıristiyanların bundan hareketle herkesten önce İslâm'ı kabul etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu isimle onlara, "Ey İsa'ya iman edenler, eğer siz gerçekten İsa'ya iman etmişseniz hiç beklemeksizin Hz. Muhammed'e (s.a.s.) iman etmeye koşun." denmektedir. Yüce Allah, sûreyi "Âl-i İmrân" ismiyle isimlendirmesiyle, Hıristiyanlar için Kur'ân'dan bir sûre var etmiştir. Bu aynı zamanda onlar için yüksek bir ikramdır.[973]

Âl-i İmrân sûresinin isminin arka planındaki sebep ve hikmet boyutuna dikkat çeken Şa'râvî, sûre ile ismi arasında alaka kurmaktadır. Buna göre sûre ismi, İslâm'ın Ehl-i Kitap'la inançta ortak davaya sahip olduğu, onları temelde yok etmek için değil, ıslah etmek için geldiği, Hıristiyanların Hz. Muhammed'e (s.a.s.) inanmaları gerektiği gibi mesajlar taşımaktadır. Ayrıca onun, "Allah (c.c.) sûreyi, Âl-i İmrân ismiyle isimlendirmiştir."[974] şeklindeki ifadesi, sûre isimlerinin tevkîfî olduğu yönündeki görüşünü teyit etmektedir. Yine "Yüce Allah, (sûreyi "Âl-i İmrân" ismiyle isimlendirmesiyle), Hıristiyanlar için Kur'ân'dan bir sûre var etmiştir."[975] tarzındaki sözünden anlaşılan, Hz. İsa'nın (a.s.) izinde olanların, Müslümanlarla inanç ortak paydasında buluştukları sonucu çıkmaktadır. Aynı zamanda onların Hz. Muhammed'in (s.a.s.) davası olan İslâm dininin temel ilkelerinde birleşmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Müfessirimizin bu görüşünü kıyaslamak için bazı kaynakları incelediğimizde onun görüşünden farklı görüşlerle karşılaştık. Bir görüşe göre sûrenin Âl-i İmrân diye isimlendirilmesi, İslâm'ı destekleme konusundaki kararlılığın simgesi olan İmrân'ın eşi için ve ibadet ve iffetteki kararlılığın sembolü

[973] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1258-1259.
[974] فقد سماها الله آل عمران (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1258).
[975] وجعل لهم سورة في القرآن (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1258).

olan İmrân'ın kızı Meryem için bir ikramdır. Aynı zamanda "Âl-i İmrân" ismiyle İmrân'ın eşi ve kızı (Meryem) anılmakla kadına yüksek bir değer atfedilmektedir.[976] Bir diğer görüşe göre, sûrenin "Âl-i İmrân" diye isimlendirilmesi, Hz. İsa'yı ilah edinen Hıristiyanlara karşı büyük bir reddiyedir. Aynı zamanda İmrân ailesinden olan Hz. İsa'nın beşer olan aslına bir atıftır.[977] Bir diğer görüşe göre, sûrenin bu isimle isimlendirilmesi, sabrın, doğruluğun ve dine hizmetin simgesi olan Kâbe'ye işarettir.[978]

Aslında her bir görüş, sûre isminin arka planındaki hikmet boyutunun bir yönüne dikkat çekmektedir. Şa'râvî'nin görüşüyle kısmen örtüşen görüş, Hz. İsa'ya ilahlık isnat eden Hıristiyanlara reddiye olduğu şeklindeki görüştür. Esasen konuya ilişkin her bir yaklaşım, sûrenin isimlendirilmesinin perde arkasındaki hikmet parıltılarından birini önümüze serme noktasında ortak bir hedefte birleşmektedir. Bütün bunların Kur'ân'ın genel ruhuyla uyum içinde olduğu söylenebilir.

Örnek 2: Nisâ Sûresi

Nisâ sûresi ile ismi arasındaki münâsebeti işleyen Şa'râvî şunları söylemektedir:

> **"**Daha önce sûrelerin isimlendirmelerine ilişkin görüşümüzü arz ettik. Burada Nisâ sûresi gelmektedir. Onun (sûre) için seçilen isim, insan türünün diğer cinsi (kadın) için tercih edilen bir ikramdır. Biliyoruz ki Yüce Allah erkeklerin ismiyle bir sûre indirmemiştir. Bir sûre getirdi (Allah) ve ona 'Nisâ' ismini verdi.[979] Sûre birçok hükümle ilgilidir. Aynı şekilde Mâide sûresinde de kadın haklarından bahsetmektedir. Ahzâb sûresinde de kadınlardan bahsetmektedir. Mümtehine, Mücâdele, Talâk ve Tahrîm sûrelerinde de kadının haklarından bahseder. Bunlar Kur'ân'da kadının haklarını belirleyen hükümlerdir. Bu hükümler, beşeriyet için besleyici bir damardan bahsetmek için gelmiştir."[980]

[976] Hebyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 2/369.
[977] Heyet, *et-Tefsîru'l-mevzû'î li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/403.
[978] Adıl Muhammed Halîl, *Evvelü merâtin etedebberü'l-Kur'ân* (Kuveyt: SP Şirketi, 2017), 36.
[979] جاء بسورة وسماها سورة النساء "(Allah) bir sûre getirdi ve ona 'Nisâ' sûresi' ismini verdi." (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1983).
[980] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1983.

Nisâ sûresi ile ismi arasında mantıksal bir ilişki kurmaya çalıştığı görülen Şa'râvî, bu ismin kadına verilen değerin bir işareti olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda sûre ile ismi arasındaki ilişkiden hareketle kadınlara pozitif ayrımcılık yapıldığı neticesinin ortaya konulmaya çalışıldığı görülmektedir. Kadına yapılan pozitif ayrımcılığın kadının, ailenin ve toplumun şekillendirilmesindeki rol ve misyonundan ileri geldiği söylenebilir. Bu durum özellikle, "Bunlar, Kur'ân'da kadının haklarını belirleyen hükümlerdir. Bu hükümler, beşeriyet için besleyici bir damardan bahsetmek için gelmiştir."[981] şeklindeki sözlerde ifade edilmektedir. Ayrıca metinde جاء بسورة وسماها سورة النساء (Bir sûre getirdi ve ona "Nisâ sûresi" ismini verdi) şeklindeki sözünden onun sûre isimlendirmelerinin tevkîfî olduğu konusundaki görüşünü yansıtmaktadır. Zira hem müfessirimizin genel kastından hem de metnin siyâkından anlaşılan bu sözün öznesinin Allah olduğudur.

Nisâ sûresinin ismiyle arasındaki münâsebet hakkında farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Bir yaklaşıma göre, sûrenin "Nisâ" ismiyle isimlendirilmesi, sûrenin tevhid olan gayesine uygun olmuştur. Zira genellikle uzlaşma ve iletişimin en büyük kaynağı, kadının merkezinde olduğu sıla-ı rahimdir. Uzlaşı, iletişim ve akrabalık bağlarına riayet edildiğinde özü tevhid olan iffet ve adalet elde edilir. Bundan dolayı sûre, Nisâ ismiyle isimlendirilmiştir.[982] Bir diğer yaklaşıma göre sûrenin Nisâ ile isimlendirilmesinin sebebi, sûrenin kadını anmakla başlaması ve sûrede kadınlarla ilgili hükümlerin ele alınmasındandır.[983] Bir başka yaklaşıma göre sûrenin isimlendirilmesi, sûrenin akrabalık bağlarına ilişkin hükümleri ele almasıyla başlaması ve eşler, kızlar ve kadınlarla ilgili diğer birçok hükmü ihtiva etmesi, yine kadınlara özgü hükümlerle sona ermesinden dolayıdır.[984]

Görüşlerin her birine dikkatle bakıldığında bunların her birisinin sûrenin isimlendirilmesinin perde arkasındaki sebebi ortaya koymayı gaye edindiği anlaşılmaktadır. Buradaki ortak payda ise hepsinin isimle müsemma arasındaki ilişkinin sûrenin muhtevasıyla ilişkilendirilmesidir. Ancak Şa'râvî'nin farkı, sûre

---

[981] انها احكام منصوص عليها في القران عن حقوق المراة. وهذه الاحكام جائت لتتكلم عن الوعاء الحاضن للنفس البشرية. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1983).

[982] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 5/170-171.

[983] Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)*, 4/264.

[984] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/221.

isimlendirilmesinin perde arkasındaki hikmetin, kadını onore etmek için olduğu yönündeki yaklaşımdır.

Örnek 3: Mâide Sûresi

Mâide sûresinin ismi hakkında değerlendirmelerde bulunan Şa'râvî şunları söylemektedir:

> "Mushaf tertibinde Mâide sûresi, işte bu şekilde Nisâ sûresinden sonra gelmiştir. Mâide sûresine baktığımızda öncelikle 'Mâide'nin ne olduğunu anlarız. Mâide, yemek ve içeceğin konulduğu sofra (masa) veya bizzat yemektir. Sûreye bu isim verilmiştir. Çünkü Hz. İsa, Havarilerin ısrarla Allah'ın bir sofra indirmesini istemeleri üzerine Rabbine dua etmişti. Allah, Hz. İsa'dan hikâyeyle şöyle buyurdu: رَبَّنَآ أَنزِلۡ عَلَيۡنَا مَآئِدَةٗ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ '*Ey Rabbimiz, bizlere gökten bir yemek sofrasını indir.*'[985] Allah Teâlâ güzel bir münâsebet kurarak bu sûreye يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَوۡفُواْ بِٱلۡعُقُودِۚ *'Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin…*'[986] sözüyle başlamıştır."[987]

"Mâide" kelimesinin sözlük anlamını açıklayan müfessirimiz, sûreye isim olmasının sebebini sûrede geçen Hz. İsa ile Havariler arasında yaşanan gökten sofra indirme kıssası olarak açıklamaktadır. "Allah Teâlâ güzel bir münâsebet seçerek bu sûreye '*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.*'[988] sözüyle başlamıştır."[989] şeklindeki sözünden anlaşılan, sûrenin ismiyle sûrenin başındaki ifadeler arasında münâsebet vardır. Muhtemelen burada dikkat çekilmek istenen şey, "Ey iman edenler!" şeklindeki ilahî hitaba mazhar olan mü'minlerin, Hz. İsa'ya muhalif olan Havariler gibi olmamalarıdır. Yüce Allah'ın, Havarileri gökten sofra indirdikten sonra inkâr edenleri çetin bir azapla cezalandıracağı uyarısında bulunmuştur. Bu manada sûrenin Mâide ismiyle isimlendirilmesi, Müslümanların da akitlerine sadık kalmaları gerektiğine bir uyarı niteliğini taşımaktadır. Aksi takdirde Mâide kıssasında yaşanan akıbetin benzerini yaşamak durumunda kalınabilir.[990]

---

[985] Mâide 5/114.
[986] Mâide 5/1.
[987] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2886-2887.
[988] Mâide 5/1.
[989] ويختار الحق المناسبة الجميلة فيبدا سبحانه وتعالى هذه السورة بقوله ...
[990] Hebyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 4/117.

Şa‘râvî’nin sûrenin isimlendirmesi hususundaki görüşüyle diğer bazı müfessirlerin görüşlerini karşılaştırmak için bazı kaynakları incelediğimizde sûrenin birden fazla isminin zikredildiğine şahit olduk. İsimler; el-U‘kûd (الْعُقُودِ: akitler), el-Münkız (الْمُنْقِذَةَ: kurtarıcı) ve el-Ahbâr (الأخبار: haberler) şeklindedir. Ancak en meşhurları Mâide’dir ki geçtiği üzere Şa‘râvî de sadece bunu zikretmekte ve bunun üzerinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. İncelediğimiz kaynaklarda sûrenin Mâide ismiyle isimlendirilmesi noktasındaki görüşlerle müfessirimizin ortaya koyduğu görüş örtüşmektedir.[991]

Örnek 4: A‘râf Sûresi

A‘râf sûresi ile ismi arasındaki ilişkiyi sûrenin sonunda açıklayan Şa'râvî, şunları ifade etmektedir:

> “…Sûrenin (A‘râf) isimlendirilmesi kendisiyle mütenâsiptir. Çünkü الْأَعْرَاف (el-a’râf), sevap ve günahları eşit olan insanların, cennet ve cehennem ehline bakmak için üzerinde oturdukları yüksek ve açık mekân demektir. Böylece الْأَعْرَاف (el-a’râf) yüksekliği artan yer olmaktadır. Esasında A‘râf, عرف الفرس (atın yelesi) ifadesinden alınmıştır. عرف الفرس, atın en yüksek yeridir. Enfâl de ziyade demektir. Bundan dolayı ister Enfâl sûresine nispetle olsun isterse A‘râf sûresine nispetle olsun isimlendirme uygundur. Manalarda da bir tenâsüp vardır. Bu tenâsübü A‘râf sûresinin sonlarındaki إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ‘ *Takva sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O’nu düşünüp hemen gerçeği görürler.*’[992] âyetini okuduğumuz zaman fark ederiz.”[993]

Şa‘râvî’nin A‘râf sûresinin ismiyle bu âyet[994] arasında kurduğu ilişkinin, âyetin sonundaki مُبْصِرُونَ (görürler) sözcüğünde saklı olduğu kanaatindeyiz. Zira müfessirimizin bununla dikkat çekmek istediği şey, Allah’a olan inanç, kişiyi yükselttiğinden dolayı kişi adeta en tepeden vakaları ve özellikle şeytanın desise ve vesveselerini görebilmektedir.[995] Bu ilişki biçiminden “A‘râf’ta olanlar nasıl ki

[991] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, *6/69;* Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 6/60; Hebyân, *Min revâi‘i’l-beyân fî suveri’l-Kur’ân*, 4/117; Halîl, *Evvelü merâtin etedebberü’l-Kur’ân*, 47.
[992] A‘râf 7/201.
[993] Şa'râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4556.
[994] A‘râf 7/201.
[995] Bk. Şa'râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4556.

cennet ve cehennem ehlini üsten görebiliyorlarsa, hakikî imana sahip olanlar da bu şekilde basiret sahibi olduklarından birçok şeyin farkında olurlar." şeklinde bir çıkarsamada bulunmak mümkündür. Zira الْأَعْرَاف ifadesinin الشيءُ المشرفُ (kontrol eden, egemen olan şey) şeklindeki manası ve "A'râf sûresinin el-a'râf olarak isimlendirilmesinin sebebi a'râf ehlinin insanları tanımalarındandır." (إِنَّمَا سُمِّيَ الْأَعْرَافُ أَعْرَافًا، لِأَنَّ أَصْحَابَهُ يَعْرِفُونَ النَّاسَ)[996] şeklindeki söz, bu görüşü desteklemektedir.

Şa'râvî, A'râf sûresi ile ismi arasındaki ilişkiyi açıklarken sonrasında gelen Enfâl sûresinin A'râf ile ortak mana taşıdığını açıklamaktadır. Bu bağlamda Enfâl'in kelime anlamının ziyade demek olduğunu ifade etmekte ve dolayısıyla isimle müsemma arasında münâsebet olduğunu ileri sürmektedir.[997]

Kaynaklarda A'râf sûresinin tesmiyesine ilişkin Şa'râvî'nin görüşüne benzer ve yakın yaklaşımlar mevcuttur. الْأَعْرَاف kelimesinin, عُرْفٌ ifadesinin çoğulu olduğunu ifade eden Taberî, Araplarda yerden yüksekte olan her şeyin عُرْفٌ diye ifade edildiğini belirtmektedir. Ona göre horozun ibiği, vücudundan daha yüksekte olduğundan ona عُرْف الدِّيك denmiştir. Taberî, الْأَعْرَاف ifadesinin cennet ile cehennem arasında, bazı günahkârların hapsedildiği tepe olduğunu söylemektedir.[998] Bir diğer görüşe göre sûrenin A'râf ile tesmiyesinin sebebi, وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلاًّ بِسِيمٰيهُمْ "*İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır.*"[999] âyetinde zikredilen الْأَعْرَافِ kelimesinden dolayıdır.[1000] Başka bir görüşe göre الأعراف cennet ile cehennem arasında yer alan sûrdur. Burada iyilik ve kötülüklerinin eşit olduğu, kötülükleri onları cennete götürmekten alıkoyan ve iyilikleri de onları cehenneme götürmede geciktiren birtakım insanlar bulunmaktadır. Allah onlar hakkındaki hükmünü verinceye kadar sûrlar üstünde beklerler.[1001]

Örnek 5: Tevbe Sûresi

[996] Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 10/210.
[997] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4556.
[998] Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 10/209-211.
[999] A'râf 7/46.
[1000] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 8/5; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 8/133.
[1001] Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 10/209-213; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 8/133; Hebyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 5/5.

Şa‘râvî’nin, ismi hakkında görüş beyan ettiği sûrelerden bir de Tevbe sûresidir. O, sûre isimlerinden olduğu değerlendirilen ve münafıkların iç yüzlerini ortaya koyan birçok ismi zikretmektedir. Bunları; *el-Fâdiha* الفاضحة (münafıkların iç yüzlerini ortaya koyan), *el-Mukaşkaşa* المقشقشة (nifaktan kurtaran, ikiyüzlülükten berat eden), *el-Muba‘sira* المبعثرة (gizli ve saklı şeyleri ortaya koyan), *el-Musîra* المثيرة (gözün görmediğini görünür kılan), *el-Hâfira* الحافرة (kazılan yerden saklı şeyleri çıkaran), *el-Mudemdeme* المدمدمة (suçlular için cezayı açıklayan) ve *el-Muhlika* المهلكة (günahkârların helakini ortaya koyan) şeklinde sıralamaktadır. Ayrıca o, sûre için *el-berâet* (البرائة) ismini de zikretmektedir. Bütün bunlara rağmen onun sûre için esas kabul ettiği isim Tevbe’dir.[1002]

Tevbe sûresinin, *et-tevbe* (التوبة) ismiyle isimlendirilmesinin hikmetini açıklayan Şa‘râvî, bu durumun Allah’ın insanlara olan rahmetinin bir gereği olduğunu söyler. Ona göre sûrenin berâetle başlamasına rağmen tevbe ismini almış olması, Allah Teâlâ’nın, nifak, inkâr ve isyana sapan kullarına tevbe kapısını açık bıraktığının mesajıdır. Bu konudaki görüşünü pekiştirmek için de sûreden tevbe içerikli, "قَدْ تَابَ اللهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ *Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir.*"[1003] "ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا *Sonra (eski hallerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti*."[1004] "وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ *Allah dilediğinin tövbesini kabul eder*."[1005] şeklindeki âyetleri zikretmektedir.[1006]

Konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında sûre için birçok ismin kullanıldığı, ancak öne çıkan isimlerin berâet ve tevbe isimleri olduğu görülür. Bu bağlamda sûrenin birçok ismi olduğunu ifade eden Zemahşerî, Şa‘râvî’nin belirttiği isimlere azap vb. başka isimler de ilave etmekte, özellikle berâet ile tevbe isimlerine dikkat çekmektedir. Ona göre sûrenin tevbe ile isimlendirilmesinin sebebi, sûrede mü’min

[1002] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa‘râvî*, 8/4857.
[1003] Tevbe 9/117.
[1004] Tevbe 9/118.
[1005] Tevbe 9/15.
[1006] Şa'râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 8/4834.

kulların tevbelerinin kabul edildiğine dair bilgilerin yer almasıdır.[1007] Aynı şekilde Bikâ'î de Şa'râvî'nin ifade ettiği sûrenin farklı isimlerini zikretmekte ve özellikle *berâet* ve *tevbe* isimleri üzerinde durarak isimle müsemma arasındaki ilişki boyutunu açıklamaktadır. Ona göre sûrenin *berâet* olarak isimlendirilmesi, Peygamber'in davasından yüz çevirenlere ve cihaddan geri kalanlara yönelik bir ihtar ve onlardan bağların kesilmesine işarettir. Ayrıca sûrenin *tevbe* ile isimlendirilmesi bu insanlar için tevbe sebebinin/yolunun gerekliliğine delâlet etmektedir.[1008]

Tevbe sûresinin farklı isimlerini zikreden Hebyân, sûrenin tevbe olan ismine dikkat çekmektedir. Sûrenin temel hedefinin tevbe kapısının açık olduğunu belirtmek olduğunu savunan Hebyân, Allah Teâlâ'nın kâfirleri, münafıkları ve ağırdan alanların (cihaddan geri kalanlar) iç yüzünü ortaya çıkarttığını belirtmektedir. Ona göre aynı zamanda (tevbe ismiyle) Allah Teâlâ Kur'ân'dan Hz. Peygamber'e gönderdiği son çağrıda mü'minleri uyararak tevbe kapısının açık olduğunu murat etmektedir. Yani sûrenin tevbe ismiyle isimlendirilmesi, Yüce Allah'ın engin rahmetinin gazabını geçtiğini, kullarına rahmet ettiğini ve günahlarını bağışladığını göstermektedir.[1009]

Örnek 6: Nûr Sûresi

Şa'râvî, ismi hususunda görüş beyan ettiği sûrelerden bir diğeri Nûr sûresidir. Sûre isminin "en-nûr" (النور) olduğunu belirten müfessirimiz, sûrenin adlandırılma konusunu veya sûrenin "en-nûr" diye isimlendirilmesini incelediğimizde nûrun (aydınlığın) sûrenin her tarafında yaygın şekilde görüldüğünü, hatta bu nûrun sadece âyetlerinde değil, kelimelerinde ve harflerinde bile yaygın şekilde bulunduğunu söylemektedir. Sûrenin ismi olan "en-nûr" kavramına geniş yer veren Şa'râvî, bunu hissî (somut, maddî) ve manevî diye iki kısma ayırarak açıklamakta ve manevî olan kısma özellikle dikkat çekmektedir.[1010] Onun, "Nûr sûresi, maneviyat nûrunu, değerler nûrunu, iş-işlemler nûrunu, ahlak

[1007] Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, 2/241.
[1008] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 8/350.
[1009] Hebyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 5/332.
[1010] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10183-10187.

nûrunu idare ve davranış nurunu taşımak için gelmiştir."[1011] şeklindeki sözü bu konudaki yaklaşımını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Nûr sûresi ile ismi arasındaki ilişkiye dikkat çeken müfessirimiz, mademki Yüce Allah bizim için bu nûru (ilahî kanun, hükümler vs.) ortaya koymuştur, öyleyse insanların başka kanunlar edinmeleri sahih değildir demektedir. Bu manada وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ الله لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِن نُورٍ "*Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.*"[1012] âyetini getiren müfessirimiz, insanlar nasıl ki güneş çıkınca kendi elleriyle yaptıkları aydınlatma aletlerine artık ihtiyaçları kalmıyorsa, aynı şekilde ilahî hükümler de söz konusu olduğunda kendi görüşlerini bırakıp ilahî olana uymaları gerektiğini söylemektedir.[1013]

Müfessirimizin, "Allah Teâlâ, seni hayat yollarında doğru yönlendiren yöntemi nûr şeklinde isimlendirmiştir."[1014] manasındaki sözünden onun sûrelerin tesmiyelerinin tevkîfî olduğu yolundaki görüşünü teyit ettiği gibi Nûr sûresiyle konusu arasında kurduğu münâsebeti de ortaya koymaktadır. Her ne kadar o, açık ifadelerle bunu sûre ile ismi arasında münâsebet olarak adlandırmasa da aslında yaptığı şey sûreyle ismi arasındaki münâsebeti okuyucuya verdiği aşikârdır.

Şa'râvî'nin sûrenin tesmiyesi noktasındaki görüşünün tefsir kaynaklarındaki yerini belirlemek için bazı kaynakları incelediğimizde müfessirimizin görüşüne benzer ve yakın yaklaşımlar olduğunu müşahede ettik. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve tenvîr* adlı eserinde sûrenin "en-nûr" isminden başka ismi olmadığını belirtmekte ve sûrenin "en-nûr" olarak isimlendirilmesinin sebebinin sûrede, اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ "*Allah göklerin ve yerin nûrudur.*"[1015] âyetinin yer almış olması olduğunu düşünmektedir.[1016] Yine sûrenin tesmiyesi hakkında görüş belirten Zühaylî, sûrenin "en-nûr" (النور) ismiyle isimlendirilmesinin, insanlar için adabı, faziletleri, şerî hükümleri ve kuralları beyan etmesiyle toplumsal hayatın yolunu aydınlatmasından

---

[1011] وسورة النور جاءت لتحمل نور المعنويات، نور القيم، نور التعامل، نور الأخلاق، نور الإدارة والتصرف (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10187).
[1012] Nûr 24/40.
[1013] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10185-10187.
[1014] سمَّى الحق تبارك وتعالى المنهج الذي يهديك في دروب الحياة نوراً (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10185).
[1015] Nûr 24/35.
[1016] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/139; benzer görüşler için bk. Hebyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 8/476.

kaynaklandığını belirmektedir. O, bu görüşüne sûrenin اللهُ نُورُ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ "*Allah göklerin ve yerin nûrudur.*"[1017] âyetini içermesini delil olarak getirmektedir.[1018]

Örnek 7: Secde Sûresi

Şaʿrâvî'nin, sûrelerin isimlendirilmesi hakkında görüş belirttiği sûrelerden birisi de Secde sûresidir. Sûrenin son kısımlarındaki âyetlerin tefsirinde konuyla alakalı "Öncelikle bu sûre, 'es-secde' (السجدة) ismiyle isimlendirilmiştir. Çünkü kendisinde Allah'a şükür ifadesi olarak secde etmemiz gereken bir tilavet secdesi vardır."[1019] sözüyle görüşünü ortaya koymaktadır.[1020]

Şaʿrâvî, sûre ile isimleri arasında münâsebet kurduğu sûrelerin özellikle sûrede ele alınan ve vurgulanması gereken önemli bir konu ve mesele arasındaki irtibatı öne çıkartır. Bu manada Secde sûresi ile ismi arasında ilişki kurmaya çalışan müfessirimiz, söz konusu sûrede ele alınan tilavet secdesine dikkat çekerek bu ilişkiyi ortaya koyduğu görülmektedir.

Şa'râvî'nin sûrenin isimlendirmesi konusundaki yaklaşımını karşılaştırmak için bazı tefsir kaynaklarına müracaat ettiğimizde Bikâ'î'nin, sûrenin "es-secde" (السجدة) olan isminin, sûrenin maksadına mutabık olduğunu belirterek sûrenin ismiyle müsemması arasındaki irtibat ve uyumu ortaya koyduğunu gördük.[1021] Sûrenin "es-secde" (السجدة) olan ismine ilaveten "Elif-lâm-mîm" (الم) ve "Tenzîl" (تنزيل) isimlerini de zikreden İbn Âşûr ise en meşhur ve en kısa isminin "es-secde" ismi olduğunu söylemektedir. Ona göre sûrenin bu şekildeki isimlendirilmesi "es-secde" kelimesinden ileri gelmektedir.[1022] Secde sûresinin tesmiyesi konusunda görüş belirten ez-Zühaylî de sûrenin isimlendirilmesinin, sûrede Allah'a secde eden ve Kur'ân-ı Azîm'in âyetlerini işittiklerinde Allah'ı tesbih eden mü'minlerin vasıflarını içeren, إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً، وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ، وَهُمْ لا

[1017] Nûr 24/35.

[1018] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 18/118; benzer görüşler için bk. Hebyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 8/476.

[1019] وهذه السورة سميت (السجدة) أولاً: لأن بها سجدة تلاوة ينبغي أن نسجد الله شكراً عندها (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11879).

[1020] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11879.

[1021] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 15/222.

[1022] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 21/201-202.

يَسْتَكْبِرُونَ "*Bizim âyetlerimize ancak, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin Rablerine hamd ederek tesbih edenler inanırlar.*" âyeti olduğunu ifade etmektedir.[1023]

Örnek 8: Mücâdele Sûresi

Şa'râvî'nin isimlendirmesi konusunda değerlendirmede bulunduğu sûrelerden bir diğeri Mücâdele sûresidir. Sûrenin tesmiyesinin sûrenin kendisi hakkında nazil olduğu Havle bint Sa'lebe adındaki kadın[1024] olduğuna dikkat çeken müfessirimiz şunları belirtmektedir:

> "Sûrenin tamamı 'mücâdile (mücadele eden, tartışan)'[1025] ismi ile isimlendirilmiştir. Mücâdile Havle'dir. Bu, ona bir ikram ve itibarını geri vermektir. Sûre, bu sözü (zıhar yapılırken kullanılan ifade)[1026] ve onun çirkinliğini haram kılmak, onun layık ve sahih bir söz olmadığını açıklamak için inmiştir."[1027]

Sûrenin isimlendirilmesinin sebebini ortaya koyan Şa'râvî, bu konuda önemli bir olay ve meseleye dikkat çekmektedir. Bu, hakkı ve itibarı söz konusu olan bir kadındır. Şa'râvî'ye göre sûrenin bu isimle anılmış olması sıradan ve basit bir mesele değil, bilakis gerek fert için olsun ve gerekse toplum için olsun can alıcı bir noktayı gündeme almak ve bu çerçevedeki bir problemi çözmek içindir. Zira ona göre burada mesele her ne kadar Havle adında bir kadınla alakalı olsa da aslında durum genel bir mahiyete mebnidir.[1028] Bu bağlamda sûrenin ismi ile sûrenin nüzûlüne sebep olan vaka arasında irtibat kurularak bazı sonuçlar elde edilmiştir.

Mücâdele sûresinin isimlendirmesi konusunda görüş belirten Bikâ'î, sûre maksadını, Hadîd sûresiyle ilişkilendirerek belirtmektedir. O, Mücâdele sûresinin başındaki ve sonundaki kıssa ile isimlendirilmesinin buna delâlet ettiğini

---

[1023] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 21/182.
[1024] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/14979.
[1025] "Mücâdele" kelimesi "el-mücâdile" (المدجادِلة), dal harfinin kesresi ve "el-mücâdele" (المجادَلة) dal harfinin fethası ile olmak üzere iki şekilde telaffuz edilmektedir. (İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 28/5).
[1026] أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي "(Kişinin eşine) sen, benim için annemin sırtı gibisin (demesi)." (Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 22/2446).
[1027] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/14981.
[1028] Bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/14981.

söylemektedir.[1029] Buna göre Bikâ‘î’nin ifadelerinden anlaşılan sûre isminin, gayesiyle ve sûrenin başındaki ve sonundaki kıssalarla ilişkili olmasıdır.

Mücâdele sûresinin isimlendirilmesi konusunda fikir beyan eden İbn Âşûr, bu sûrenin tefsir kaynaklarında ve Mushaflarda sûretü’l-mücâdele (سُورَةَ الْمُجَادَلَةِ), mücâdile veya mücâdele (dal harfinin kesresi ve fethasıyla) şeklinde yer aldığını ifade etmektedir. Ayrıca sûre için (سُورَةَ قَدْ سَمِعَ) “sûretü kad semiâ” ve (سُورَةَ الظِّهَارِ) “sûretü’z-zıhâr” isimlerini de zikreden İbn Âşûr, sûrenin mücâdele ile isimlendirilmesinin sebebi, sûrenin, eşinin kendisine yaptığı zıhar meselesini Hz. Peygamber’e ısrarla anlatması olayıyla başlaması olduğunu belirtmektedir.[1030] Buna benzer görüş beyan eden Zühaylî ise, sûrenin “sûretü’l-mücâdele” (سورة المجادلة) ile isimlendirilmesi, sûrenin Allah Teâlâ’nın şu sözüyle başlamasındandır: ... قَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجادِلُكَ فِي زَوْجِها “*Allah, kocası hakkında seninle tartışan… kadının sözünü işitmiştir.*”[1031] Ona göre buradaki kadın Evs b. Sâmit’in eşi Havle’dir.[1032]

Örnek 9: Abese Sûresi

Müfessirimizin sûre ile ismi arasında ilişki kurduğu sûrelerden birisi de Abese sûresidir. O, söz konusu sûre için “Abese” isminin yanında “*sûretu’s-sâhha* (سورة الصّاخة*), sûretu’l-a‘mâ* (سورة الاعمى) isimlerini zikretmiştir. Sûre isimlerinden saydığı “*es-sâhha*” ifadesinin sûrede korkutma manasında kullanılan lafız olduğunu belirten Şa‘râvî, böylelikle sûrenin ismi ile sûrede ele alınan konu arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Bazı insanların sûreye “*sûretu’l-a‘mâ*” ismini verdiklerini ifade eden müfessirimiz, bu isimlendirmenin sûrenin nüzûl sebebinden sayılan Abdullah b. Ümmi Mektûm kıssasındaki münâsebetten ileri geldiğini söylemektedir.[1033]

Şa‘râvî’nin Abese sûresinin tesmiyesi konusundaki yaklaşımını kıyaslamak için incelediğimiz kaynaklarda farklı isimlendirilmelerin yapıldığını müşahede ettik. Bu bağlamda sûre için “abese” ve “es-sâhha” isimlerini zikreden Bikâ‘î, sûrenin âyetleri, fasılaları ve gayesi iyice düşünüldüğünde “abese”ye delâlet ettiğini ve aynı

[1029] Bikâ‘î, *Nazmü’d-dürer fî tenâsübi’l-âyâti ve’s-suver*, 19/331.
[1030] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 28/5.
[1031] Mücâdele 58/1.
[1032] Zühaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 28/5.
[1033] Şa‘râvî, *Tefsîru Cüz’i ‘Âmme*, 104.

şekilde sûrenin içeriği de "es-sâhha" ismini yansıttığını ifade etmektedir.[1034] Abese sûresinin isimleri ve isimlendirilmesi konusunda değerlendirmelerde bulunan İbn Âşûr da, bu sûrenin Mushaflarda, tefsirlerde ve hadis kitaplarında "sûretü abese" (سُورَة عبس), "sûretü's-sâhha" (سُورَة الصَّاخَّةِ), "sûretü İbn Ümmi Mektûm" (سُورَة ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ), "sûretü's-sefera" (سُورَة السَّفَرَة) ve "sûretü'l-a'mâ" (سُورَة الْأَعْمَى) isimleriyle isimlendirildiğini belirtmektedir. Ona göre bütün bunlar, ya sûrede geçen bir lafızla veya sûrenin nüzûlüne sebep olan kıssa sahibiyle ilişkilidir.[1035] Abese sûresinin isimlendirilmesi hususunda görüş belirten Zühaylî ise, sûrenin tesmiyesinin, sûrenin, insan doğasının gerektirdiği olağan insan vasfıyla başlamasından ileri geldiğini belirtmektedir. Onun ise önemli bir meseleyle meşgul olduğu sırada kişinin ani gelişen ve onu ilk işinden alıkoyacak durumda başına geldiğine dikkat çekmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) böyle bir durumda olmasına rağmen yüzünü ekşittiğinden dolayı kendisine sitem edilmesinin nedeni, kıymetinin yüceliğini ve nübüvvet makamının yüksekliğini vurgulamak içindir.[1036]

Sonuç olarak denilebilir ki Şaʿrâvî'ye göre sûrelerin taşıdığı isimler sûrede ele alınan önemli ve can alıcı bir meseleye dikkat çekmekte ve bu çerçevede önemli mesajlar vermektedir.

4.1.1.2. Sûre Başı ile Sonu Arasındaki Münâsebet

Sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebet, sûre başındaki ifadelerle, sûrenin başındaki âyet gruplarıyla veya sûrenin genel içeriğiyle sûrenin sonunun mana, maksat ve verilmek istenen mesaj bakımından ilişki ve tünâsüb içerisinde olmasıdır. Bu kapsamda sûrelerin başıyla sonu arasındaki münâsebet, doğrudan sûre iç bütünlüğünü ortaya koyarken, dolaylı olarak da Kur'ân-ı Kerîm'in iç bütünlüğünü göstermektedir.

Lügat bakımından sûrelerin başıyla sonu arasındaki münâsebet, iki uç arasındaki irtibat veya kuyruğun başa dönmesi manasında kullanılmaktadır. Bu durum, Kur'ân'ın bilinmesi ve dikkat edilmesi gereken nazmının özellik ve

[1034] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 21/249.
[1035] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/101.
[1036] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 30/56.

inceliklerinden sayılmaktadır.[1037] Zira sûreyi oluşturan kelime ve cümlelerin birbirleriyle üstün bir ahenk ve ilişki oluşturması, Kur'ân'ın i'câz ve belâgatinin önemli vasıflarındandır.[1038]

Herhangi bir sûrenin başı ile sonunun, muhteva ve mesaj birliği bakımından uyum içerisinde olması, sûrenin hedef bütünlüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim sûre nazmının daha doğru anlaşılabilmesi için ona bütün olarak bakmak gerekir. Aynı zamanda sûre bölümlerinin anlaşılması için de mezkûr yöntem önemlidir. Bu, sûrenin iç bütünlüğüne, sûrelerin birbirleriyle irtibatına ve nihayetinde Kur'ân'ın bütünlüğüne önemli bir işarettir.[1039]

Sûrenin başıyla sonu arasındaki irtibat, sûreyi oluşturan âyetler arasındaki münâsebetin var olmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira âyetler arasındaki münâsebetin farklı bir yönü de birbirini takip etmeyen âyetler arasında olmaktadır. Bu bağlamda sûreyi oluşturan âyetler arasındaki münâsebet bazen art arda gelen âyetler arasında gerçekleşirken bazen de sûre içerisinde birbirlerinden uzak âyetler arasında da gerçekleşmektedir. Buna göre zaman zaman sûrenin başındaki âyetlerle sûrenin sonundaki âyetler arasında da uyum ve ilişki mevcuttur. Kur'ân'ın bu özelliğinin, sûrenin başında muhatabına vermek istediği mesajı, sonunda da tekrarlamak veya anlatılan konuya muhatabın dikkatini çekmekten kaynaklandığı söylenebilir.[1040]

Konuya ilişkin bu genel girişi yaptıktan sonra Şa'râvî'nin mevzuya dair yaklaşımına geçelim. Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûreleriyle bir bütün olduğuna önem veren Şa'râvî, zaman zaman sûrelerin başında yer alan âyetlerle veya sûrenin genel muhtevasıyla sûrenin sonunda yer alan âyet ve âyetler arasındaki münâsebete

---

[1037] Mecmu'atun mine'l-ulemâ, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'ân'iyye el-muhassase*, 230-231; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, 28.

[1038] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 32-45; Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 28.

[1039] Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münâsebet*, 29; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 16.

[1040] Muhammed Huseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/31; el-Katân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 274; Karataş, "Etkili İletişim Açısından Fevâtihu's-Suver ve Havâtimu's-Suver", 5.

dikkat çekmektedir.[1041] Şimdi onun bu manada başlangıç ve sonuçlarının uyumu noktasında değerlendirmelerde bulunduğu sûreleri belirterek meseleyi örnekler üzerinde ele almaya çalışalım.

Tespitlerimize göre Şa'râvî'nin, başı ile sonu arasındaki münâsebet hakkında değerlendirmede bulunduğu sûreler şunlardır: Bakara, Âl-i İmrân, En'âm,[1042] Tevbe, Mü'minûn, Câsiye, Mümtehine, Teğâbün, Kalem,[1043] Meâric,[1044] Tekvîr,[1045] Tekâsür[1046] ve Hümeze[1047].

Konunun uzamaması adına müfessirimizin hakkında değerlendirmede bulunduğu sûrelerin bir kısmını örnek vererek durum tespitinde bulunacağız. Bu bağlamda misaller verilirken Mushaf tertibine riayet edilecek ve konuya ilişkin münâsebetleri daha az bilinen veya işlenen sûreler tercih edilecektir.[1048]

Örnek 1: Âl-i İmrân Sûresi

Şa'râvî'nin, başı ile sonu arasındaki insicâm ve irtibata riayet edip işlediği sûrelerden biri Âl-i İmrân sûresidir. Sûrenin sonundaki âyetin tefsirinde "Bu âyet, Âl-i İmrân suresinin sonudur." [1049] diyen müfessirimiz, يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱصۡبِرُواْ وَصَابِرُواْ وَرَابِطُواْ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ "*Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (cihad için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*"[1050] âyetini, sûrenin mevzusuyla ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Ona göre bu sûrede temelde Allah'a ve Peygamber'e iman, mü'minlerin hayat sahnesinde karşı karşıya

[1041] Bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9959.
[1042] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4032.
[1043] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 21/548.
[1044] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 21/647.
[1045] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 22/276-277.
[1046] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 22/513.
[1047] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 22/614.
[1048] Örneğin kaynaklarda Bakara sûresindeki münâsebet çokça işlenmektedir. (Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 1420, 7/106; Mecmu'atun mine'l-ulemâ, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'ân'iyye el-muhassase*, 230; Müslim, *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî*, 76; Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Razi'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb Örneği)", 164.) Şa'râvî de birçok yönden bu sûrenin münâsebetini işlemektedir. "فكان ختام سورة البقرة منسجما مع أول سورة البقرة" "Bakara sûresinin sonu, Bakara sûresinin başıyla insicâm içerisindedir." diyen müfessirimiz, konuya ilişkin görüşlerini detaylı bir şekilde serdetmektedir. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1249).
[1049] هذه الآية هي ختام سورة آل عمران (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1971).
[1050] Âl-i İmrân 3/200.

kaldıkları/kalacakları çetin imtihanlar (Uhud Savaşı vb.), Ehl-i Kitap vb. konular arz edildikten sonra Allah (c.c.) "*Ey iman edenler!*" şeklinde buyurmaktadır. Müfessirimize göre bunun (hitabın) manası, "Ey Allah'a iman ederek, kitabını ve Peygamber'ini tasdik ederek, Yahudiler ve bütün Ehl-i Kitap'la ilişkilerde haktan yana tavır göstererek, nazari olarak tartışan değil, İslâm'ın en büyük savaşı olan Uhud Savaşı'nda doğrular uğruna mücadele ederek (sûrede) geçenlere iman edenler, ey Allah'a saf ve samimi bir imanla iman edenler, ey bana iman edenler, bana kulak verin." demektir. Bu şekilde sûrenin muhtevasıyla sûrenin sonundaki âyetin içeriği arasındaki alakaya dikkat çeken Şa'râvî, âyetin sonunda, "Sabredin, sabırda yarışın, düşmana karşı hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının." biçiminde dört emrin olduğunu belirtmekte ve böylece mezkûr münâsebeti pekiştirmektedir.[1051]

Örnek 2: Tevbe Sûresi

Şa'râvî, sûrenin sonunda sûrenin iç bütünlüğüne dair şunları söylemektedir:

> "Bundan sonra Tevbe sûresinin sonu gelmektedir. Tevbe sûresi ilişkileri koparmakla başlamıştır.[1052] Bizim için kâfir ve münafıkların durumları ile cihadın zorlu yükümlülükleri vârid olmuştur. Allah Teâlâ, sûreyi önceki zorlukları telafi edecek/temize çıkaracak şeylerle bitirmeyi murat etmiştir.[1053] Bunun için bize Resûlullah'tan ayrılmamamızı ve onu kızdırmamamızı açıklamıştır. Çünkü o, size içinde zorluk olan işler getirmişse de bu emirlere sarılın. Çünkü bunlar düşmanınızdan değil, dostunuzdandır."[1054]

Şa'râvî'nin "بدأت السورة بالقطيعة" "(Sûre, ilişkileri koparmakla başlamıştır)" ve "أراد الحق أن يختم السورة بما يبرر هذه المشقات المتقدمة" (Allah Teâlâ, sûreyi önceki zorlukları telafi edecek/temize çıkaracak şeylerle bitirmeyi murat etmiştir) şeklindeki sözleri, onun mesele hususundaki görüşünü açıkça ortaya koymaktadır.

Örnek-3: Mü'minûn Sûresi

[1051] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1972.

[1052] بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ "*Allah ve Resûlü'nden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere kesin bir uyarıdır.*" (Tevbe 9/1).

[1053] وأراد الحق أن يختم السورة بما يبرر هذه المشقات المتقدمة (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5602).

[1054] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5601-5602.

Sûrenin başıyla sonu arasındaki ilişkiyi tespit eden ve böylece sûreyle sûrenin vermek istediği mesaj arasındaki ilişki ve münâsebeti tespit etmeye çalışan Şa'râvî, Mü'minûn sûresinin başıyla sonu arasındaki ilişkiyi izah etme bağlamında şunları ifade etmektedir:

> "Sûrenin Allah Teâlâ'nın 'قد افلح المؤمنون' '*Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.*'[1055] sözüyle başlaması ve 'إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَٰفِرُونَ' '*Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.*'[1056] sözüyle bitmiş olması, yani başladığının zıddıyla bitmesi gerçekten ilginçtir. Bu iki parantezin arasındakini iyi düşünmen gerekir. Mesele iman meselesi olarak devam ettiği sürece ehli kurtuluşa erecektir. Mesele küfür meselesi olarak devam ettiği müddetçe onun ehli kurtulmayacaktır. Öyleyse Rabbinize sarılın. 'Yap' ve 'yapma' hususundaki yolunu tutun."[1057]

Metinde geçtiği üzere, "وعجيب أن تبدا السورة بقوله تعالى : قد افلح المؤمنون وتنته بقوله: إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَٰفِرُونَ "Sûrenin Allah Teâlâ'nın '*Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.*'[1058] sözüyle başlaması ve '*Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.*'[1059] sözüyle bitmesi, hakikaten hayret vericidir."[1060] sözünde Şa'râvî anlamsal ilişkiye dikkat çekmektedir. Ayrıca müfessirimizin sûrenin başı ile sonundan bahsederken "وعليك أنت أنْ تتأمل ما بين هذين القوسين" "Bu iki parantezin arasındakini iyi düşünmen gerekir." biçimindeki ifadesi de onun meseleye ilişkin görüşünü pekiştiren önemli bir delildir.

Şa'râvî'nin geçen sûre bağlamında malum görüşlerinin kaynaklardaki izdüşümüne bakıldığında onun yaklaşımıyla örtüşen bilgilere rastlanmaktadır. Bu bağlamda sûre "قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ" "*Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.*"[1061] âyetiyle başlarken, "اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ" "*Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.*"[1062] âyetiyle son bulmaktadır. Sûrenin başında mü'minlerin kurtuluşlarından bahsedilirken, sonunda ise istenen sıfatlarla vasıflanmadıklarından

[1055] Mu'minûn 23/1.
[1056] Mu'minûn 23/117.
[1057] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/10178.
[1058] Mu'minûn 23/1.
[1059] Mu'minûn 23/117.
[1060] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10178.
[1061] Mü'minûn 23/1.
[1062] Mü'minûn 23/117.

dolayı kâfirlerin kurtuluşa eremeyecekleri ifade edilmektedir. Bu bakımdan münâsebete *mukâbele* diye ifade edilen üslûp kullanılarak sûrenin başı ile sonu arasında tenâsüp sağlanmaktadır.[1063]

Örnek 4: Câsiye Sûresi

Şa'râvî'nin, sûrenin başı ile sonu arasındaki ilişkiye dikkat çektiği bir diğer sûre Câsiye sûresidir. Şa'râvî bu bağlamda şunları ifade etmektedir:

> "Câsiye sûresi hakkında düşünen kişi, onun Allah'ın حمٓ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ '*Hâ Mîm! Kitabın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafındandır.*'[1064] sözüyle başladığını ve yine O'nun (c.c.) وَهُوَ الۡعَزِيزُ الۡحَكِيمُ '*O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*'[1065] sözüyle bittiğini görecektir. Sanki sûre, izzet ve hikmetin Allah'a ait oluşuyla büyüklük ve hamdın ona ait oluşu parantezi arasına konulmuştur…"[1066]

Geçen metinden anlaşıldığı gibi Şa'râvî'nin, anılan sûre bağlamında kullandığı "O, Allah Teâlâ'nın …sözüyle başladı ve Allah Teâlâ'nın …sözüyle bitti." şeklindeki sözü, mesele konusundaki görüşünü açıkça göstermektedir. Kur'ân'ın bu üslûbunun arka planındaki hikmet boyutuna dikkat çeken Şa'râvî, sanki Allah Teâlâ, mü'minlerin kendisine ve yoluna gönüllerini daha fazla yatıştırmak için bu sıfatların onların içlerinde kökleşmesini vurgulamakta olduğunu belirtmektedir.

Örnek 5: Mümtehine

Mümtehine sûresinin başı ile sonu arasındaki münâsebet hakkında müfessirimiz, Allah Teâlâ'nın, Mümtehine sûresine, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ... "*Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz...*"[1067] nidasıyla başladığını ve ... يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ "*Ey iman edenler!*

[1063] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 18/117; Müslim, *Mebâhis fî't-tefsîri'l-mevzûî*, 74; Hibyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 12/19.
[1064] Câsiye 45/1-2.
[1065] Câsiye 45/37.
[1066] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 23/14138.
[1067] Mümtehine 60/1.

Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinmeyin."[1068] nidasıyla bitirdiğini belirtmektedir. Buradaki nidanın (يايها الذين امنوا) ve nehyin konusunun bir olduğunu ifade eden müfessirimiz, bunun (Kur'ânî üslûp) (عَوْد على بَدْء) sondan başa dönme olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu durum, âyetlerde ele alınan meselenin imanî teklifte büyük bir önem taşıdığına dikkatimizi çekmektedir.[1069]

Sûrenin ana mihveri etrafındaki konulara geniş yer verdikten sonra sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebete tekrar değinen Şa'râvî, sûrenin sonunun girişin aynısı olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. Ona göre sûrenin başı ile sonu etrafında döndüğü mana, sûrenin başlangıcında ele alınan Allah'ın düşmanlarından uzak durma ve onları dost edinmeme gerekliliğidir.[1070] Buna göre sanki sûrenin başındaki âyetle sondaki âyet, bir parantez misali Yahudi ve kâfirlerden uzak durmayı ve Allah'ın düşmanlarının her türlüsüne dostluk beslememeyi ele alan bütün âyetleri içinde toplamaktadır.[1071]

Mümtehine sûresinin başı ile sonu arasındaki ilişkiyi ele alan müfessirimizin, "Sanki فكأن آية الاستهلال وآية الختام عبارة عن القوسين جمعا فيما بينهما كل آيات... başlangıç âyeti ile sonuç âyeti bir parantez gibi aralarındaki bütün âyetleri toplamıştır."[1072] şeklindeki sözü, sûredeki anlamsal ilişki ağını vurgulamaktadır.

Örnek 6: Teğâbün Sûresi

Teğâbün sûresinin son âyetini tefsir eden Şa'râvî, âyetin bize el-esmâü'l-hüsnâdan birçok isimden bahsettiğini belirtmektedir. Teğâbün sûresinde el-Kadîr (القدير), el-Basîr (البصير), el-Âlîm (العليم), el-Ğanî (الغنى), el-Hamîd (الحميد), el-Habîr (الخبير), el-Ğafûr (الغفور), er-Rahîm (الرحيم), eş-Şekûr (الشكور) ve el-Halîm (الحليم) gibi Allah'ın birçok isminin olduğunu ifade eden müfessirimiz, Allah Teâlâ'nın sûreyi عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*O, gaybı da görünen âlemi de bilendir, mutlak*

[1068] Mümtehine 60/13.

[1069] Şa'râvî'nin bu konudaki orijinal metni: فموضوع النداء واحد وموضوع النهي واحد فهو عَوْد على بَدْء وهذا يلفتنا إلى أن القضية التي تتحدث عنها الآيات تمثل أهمية كبيرة في التكليف الإيماني (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15144-15145).

[1070] ونلاحظ أن ختام السورة هو نفس استهلالها، فالمعنى الذي تدور حوله بداية السورة ونهايتها وجوب البرائة من أعداء الله وعدم موالاتهم في استهلال السوررة (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15146-15154).

[1071] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15155.

[1072] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15155.

güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[1073] sözüyle bitirdiğini söylemektedir.[1074] Müfessirimiz, anılan âyetteki esmâ-i hüsnânın geniş bir analizini yaptıktan sonra tekrar sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebet sadedinde şunları belirtmektedir:

> "Burada Teğâbün sûresinin, يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ '*Göklerdeki her şey ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, övgü O'nundur ve O her şeye kadirdir.*'[1075] *(*âyetinde) tesbihle başlamasının manasını ve Allah Teâlâ'nın وَاللهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *'Allah iyiliklerin karşılığını karşılıksız verendir, Halim'dir. Görünen ve görünmeyen âlemi bilendir; mutlak galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.*'[1076] sözüyle yine tesbihle bitmesinin manasını idrak etmekteyiz."[1077]

Teğâbün sûresinin başı ile sonu arasındaki hikmet boyutuna değinen müfessirimiz, şayet Teğâbün sûresinin âyetlerini Allah'ın sûreyi kendisiyle bitirdiği el-Hakîm (الحكيم) isminin ışığında düşünürsek, Allah'ın mü'min olsun kâfir olsun insanlara hikmetle hükmettiğini göreceklerini ifade etmektedir.[1078]

Sonuç olarak Şa'râvî, Teğâbün sûresinin başındaki âyetin mana ve muhtevasıyla sûrenin sonundaki âyetin mana ve muhtevasını ortak bir paydada buluşturarak aralarındaki ilişki boyutunu izah etmektedir. Ayrıca söz konusu âyetler arasındaki münâsebeti belirtirken bunu sûrenin konusuyla da irtibatlandırarak değerlendirmektedir.

Örnek 7: Hümeze Sûresi

Müfessirimizin, başı ile sonu arasındaki ilişki ve uyumu tespit edip hakkında fikir beyan ettiği sûrelerden birisi de Hümeze sûresidir.

"*Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her* وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ * ٱلَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ * يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ

[1073] Teğâbün 64/18.
[1074] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 25/15720.
[1075] Teğâbün 64/1.
[1076] Teğâbün 64/17-18.
[1077] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 25/15732.
[1078] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 25/15728.

kişinin vay haline."[1079] Sûrenin başındaki âyetlerin içeriğine dikkat çeken müfessirimiz, bu ifadelerin kötü karakterli bir insanın profilini çizdiğini vurgulamaktadır. Ona göre sûrenin bundan sonraki şu âyetleri, baştaki manaya mutabık ve bir nevi onun cevabı niteliğindedir:[1080]

كَلَّا لَيُنۢبَذَنَّ فِي ٱلۡحُطَمَةِ * وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا ٱلۡحُطَمَةُ * نَارُ ٱللَّهِ ٱلۡمُوقَدَةُ * ٱلَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى ٱلۡأَفۡـِٔدَةِ * إِنَّهَا عَلَيۡهِم مُّؤۡصَدَةٌ * فِي عَمَدٖ مُّمَدَّدَةِۭ * "*Hayır! Andolsun ki o, Hutâme'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen ne bileceksin? O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir. Şüphesiz uzatılmış direkler arasında (bağlı oldukları halde) ateş onların üzerine kapatılacaktır.*"[1081]

Şa'râvî, كَلَّا لَيُنۢبَذَنَّ فِي ٱلۡحُطَمَةِ âyetinin tefsirinde يعرض الحق النهاية التي تناسب البداية "Allah Teâlâ, başlangıca uygun bir sonuç ortaya koymaktadır." sözüyle sûrenin başlangıcı ile sonu arasındaki münâsebeti belirtmektedir. Özellikle لَيُنۢبَذَنَّ ifadesinin aşağılık ve değersizliği çağrıştırdığına dikkat çeken müfessirimiz, bunun, sûrenin başındaki هُمَزَةٖ لُّمَزَةٍ kelimelerin içerdiği manalara münasip ve doğal bir karşılık olduğunu düşünmektedir. Ona göre "*insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin*" cezası, Hutâme'ye atılmaktır.[1082]

Hülasa Hümeze sûresinin başlangıç kısmında, varlıkta temel meziyetin maddiyattan ibaret olduğunu düşünen ve bu doğrultuda davranış sergileyen insanların karakteristik özelliklerinin işlendiğini ifade eden Şa'râvî, sonrasındaki kısımda ise mezkûr karakter yapısına, fiil ve eyleme uygun cezanın ortaya konulduğunu düşünmektedir. Ona göre sûrenin sonunun başına uygunluğu, bir nevi cezanın amele uygunluğu (الجزاء من جنس العمل) mesabesindedir.[1083] Buna göre sûrenin başlangıcı ile sonu arasında mana, maksat ve mesaj birliği bakımından tenâsüp olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Şa'râvî, sûrelerin başı ile sonu arasındaki münâsebete dikkat çekerek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ancak görüldüğü üzere o, bütün

[1079] Humeze 104/1-2.
[1080] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 561-563.
[1081] Humeze 104/4-9.
[1082] فجزاؤه يكون من جنس ما قدم "Onun cezası, yaptığı amelin cinsinden (geride bıraktığı şeyin) olur." (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 561).
[1083] Şa'râvî, *Tefsîru Cüzi 'Âmme*, 561-563.

sûrelerin başı ile sonu arasındaki münâsebeti işlememektedir. Fakat hakkında görüş beyan ettiği örneklerden hareketle onun konu hakkındaki yaklaşımı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Meseleye verdiği önem ortaya koyduğu örneklerden anlaşılan Şaʿrâvî'nin münâsebete ilişkin düşüncesi, Kur'ân'ın konu bütünlüğüne ve hedef birliğine matuf olduğu söylenebilir. Bu da müfessirimizin, Kur'ân'ın belâgat, fesâhat, nazım, iʿcâz, beyân ve üslûbunu ispatlamaya çalıştığını, buna dikkat çektiğini, neticede onun Allah kelamı ve Hz. Muhammed'in risaletinin tasdiki olduğunu ortaya koyduğunu göstermektedir.

4.1.1.3. Sûrede İç Bütünlük

Sûrenin iç bütünlüğü demek, sûrenin içerik, hedef ve mesaj bakımından bütünlük içerisinde olması demektir. Bu çerçevede her sûrenin müstakil bir kimliği, konusu ve temel bir hedefi olduğu bilinen bir gerçektir. Bu manada temel bir konu ve hedef etrafında temerküz eden her bir sûrenin her âyeti bir diğeriyle uyum ve bütünlük oluşturmaktadır. Mesele sûrenin konu, gaye ve içerdiği mesaj olunca konulu tefsiri de yakından ilgilendirmektedir.[1084] Dolayısıyla konuya ilişkin konu merkezli tefsir kaynakları önem kazanmakta ve haliyle bunları büyük ölçüde esas almak ihtiyacı hâsıl olmaktadır.

Şunu hemen belirtelim ki Kur'ân'ın esas konuları başta tevhid olmak üzere nübüvvet, ahiret, ibadet ve adalettir. Kur'ân'ın bölümlerini oluşturan sûreler de bunlarla bir şekilde ilişkilidir.[1085] Sûreler, detay olarak değişik konular etrafında dönmekle birlikte, esasında bu özelliklerden biriyle veya birkaçıyla mutlaka ilgilidir. Sûreler, genel ve özel hedef taşıması ve konuları arasında bir ilişkiye sahip olması bakımından tam bir bütünlük arz etmektedir.[1086] Bu durum Kur'ân'ın bir intizâm ve insicâma sahip olduğunun sonucu ve kanıtıdır.

[1084] Muhammed el-Gazzâlî, *Nahve tefsîri mevzû'iyyi li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 2000), 5; Müslim, *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî*, 90-91.

[1085] Ebû İshak Şâtıbî, *el-Muvâfakât* (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1997), 2/249; Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsubi's-suver*, 50; Çiçek, *Delâletü esmâi's-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 165; Hasan Keskin, "Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nuh Sûresi'nin İncelenmesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 71; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 16.

[1086] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fi suveri ve'l-âyât*, 42-43; Muntasir Mir, "Bir Bütün Olarak Sûre (Tefsirde Yirminci Yüzyıl Gelişmesi)", çev. Mustafa Özel, *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14

Konuyu somutlaştırmak için meseleyi Kehf sûresi özelinde işleyerek Şa'râvî'nin meseleyle ilgili görüşüne geçelim.

Mağara anlamına gelen *Kehf*; kardan, kıştan, soğuktan, yırtıcı hayvan ve düşmanlardan korunmak için sığınılan yer demektir. Bu sûrenin muhtevasına baktığımızda imtihana sebep ve vesile olan birçok olay ve vakanın bulunduğunu görürüz. Gençlerin din konusundaki imtihanı ve bu konuda başlarına gelen bela ve sıkıntıları, Hz. Peygamber'le beraber olanlar/mü'minlerin imtihanı/fitnesi, bahçe sahiplerinin imtihanı, Hz. Musa'nın Hz. Hızır'la yolculuğu, Zülkarneyn kıssası, Ye'cûc ve Me'cûc kıssası bu sûrede ele alınan başlıca konulardandır. Sûrede geçen imtihan ve sıkıntılardan kurtulma yol ve yöntemleri de açıklanmaktadır. Muhataba adeta şu mesaj verilmek istenmiştir: Bu sûrede Allah yoluna iletecek ve bu yolda ayakları sabit kılacak temel ilke ve prensiplere uyulduğu takdirde, bu, çekilen sıkıntı ve belalara karşı koruyucu bir mağara vazifesini görür.[1087] Nitekim Hz. Peygamberin, "*Her kim Kehf sûresinin başından on âyet ezberlerse, Deccalın belasından korunacaktır.*"[1088] hadisi de bu duruma işaret etmektedir.

Kehf sûresinin içerdiği konular farklı olsa da temelde odak noktası insandır. Başka bir tabirle sûrede ele alınan konulara bakıldığında hepsinin merkezinde insan vardır. Yani insanın imtihan dünyasında karşı karşıya kalabileceği farklı düzeyde sıkıntı ve musibetler bulunmaktadır. Sûrenin içerdiği konular bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde ortaya çıkan mesaj veya sonuç şudur: İnsan kendisine düşen görev ve mesuliyeti layıkıyla yerine getirirse, selamet sahiline kavuşacaktır. Buna göre sûrenin konuları arasında uyum olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sûre kendi içerisinde mana, maksat ve mesaj birliği bakımından birlik ve bütünlük oluşturmaktadır.

(2001), 268; Çiçek, *Delâletü esmâi's-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 165, Keskin, "Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nuh Sûresi'nin incelenmesi", 70-71; Yılmaz, *Fahruddin er-Razi'nin Tefsiru'l-Kebir Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*, 200-201.

[1087] Müslim, *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî*, 186-190; Habib Gül, *Tenâsub ve İnsicâm Açısından Kehf Sûresi* (Ankara: Nuhbe Yayınevi, 2019), 70; Aydın, "Teâmülâtun fi'l-Münâsebâti ve Dirâsâtun Tadbikatiyetun fi'l-Kur'ân", 22-45.

[1088] Müslim, *Kitâbu salâti'l-müsâfirîne ve kasrihâ*, 809; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2002, 36/43.

Kur'ân'ın âyet ve sûreleriyle bir bütün olduğunu düşünen Şaʿrâvî, sûrelerin de kendi içerisinde iç bütünlüğe sahip olduğunu kabul etmektedir.[1089] Bu bağlamda o, bütün sûreler hakkında olmasa da zaman zaman bazı sûreler ile sûrenin konusu arasındaki ilişkiyi tespit edip değerlendirmektedir. Müfessirimizin, bazen sûrenin tefsirini yaparken sûrenin genel konusunu ilişkilendirdiği "sûrenin ekseni (محورالسورة...)" diye bir tabir kullanması,[1090] zaman zaman sûreyi "birinci bölüm, ikinci bölüm, üçüncü bölüm…"[1091] şeklinde kısımlara ayırması ve "Sûre bütün olarak ritimler zincirinin halkasıdır." biçiminde kullandığı ifade,[1092] onun sûre bütünlüğüne verdiği önemi göstermektedir.[1093] Ayrıca her ne kadar sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebetle doğrudan ilişkisi olsa da bazı sûrelerin başı ve sonunda bazı ibarelerden hareketle sûrenin iç bütünlüğüne dikkat çekmesi de müfessirimizin meseleye dair yaklaşımını yansıtmaktadır. Zira sûrenin iç bütünlüğü tespit edilirken sûrenin esas konusu ve bunu destekleyen yan unsurların dikkate alınması önem arz etmektedir. Çünkü sûrenin başı ve sonu ile sûrenin temel konusu arasında muhakkak surette irtibat vardır. Dolayısıyla sûrenin başı ve sonunun birbirlerini destekleyen ve birbirlerini tamamlayan konumda olması, sûrenin iç bütünlüğünün tespiti için kriter olarak kabul edilmektedir.[1094] Bu çerçevede Şa'râvî'nin bu konudaki temel yaklaşımını tefsir ettiği bazı sûrelerde görmekteyiz. Şimdi onun konuya ilişkin görüşünü daha detaylı ortaya koymak için bazı örnekler vererek meseleyi açıklayalım.

Örnek 1: Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri

Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri kendi içerisinde iç bütünlüğe sahip oldukları kabul edilen sûreler arasında sayılmaktadır. Söz konusu sûrelerin ihtiva ettiği konular itibarıyla ortak özellikler taşıdıklarını savunan Şaʿrâvî, bu sûrelerde inanç konusunun öne çıktığını ifade etmektedir. Ona göre bu sûrelerde, inanç bağıyla ciddi bir irtibatı söz konusu olan Yahudi ve Hıristiyanların ümmet ve peygamberleriyle ilgili ilişkileri ve peygamberlerinin davalarına ilişkin tarihî

[1089] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 599.
[1090] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15146.
[1091] ...المقطع الاول، المقطع الثاني المقطع الثالث (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 302-303).
[1092] السورة في مجموعها حلقة في سلسلة الايقاعات... (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 303).
[1093] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 303.
[1094] Keskin, "Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nuh Sûresi'nin İncelenmesi," 70.

meseleler (kıssalar) işlenmektedir. Bu bağlamda Bakara sûresi ağırlıklı olarak Yahudileri ele alıp işlerken, Âl-i İmrân sûresi Hıristiyanları ele almaktadır.[1095]

Anılan sûrelerin içerdiği konular itibarıyla iç bütünlüğe sahip olduğunu düşünen Şaʿrâvî, Bakara sûresi hakkındaki görüşlerinin devamında, Bakara sûresinin İslâm'ın etki gücünü tanıttığını, Kur'ân'ın hüküm ve hikmetini beyan ettiğini ve Yüce Allah'ın sınırsız bilgisini anlattığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Bakara sûresinin, ilk insan Hz. Âdem'in yaratılışını, Hz. İbrahim'in imanı araştırma noktasındaki çabasını ve onun Kâbe'yi imar etmedeki gayretini, Yahudilerin İslâm ve Müslümanlara karşı çok sert ve aşırı düşmanlıklarını[1096] ele aldığını belirtmektedir. Bakara sûresinin konularıyla ilgili değerlendirmelerini sürdüren Şaʿrâvî, sûrenin iman gerekleri olarak değerlendirilen namaz, oruç ve hac ibadetlerini, içki ve faiz yasaklarını, haksız kazancı, evlilik, talak ve süt çocuğu (süt emzirme durumu) gibi aileyle alakalı hüküm ve uygulamaları ele aldığını dile getirmektedir.[1097]

İnanç, inanç bakımından insanların özellikleri, ibadetler, muamelat, aile hukuku, ticarî iş ve işlemler gibi konuları ele alan Bakara sûresi[1098] hakkında değerlendirmelerde bulunurken bu konulara dikkat çektiği görülen Şaʿrâvî'nin, bu yaklaşım tarzıyla sözü edilen sûrenin konularının tertip ve düzen içerisinde olduğuna vurgu yaptığını ifade etmek yerinde olacaktır. Zira Bakara sûresinde ele alınan konuların içerisinde Medine'de yeni bir toplumun dizaynı için elzem olan hüküm ve ilkeler mevcuttur. Bunlar da din ve devlet işlerinin birlikte ve beraber uygulanmasını gerektiren, beden ve ruh gibi birbirleriyle irtibatlı prensiplerdir. Bunlar, iman temelinde ibadet, muamelat, ticaret ve aile hukuku, tarih bilinci vb. durumlardır.[1099]

Son olarak Âl-i İmrân sûresinin bütünlüğüne dair Şa'râvî'nin zikredilen görüşlerine ek olarak şunu söyleyebiliriz: Müfessirimiz, يا ايها الذين امنوا "*Ey iman*

[1095] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1970.
[1096] Mâide 5/72.
[1097] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/101.
[1098] Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr*, 1/67; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/68.
[1099] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 1/68.

edenler!"[1100] ile başlayan ve "Sabredin, sabırda yarışın, düşmana karşı hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının." biçiminde dört emir ihtiva eden âyetin[1101] yorumunda konu hakkındaki düşüncelerini açıklamaktadır. Özellikle âyetin başındaki يَا أَيُّهَا الذين آمَنُواْ şeklindeki hitabı "أي يا من آمنتم بما تقدم إيماناً بالله" "Yani ey Allah'a inanarak (sûrede) geçenlere iman edenler!" sözüyle sûrenin iç bütünlüğüne vurguda bulunmaktadır.[1102]

Örnek 2: Tevbe Sûresi

Şa'râvî'nin, âyetleri arasındaki ilişki ağına dikkat çekerek konu ve hedef birliğine işaret ettiği sûrelerden birisi de Tevbe sûresidir.

Sûrenin sonundaki âyetlerin tefsirinde konu hakkındaki mülahazalarını ortaya koyan Şa'râvî, sûrenin nasıl başladığını ve nelerden bahsederek bittiğini özetlemektedir. Onun konu hakkındaki görüşleri şöyledir: "Bizim için kâfir ve münafıkların durumları ile cihadın zorlu yükümlülükleri vârid olmuştur. Allah Teâlâ, sûreyi bu önceki zorlukları haklı çıkaracak şeylerle bitirmeyi murat etmiştir."[1103] Müfessirimizin bu sözlerinden dikkatimizi çeken ve konumuz için önemli olabilecek özellikte وردت (sûrede geçti) ve المتقدمة (sûrede geçen) şeklindeki ifadeleridir. Birbirlerine yakın anlamda olan bu iki sözcük, temelde sûrede ele alınan konuyla doğrudan alakalıdır. Buna göre bu ifadelerle sûrede işlenen konuya dikkat çekilerek konuların bütünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Haliyle bu durum, sûrenin iç bütünlüğü noktasında müfessirimizin görüşünü güçlendirmektedir.

Şa'râvî'nin sûrenin iç bütünlüğü konusundaki yaklaşımını gösteren bir başka delil de onun sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibata dikkat ederek bunu sûrenin genel muhtevasıyla ilişkilendirmesidir. Bu bağlamda Tevbe sûresinin بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ "*Allah ve Resûlü'nden, antlaşma yaptığınız müşriklere karşı fesih bildirimidir!*"[1104] âyetiyle başladığını ifade eden Şa'râvî, "Allah Teâlâ, sûreyi bu önceki zorlukları haklı çıkaracak şeylerle bitirmeyi murat

[1100] Âl-i İmrân 3/200.
[1101] Âl-i İmrân 3/200.
[1102] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1972.
[1103] وردت لنا أحوال الكفار والمنافقين وتكاليف الجهاد الشاقة ، وأراد الحق أن يختم السورة بما يبرر هذه المشقات المتقدمة (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5602).
[1104] Tevbe 9/1.

etti ve bize açıkladı."[1105] şeklinde sûrenin sonundaki şu âyetin içeriğine işaret etmektedir: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ "*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*"[1106] Ona göre âyetin içerdiği hüküm ve mesajlar sûrenin başında verilen mesaj ve ilkelerle ilişkilidir. Bu ilkeler de şunlardır: Yüce Allah engin bir rahmete sahiptir. Müslümanların bazı çetin sorumluluklarını hafifletecektir. Bunun da mükâfatı olacaktır. Hz. Peygamber mü'minlere karşı çok müşfik, şefkatli ve onlara düşkündür.[1107]

Sonuç olarak Şaʿrâvî'nin bu konu kapsamında Tevbe sûresiyle alakalı ortaya koyduğu görüşleri, sûrenin iç bütünlüğü, konu birliği ve hedef bütünlüğü hakkında fikir sunduğu söylenebilir.

Örnek 3: Mü'minûn Sûresi

Şaʿrâvî, Mü'minûn sûresinin tefsirini yaparken sûrenin başındaki ifadeler ile sonunda yer alan ibareler arasındaki irtibata dikkat çekmiştir. Zira sûrelerin iç bütünlüğünün tespiti için sûrenin başı ile sonu arasındaki ilişki ve uyum yöntem olarak kullanılmaktadır.[1108] Bu bağlamda sûrenin قد اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ "*Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.*"[1109] âyetiyle başladığına ve اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ "*Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.*"[1110] âyetiyle bittiğine dikkat çeken müfessirimiz, bu durumun sûrenin iç bütünlük ve mesaj birliği açısından önemini gösterdiğini belirtmektedir. Sûrenin başında yer alan ifadelerin zıddının sûrenin sonunda olduğunu vurgulayan Şaʿrâvî, söz konusu iki durum arasındaki meseleyi ve mesajı iyi düşünmek gerektiğini ifade etmektedir. Müfessirimize göre sûredeki münâsebetten "*İman ehli kurtulur, inkâr ehline ise kurtuluş yoktur.*" mesajı çıkmaktadır. Ona göre netice şöyle olmaktadır: "Öyleyse Rabbinize ve onun size

---

[1105] وردت لنا أحوال الكفار والمنافقين وتكاليف الجهاد الشاقة، وأراد الحق أن يختم السورة بما يبرر هذه المشقات المتقدمة، بيّن لنا... (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5602).

[1106] Tevbe 9/128.

[1107] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5601-5602.

[1108] Keskin, "Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nuh Sûresi'nin incelenmesi", 70.

[1109] Mü'minûn 23/1.

[1110] Mü'minûn 23/117.

gösterdiği doğru yola götüren sağlam prensiplerine sıkı bağlanın; onun emir ve yasaklarına tabi olun."[1111]

Mü'minûn sûresinin iç bağlam veya bütünlüğünü belirlemek için sûrenin başındaki ve sonundaki ibareleri argüman olarak kullandığı görülen Şaʿrâvî'nin, sûredeki bu üslûpla sûrenin içerdiği mesajı irtibatlandırmaya çalıştığı müşahede edilmektedir. Bu bakımdan sûre bütünlüğüne dikkat çeken Şaʿrâvî'nin, aynı zamanda onun mesaj bütünlüğüne de vurgu yaptığı söylenebilir.

Örnek 4: Mümtehine Sûresi

Şa'râvî, Mümtehine sûresini tefsir ederken âyetlerini lafız ve mana bakımından ilişkilendirmekte, sebeb-i nüzûlden yararlanmakta ve Arap dilini iyi kullanmaktadır. Bunun yanında sûrenin temel konusuna odaklanarak meseleyi açıklamaktadır. Bu kapsamda sûrenin başında yer alan hitaba dikkat çekerek söz konusu âyetin Allah'ın ve mü'minlerin düşmanları olan inkârcıları dost edinmeme ve onlara sevgi beslememe ilkelerini barındırdığını vurgulamaktadır. Allah'ı dost edinme konusunda Hz. İbrahim'in (a.s.) Müslümanlar için model olduğunu ifade eden müfessirimiz, özellikle küfür ehlinin bir olduğunu ve Müslümanlara karşı her türlü imkânı seferber ettiklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla Müslümanların İslâm davasına sadık kalmaları gerektiğini söylemektedir.[1112]

Sûrenin tefsirini yaparken sûrenin temel konusu olarak değerlendirdiği "kâfirleri dost edinmeme" meselesine dikkat çeken müfessirimiz şunları belirtmektedir: "Bundan dolayı dost edinme meselesi, Mümtehine sûresinin ekseni olmaktadır." Sanki Allah bununla mü'minlerin kalplerini ve fiillerini imtihan etmektedir. Bununla mü'minlerin gerçek anlamda mü'min olup olmadıklarını denemek istemektedir. Ona göre verilen mesaj sanki "Sizin de düşmanlarınız olan Allah'ın düşmanlarını dost edinmeyiniz." şeklinde olmaktadır.[1113]

Şa'râvî'nin söz konusu sûrenin iç bütünlüğüne ilişkin görüşünü ortaya koyan önemli delillerden birisi de sûrenin başı ile sonu arasında kurduğu ilişkidir. Bu

[1111] Bk. Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/10178.
[1112] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15112-15146.
[1113] لذلك كانت قضية الموالاة هي محور سورة الممتحنة (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15146).

durum her ne kadar doğrudan sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebeti gösterse de dolaylı olarak sûrenin iç bütünlüğünü de gözler önüne sermektedir. Müfessirimizin bunu iyi bir şekilde kullanmış olması, sûrenin eksenini belirterek sûrenin konu birliği, hedef ve mesaj bütünlüğü yönündeki yaklaşımını pekiştirmektedir.

Örnek 5: Münâfikûn Sûresi

Şa'râvî'nin gösterdiği örneklerden biri de Medine'de nazil olduğu kabul edilen Münâfikûn sûresidir. Münâfikûn sûresinin sonunun, konusuyla uyum ve insicâm içerisinde bittiğine dikkat çeken Şa'râvî, bu durumun, sûrenin iç bütünlüğe sahip olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Yüce Allah'ın "*Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.*"[1114] sözünün, münafıklara hatırlatma ve uyarı olduğuna vurgu yapan Şa'râvî, buna göre O'ndan herhangi bir şeyin saklı ve gizli kalmayacağına dair bir sakındırma olduğunu belirtmektedir. Ona göre Allah'ın (c.c.) خبير بما تفعلون ve خبير بما تقولون ifadelerini değil de خبير بما تعملون ifadesinin kullanmasının arka planındaki neden, âyetin daha geniş kapsamlı bir mana ve hedef içermesidir.[1115] Zira amel kavramı, söz ve fiil manalarının her ikisini de kapsamaktadır.

Şa'râvî'nin anılan sûreyle alakalı görüş ve değerlendirmeleri, onun sûrede ele alınan konu birliğine ve hedef bütünlüğüne olan düşüncesinden ileri geldiğini ifade etmek mümkündür. Zira ikiyüzlü bir karakter ve davranış yapısı sergileyen münafıklardan bahseden sûrenin[1116] sonundaki ifade ve kavram, sûrenin içeriği bakımından bütünlük sağlamaktadır.

Örnek 6: İhlâs Sûresi

Müfessirimizin tefsirinde iç bütünlüğü üzerinde durduğu sûrelerden bir diğeri de temelde inanç konusunu işleyen İhlâs sûresidir.

[1114] Münafikûn 63/11.
[1115] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 25/15505.
[1116] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 20/74-75.

قُلۡ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ *ٱللَّهُ ٱلصَّمَدُ* لَمۡ يَلِدۡ وَلَمۡ يُولَدۡ * وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ كُفُوًا أَحَدُۢ * *De ki: "O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir). O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."*[1117]

Sûreyi tefsir ederken sûrenin konu itibarıyla Kur'ân'ın üçte birini oluşturduğuna dikkat çeken müfessirimiz, bunda yadırganacak bir durumun olmadığını belirtmektedir. Zira ona göre sûrede, قل (de ki) ilahî fermanıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Allah inancını/tevhidi ilan etmesi istenmektedir. Şa'râvî, قل emriyle Hz. Peygamber'den (s.a.s.) istenen şey, kalpler için inanç, varlık için açıklama ve hayat için yol olan Allah'ın vahdaniyetinin bildirilmesidir. Buna göre bu sûre, İslâm'ın en büyük hakikatinde başlıca çizgilerin/yolların en kapsamlısını içermektedir.[1118]

Allah'ın varlık, birlik ve kudretini konu alan İhlâs sûresindeki âyetlerin, Allah'ın (c.c.) vahdet, samediyet ve ezeliyet vasıflarını ifade ettiğine dikkat çeken müfessirimiz, bunlar lafız ve mana itibarıyla birbirlerinden farklı görülseler de temelde aynı şeyi belirttiklerini ifade etmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, meseleyi daha detaylı ortaya koymak ve vurgulamak için böyle bir üslûp kullanmıştır.[1119]

Bütün sûrelerin iç bağlam ve münâsebeti konusunda görüş belirtmeyen Şa'râvî'nin, hakkında değerlendirmelerde bulunduğu örneklerden hareketle sûrelerin iç bütünlüğüne önem verdiği anlaşılmaktadır. Esasında bu başlık altında işlediğimiz konu kapsamında mesele sadece verdiğimiz örneklerle sınırlı değildir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, kapsadığı her bir âyet ve sûresiyle ilahî bir nazım ile örülmüş ve adeta tek bir söz ve nefes gibi bütünlüğe sahiptir. Bu bakımdan her bir sûreyi bir diğerinden ayıran bir konu, içerdiği hükümleri, taşıdığı hikmet, mesaj ve maksatları mevcuttur. Dolayısıyla Kur'ân'ın yüz on dört sûresinin her birisinin bir ismi, bir kimliği, konum ve konusu olması, onun birliğine halel getirmemektedir.[1120]

[1117] İhlâs 112/1-4.
[1118] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 658.
[1119] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 661.
[1120] Gazzâlî, *Nahve Tefsîri Mevzû'iyyi li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5; Müslim, *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzûî*, 90-91.

4.1.2. Sûre Dışı Münâsebet

Sûre dışı münâsebet denince, sûrelerin birbirleriyle alakası ve onların Kur'ân bütünlüğü içerisindeki durumu anlaşılmaktadır. Bu başlık altında art arda gelen sûreler arasındaki ilişki ve art arda gelmeyen sûreler arasındaki münâsebetle sûrelerin Kur'ân bütünlüğü ile olan münâsebeti işlenecektir.

4.1.2.1. Art Arda Gelen Sûreler Arasındaki Münâsebet

Kur'ân-ı Kerîm, ilahî kelam olması hasebiyle bir bütünlük arz etmektedir. Bu da onun mu'cizliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Mushaf tertibinde birbiri ardına gelen sûrelerin, lafız ve mana itibarıyla birbirleriyle uyum içerisinde olduğu düşünülmektedir. Bu başlık altında bir sûrenin bir önceki ve sonraki sûre arasındaki ilişki ve irtibatını ele alacağız. Peş peşe gelen sûrelerin birbirleriyle münâsebetinin olduğu ve böylece Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûreleriyle bir bütünlük arz ettiği kabul edilmektedir.[1121] Büyük ölçüde sûrelerin tevkîfî olduğu görüşüne dayanan[1122] bu yaklaşımın tezahürleri, sûrelerin birbirleriyle çeşitli şekillerde ilişkilendirilmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar kaynaklarda genel hatları itibarıyla *icmâl-tafsîl, tetimme, sebep-müsebbep, umûm-husûs* ve *benzerlik-zıtlık* şeklinde zikredilmektedir.[1123] Burada şunu ekleyelim ki, Şa'râvî'nin bu konuya ilişkin taksimatı farklılık göstermektedir. Görüşlerinin anlatılacağı ilgili yerde ayrıca bu konu işlenecektir.

Genel girişten sonra Şa'râvî'nin konu hakkındaki tespit ve değerlendirmelerine geçelim. Başta şunu ifade edelim ki müfessirimiz, Mushaf'taki sûre tertiplerinin tevkîfî olduğunu kabul etmekte ve her fırsatta bunu tekrarlayarak vurgulamaktadır.[1124] Tertiple ilgili genel görüşlerini çalışmamızın "Kur'ân Tertibi" konulu başlıkta ele aldığımız için meselenin tekrarlanmaması adına burada ayrıca yer vermeyeceğiz. Fakat meselenin önemine binaen konuya ilişkin görüşlerini

---

[1121] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 28; Yılmaz, *Fahruddin er-Razi'nin Tefsiru'l-Kebir Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*, 43.
[1122] Tuncer, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, 9.
[1123] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.
[1124] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 2/1251-1252.

aksettiren anahtar mahiyetinde birkaç ifadesini kullanmakta yarar olduğunu düşünmekteyiz. Bu perspektifte Tâhâ sûresi ile Enbiyâ' sûresi arasındaki ilişkiyi işleyen Şa'râvî, Tâhâ sûresinin son âyeti[1125] ile Enbiyâ' sûresinin ilk âyeti[1126] arasındaki anlamsal bağlantıyı kurarken kullandığı ifade, bu konuda dikkat çekicidir. Müfessirimiz şunu demektedir: "Bazıları bu beklemenin (كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا '*Herkes beklemektedir, siz de bekleyin.*') uzun süreceğini zannedebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, sonra gelen Enbiyâ' sûresindeki *"İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı."*[1127] sözüyle bu zannı ortadan kaldırmıştır.[1128] Burada vurgulamak istediğimiz anahtar ifade "Allah Teâlâ, …sözüyle bu zannı ortadan kaldırdı." (فيقطع الحق سبحانه هذا الظن بقوله...) şeklindeki ifadedir. Müfessirimizin sözlerinden anlaşılan, sûre tertibini yapan bizzat Allah'tır. Dolayısıyla bu söz, aynı zamanda müfessirimizin konu hakkındaki görüşünü açıkça ortaya koymaktadır.

Şa'râvî'nin konuya dair yaklaşımını belirleyen önemli delillerden birisi de meseleyle ilgili kullandığı tabirlerdir. Çalışmamızın "Sûreler Arası Münâsebet" başlığı altında ele aldığımız bu tabirler, çeşitlilik göstermekte ve müfessirimizin konuya ilişkin orijinal fikirlerini önümüze sermektedir.

Şimdi arka arkaya sıralanan sûreler arasındaki ilişki ve uyum noktasındaki Şa'râvî'nin görüşünü daha doğru bir şekilde belirlemek için örneklerle bu meseleyi işleyeceğiz. Ama bu konuya geçmeden evvel müfessirimizin meseleyle ilgili özgün taksimatına temas etmek yerinde olacaktır. Daha önce verdiğimiz sûreler arası ilişki biçimlerinin "*icmâl-tafsîl, tetimme, sebep-müsebbep, umûm-husûs* ve *benzerlik-zıtlık*" şeklinde bir taksimata tabi tutulduğunu gördük. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müfessirimizin sûreler arası kurduğu ilişki biçimlerinden onun görüşlerinin bunlara ek olarak "vasıl ilişkisi, sûrelerin ortak noktaları, konu bakımından sûreler arası ilişki" şeklindeki başlıklar arasında da

---

[1125] قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ اَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِىِّ وَمَنِ اهْتَدٰى "*Ey Muhammed, de ki: "Herkes beklemektedir, siz de bekleyin. Yakında kimin düz yolun sahipleri olduğunu, kimin doğru yolu bulduğunu bileceksiniz!"* (Tâhâ 20/135).

[1126] اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِى غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ "*İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler.*" (Enbiyâ' 21/1).

[1127] Enbiyâ' 21/1.

[1128] وقد يظن ظانٌّ أن مسألة التربُّص هذه قد تطول، فيقطع الحق سبحانه هذا الظن بقوله في سورة الأنبياء الآتية بَعدْ: {اقترب لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ} (Şa'râvî, *Tefsîru 'ş-Şa'râvî*, 15/9467).

değerlendirilebilecektir. Buna göre müfessirimizin konuyla alakalı yaklaşımını anılan başlıklar altında örneklendirerek değerlendireceğiz. Burada esas alacağımız yöntem konuyla ilgili gerekli yerlerde genel bilgilendirmeler yapıldıktan sonra müfessirimizin görüşlerine yer vermektir. Ardından onun görüşleriyle farklı müfessirlerin fikirleri karşılaştırılarak sonuca varılacaktır.

4.1.2.1.1. İcmâl-Tafsîl

Çalışmamızın daha önce geçen ilgili yerinde bu kavramların kavramsal mahiyetlerine temas edildiğinden dolayı ayrıca buna değinilmeyecektir. Buna göre birbirini takip eden sûreler arasındaki icmâl-tafsîl ilişkisi örnekler üzerinde anlatılacaktır.

Örnek 1: Yûnus-Hûd Sûreleri

Şa'râvî'ye göre Allah Teâlâ'nın Yûnus sûresinin sonunda bulunan وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ "*Ey Muhammed!) Sana vahyolunana uy.*"[1129] sözü, sonrasında gelen Hûd sûresinin başında yer alan, الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "*Elif Lâm Râ. Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır.*"[1130] sözüne münasiptir. Zira Şa'râvî'ye göre vahiy, âyetleri gerçeklik ve doğruluk bakımından sağlamlaştırılmış bir kitaptır.[1131]

Müfessirimizin konuyla alakalı görüşünü açıkça ortaya koyan şey, "Allah Teâlâ'nın …sûresinin sonundaki sözleri, sonraki sûrenin başındaki âyetlerdeki Allah Teâlâ'nın sözüne uygundur."[1132] şeklindeki ifadesidir. Ayrıca Yûnus sûresinin sonundaki "*Sana vahyolunana uy.*" (واتبع مَا يوحى إِلَيْك)[1133] âyetinin cevap ve açıklaması, "*Bu kitap…*" (الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ) şeklindeki âyettir. Yani "Vahye uy!" emrinin işaret edip beyan ettiği şey, "Bu Kitap"tır.

[1129] Yûnus 10/109.
[1130] Hûd 11/1.
[1131] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/6282.
[1132] قول الحق سبحانه وتعالى في آخر سورة …مناسب لقوله سبحانه في الآية الأولى من السورة التي تليها (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/6282).
[1133] Yûnus 10/109.

Burada ayrıca vahyin mahsulü olan Kitabın taşıdığı özelliklere vurgu olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre her iki sûre arasındaki münâsebetin varlığı açıkça anlaşılmaktadır.

Örnek 2: Tâhâ-Enbiyâ'

Şa'râvî, Tâhâ sûresinin sonu ile Enbiyâ' sûresinin başı arasındaki insicâm ve ilişki konusunda görüş belirtmektedir. Ona göre, "Allah (c.c.) Tâhâ sûresinin sonunda قُلۡ كُلّٞ مُّتَرَبِّصٞ فَتَرَبَّصُواْۖ '*De ki herkes beklemekte, siz de bekleyin bakalım.*'[1134] deyince bazıları söz konusu beklemenin uzun süreceğini zannedebilir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, sonra gelen Enbiyâ' sûresinin başındaki ٱقۡتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمۡ وَهُمۡ فِي غَفۡلَةٖ مُّعۡرِضُونَ '*İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı.*'[1135] sözüyle bu zannı ortadan kaldırdı. Böylece her iki sûre arasında insicâm sağlandı; âyetler arasındaki mana birleşmiş oldu."[1136]

Müfessirimizin yukarıdaki sûreler arasında kurduğu ilişki açıktır. Bu ilişki, önceki sûrenin sonundaki âyetin içeriğiyle sonraki sûrenin başındaki ilk âyetin taşıdığı anlamsal ilişkidir. Bir nevi sonra gelen sûrenin ilk âyeti, ilk sûrenin son âyetinin içerdiği manayı izah etme, kapalılığı ve şüpheyi giderme görevini görmektedir. Aynı zamanda oluşan soru işaretlerini gideren cevap konumundadır. Ayrıca müfessirimizin "Allah Teâlâ, …sözüyle bu zannı ortadan kaldırdı." (فيقطع الحق سبحانه هذا الظن بقوله) şeklindeki görüşü dikkat çekicidir. Zira bu sözle müfessirimizin sûre tertiplerinin tevkîfî olduğu yolundaki görüşü güçlenmektedir.

Örnek 3: Hacc-Mü'minûn

Şa'râvî, Hacc ve Mü'minûn sûreleri arasındaki ilişkiye de dikkat çekmiştir. Ona göre Hacc sûresinin sonlarındaki لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ "*Umulur ki kurtuluşa erersiniz.*"[1137] âyetinden sonra Mü'minûn sûresinin başında yer alan قَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ "*Muhakkak ki*

[1134] Tâhâ 20/135.
[1135] Enbiyâ' 21/1.
[1136] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 15/9467.
[1137] Hacc 22/77.

mü'minler kurtuluşa ermişlerdir." âyetinin gelmiş olması uygun bir münâsebet olmuştur.[1138] Bu bağlamda müfessirimiz şunları belirtmektedir:

> "Allah (c.c.), önce geçen, Hacc sûresindeki âyette '*Umulur ki kurtuluşa erersiniz.*'[1139] deyince –ki buradaki لعلّ (reca) ümit için kullanılır– burada mü'minlerin kurtuluşunu vurgulamak istedi. Bunun için şöyle buyurdu: '*Muhakkak ki mü'minler kurtuluşa ermişlerdir.*'[1140] Allah'tan olan ümit kesin ve gerçektir. Allah bunun için âyetin başında, fiilin gerçekleştiğini ifade eden tahkik edatı قد'ı getirmiştir. Böylece Mü'minûn sûresinin başı ile Hacc sûresinin sonu arasında insicâm gerçekleşmiştir."[1141]

Şa'râvî'nin yukarıda geçen sûreler arasında gösterdiği irtibat ve tenâsübün iki şekilde olduğu ifade edilebilir. Birincisi لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ âyet zeyli, mü'minlere hitap eden âyetin sonunda gelmiştir. Ayrıca bu ifade Allah için kullanınca kesinlik ifade etmektedir. قَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ âyetiyle anlamsal bazda aralarında ilişki söz konusudur. İkincisi ise müfessirimizin ifadelerini içeren metinde açıkça geçtiği üzere ümit (الترجي) ifade eden لعل kelimesiyle tahkik manasını taşıyan قد arasındaki ilişkidir. Buna göre tahkik manasına sahip olan قد ifadesi, ümit-reca ifade eden لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ifadesindeki belirsizliği ve kuşkuyu ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca قد ifadesi, Allah için kullanıldığında kesinlik manasını taşıyan لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ'daki لعل'nin manasını pekiştirmektedir. Dolayısıyla bu irtibat biçimiyle vurgulanmak istenen şey, mü'minin kurtuluşudur. Sonuç olarak zikredilen sûreler arasında ilişki olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durum, bize Kur'ân'ın kelime ve âyetleri arasında ince bir anlam ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Örnek 4: Nûr-Furkân

Şa'râvî, mülkün, güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu ifade eden Nûr sûresinin son âyetlerinden sonra, dünyada yapılanların kıyamet gününde hesabının

[1138] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9959.
[1139] Hacc 22/77.
[1140] Hacc 23/1.
[1141] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9959.

verileceğini ifade eden Furkân sûresinin gelmiş olmasını önemli bir tenâsüp olarak ifade etmekte[1142] ve şunları ortaya koymaktadır:

> "Nûr sûresi, Allah Teâlâ'nın mülk, galibiyet, kudret ve kuvvetinden bahseden ve kıyamet günü hesap için ona dönüleceğini açıklayan âyetle bitince, ardından bu mülkün zorbalık (köleleştirme) mülkü olmadığını, ancak içinde hidayet ve nur üzere yaşamanız için size tanzim ettiği rahmet mülkü olduğunu açıklayan Furkân sûresi geldi."[1143]

Şa'râvî'nin Furkân sûresinin tefsirine başlarken anılan sûreler arasındaki irtibatla alakalı aktardığı metinden hareketle bazı tespitlerde bulunarak konuyu değerlendirelim. Öncelikle müfessirimizin iki sûre arasında kurduğu münâsebet şekli, Mushaf tertibine göre ilk geçen sûrenin son âyetinin içeriğiyle sonraki sûrenin ilk âyetinin içeriği arasında olmaktadır. Nûr sûresinin sonundaki âyet şudur: "*Bilmiş olun ki şüphesiz göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. O, içinde bulunduğunuz durumu gerçekten bilir. Allah'a döndürülecekleri ve yaptıklarını Allah'ın onlara haber vereceği günü hatırla. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.*"[1144] Âyetin temelde Allah'ın mutlak hükümranlığını ve kıyamette hesabın olacağını ele aldığı anlaşılmaktadır. Müfessirimizin aktardığı metinden anlaşıldığı üzere bu âyetin manasından insanın aklına "Bu hükümranlık köleleştirmeye mi dönüktür?" şeklinde bir soru gelebilir. Dolayısıyla Furkân sûresi, "Bu mülk, köleleştirme mülkü değil, ancak rahmet mülküdür."[1145] (adeta) açıklamasıyla başlamıştır. Buna göre Furkân sûresinin girişi, Nûr sûresinin sonundaki âyetin manasıyla irtibatlıdır ve onu izah etmektedir.

Örnek 5: Necm-Kamer

Necm sûresinin sonu ile Kamer sûresinin başı arasında ilişki ve insicâma dikkat çeken Şa'râvî, bu çerçevede şunları belirtmiştir:

> "Necm sûresinin sonları ile Kamer sûresinin başlangıcı arasında bir münâsebetin olduğunu düşünmekteyiz. Allah bu sûrede şöyle buyurmuştur: أَزِفَتِ ٱلْآزِفَةُ

[1142] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10355.
[1143] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10355.
[1144] اَلَا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُوْنَ اِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوْا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيْمٌ (Nûr 24/64).
[1145] أن هذا الملك ليس ملك استعباد، انما ملك رحمة… (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10355).

‘*Yaklaşmakta olan (kıyamet) iyice yaklaştı.*’[1146] Burada da (Kamer sûresinin başlangıcında) şöyle buyurmuştur: ... ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ ‘*Kıyamet yaklaştı.*’[1147] Biz diyoruz ki Hz. Peygamber’in sırf gönderilmesi bile kıyametin alametlerindendir. Biliyoruz ki kıyamet ancak, yeryüzünde ‘Allah Allah’ diyecek kimse kalmadığında kötü insanların başında kopacaktır.”[1148]

Art arda gelen bu sûreler arasındaki münâsebet, ilk sûrenin sonlarında yer alan أَزِفَتِ ile sonrasında gelen sûrenin başındaki اقۡتَرَبَت kelimeleri arasında gösterilmektedir. Bu, her iki kelimenin aynı anlama geldiği âyetin manasından anlaşılmaktadır. Her ikisi fiil olan bu kelimelerin failleri الساعة’dur. Şunu hemen ilave edelim ki her ne kadar anılan kelimler kıyamet manasını taşırken, اقۡتَرَبَت ifadesinin manası أَزِفَتِ’ye göre daha açıktır. Dolayısıyla اقۡتَرَبَت kelimesi, أَزِفَتِ’nin kapalılığını gidererek açıklamasına yaramaktadır. Böylece her iki sûre arasındaki tenâsübün varlığı anlaşılmış olmaktadır.

Müfessirimizin burada kurduğu irtibat, önceki sûrenin en son âyetiyle değil de sûrenin sonlarından bir âyetle olması dikkat çekicidir. Yani o, bu münâsebeti art arda gelmeyen âyetler arasında tespit ederek göstermektedir. Bu durum onun ince kavrayışını gösterdiği gibi, sûrelerin Mushaf’taki tertibinin tevkîfiliğine verdiği önemden de kaynakladığı söylenebilir.

Örnek 6: Vâkı‘a-Hadîd

Şa‘râvî, Vâkı‘a sûresinin son âyetini[1149] tefsir ederken sonrasındaki Hadîd sûresiyle ilişkilendirerek aralarındaki münâsebeti zikretmektedir. O, bu bağlamda şunları söylemektedir:

“Ondan (Vâkı‘a) sonraki sûrenin (Hadîd) Allah Teâlâ’nın şu sözüyle: سَبَّحَ لِلَّهِ مَافِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ‘*Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*’[1150] başlamış

[1146] Necm 53/57.
[1147] Kamer 54/1.
[1148] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 23/14747.
[1149] Vâkı‘a 56/96.
[1150] Hadîd 57/1.

olması, Kur'ân'daki ifade biçiminin güzelliğindendir.[1151] Adeta göklerdeki, yerdeki ve bunlardaki her şey, فَسَبِّحۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلۡعَظِيمِ 'öyleyse *Yüce Rabbinin adını tesbih et!*'[1152] âyetindeki emre icabet etmiştir ve böylece tesbih etmiştir."[1153]

Vâkı'a sûresinin sonu ile Hadîd sûresinin başı arasındaki münâsebeti tespit edip bu çerçevede değerlendirmelerde bulunduğu görülen Şa'râvî'nin, mezkûr konudaki görüş ve yaklaşımı ilgili kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerle örtüşmektedir. Bu bağlamda Kur'ân tertibinde kendisinden önce geçen Kamer sûresinde ele alınan konuların tafsilatı konumunda olan Vâkı'a sûresinin, sonrasında gelen Hadîd sûresi ile de münâsebetinin kabul edildiği tespit edilmiştir. Özellikle Vâkı'a sûresinin sonu ile Hadîd sûresinin başı arasındaki münâsebete dikkat çekildiği görülmektedir. Bu münâsebet biçiminin Vâkı'a sûresinin son âyetinin tesbih/zikir/yapmayı emretmekte[1154] olduğu, ardından gelen Hadîd sûresinin ilk âyetinin ise her şeyin Allah'ı hamd ile tesbih ettiğini içeren âyetle başladığına[1155] dikkat çekilmiştir. Buna göre Vâkı'a sûresinin sonu ile Hadîd sûresinin başı arasında güzel bir ahenk ve insicâm olduğu değerlendirilmektedir.[1156]

Örnek 7: Mücâdele-Haşr

Mücâdele sûresinin sonları ile sonrasında gelen Haşr sûresi arasındaki tenâsübe dikkat eden Şa'râvî, bu bağlamda şunları belirtmiştir:

"Öncelikle Mücâdele sûresinin sonları ile Haşr sûresi arasındaki irtibatı düşünmekteyiz. Mücâdele'nin sonundaki âyetler, bize şeytanın hizbi hakkında bilgi verdi. (Bu konuda) Allah şöyle buyurdu: ' أُوْلَٰٓئِكَ حِزۡبُ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ أَلَآ إِنَّ حِزۡبَ ٱلشَّيۡطَٰنِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ '*İşte onlar şeytanın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir*.'[1157] Sonra (âyetler) bize 'Allah'ın tarafında olanlar' hakkında bilgi verdi. Allah Teâlâ (bu konuda) şöyle buyurdu: ' أُوْلَٰٓئِكَ حِزۡبُ ٱللَّهِۚ أَلَآ إِنَّ حِزۡبَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ *İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi*

[1151] من جميل السبك الأدائي في القرآن... (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/14892).
[1152] Vâkı'a 56/96.
[1153] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/14892.
[1154] فَسَبِّحۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلۡعَظِيمِ "*Öyleyse Yüce Rabbinin adını tesbih et*." (Vâkı'a 56/96).
[1155] سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*." (Hadîd 57/1).
[1156] Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân*, 228-230; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/38; Müslim, *Mebâhis fî't-tefsîri'l-mevzûî*, 82.
[1157] Mücâdele 58/19.

bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.'[1158] Burada (Haşr sûresinde) Allah Teâlâ bize her gruba ilişkin uygulama modellerini ve bu teorilere ilişkin pratik bir örnek verdi. (Yani) şeytan tarafında olan toplulukların ne yaptıkları ve Allah tarafında olan grupların ne yaptıklarına dair örnekler verdi."[1159]

Şa'râvî'nin Mücâdele sûresi ile Haşr sûresi arasında kurduğu münâsebet, ilk geçen sûrenin 19. âyeti ve sonuncu âyetiyle Haşr sûresi arasında gerçekleşmektedir. Burada dikkat çekmemiz gereken nokta, münâsebetin ilk sûrenin sadece son âyeti ile yapılmadığı, bunun yanında konuyla yakından alakalı olan bir başka âyetle sonrasında gelen sûrenin tamamı arasında yapıldığıdır. Müfessirimizin burada dikkat çektiği şey gerek "şeytanın taraftarları" olsun ve gerekse de "Allah'ın taraftarları" olsun bunların her birinin zihin ve davranış kodlarının Haşr sûresinde gösterilmesidir. Bu manada Haşr sûresi Mücâdele sûresinde ele alınan konuyu tafsîl etmektedir. Ancak müfessirimizin tespitlerinden anlaşılan, Mücâdele sûresinin Haşr sûresi ile ilişkisi belirlenmiş âyetlerle değil de sûrenin tamamı iledir.

Örnek 8: Murselât-Nebe'

Şa'râvî'nin aralarındaki münâsebet konusunda fikir beyan ettiği sûrelerden ikisi de Murselât ile Nebe' sûreleridir. Müfessirimiz, Nebe' sûresi tefsirinin başlangıcında şunları belirtmektedir: "Allah Azze ve Celle'nin عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ '*Birbirlerine neyi soruyorlar?*'[1160] sözünün kendinden önceki sûredeki yerini öğrenmek istesek, bu eklemeyi (ilhakı) gerektirecek manevî ve siyâkî irtibatın olduğunu görürüz. Ondan önceki sûre ise Murselât sûresidir."[1161] Murselât sûresinin çeşitli yeminlerle başladığına dikkat çeken müfessirimiz, sonrasında gelen (Nebe' sûresi) sûrenin, Murselât sûresindeki يَوْمُ الْفَصْلِ "*hüküm günü, ayrım günü*"[1162] âyetinin açıklaması olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Allah Teâlâ, وَمَا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ

[1158] Mücâdele 58/22.

[1159] أولاً نلاحظ الترابط بين أواخر سورة المجادلة وسورة الحشر، ففي آخر المجادلة حدثتنا الآيات عن حزب الشيطان فقال:(أُولٰئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ). ثم حدثتنا عن حزب الله فقال سبحانه: (أُولٰئِكَ حِزْبُ اللهِ اَلَا اِنَّ حِزْبَ اللهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ). وهنا اراد الحق سبحانه وتعالى أن يعطينا نموذجاً تطبيقياً لكل من الحزبين ومثال عملي لهذه النظريات في قوم كانوا من حزب الشيطان ماذا فعلوا وقوم كانوامن حزب الله ماذا فعلوا. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15037).

[1160] Nebe' 78/1.

[1161] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 22/172.

[1162] Murselât 77/14.

الْفَصْلِ "*Hüküm ve ayırım gününü sen ne bileceksin?*"[1163] şeklinde buyurunca bununla, "ayrım gününün" büyük, korkutucu, zihinlerin buna uyanması ve kendisine hazırlıklı olunması gereken bir şey olduğuna delâlet etmektedir.[1164]

Yukarıda geçen sûreler arasında bir başka münâsebet şekli ise her iki sûrenin insanı çevreleyen kevnî şeyleri ele alma ortak paydada birleşmesidir. Buna göre sûreler arasında iki ilişki biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi Mushaf tertibine göre son sûrenin (Nebe'), ilk sûrenin (Murselât) açıklaması konumunda olmasıdır. İkincisi ise her iki sûrenin kâinattaki bazı şeyleri konu edinmeleridir.

Örnek 9: Nâzi'ât-Abese

Abese sûresinin tefsirine başlarken Abese sûresinin Mushaf-ı Şerif'te Nâzi'ât sûresinden hemen sonra geldiğini belirten Şa'râvî, iki sûre arasındaki münâsebeti sağlayan ilişkinin sağlam bir münâsebet olduğunu söylemektedir.[1165] Müfessirimiz, Nâzi'ât sûresinin sonunun Hz. Peygamber'e sorulan kıyamet hakkındaki soruya dikkat çektiğini, , يَسئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا "*Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar.*"[1166] âyetinin gösterdiğini ve bu suale Yüce Allah'ın, اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا "*Sen, ancak ondan korkanları uyarıcısın.*"[1167] âyetiyle cevap verdiğini ifade etmektedir. Ona göre her kim Allah'tan korkmazsa uyarı ona fayda vermez. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'in uyarısının fayda verdiği ve Hz. Peygamber'in uyarısının fayda vermediği şeklinde iki mesele karşımıza çıkmaktadır. Abese sûresinin bu her iki grubu (uyarıya uyanlar ve uymayanlar) arz etmek için geldiğini söyleyen müfessirimiz, şunları ifade etmektedir: "Bunun için bu meselenin arzı, ayrıntılı bir şekilde Abese sûresinde gelmiştir."[1168]

Şa'râvî'nin yukarıda geçen sûreler arasındaki münâsebeti tespit ederken Nâzi'ât sûresinin 45. âyetiyle[1169] sonrasında gelen Abese sûresinin sebeb-i nüzûlüne

---

[1163] Murselât 77/14.
[1164] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 23-24.
[1165] والمناسبة التي تربط بين السورتين مناسبة وثيقة (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 103).
[1166] Nâzi'ât 79/42.
[1167] Nâzi'ât 79/45.
[1168] لذلك جاء عرض هذه القضية بالتفصيل في سورة (عبس) (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 104).
[1169] اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا "*Sen, ancak ondan korkanları uyarıcısın.*" (Nâzi'ât 79/45).

de konu olan kıssayı[1170] koordinat olarak gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu sûreler arasındaki münâsebetin, ilk sûrenin sonundaki kelimeyle sonraki sûrenin başındaki ifade arasında olmadığı görülmektedir. Buna göre bu sûreler arasındaki münâsebet şekli, müfessirimizin de ifadelerinden anlaşıldığı gibi önce geçen sûrede işlenen bir konunun, sonrasında gelen sûrenin beyan etmesiyle gerçekleşen mücmeli tafsîl kabilindendir.

4.1.2.1.2. Tetimme

Sözlük manası tamamlama, bitme gibi anlamlarına gelen *tetimme*, önceki sûrede geçen konuya, peşinden gelen sûrede devam edilmesi, konunun ikinci sûre ile tamamlanması manasında kullanılmaktadır.[1171]

Örnek 1: Âl-i İmrân-Nisâ Sûreleri

Nisâ sûresinin tefsirinin başlangıcında kadın alanının insanla ilgili olduğunu belirten Şa'râvî, onu beşeriyet için besleyici bir damar ve mürebbiye olarak tanımlamaktadır.[1172] O, bu konuda şunları ifade etmektedir: "Allah'ın, kadını, yaratıklarının en şereflisi olan insanın mürebbisi kılmasından onun (kadın) için daha şerefli bir şey var mıdır?"[1173] Kadının toplum için önemini bu şekilde ifade eden müfessirimiz, sözü Âl-i İmrân sûresinde adı geçen Âl-i İmrân ailesine getirmektedir. Bu ailenin risalet ve mükellefiyetlerde seçkin önderler olduklarına dikkat çeken Şa'râvî, bunlardan peygamberlerin geldiğini, İmrân'ın eşi gibi Allah'ın emirlerini uygulayan, o ve Meryem, nebi ve resûl olmadıkları halde her biri kendisine verilen sorumlulukları yaptıklarını belirtmektedir. Ona göre Allah Teâlâ, Âl-i İmrân hakkında bir sûre nazil ettikten sonra Nisâ sûresini getirmiştir. Bu bağlamda Şa'râvî şunları söylemektedir: "Allah Teâlâ, Âl-i İmrân için bir sûre tahsis ettikten sonra bizim için Nisâ sûresini getirdi."[1174]

[1170] Sûrenin nüzûl sebebi Abdullah b. Ümmi Mektûm kıssasıdır. (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 104).
[1171] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.
[1172] الوعاء الحاضن للنفس البشرية. ... (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1983).
[1173] أيوجد تكريم للمرأة أكثر من أن الله جعلها الحاضنة لأكرم مخلوقاته وهو الإنسان؟ (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1983).
[1174] وبعد تخصيص سورة لآل عمران يأتي لنا الحق بسورة النساء (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1984).

Şaʿrâvî'nin, yukarıda geçen sûreler arasındaki münâsebet noktasındaki tespitlerine baktığımızda onun önce geçen Âl-i İmrân sûresinin de ismini kendisinden aldığı Âl-i İmrân ailesinin belli başlı özelliklerini andığını ve Mushaf sıralamasında sonrasında gelen Nisâ sûresiyle ilişkilendirdiğini görmekteyiz. Bu ilişki biçimi, önce geçen bir sûrede ele alınan bir konunun sonrasında gelen sûredeki konuyla irtibatlandırılmasıdır. Bu kapsamda müfessirimizin sûreler arasında tespit ettiği kodlar; ismini risalet ve mükellefiyetlerde seçkin önderler olan bir aileden Âl-i İmrân sûresinin önemli konuları arasında yer alan İmrân Ailesi ismiyle kadını onore ettiğini çağrıştıran Nisâ sûresinin ele aldığı aile ve kadına dair can alıcı meselelerdir. Bu manada aile adını taşıyan bir sûreden sonra ailenin haklarından bahseden bir sûre gelmiştir. Bu açıdan her iki sûre arasında önemli ve gözle görülür bir uyum ve alakanın olduğu söylenebilir.

Şa'râvî'nin yukarıda geçen bazı ifadelerinin izaha muhtaç olduğunu düşündüğümüzden onları açıklamak yerinde olacaktır. Onlardan birincisi şudur: Müfessirimiz, Nisâ sûresi özelinde kadının toplumdaki önemli rolüne genişçe yer verdikten sonra "bunun için Allah Teâlâ, Âl-i İmrân hakkında bir sûre nazil ettikten sonra"[1175] diyerek cümleyi bağlamadan Âl-i İmrân ailesinin genel vasfını anlatmaya başlamış, sonrasında şu cümleyi kurmuştur: "Allah Teâlâ, Âl-i İmrân için bir sûre tahsis ettikten sonra bizim için Nisâ sûresini getirdi."[1176] Birinci durumun nedeni muhtemelen müfessirimizin tefsirini yazılı olarak değil de sözlü olarak aktarmasındandır. Ayrıca onun ifadelerinin siyâkından ve sonrasında gelen cümlesinden anlaşılan sözü şöyle olmalıdır: "Allah Teâlâ, Âl-i İmrân hakkında bir sûre nazil ettikten sonra Nisâ sûresini getirmiştir." Burada şunu da hemen ekleyelim ki görebildiğimiz kadarıyla müfessirimizin burada sarf ettiği "Bir sûre nazil etti." ifadesinden kastı, Mushaf tertibidir. Yani "Âl-i İmrân sûresinden sonra Nisâ sûresini getirdi." demek istemiştir. Zira Şa'râvî'nin şu sözü tespitlerimizi doğrulamaktadır: "Allah Teâlâ, Âl-i İmrân için bir sûre tahsis ettikten sonra bizim için Nisâ sûresini getirdi."[1177]

[1175] ...لذلك فبعد أن أنزل الحق في آل عمران سورة (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1984).
[1176] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1984.
[1177] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1984.

Şa‘râvî’nin “Allah Teâlâ, Âl-i İmrân için bir sûre tahsis etmiştir.” sözünün anlamı, çalışmamızın “Sûre ile İsmi Arasındaki Münâsebet” konulu başlıkta ele aldığımız gibi, onun sûrenin ismini “Âl-i İmrân Ailesinden” alması ve önemli konuları arasında bu meseleyi ele almasına bağlamasından ileri gelmektedir. Ayrıca bu durum müfessirimizin sûre isminin tevkîfî olduğu yönündeki görüşünün delili olarak değerlendirilebilir. Yine onun “Allah Teâlâ, Âl-i İmrân için bir sûre tahsis ettikten sonra bizim için Nisâ sûresini getirdi.” sözünden de sûre tertibinin tevkîfî olduğu konusundaki yaklaşımını gösterdiğini söylemek mümkündür.

Konuyla ilgili Şa‘râvî’nin görüş ve tespitlerini bu şekilde serdettikten sonra görüşlerinin kaynaklardaki izdüşümüne geçelim. Âl-i İmrân sûresinin, kendisinden sonra gelen Nisâ sûresi ile ciddi bir tenâsüp içerisinde olduğu kabul edilmektedir.[1178] Âl-i İmrân sûresi takvayı emreden ifadelerle son bulurken,[1179] Nisâ sûresi de aynı şekilde başlamıştır.[1180] Âl-i İmrân sûresinde geçen birçok mücmel/açıklanmaya muhtaç mesele, Nisâ sûresinde açıklanmış ve böylelikle Nisâ sûresi, Âl-i İmrân sûresinin beyan ve tekmili/tamamlayıcısı mesabesinde değerlendirilmiştir.[1181]

Örnek 2: Nisâ-Mâide Sûreleri

Şa‘râvî’ye göre Mâide sûresinin “*Sözlerinizi yerine getirin.*” hitabıyla başlamış olması, bir önceki sûre olan Nisâ sûresiyle güzel bir tenâsüp olmuştur. O bu konuda şunları söylemektedir:

> “Yüce Allah güzel bir münâsebet seçerek bu sûreye şu sözüyle başlamıştır: يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَوۡفُواْ بِٱلۡعُقُودِۚ أُحِلَّتۡ لَكُم بَهِيمَةُ ٱلۡأَنۡعَٰمِ إِلَّا مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ غَيۡرَ مُحِلِّي ٱلصَّيۡدِ وَأَنتُمۡ حُرُمٌۗ إِنَّ ٱللَّهَ يَحۡكُمُ مَا يُرِيدُ ‘*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helal saymamanız kaydıyla, okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar size helal kılındı. Şüphesiz Allah istediği hükmü verir.*’[1182] Öyleyse başlangıç, akitleri yerine getirme ve

[1178] Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri’l-Kur’ân*, 202; Suyûtî, *Tenâsuku’d-dürer fî tenâsubi’s-suver*, 75-80; Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hâkim (Tefsîru’l-Menâr)*, 6/97; Demirci, “Kur’ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Razi'nin Tefsiri Mefatihu’l-Gayb Örneği)”, 165.
[1179] “*Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.*” (Âl-i İmrân 3/200).
[1180] “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının.*” (Nisâ’ 4/1).
[1181] Suyûtî, *Tenâsuku’d-dürer fî tenâsubi’s-suver*, 69-74.
[1182] Mâide 5/1.

eti yenilen hayvanların yemek gibi helal kılınmasının gerekliliğiyle olmuştur. Bildiğimiz gibi Mâide sûresi Mushaf tertibine göre, birçok inanç ilkesini içeren Nisâ sûresinden sonra gelmiştir. Nisâ sûresi, nikâhlandırma, mehir, vasiyet, borç ve miras gibi akitleri ele almıştır. Bunların hepsi akitler için hükümlerdir. Sanki Yüce Allah Nisâ sûresinden sonra bizlere şunları demektedir: 'Sizler Nisâ sûresindeki akitleri tanıdınız. Öyleyse onları koruyun ve yerine getirin.'"[1183]

Geçen metinden anlaşıldığı üzere Şa'râvî, Nisâ ve Mâide sûrelerinin Mushaf'taki tertiplerine dikkat çekmekte ve Nisâ sûresinin bazı temel konularıyla Mâide sûresinin başındaki hitabı esas alarak aralarındaki münâsebeti işlemektedir. Bu kapsamda Nisâ sûresinin birçok inanç ilkesini içerdiğini (سورة النساء التي تتضمن الكثير من العقود الإيمانية) ifade eden müfessirimiz, bu temel üzerinden nikâh, mehir, vasiyet, borç ve miras akitlerini zikrederek Mâide sûresinin başındaki '*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.*'[1184] hitabıyla ilişkilendirmektedir. Onun bu konudaki şu sözü esasen sûreler arasındaki tespitlerini açıkça ortaya koymaktadır: "Sanki Yüce Allah Nisâ sûresinden sonra bizlere şunları demektedir: 'Sizler, Nisâ sûresindeki akitleri tanıdınız. Öyleyse onları koruyun ve yerine getirin.'" (فكأن الحق سبحانه وتعالى من بعد سورة النساء يقول لنا: لقد عرفتم ما في سورة النساء من عقود، فحافظوا عليها وأوفوا بها.)[1185]

Şa'râvî'nin konuyla ilgili görüşleriyle diğer müfessirlerin yaklaşımlarının bazı noktalarda örtüştüğü söylenebilir. Bu çerçeveden müfessirler, Al-i İmran sûresiyle uyum içerisinde olan Nisâ sûresinin, sonrasında gelen Mâide sûresiyle de insicâm içerisinde olduğunu kabul etmektedirler. Onlara göre anılan sûreler arasındaki ilişki biçimi açık ve kapalı şekildedir. Nisâ sûresinde ifade edilen akid/ahit, nikâh, vasiyet, bazı ticarî muameleler gibi birçok emir ve hüküm, Mâide sûresinde daha detaylı anlatılmıştır. Öyle ki her iki sûre baştan sona kadar içerdiği hükümler bakımından tek bir sûre gibi bütünlük içerisindedir. Tefsir kaynakları, söz

---

[1183] ويختار الحق المناسبة الجميلة فيبدأ سبحانه وتعالى هذه السورة بقوله: (يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَوۡفُواْ بِٱلۡعُقُودِۚ أُحِلَّتۡ لَكُم بَهِيمَةُ ٱلۡأَنۡعَٰمِ إِلَّا مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ غَيۡرَ مُحِلِّي ٱلصَّيۡدِ وَأَنتُمۡ حُرُمٌۗ إِنَّ ٱللَّهَ يَحۡكُمُ مَا يُرِيدُ). البداية - إذن - عن ضرورة الوفاء بالعقود وتحليل تناول بهيمة المائدة - كما نعلم - جاءت في الترتيب المصحفي بعد سورة النساء التي تتضمن الكثير من العقود الإيمانية؛ فقد الأنعام كطعام. وسورة تضمنت سورة النساء عقود الإنكاح والصداق والوصية والدَّين والميراث، وكلها أحكام لعقود، فكأن الحق سبحانه وتعالى من بعد سورة النساء يقول لنا: لقد عرفتم ما في سورة النساء من عقود، فحافظوا عليها وأوفوا بها. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2887).

[1184] Mâide 5/1.

[1185] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 5/2887.

konusu sûreler arasında tetimme/tekmile ve mücmeli tafsîl etme gibi ilişki tarzlarını kabul etmenin yanında her iki sûre arasında önemli bir münâsebet ve ilişkinin mevcut olduğunu vurgulamışlardır.[1186]

Örnek 3: Mâide-En'âm Sûreleri

Şa'râvî'ye göre Mâide sûresi, her ne kadar Medenî, ondan sonra gelen En'âm sûresi ise Mekkî olsa da aralarında güçlü ve sağlam bir bağ ve bağlantı mevcuttur. Müfessirimize göre özellikle Mâide sûresinin zeyli (son âyetleriyle) ile En'âm sûresinin başlangıcı arasında (ilk âyetleri) apaçık bir uyum vardır.[1187] Bu çerçevede Şa'râvî Mâide sûresinin sonu ile En'âm sûresinin başı arasındaki münâsebeti savunmakta ve bunun mezkûr sûrelerin ilgili âyetlerinin içerikleriyle olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Mâide sûresinin sonuna bakıldığında sûrenin "لِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *Göklerin, yerin ve bunlardaki her şeyin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*"[1188] âyetiyle bittiği, ardından gelen En'âm sûresinin de ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ ثُمَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ "*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve nuru var eden Allah'a mahsustur. Ama yine de kâfir olanlar (putları) rablerine eş tutuyorlar.*"[1189] âyetiyle başladığı görülecektir. Bu bakımdan her iki sûre arasında açık bir ilişki söz konusudur.[1190]

Mâide sûresi ile sonrasında gelen En'âm sûresi arasındaki münâsebeti tespit edip bu konuda değerlendirmelerde bulunan Şa'râvî'nin bu noktadaki görüşüyle bazı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgi ve verilerin örtüştüğü görülmektedir.[1191] Bu kapsamda araştırdığımız kaynaklarda Kur'ân-ı Kerîm tertibi içerisinde kendisinden önce geçen Nisâ sûresiyle ahenk içerisinde olan Mâide sûresinin, sonrasında gelen En'âm sûresi ile de münâsebetinin kabul edildiği tespit edilmiştir. Özellikle Mâide

---

[1186] Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân*, 202; Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 75-80; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim (Tefsîru'l-Menâr)*, 6/97; Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Râzî'nin Tefsiri Mefâtihu'l-Gayb Örneği)", 165.

[1187] السياق بين تذييل المائدة وافتتاح الأنعام فيه اتساق واضح. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3488).

[1188] Mâide 5/120.

[1189] En'âm 6/1.

[1190] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3488.

[1191] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/38.

sûresinin sonu ile En'âm sûresinin başının birbirleriyle uyum içerisinde olduğu değerlendirilmiştir. Müfessirler, Mâide sûresinin, Allah'ın (c.c.) sahip olduğu mülk ve kudret içeren âyetle bittiğine,[1192] En'âm sûresinin ise böylesine üstün vasıflara sahip olan Yüce Allah'a hamd ihtiva eden âyetle başladığına[1193] vurgu yapmışlardır. Bunun yanında Mâide sûresinde ifade edilen birçok emir, hüküm ve hikmetin En'âm sûresinde ayrıntılı bir şekilde açıklandığına dikkat çekmişlerdir. Yine En'âm sûresinin Mâide sûresinin hatime ve tekmilesi mahiyetinde ve konumunda olduğunu değerlendirmişlerdir. Böylece bu sûreler arasındaki münâsebetin mevcudiyeti sabit olmaktadır.[1194]

Örnek 4: Enfâl-Tevbe

Peş peşe gelen bu sûreler arasındaki ilişkiyi tespit edip hakkında görüş beyan eden Şa'râvî, bu noktada birbirinden farklı görüşler aktarmaktadır. Bazı âlimlerin Enfâl sûresinin anlaşmayı gerektiren bir mahiyette iken, Tevbe sûresinin bu anlaşmayı kesen bir konumda olduğunu söylediklerini belirten müfessirimiz, anlaşmayı kesen, anlaşmayı gerektirenden sonra geldiğini söylemektedir. Ona göre Tevbe sûresi, Enfâl sûresinin tamamlayıcısı (tetimme) olarak gelmiştir. Bu bağlamda Allah Teâlâ, Enfâl sûresinde ganimet mallarının dağıtımının/paylaşımının hükmünü ...فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ "*Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e…aittir.*"[1195] âyetiyle getirmiştir. Tevbe sûresi ise sadaka (zekât) mallarının nasıl dağıtılacağını açıklamak için gelmiştir. Bu konuda Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: ...اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ "*Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler…verilir.*"[1196] Buna göre Tevbe sûresinin Enfâl sûresinden sonra gelmesinin doğal olduğunu ileri süren müfessirimiz, adeta Tevbe sûresinin Enfâl sûresi için tamamlayıcı bir durumda olduğunu belirtmektedir.[1197]

[1192] "*Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümranlığı Allah'a aittir. O her şeye kadirdir.*" (Mâide 5/120).
[1193] "*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur.*" (En'âm 6/1).
[1194] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/38; Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 80.
[1195] Enfâl 8/41.
[1196] Tevbe 9/60.
[1197] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4833-4834.

Esasında müfessirimizin değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere bu sûrelerin birbirleriyle ilişki biçimleri üç şekilde olmaktadır. Birincisi zıtlık-mukâbele, ikincisi mücmel-tafsîl ve son olarak da tetimme-tekmiledir. Nitekim müfessirimiz konuya ilişkin görüşünü aktarırken en sonunda sûreler arasındaki ilişki biçiminin tetimme-tekmile-birbirlerini tamamlama şeklinde olduğunu açıkça ifade etmektedir.[1198]

Örnek 5: Nahl-İsrâ'

Sûreler arasındaki bağ ve bağlantıya riayet eden ve bu şekilde Kur'ân'ın âyet ve sûreleriyle bir bütünlük arz ettiğini düşünen Şa'râvî'nin, bu çerçevede gösterdiği örneklerden biri de Nahl ve İsrâ' sûreleri arasındaki münâsebettir. Bu çerçevede o, şunları ifade etmektedir:

> "Nahl sûresinin sonlarını düşündüğümüzde İsrâ' sûresindeki hadiselerin tabii bir mukaddimi olduğunu görürüz. Aynı şekilde bu iki sûrenin tertibinde tevâkuf ve tenâsübün olduğunu buluruz. Şüphesiz Nahl sûresi, cezalandırmanın misliyle karşılık verilecek hükmünün açıklanmasıyla son bulmuştur. Sonra Resûlullah'a sabretmek emrolumuş ve sabredenlerin mükâfatları açıklanmış ve Resûlullah'ın inkârcılardan gelen sıkıntılardan (entrikalardan) daralmasını nehyetmiştir. Bundan Resûlullah'ın sabır ve göğüs genişliği gerektirecek olaylar ve sıkıntılarla karşılaşacağını fark ediyoruz. Sanki bütün bu talimatlar imanî takviyeler (مناعات إيمانية) mesabesinde gelmiştir. İsrâ' sûresi de kendisini karşılayacak olan hadiselere karşı Resûlullah'ı hazırlamakta ve onu güçlendirmektedir.[1199] Sanki bunlar Resûlullah onları sürpriz olarak karşılamasın diye meydana gelecek sıkıntı ve hadiseler için işaretlerdir. Nahl sûresinin sonunda gelen bu engelleyiciler, hastalıklardan korktuğumuzda vücudu korumada kendilerine sığındığımız şeylere benzemektedir. Bunu hastalığın zıddına aşılama olarak isimlendiriyoruz. Hastalık hücum ettiğinde vücut, bu aşı sayesinde koruma elde etmektedir."[1200]

Nahl sûresinin sonunda yer alan ilahî ilke ve direktiflerin Allah Resûlü'nün o dönem içinde bulunduğu zor ve meşakkatli durumu anlatması bakımından önemli

---

[1198] لأن سورة التوبة تتمة لسورة الأنفال "Çünkü Tevbe sûresi, Enfâl sûresi için tamamlayıcıdır (devamıdır-ekidir)." (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4834).

[1199] وكأن هذه التوجيهات جائت بمثابة مناعات إيمانية تحصّن رسول الله وتعدّه لما هو مقبل عليه... (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/8307).

[1200] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/8307-8308.

olduğunu düşünen Şa'râvî, bunları, sonrasında gelen İsrâ' sûresinde ele alınan İsra ve Miraç olayıyla ilişkilendirmiştir. Hz. Peygamber'in yaşadığı zor ve sıkıntılı sürecin Ebû Tâlib ve eşi Hz. Hatice'nin vefat ettiği "hüzün yılı" olarak ifade edilen ve Resûlullah'ın Taif seferinden elinin boş olarak dönmesi sürecinde olduğunu ifade eden Şa'râvî,[1201] iki sûre arasındaki insicâm ve ahengi yine şu şekilde ifade etmiştir:

> "Buradan anlıyoruz ki Nahl sûresinin sonu, en uygun olan makamında gelmiştir. Sanki Allah (c.c.) Peygamber'ine şunları söylemiştir: 'Mekke ve Taif'te başına gelenlerden sonra şüphesiz yeryüzü bunca genişliğine rağmen sana dar geldi. Nefsin dahi sana dar geldi. Ancak Allah'a sığınınca yerin katılığını ve hayatın saldırısını gidereceğimi ve yeri ve hayatı güzel ve mübarek bir yaşama dönüştüreceğimi göreceksin. Bununla sana göğün ikramını göstereceğim. وَلَا تَكُ فِي ضَيۡقٖ مِّمَّا يَمۡكُرُونَ* إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ' *Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme. Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.*'[1202] İnsanların eziyetlerinin kendisine bulaşmasından sonra Resûlullah'ın göğün hoş karşılamasını görmesi için İsra ve Miraç hadisesi gerçekleşti. Resûlullah'ın göğün hoş karşılamalarını görmeden önce Allah onun için kâinatın nizamını değiştirdi. Bunun için Allah şöyle buyurmaktadır:[1203]
>
> سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ '*Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.* "'[1204]

İki sûrenin tertibinde tevâkuf ve tenâsübün bulunduğunu ifade eden Şa'râvî'nin[1205] Nahl sûresinin sonundaki âyetlerin içerikleriyle Mushaf tertip sisteminde hemen sonra gelen ve ismini de Hz. Peygamber'in miracında gece yolcuğu anlamına gelen "isra olayından" alan İsrâ' sûresinin bu konusuyla ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır. Nahl sûresinin son âyetlerinin tefsirini yaptığı

[1201] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/8308.
[1202] Nahl 16/127-128.
[1203] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/8309.
[1204] İsrâ' 17/1.
[1205] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/8307.

sırada Hz. Peygamber'in yaşadığı "Hüzün Yılı", "Taif yolcuğu" vb. sıkıntılarını detaylı anlatan müfessirimiz, bu olayları İsrâ' sûresinde gelecek İsra olayıyla irtibatlandırmaktadır. Onun konuya ilişkin şu sözleri bu irtibatı açıkça ortaya koymaktadır: "Buradan anlıyoruz ki Nahl sûresinin sonları, ona en uyun olan konumunda gelmiştir."[1206]

Şa'râvî'nin "Nahl sûresinin sonlarını düşündüğümüzde İsrâ' sûresindeki hadiselerin tabii bir mukaddimi olduğunu görürüz."[1207] şeklindeki sözünden onun bu sûreler arasında kurduğu ilişki biçimini gösterdiği söylenebilir. Zira eğer Nahl sûresi, İsrâ' sûresinin mukaddimesi mesabesinde ise, bu şu demektir ki, İsrâ' 'sûresi, Nahl sûresinin tetimmesi-hatimesi konumundadır.

Örnek 6: Enbiyâ'-Hacc Sûreleri

Enbiyâ' ve Hacc sûreleri arasındaki ilişki ve ahengi tespit ederek değerlendiren Şa'râvî, şunları belirtmektedir:

> "Allah Teâlâ'nın, Enbiyâ' sûresinin âyetlerinde 'göklerin kitap tomarları gibi dürüleceği'nden söz ettikten sonra وَإِنۡ أَدۡرِي لَعَلَّهُۥ فِتۡنَةٞ لَّكُمۡ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٖ '*Belki bu sizin için bir imtihan ve belli bir süreye kadar bir yararlanmadır.*'[1208] dediğini ve ardından قَٰلَ رَبِّ ٱحۡكُم بِٱلۡحَقِّۗ '*Ey Rabbim hak ve hikmetle hükmet.*'[1209] buyurduğunu görmektesin. Bütün bunlar bize kıyamet meselesini ve kopuşunu zihnimize daha iyi yaklaştırmak ve bizi Hacc sûresini karşılamaya hazırlamak içindir."[1210]

Dikkat edilirse Şa'râvî, Enbiyâ' sûresinde geçen bilgilerin sonrasında gelecek olan Hacc sûresi için ön hazırlık olduğunu ifade ederek iki sûre arasında ilişki kurmaya çalışmıştır. Hacc sûresi için ön hazırlık olduğu bilgisini vererek sözü edilen sûreler arasındaki uyumu gösteren Şa'râvî, sonrasında gelen Hacc sûresine ilişkin şöyle demiştir:

[1206] ومن هنا نعلم أن نهايات سورة النحل جائت في موقعها المناسب (Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 13/8309).

[1207]. لو تأمّلنا خواتيم سورة النحل لوجدناها مقدمة طبيعية لأحداث سورة الإسراء (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 13/8307).

[1208] Enbiyâ' 21/111.

[1209] Enbiyâ' 21/112.

[1210] هذا كله ليُقرّب لنا مسألة الساعة وقيامها، ويُعِدُّنا لاستقبال سورة الحج (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9682).

> "Bu sûre, kıyametin sarsılması (ifadesi, konusu) ile başlatılmıştır. Zira Allah Teâlâ daha önce وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ '*gerçek va'd yaklaştı.*'[1211] buyurmuştur. Burada bize bu va'din bir tablosunu ve onda gerçekleşecek olanların kesitini vermesi gerekir. Yani ahiret zelzelesini gerçekleştirmeye gücünün yettiğini gösteren bir delil olarak küçük bir tablo vermesi gerekir. Aynı zamanda yerin tek başına buna karşı koyacak gücü yoktur. Karşı koymak ancak Allah'ın gücü ve kudretiyle olmaktadır. O, yok olmasını istediği zaman yok olur."[1212]

Enbiyâ' ile Hacc sûreleri arasındaki tenâsüp hakkında tespitlerde bulunan müfessirimizin, burada kurduğu anlamsal bağlantı, Enbiyâ' sûresinde geçen kıyametle ilgili bazı âyetlerin içerikleriyle Mushaf tertibinde hemen sonrasında gelen Hacc sûresinin giriş kısmında işlenen kıyametin kopuş olayı arasındadır. Bu münâsebet şeklini tayin eden ise Şa'râvî'nin, Enbiyâ' sûresindeki bazı âyetlerin içeriğini kastederek "Bütün bunlar bize kıyamet meselesini ve kopuşunu zihnimize daha iyi yaklaştırmak ve bizi Hacc sûresini karşılamaya hazırlamak içindir."[1213] şeklindeki sözü olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek 7: Ahkâf-Muhammed

Ahkâf sûresinin sonu ile Muhammed sûresinin başı arasındaki uyum ve ahenge dikkat çeken Şa'râvî, bu kapsamda şunları ifade etmiştir:

> "Burada bir sûrenin sonuyla bir diğerinin başı arasındaki münâsebet ve karşılaşmanın ne kadar güzel olduğunu düşün. Ahkâf sûresinin sonunda فَهَلۡ يُهۡلَكُ إِلَّا ٱلۡقَوۡمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ '*Fasık kavimden başka helak olan başka kim var ki.*'[1214] âyeti vardır. Bu sûre (Muhammed) başında ise ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ أَضَلَّ أَعۡمَٰلَهُمۡ '*İnkâr edip Allah'ın yolundan alıkoyanlar ise Allah onların amellerini boşa çıkartmıştır.*'[1215] âyeti vardır. Buna göre sanki fasıklar; inkâr edenler ve Allah'ın yolundan alıkoyanların ta kendileridir."[1216]

[1211] Enbiyâ' 21/97.
[1212] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9688.
[1213] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/9682.
[1214] Ahkâf 46/35.
[1215] Muhammed 47/1.
[1216] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 23/14275.

Müfessirimizin ilk sûrenin sonundaki ifade ile sonraki sûrenin başındaki ifadelere dikkat çekerek aralarındaki münâsebeti gösterdiği görülmektedir. Bu ilişki tarzından ilk sûrenin sonunda zikredilen fasıkların sonraki sûrede özelliklerinin açıklandığı anlaşılmaktadır. Böylece anılan sûrelerin birbirleriyle ilişkilerinin, tetimme, tekmile şeklinde olduğu sonucu çıkmaktadır.

4.1.2.1.3. Sebep-Müsebbep

Kur'ân'ın üslûp tarzlarından sayılan sebep-müsebbep (sebep-sonuç) meselesi sûreler bağlamında düşünüldüğünde, Mushaf (tilâvet) tertibine göre, önce gelen sûrenin onu takip eden sûre için sebep durumunda olması demektir.[1217] Ancak konuyla ilgili verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere peş peşe gelen sûreler her zaman önce gelen sûre sebep, sonraki müsebbep olmamaktadır. Bazen durum tersi yönde de olabilmektedir.

Şimdi Kur'ân'ın üslûp tarzlarından sayılan sebep-müsebbep ilişkisini bazı örnekler üzerinden detaylandırarak değerlendirelim. Burada şunu hemen ifade edelim ki Mushaf tertip sisteminde sûrelerin birbirleriyle ilişki biçimleri birçok yönden olabilmektedir. Peş peşe gelen sûreler arasında bir münâsebet türü olarak ifade edilen sebep-müsebbep de bunlardan biridir. Ancak kendisi için gösterilecek örneklerin azlığı bakımından en nadir olanlarından birisinin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Örnek 1: Teğâbün-Münâfikûn

Aralarında münâsebetin olduğu kabul edilen sûrelerden ikisi Teğâbün ile Münâfikûn sûreleridir. Mushaf tertibinde peş peşe gelen bu sûrelerin kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla aralarındaki ilişki iki şekilde gösterilmiştir. Birincisi Münâfikûn sûresinin وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ "*Herhangi birinize ölüm gelmeden önce size verdiğimiz rızıktan infak edin.*"[1218] şeklindeki âyetin içeriğiyle sûrenin de ismini kendisinden aldığı "teğâbün" kelimesinin mana ve

[1217] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 63-70; Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17-18.
[1218] Münâfikûn 63/10.

mefhumu arasında sağlanmaktadır. Buna göre teğâbün şu şekilde açıklanmıştır: Mal biriktirip de hayra sarf etmeden ölen bir insan kıyamet günü gelir. Ölümünden sonra da vârisleri, o malı sıkıntı çekmeden elde ettikleri gibi birçok hayra da harcamışlardır. Asıl mal sahibi ise onun hesabını vereceği gibi, infakta bulunmadığından dolayı da azaba duçar olacaktır. Bununla birlikte vârisler, o mala kolaylıkla sahip oldukları gibi bununla yaptıkları hayır ve hasenattan da yararlanmışlardır. İşte buna teğâbün denmektedir. Bu manada verdiğimiz âyetin muhtevasıyla teğâbün kelimesinin sahip olduğu mana arasındaki irtibat ve tenâsüp açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Teğâbün sûresinin sonunda yer alan, فَاتَّقُوا اللهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَطِيعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ/"*O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*"[1219] âyeti de bu ilişkiyi güçlendirmektedir.[1220]

Yukarıda geçen sûreler arasında tespit edilen bir diğer ilişki ise Münâfikûn sûresinin "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ *"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*"[1221] âyetiyle Teğâbün sûresinin "اِنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللهُ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ *Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.*"[1222] âyeti arasında gösterilmektedir. Buradaki son âyetin, ilk geçen âyetin sebebi olduğu belirtilmektedir.[1223] Bu hususta Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver* adlı eserinde şunları söylemektedir: "Bu cümle (Teğâbün 15. âyeti), o cümlenin (Münâfikûn 9. âyeti) sebebi gibidir. Dolayısıyla onun tertibi üzerine zikredildi."[1224] Buna göre kanaatimizce mademki "*Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır.*" öyleyse bunlar sizi "*Allah'ı zikretmekten alıkoymasın.*" şeklinde karşımıza bir mana ve netice çıkmaktadır. Böylece burada sebep sonuç ilişkilerine dikkat çekilerek sûreler arasındaki münâsebet tespit edilmektedir. Şunu hemen izah

[1219] Teğâbün 64/16.
[1220] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 143.
[1221] Münâfikûn 63/9.
[1222] Teğâbün 64/15.
[1223] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 143.
[1224] وهذه الجملة كالتعليل لتلك الجملة؛ ولذا ذكرت على ترتيبها (Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 143). Ayrıca bu ilişki için bk. Hebyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 13/746.

edelim ki genelde önce geçen sûre sebep, sonraki ise sonuç olmaktadır. Burada tam tersi bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda geçen örnek özelinde Şa'râvî tefsirinin ilgili yeri incelendiğinde onun bu konuda herhangi bir görüş belirtmediği ortaya çıkmaktadır. Zira müfessirimiz, bütün sûrelerin münâsebeti konusunda görüş belirtmemektedir. Buna karşılık bu örneği vermemizin temel gerekçesi ise meseleyi somutlaştırarak sonrasında vereceğimiz müfessirimizin görüşlerine bir alt yapı ve hazırlık oluşturmaktır.

Örnek 2: Fîl-Kureyş

Çeşitli kaynaklarda sûrelerin birbirleriyle sebep-müsebbep ilişkisi için örnek gösterilen Fîl-Kureyş sûrelerini Şa'râvî de tefsirinin farklı yerlerinde çeşitli vesilelerle sûreler arasındaki ilişkiye temas ederek işlemektedir. Müfessirimiz, tefsirinin bir yerinde Kureyş kabilesinin eskiden sahip olduğu imtiyazdan bahsettiği sırada sözü fil olayına getirmekte, Fîl sûresini zikrettikten sonra Fil vakasını kastederek şunları belirtmektedir: "Bu olayın sebebi, ondan sonraki sûrede gelmektedir. Ki o da Allah Teâlâ'nın ...لإيلاف قريش "*Kureyş'i alıştırdığı için…*"[1225] sözüdür.[1226] Müfessirimizin buradaki görüşünden açıkça anlaşıldığı üzere, Fil olayının gerçekleşmesinin sebebi, Kureyş kabilesine verilen önemden ve onları korumaktan kaynaklanmaktadır.

Şa'râvî, Kureyş sûresini tefsir etmeye başlarken sûrenin giriş kısmında Fîl sûresiyle olan ilişkisini tekrar ele almaktadır. Ona göre Kureyş sûresinin Fîl sûresinden hemen sonra nazil olmamasına rağmen onunla güçlü bir irtibatı mevcuttur. Zira bir sûrenin bir diğeriyle aynı tertipte olması için ondan sonra nazil olması şart değildir. Bu bağlamda Kur'ân'ın nüzûl ve Mushaf tertibine dikkat çeken müfessirimiz, Kur'ân için, "Onun Allah Teâlâ katında nihai bir şekli vardır." (له هيئة نهائية عند الله) sözünü kullanmaktadır. Bununla sûre tertibinin tevkîfî olduğunu açıkça beyan eden Şa'râvî, Fîl-Kureyş sûreleri konusundaki görüşünü sürdürmektedir.

[1225] Kureyş 106/1.

[1226] … وعلّة هذه العملية تأتي في السورة التالية لها، وهي قوله سبحانه: {لإِيلَافِ قُرَيْشٍ...} (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/2319).

لإيلاف kelimesine müteallik olacak bir fiilin olması gerektiği gerçeğine işaret eden müfessirimiz, bu sûreler arasındaki irtibatı ortaya koyan esas ilişkinin bu olduğunu belirtmektedir. Zira Yüce Allah'ın, fil sahiplerini (فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ "*Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları haline getirdi*"ğini ifade eden Şa'râvî, bunun nedeninin Kureyş sûresinin ...لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ "*Kureyş'i alıştırdığı için…*" âyetinde ifadesi geçtiği üzere Kureyş'in saygınlık ve itibarını muhafaza etmek içindir.[1227]

Şa'râvî, قريش لإيلاف'deki ل'ın akıbet (sonuç, netice) ل'ı olarak isimlendirildiğini de aktarmaktadır. Buna göre netice itibarıyla Fil olayıyla Beytullah yıkılmaktan kurtulmuş, Ebrehe ve ordusu hiçbir şey elde etmeksizin hezimete uğrayarak gerisin geriye çekilmek zorunda kalmışlardır. Olayın bu şekilde gerçekleşmesi, Kâbe'yi koruduğu gibi Kureyş'in eski düzenini güven ve huzur içerisinde sürdürmesini temin etmiştir.[1228]

Hülasa Şa'râvî'nin geçen tespit ve değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere, Fîl ile Kureyş sûresi arasında güçlü bir ilişki söz konusudur ve temelde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu sûreler arasındaki münâsebetin var olmasının birinci delili, Fil vakasının meydana gelmesinin temel nedeni, Kâbe'yi ve Kureyş'i korumaktır. İkinci delil de sûreler arasındaki irtibatı sağlayan لإيلاف sözcüğündeki ل harf-i cerrinin müteallikinin Fîl sûresinin sonundaki âyetin fiili (فجعلهم) olmasıdır. Bu harfin akıbet ل'ı olması görüşü esas alındığında dahi durumu değiştirmeyeceğini, bilakis bu görüşü pekiştireceğini düşünmekteyiz.

Yukarıda geçen sûrelerin art arda gelmesinin arka planındaki sebepler boyutuna ilişkin Şa'râvî'nin tespit ve yaklaşımını kıyaslama sadedinde incelediğimiz birçok kaynakta müfessirlerin, büyük ölçüde müfessirimizle ortak kanaatte buluştukları görülmektedir. Bu konuda İbn Âşûr her ne kadar bir görüş olarak لإيلاف'deki ل'ın müteallikini sûrenin üçüncü âyeti olan ...فليعبدوا رب fiili gösterse de bu sûreler arasındaki ilişkiye karşı çıkmaz. Kaldı ki müfessirimizin لإيلاف'deki ل'ın mütealliki konusundaki görüşünü ve diğer konulardaki yaklaşımının aynısını aktarmaktadır.[1229] Zühaylî de bu sûrelerin birbirleriyle ilişki biçimleri

[1227] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 583-584.
[1228] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 583-584-585.
[1229] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/554-555.

konusunda fikir beyan etmekte ve müfessirimizin görüşleri paralelinde görüş belirtmektedir.[1230] Müsenâ Muhammed Hebyân da "*Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*" adlı eserinde bu sûrelerin birbirleriyle irtibatlarına temas etmiş ve bu sûrelerin sanki tek sûreymiş gibi değerlendirmesinde bulunarak Şa'râvî'nin görüşlerinden farklı ve onlara aykırı bir yaklaşım sergilememiştir.[1231] Yine sûreler arasındaki sebep-müsebbep alakasını işlerken bu iki sûreyi örnek gösteren Galip Gezgin'in de ortaya koyduğu görüş, bir yönüyle müfessirimizinkiyle örtüşmektedir.[1232] Zira o, sûreler arasındaki sebep-sonuç ilişkisini ele alırken bu ilişkiyi sağlayan sebeplerden sadece Fil vakasını zikretmekte, diğer sebep olan dilsel boyuta temas etmemektedir.

4.1.2.1.4. Umûm-Husûs

Çalışmamızın daha önceki ilgili yerlerinde tanımlarını verdiğimiz bu kavramların birbirlerini takip eden sûreler bağlamındaki münâsebet ilişkilerini bazı sûreler üzerinde detaylandıralım.

Örnek:

Felak sûresi, yaratılan şeylerin şerrinden Allah'a sığınmayı ihtiva eden şu âyetlerle başlamaktadır: قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِۙ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَۙ "*De ki: Sabahın rabbine sığınırım; yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden.*"[1233] Sûreyi tamamlayan geri kalan diğer âyetler bu konu merkezinde birleşmektedir. Mushaf tertibine göre Felak sûresinden sonra gelen Nâs sûresinde قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِۙ مَلِكِ النَّاسِۙ إِلَٰهِ ٱلنَّاسِ مِن شَرِّ ٱلْوَسْوَاسِ ٱلْخَنَّاسِ ٱلَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ ٱلنَّاسِ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ "*De ki: Cinlerden olsun insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, insanların mâlik ve hâkimine, insanların mabuduna*

[1230] Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 30/412.
[1231] Hibyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 13/641.
[1232] Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi*",* 17.
[1233] Felak 113/1-2.

sığınırım."[1234] şeklinde ifade edilenler Allah'ın yarattığı şeylerden olup insanların kalplerine vesvese sokan cin ve insan şeytanının şerrinden söz edilmektedir.[1235]

Felak sûresinde kullanılan ifadelerin ve ele alınan konuların genel nitelikli olduğu görülmektedir. Örneğin من شر ما خلق (*yaratılan şeylerin şerrinden*) ibaresindeki ما mübhem (belirsiz ve genel) iken غاسق ve حاسد ifadeleri de nekre olarak gelmektedir. Burada sakınılması söz konusu olan şeyler Nâs sûresinde tahsis edilmektedir. Buna göre Felak ve Nâs sûreleri arasındaki ilişki biçimi âmm-hass münâsebetidir.[1236]

Tefsir yaparken sûreler arası çeşitli ilişki biçimlerini işleyen Ṣa'râvî, sûreler bazında umûm-husûs alakası noktasında görüş belirtmemektedir. Bu durum onun tefsirini sohbet tarzında yapmış olması ve tabiatıyla tefsirinde sistemsel bir yöntem esas almamasının neticesi olsa gerektir.

4.1.2.1.5. Mukâbele (Benzerlik-Zıtlık)

Söz sanatları arasında yer alan,[1237] iki şeyi yüz yüze getirmek, karşılaştırmak, bir şeyi zıddıyla beraber zikretmek gibi anlamlar ifade eden[1238] bu kavramın, çalışmamızın daha önce geçen ilgili yerinde kavramsal boyutuna temas ettiğimizden dolayı ayrıca üzerinde durmayacağız.

Bu konuda وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ "*Allah, rahmetinden ötürü geceyi içinde dinlenesiniz; gündüzü de lütfundan isteyesiniz ve şükredesiniz diye sizin için yarattı.*"[1239] ... وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا "*Onlar*

[1234] Nâs 114/1-6.
[1235] Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahreddin Razi'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb Örneği)", 163; Gezgin, "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' İle 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi", 17.
[1236] Gırnâtî, *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân*, 224-225.
[1237] Heyet, *el-Belâgat, Beyân ve Bedî'* (Medine: Câmiâtü'l-Medîneti'l-Âlemiyye, ts.), 1/393; İsmail Durmuş, "Mukabele", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2020), 31/101.
[1238] Heyet, *el-Belâgat, Beyân ve Bedî'* (Medine: Câmiâtü'l-Medîneti'l-Âlemiyye, ts.), 1/393; İsmail Durmuş, "Mukabele", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2020), 31/101; ayrıca daha geniş bilgi için bk. İbn Ebî'l-İsbâ' el-Mısrî, *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/73; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 3/327; Muhammed Ahmed Kasım Muhyiddin Dîb, *Ulûmü'l-Belâga (el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kutub, 2003), 72; Durmuş, "Mukabele", 31/101.
[1239] Kasas 28/73.

bir tuzak kurdular. Biz de bir tuzak kurduk..."[1240] ...فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا "*Artık az gülsünler, çok ağlasınlar.*"[1241] gibi âyetler örnek olarak zikredilmektedir.[1242]

Yukarıda geçen âyetlerde birbirlerine zıt kelime ve manaların olduğu görülmektedir. Her bir âyet içerisindeki lafızlar anlamsal örgü çerçevesinde bir diğeriyle zıt yönde mana taşımaktadır. Birinci âyeti bu manada tahlil eden İbn Ebi'l-İsba', âyetin başındaki الليل والنهار kelimelerinin zıt olduklarına dikkat çekmekte, âyetin sonunda ise birbirleriyle zıt olan sükûn (لتسكنوا) ile hareketin (ولتبتغوا) aynı şekilde bunlara karşılık (mukabil) olarak getirildiğini belirtmektedir.[1243]

Mukâbele üslûbunu önemseyen ve tefsirinde çokça kullanan Şa'râvî, Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de azap ve cehennemi zikrettiğinde bunun karşılığında nimet ve cenneti getirdiğine dikkat çekmektedir. Mukâbele üslûbunun bize fark ettirmeyi gösterdiğini ifade eden müfessirimiz, aynı zamanda bununla mü'mine mutluluk hissini verdiğini belirtmektedir. Ona göre bu üslûp imanın nefislerde etki etmesini sağlamaktadır. İnsan azap içeren bir sûre okuduktan sonra nimetlerden bahseden bir sûre okuyunca, bu kişi iki defa kurtulduğunu anlamış olur. Zira azaptan kurtulan, kurtulduğu için nimet elde ederken, cennete girdiği zaman da başka nimetlere nail olmaktadır.[1244] Bu şekilde konuya ilişkin genel çerçeveyi çizdikten sonra konuyu bazı örneklerle açıklayalım.

Örnek 1: Mü'minûn-Nûr

Şa'râvî, art arda gelen Mü'minûn sûresiyle Nûr sûresi arasındaki ilişki ve uyum konusunda şunları ifade etmiştir:

> "Bu sûre (Nûr sûresi), Yüce Allah'ın, başında قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ '*Muhakkak ki mü'minler kurtulmuşlardır.*' ve sonra bu kurtuluşa eren mü'minlerden وَٱلَّذِينَ هُمْ

[1240] Neml 27/50.
[1241] Tevbe 9/82.
[1242] İbn Ebî'l-İsbâ' el-Mısrî, *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/73; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/327; Muhyiddin Dîb, *Ulûmü'l-Belâga (el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî*, 72; Durmuş, "Mukabele", 31/101; Abdulazîz Âtîk, *İlmü'l-Bedî'* (Beyrut: Dârü'n-Nehda el-Arabiyye, 1436), 85; Heyet, *el-Belâgat, Beyân ve bedî'* (Medine: Câmiâtü'l-Medîneti'l-Âlemiyye, ts.), 1/393.
[1243] İbn Ebî'l-İsbâ' el-Mısrî, *Bedîu'l-Kur'ân*, 2/73.
[1244] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/204, 1/427, 1/281.

لِفُرُوجِهِمْ حَٰفِظُونَ *'Onlar, namus ve iffetlerini koruyanlardır.'*[1245] şeklinde bahsettiği Mü'minûn sûresinden sonra gelmiş olması, gerçekten hayretâmizdir. Nûr sûresinde ise ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي '*zina eden kadın ile zina eden erkek*'[1246] ifadesi 'iffetlerini koruyanlar' mukabilinde getirilmiştir. Bundan anlıyoruz ki bir erkek ve bir kadın ancak Allah'ın nuru ve hâkim olan şeriatından bir hidayetle karşılaşabilir…"[1247]

Mushaf tertibinde peş peşe gelen Mü'minûn sûresi ile Nûr sûresi arasındaki münâsebeti tespit edip değerlendiren Şa'râvî, bu bağlamda söz konusu sûreler arasındaki irtibatın kod ve koordinatlarını, Mü'minûn sûresinin başındaki âyetlerin içerikleriyle Nûr sûresinin başında yer alan âyetin içeriğini göstermektedir. Burada dikkatimiz çeken şey, art arda gelen bu sûreler arasında kurulan ilişki, Mushaf tertibine göre ilk geçen sûrenin başı ile sonrasında gelen sûrenin başı arasında olmasıdır. Buna göre burada sağlanan ilişki, iki sûrenin başları arasında kurulan anlamsal bir ilişki olduğu gibi manalar birbirine zıt olduğundan da mukâbele sanatı veya üslûbu söz konusudur.

Örnek 2: Kamer-Rahmân

Müfessirimizin sûreler arasındaki irtibatı ortaya koymak için örnek gösterdiği sûrelerden ikisi de Kamer ve Rahmân sûreleridir. Zıt şeylerin birbirlerinin güzelliklerini ortaya çıkardığını söyleyen Şa'râvî, bu çerçevede bir şeyin manasını ve zıddını bir araya toplamanın Kur'ânî üslûbun özelliklerinden olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kapsamda Kamer sûresinin sonu ile Rahmân sûresinin başı arasındaki münâsebeti örnek olarak gösteren Şa'râvî, Kamer sûresindeki عند مليك مقتدر "*muktedir bir hükümdarın katında*"[1248] âyeti *muktedir* kelimesi ile bitince, Rahmân sûresi الرحمن "*Rahmân*"[1249] şeklindeki Allah'ın sözüyle başladığını söylemektedir. Ona göre عند مليك مقتدر* الرحمن علم القران şeklinde okuduğumuzda muktedir melik, Rahmân olmaktadır.[1250]

[1245] Mu'minûn 23/5.
[1246] Nûr 24/2.
[1247] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 16/10188.
[1248] Kamer 54/55.
[1249] Rahmân 55/1.
[1250] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/14796.

Müfessirimizin anılan sûreler arasındaki münâsebeti iki şekilde gösterdiği görülmektedir. Bu, her iki ilişkinin merkezinde Kamer sûresinin sonunda geçen مليك مقتدر ifadesiyle Rahmân sûresinin başındaki الرحمن ifadesidir. Birinci ilişki biçimini söz konusu ifadelerin zıt manaları üzerine kuran Şa'râvî, ikincisini de mezkûr ibarelerin birbirleriyle olan sıfat-mevsuf ilişkisi üzerine kurmuştur. Birinci duruma göre مليك مقتدر ifadesi, güç ve iktidar manasını taşırken الرحمن ismi rahmet ve şefkat manasını taşımaktadır. Buna göre kelimeler arasındaki anlamsal bakımdan zıtlık olması hasebiyle münâsebet söz konusudur. İkinci ilişki biçimine göre ise الرحمن kelimesi, مليك مقتدر'in sıfatıdır. Yani "Bu güçlü ve muktedir Melik, Rahmân'dır" sonucu çıkmaktadır.

Şa'râvî'nin "ومن سمات الأسلوب القرآني أن يجمع بين المعنى ونقيضه Mana ile zıddını bir arada toplamak, Kur'ânî üslûbun özelliklerindendir." şeklindeki sözünden onun bu sûreler arasında kurduğu ilişki biçiminin mukâbele olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Örnek 3: İnsân (ed-Dehr)-Murselât-Nebe'

Şa'râvî, Nebe' sûresi tefsirinin mukaddimesinde, İnsân sûresi ile Mushaf tertibinde sonrasında gelen Murselât sûresi arasındaki irtibat hakkında görüş belirtmektedir. İnsân ve Murselât sûrelerini kastederek "Her ikisinde enteresan bir iş bulmaktayız." diyen müfessirimiz, bunun, İnsân sûresinin muttakiler için olan nimetlerin durumunu arz ettiğini, kâfirler için sadece cüzî bir şekilde azaptan bahsettiğini ifade etmektedir. [1251] Ona göre İnsân sûresi bir âyet[1252] hariç daha çok nimetleri ele alırken, Murselât sûresi de bir âyet hariç sadece inkârcıların cezalarından bahsetmektedir. Murselât sûresinin İnsân sûresinin aksine olduğunu düşünen Şa'râvî, burada inkârcıların ahirette maruz kalacakları türlü azabı ortaya koyduğuna, sadece bir çeşit nimeti[1253] arz ettiğine dikkat çekmektedir.[1254]

[1251] (المرسلات والدهر-الانسان) نجد فيهما أمراً عجيباً. وهو أن سورة الانسان تعرضت لأحوال النعيم للمقين. ولم تتعرض لاحوال العذاب للكافيرين إلا تعرضاً يسيراً. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 22/173).

[1252] إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا "*Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.*" (İnsân 76/31).

[1253] إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى ظِلَالٍ وَعُيُونٍ "*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, gölgeler içinde ve pınar başlarındadırlar.*" (Murselât 77/41).

[1254] Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 22/173.

Şa‘râvî, İnsân sûresi ile Murselât sûreler arasındaki ilişki ağını ortaya koymaktadır. Ona göre bu iki sûrede genel hatları itibarıyla ahirette muttakilerin nail olacakları nimetlerle inkârcıların maruz kalacakları ceza işlenmektedir. Aralarındaki ilişkiyi bu şekilde tespit eden müfessirimiz, bunların her birisinin Nebe’ sûresiyle irtibatlı olduğunu açıklamaktadır. Bu konuda Şa‘râvî şunları söylemektedir: “Nebe’ sûresi (her iki gruba -muttaki kâfir-) (amellerine) uygun cezayı vermek için geldi. Her bir gruba payına düşen nimeti veya cezayı verir.”[1255]

Yukarıda geçen bu tespitlere ve değerlendirmelere göre İnsân sûresi ile Murselât sûresi arasındaki ilişki mukâbele tarzındadır. Bu sûrelerin Nebe’ sûresi ile ilişkileri ise mücmel-mufassal şeklinde olmaktadır.

Örnek 4: Mâ‘ûn-Kevser

Sûreler arasındaki ince ilişki ve tenâsüp için örnek olarak gösterilen sûrelerden ikisi de Mâ‘ûn ve Kevser sûreleridir. Mâ‘ûn sûresinde Allah Teâlâ, münafıkların dört özelliğinden bahsetmektedir. Bunlar; cimrilik, namazı terk etmek, gösteriş ve zekâtı vermemektir. Sonrasında gelen Kevser sûresinde münafıkların vasıflarına karşılık mü’minin dört güzel hasletinden bahsedilmektedir. Bunlar; cimriliğe zıt olarak bolluk-bereket (kevser), namazın terkine karşılık “namaz kılmak”, gösterişe karşılık “Rabbin için” ve zekâtın menine karşılık da “kurban kesmek” şeklinde gelmektedir. Hakikaten bu iki sûrenin taşıdığı içerik itibarıyla aralarında önemli bir insicâm ve uyum vardır. Buradaki ilişki biçimi ise; birbirlerine zıt şeklinde gelen durum ve vasıfların karşılaştırması anlamındaki mukâbele üslûbudur.[1256]

Şa‘râvî de zikredilen sûreler arasındaki münâsebeti tespit edip değerlendirmektedir. Kevser sûresi tefsirinin başında bu konuyu işleyen müfessirimiz, Allah Teâlâ’nın Kevser sûresinden önce geçen Mâ‘ûn sûresindeki konuların bir karşılığı olan hususlar ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ona göre Mâ‘ûn sûresinin konuları arasında yer alan cimriliğin mukabili olarak, Kevser

[1255] Şa‘râvî, Tefsîru’ş-Şa‘râvî, 22/174.
[1256] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/39; Müslim, *Mebâhis fi’t-tefsîri’l-mevzûî*, 83.

sûresi, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ "*Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.*"[1257] âyetiyle başlamıştır. Kibir sıfatının karşıtı olarak ...فَصَلِّ لِرَبِّكَ "*O halde Rabbin için namaz kıl.*"[1258] âyeti zikredilmiştir. Müfessirimiz, bu âyetin aynı zamanda Mâ'ûn sûresinin فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ٱلَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ٱلَّذِينَ هُمْ يُرَآءُونَ "*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar.*"[1259] âyetiyle de ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. Zira adeta "...فَصَلِّ لِرَبِّكَ ile insanlar için namaz kılma! Şayet onlar için namaz kılarsan gösterişte bulunmuş olursun. Kaldı ki '*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki…*' uyarısını biliyorsun." denilmek istenmektedir. Yine söz konusu âyetler arasındaki ilişkinden Kevser sûresinde Resûlullah'a emredilen namazın gerçek ve sağlam namaz olduğu neticesi çıkmaktadır. فصل ifadesinin karşılığının, فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ olduğunu belirten Şa'râvî, لِرَبِّكَ sözünün de karşılığı ٱلَّذِينَ هُمْ يُرَآءُونَ olduğunu aktarmaktadır.[1260]

Müfessirimiz iki sûre arasındaki kod ve koordinatları gösterdikten sonra, sûreler arasındaki ilişki türü noktasındaki görüşünü ortaya koymak için şunları söylemektedir: "Öyleyse Kevser sûresinin kendisinden önceki sûre ile irtibatına, mukâbele irtibatı denmektedir."[1261] Buna göre Şa'râvî'nin iki sûre arasındaki münâsebete ilişkin ortaya koyduğu yaklaşımının örneğimizin başında açıklama mahiyetinde verdiğimiz bilgilerle örtüştüğü anlaşılmaktadır.

4.1.2.1.6. Vasıl Bakımından Sûrelerin Münâsebeti

Vaslın sözlük manası, aralarında bağlantı olan iki şeyi birbiriyle bitiştirmek,[1262] bazı cümleleri bazılarına atfetmek, eklemek[1263] ve iki cümle arasında tenâsüp kurmaktır.[1264] Terim anlamı ise iki açıdan ele alınmaktadır. Zira vasıl

---

[1257] Kevser 108/1.
[1258] Kevser 108/2.
[1259] Mâ'ûn 107/4-6.
[1260] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 615.
[1261] ...إذاً فارتباط سورة الكوثر بالسورة التي سبقتها يسمى ارتباط التقابل (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 615).
[1262] Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn* (yrz.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1431), "Vesale", 7/152; İsmail Durmuş, "Vasıl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2020), 31/539.
[1263] Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer Ebu'l-Meâlî Cemaleddin el-Kazvînî, *el-Îdâh fî ulûmi'l-Belâga* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1431), 3/97; İbrahim b. Muhammed b. Arabşah el-Esferâyînî, *el-Etvel şerhü tahlîsi miftâhi'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1440), 2/3; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 252; Ahmed b. Ali b. Abulkâfî Ebû Hâmid Bahâuddîn es-Sübkî, *Ârûsu'l-efrâh fî şerhi tahlîsi'l-miftâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/523.
[1264] Bahâuddîn es-Sübkî, *Ârûsu'l-efrâh fî şerhi tahlîsi'l-miftâh*, 1/523.

kavramı hem belâgat ilim literatüründe hem de tecvid ilminde kullanılmaktadır. Bu durumda tecvid ilmindeki vasıl, bir kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeye sesi ve nefesi kesmeden bağlayarak okumaya denilmiştir. Vakf ve kat‘ kelimelerinin karşıtı olan vasılda esas olan harekedir.[1265] Belâgat ilim literatüründe ise Arap belâgatinde cümlelerin “(و) ve” bağlacı ile birbirine bağlanması anlamında kullanılan meânî bir terim şeklinde tanımlanmıştır.[1266] Verdiğimiz her iki tanım kapsamında şunu hemen ifade edelim ki, belâgat ilminde kullanılan vaslın zıddı fasıl iken, tecvid ilim literatüründe kullanılan vaslın zıddı vakıf veya katı‘dır.

Belâgat sanatında kullanılan vaslın münâsebetle sıkı ilişkisi olduğunu düşünen âlimler de vardır. *Telhîsu’l-miftâh* adlı eserini *Ârûsu’l-efrâh fî şerhi tahlîsi’l-miftâh* ismiyle şerh eden Bahâuddîn es-Sübkî, vasıl ile tenâsüp ilişkisini şu sözlerle ifade etmektedir: “Bil ki Sekâkî ve ondan başka bu sanat ehlinin sözlerinden açığa çıkan –ki Allah Teâlâ daha iyi bilir– vasılda kapsamlı ve muteber olan, iki cümle arasında tenâsüp olmasıdır, başka bir şey olmamasıdır…”[1267] es-Sübkî’nin, “Onun (vaslın) iki cümle arasında tenâsüp olmasıdır, başka bir şey olmamasıdır.” şeklindeki ifadesinden açıkça anlaşıldığı üzere o, vaslı tenâsüp diye tanımlamakta ve tespit etmektedir. Kısacası ona göre vasıl, tenâsüpten başka bir şey değildir. Bu manada bu açıklamanın “Vasıl münâsebet midir?” sorusuna önemli bir cevap olduğu kanaatindeyiz. Zira nasıl ki münâsebet, Kur’ân’ın cümle, âyet ve sûreleri arasındaki bağlantıyı kurmaya matufsa aynı şekilde vasıl da bunu sağlamaktadır. Vasıl kavramının hem belâgat manası (anlamsal ilişki) hem de tecvid alanındaki kullanımı –lafız-okunuş–, söz konusu irtibatı sağlamaya dönüktür.

Konuya ilişkin genel bilgiler verdikten sonra Şa‘râvî’nin meseleyle alakalı tasavvurunu bazı örneklerle açıklamaya çalışalım. Vasıl, sûrelerin başındaki hurûf-ı mukattaa hariç (bunlar katı‘ üzerine kuruludur) istisnasız Kur’ân’ın tamamında genel bir özellik olduğunu ileri süren müfessirimiz, bunun Allah’ın kitabında ince bir detay olduğunu, onun için iyi düşünmek gerektiğini kabul etmektedir.[1268] Müfessirimiz bunun Kur’ân’ın i‘câz vecihlerinden bir vecih olduğunu düşünmesine

[1265] Abdurrahman Çetin, “Vakıf ve İbtidâ”, *DİA* (İzmir: TDV, 2012), 42/461.
[1266] Durmuş, “Vasıl”, 31/539.
[1267] اعلم أن الذى يظهر والله سبحانه وتعالى أعلم من كلام السكاكى وغيره من أهل هذا الفن أن الجامع المعتبر فى الوصل هو التناسب بين الجملتين لا غير ... (Buhâuddîn es-Sübkî, *Ârûsu’l-efrâh fî şerhi tahlîsi’l-miftâh*, 1/523).
[1268] Şa'râvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 7/4035, 19/11567.

rağmen,[1269] vasıl teorisini belâgatteki "vasıl" kavramının manası üzerine değil de tecvid ilmindeki manası üzerine kurduğu, ortaya koyduğu görüşlerinden ve bu bağlamda verdiği örneklerden anlaşılmaktadır. Bu manadaki görüşünü destekleyen ifadelerinden bir tanesi de onun şu sözüdür: "Bundan dolayı Kur'ân karisine (okuyucusuna), (هو الحالّ المرتحل) 'O, bitirince tekrar başlayandır.' demişlerdir."[1270]

Şa'râvî'nin vasıl ile alakalı dikkatimizi çeken bir başka yaklaşımı birbirini izleyen sûreleri bağlarken ilk sûrenin sonundaki kelimenin son harfin harekesiyle sonraki sûrenin başındaki besmeleyi esas almasıdır.[1271] Bu durum aslında onun her sûrenin başındaki besmelenin o sûrenin bir âyeti olduğu ve dolayısıyla bu tertibin tevkîfî olduğu yönündeki görüşünü desteklemektedir.

Şa'râvî'nin birbirini izleyen bazı sûrelerin sonu ile başını "vasıl" ile bağladığı örnekleri aşağıda Mushaf tertibine göre verilmektedir.

Örnek 1: En'âm-A'râf

Mushaf tertibinde peş peşe gelen En'âm sûresi ile A'râf sûresi arasındaki ilişkiyi vasıl ile sağlayan Şa'râvî, A'râf sûresinin tefsirinin başında şunları demektedir: "A'râf sûresi konusundaki düşüncelerimize başlamadan önce Allah'ın kitabında ince bir mülâhazada bulunmamız gerekir."[1272] Bu sözlerle anılan sûreler arasındaki vasıl ile ilgili ilişkiyi kasteden müfessirimiz, En'âm sûresinin son âyeti olan إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ العقاب وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ "*Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[1273] şeklindeki âyetin son kısmını zikrederek irtibat kurmaktadır. Bu âyetin son kelimesi olan رَّحِيمٌ ile A'râf sûresinin başındaki besmeleyi bitiştirmektedir. Burada رَّحِيمٌ ifadesi üzerindeki tenvinle besmelenin ilk harfi olan ب harfi arasındaki tecvid kuralına (tenvinden

---

[1269] وهذا وجه من وجوه الإعجاز . (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 15/9211).

[1270] لذلك يقولون عن قارئ القرآن: هو الحالّ المرتحل . (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11567.

[1271] الوَصْل في الآيات الوَصْل، وإنْ كان لك أن تقف؛ لذلك فكل المصاحف تُبنَى على فكُلُّ آيات القرآن من بدايته لنهايته بُنيَتْ على الوصل ببسم الله الرحمن الرحيم في السورة التي بعدهاوفي السور، فتنطق آخر السورة على "Vakıf yapma hakkına sahip olsan da başından sona kadar Kur'ân'ın bütün âyetleri vasıl üzerine mebnidir. Bundan dolayı bütün Mushaflar, âyet ve sûrelerde vasıl üzerine kuruludur. Sûrenin sonunu, sonraki sûredeki besmeleye vasıl yaparak okursun." (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 15/9210).

[1272] الأعراف لابد أن نلاحظ ملاحظة دقيقة في كتاب اللهقبل أن نبدأ خواطرنا في سورة (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4035).

[1273] En'âm 6/165.

sonra ب geldiğinde iklâb olur) dikkat çeken müfessirimiz, bunun غفور رحيم بسم الله şeklinde bitiştirilerek okunduğunu belirtmektedir.[1274]

Şa'râvî'nin sûreler arasındaki vasıl ilişkisini "ince bir mülahaza" olarak ifade etmesi ve "Kur'ân'ın bütün âyetleri vasıl üzerine kuruludur."[1275] biçimindeki sözü, onun Kur'ân'ın bütünlüğüne ve tertibinin mu'cizliğine verdiği önemden ileri geldiği söylenebilir. Zira daha önce geçtiği gibi o, bu durumu Kur'ân'ın i'câzıyla izah etmektedir.

Örnek 2: Hûd-Yûsuf

Sûreler arası ilişkiyi kurarken farklı yöntemler kullanan Şa'râvî, örneklerini vereceğimiz bu iki sûre arasındaki irtibatı tespit ederken önceki sûrenin sonundaki ifadeyle sonraki sûrenin başındaki lafzın birbirleriyle olan vasıl durumunu esas almaktadır. Yûsuf sûresinin tefsirinin başlangıcında bu konudaki görüşünü beyan eden müfessirimiz şunları söylemektedir:

> "Kur'ân'ın bütün âyetlerinin vasıl üzere mebni olması, hayretâmizdir (hayret vericidir). Hûd sûresinin sonunda yer alan, Allah'ın (c.c.) وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ '*Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.*'[1276] sözünü görüyoruz. Farz edilen تعملون kelimesi üzerinde vakıf yapıp onu sakin okumamızdır. Fakat bu kelime sonraki sûrenin başındaki besmeleye bitişiktir. Bundan dolayı (vasıl olsun diye) nûn meftuh olarak gelmiştir."[1277]

Müfessirimiz, âyetlerin vasıl üzerine kurulu olmasına uygun olarak hurûf-ı mukattaanın da vasıl üzerine telaffuz edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak Resûlullah'ın bu harfleri bizlere "أَلِفٌ لَامٌ رَاءٌ" şeklinde değil de "أَلِفْ لَامْ راءْ" şeklinde öğrettiği için durumun bundan farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu durum الر kelimesinin vakıf üzerine mebni olduğuna ve her iki şeklin de (hurûf-ı mukattaanın vakıf üzerine mebni, âyet ve sûrelerin vasıl üzerine mebni olmasında) Allah Teâlâ'nın hikmetinin varlığına delildir.

[1274] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4035.
[1275] وكل آيات القرآن تجدها مبنية على الوصل (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4035).
[1276] Hûd 11/123.
[1277] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 12/6816.

Örnek 3: Meryem-Tâhâ

Şa'râvî, Tâhâ sûresinin tefsirine başlarken, hurûf-ı mukattaadan bahsettikten sonra sözü, bu sûreler arasındaki ilişkiye getirmektedir Kur'ân'ın bütün âyetlerinin başından sonuna kadar vasıl üzerine kurulu olduğuna temas eden müfessirimiz, Meryem sûresinin sonundaki هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا "*Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?*" âyetinin son kelimesi olan رِكْزًا ile Tâhâ sûresinin başındaki besmeleyi irtibatlandırmaktadır. Ona göre vasıl, … تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً بسم الله الرحمن الرحيم …şeklinde yapılarak ilişki sağlanmaktadır.[1278]

Şa'râvî'nin iki sûre arasında kurduğu vasıl esaslı ilişkiden anlaşıldığı üzere o, bu ilişkiyi ilk sûrenin son kelimesi ile son sûrenin ilk âyeti arasında değil de sûrenin başındaki besmeleyle yapmıştır. Dolayısıyla onun bu yaklaşım tarzından sûre başlarındaki besmelelerin başında bulunduğu sûreden bir âyet olduğu yolundaki görüşü pekiştirdiği söylenebilir.

Örnek 4: Kasas-Ankebût

Şa'râvî'nin vasıl ile aralarındaki ilişki konusunda görüş ve tespitlerde bulunduğu sûrelerden diğer ikisi de Kasas ve Ankebût sûreleridir. Ankebût sûresinin tefsirine başlarken sûrenin başındaki hurûf-ı mukattaa konusuna da temas eden müfessirimiz, vasıl bakımından âyetler arasındaki irtibatı dile getirdikten sonra bu iki sûrenin vasıl konusundaki irtibatlarına ilişkin şunları ifade etmektedir:

> "Aynı şekilde Kur'ân, sûrelerde de vasıl üzerine kuruludur. Bir sûre bittiği zaman sükûn ile bitmez. Allah Teâlâ, وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Kesinlikle O'na döndürüleceksiniz."[1279] âyetini sükûn ile buyurmadı (تُرْجَعُونْ kelimesindeki son harf olan ن'u bu şekilde olduğu gibi cezimli getirmedi). Ancak bir sonraki sûreyle bitiştirerek başlamak için تُرْجَعُونَ بسْمِ الله الرَّحْمنِ الرَّحيم şeklinde buyurdu."[1280]

Şa'râvî'nin geçen sûreler arasındaki irtibatı vasıl üzerine kurduğu açıkça görülmektedir. Burada müfessirimiz iki sûre arasındaki bu ilişkiyi açık ifadeyle

[1278] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 15/9210.
[1279] Kasas 28/88.
[1280] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11058.

münâsebet olarak adlandırmasa da esasen vasıl aracıyla her iki sûrenin bütünlüğünü işlemesinin, münâsebet bakımından önemli olduğunu değerlendirmekteyiz.

Örnek 5: Ankebût-Rûm

Şa'râvî, Ankebût ve Rûm sûresini de vasıl açısından ilişkilendirmektedir. Rûm sûresinin tefsirinin başında sûrenin başındaki الم ifadesinin vakıf üzere kurulu olduğuna dikkat çeken müfessirimiz, Kur'ân'ın âyet ve sûreleriyle bütün olarak vasıl üzerine mebni olduğunu belirtmektedir. Ona göre her sûrenin sonundaki harfle kendisini izleyen sûrenin ilk harfi vasıl halindedir. Bu bağlamda sûreleri irtibatlandırırken Ankebût sûresinin son âyeti olan وَإِنَّ اللهَ لَمعَ المحْسِنينَ "*Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.*"[1281] âyeti ile sonrasında gelen Rûm sûresinin başındaki besmeleyi şu şekilde bitiştirmektedir: وَإِنَّ اللهَ لَمعَ المحْسِنينَ بسْمِ اللهِ الرحْمنِ ...[1282]

Örnek 6: Nâs-Fâtiha

Şa'râvî, tefsirinin birçok yerinde Kur'ân'ın bütünlüğüne vurgu yaparken Nâs ve Fâtiha sûresi arasındaki vasıl ilişkisine de temas etmekte, ancak bu sûreleri tefsir ettiği sırada meseleye hiç değinmemektedir. Tâhâ sûresi tefsirinin giriş kısmında sûreyi Meryem sûresiyle irtibatlandırmaya çalışırken vasıl meselesinin Kur'ân'ın birlik ve bütünlüğü noktasındaki önemini vurgulama babında Nâs sûresiyle Fâtiha sûresi arasındaki vasıl ilişkisini örnek olarak göstermektedir. Bu manada müfessirimiz, Nâs sûresinin مِنَ الجنة والناس "*Cinlerden ve insanlardan; (insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâh'ına sığınırım).*"[1283] âyeti, Kur'ân'ın sonu olmasına rağmen بِسمِ الله الرحمن الرَّحِيمِ الحمدُ للهِ رب العالمين şeklinde Fâtiha ile vasıl edildiğini belirtmektedir. Bu da Kur'ân başının sonu ile bitişik olduğunu göstermektedir.[1284]

Müfessirimiz, Rûm sûresiyle Ankebût sûresi arasındaki irtibat hakkında görüş belirtirken, sûreleri birbirine bağlayan vasıl meselesinin önemini aktarma

[1281] Ankebût 29/69.
[1282] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11297.
[1283] Nâs 114/6.
[1284] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 15/9210.

sadedinde Nâs sûresi ile Fâtiha sûresi arasındaki vasıl meselesini örnek olarak göstermektedir. Onun, "Belki bundan daha ilginci ise Nâs sûresinin sonunu Fâtiha sûresinin öncesiyle vasıl üzerine mebni olarak bulmamızdır."[1285] şeklindeki sözü, bu noktadaki görüşünü net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Müfessirimiz konuya ilişkin görüşünü, من الجِنَّةِ والنَّاسِ بسْم اللهِ الرحْمَنِ الرَّحيم الْحَمدُ لله رَبِّ العَالمين şeklinde örneklendirmektedir.[1286]

4.1.2.1.7. Ortak Özellikleri Bakımından Sûrelerin Münâsebeti

Sûrelerin ortak ve benzer yönlerini zikrederek birbirleriyle ilişkilendirmek, Şa'râvî'nin tefsir yöntemindendir. Bu manada tefsirini incelediğimizde birçok yönden bunu yaptığını görürüz. Sûre başlangıçlarının aynı kelime veya ifadelerle başlaması, örneğin hamd ile başlayan sûreleri bir arada değerlendirmesi,[1287] hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûrelerin başlarındaki bu ifadeleri tasnife tabi tutarak bunları birbirleriyle ilişkilendirmesi,[1288] Hâ-Mîm (حم) ile başlayan sûrelerin birbirleriyle bitişik ve başlangıçlarıyla tek bir nizam içerinde olduğu şeklinde değerlendirmesi,[1289] aynı konuyu ele alan sûreleri aynı anda anması gibi durumları örnek olarak göstermek mümkündür.[1290] Burada şunu hemen ekleyelim ki ifade ettiğimiz bu durumlar peş peşe gelsin veya gelmesin genel olarak sûreler arasındaki vaziyeti ortaya koymaktadır. Tespitlerimize göre müfessirimiz birbirini izleyen sûrelerin ortak nokta veya özelliklerinden hareketle şu yaklaşımı sergilemektedir: Sûre isimlerindeki mana benzerliği, hedef birliği, birinci sûrenin sonundaki âyet gruplarının içeriğiyle sonraki sûrenin başındaki âyet gruplarının içeriklerinin benzer olması, birincinin son ifadeleriyle sonraki sûrenin ilk âyet veya cümlelerinin lafız ve mana bakımından aynı veya benzer olması, sûre başlarındaki ifadelerin ortak bir paydada buluşması ve ortak bir gaye etrafında birleşmesi gibi durumlar bu konuda örnek gösterilebilir.

Şimdi bu durumu bazı örnekler üzerinden somutlaştırarak değerlendirelim.

[1285] بل أعجب من هذا، نجد أن آخر سورة الناس مبنيٌّ على الوصل بأول الفاتحة (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11298).
[1286] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11298.
[1287] Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 6/3492.
[1288] Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 7/4037-4040; 10/6286-6290.
[1289] Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 23/14147.
[1290] Şa'râvî, Tefsîru'ş-Şa'râvî, 4/1983.

Örnek 1: A'râf-Enfâl

A'râf sûresinin sonu ile Enfâl sûresinin başı arasındaki irtibata ve münâsebete dikkat çeken Şa'râvî, A'râf sûresinden sonra Enfâl sûresinin gelmesini iyi bir tenâsüp örneği olarak değelendirmektedir. Zira "*A'râf*" kelimesinin yüksek yer demek olduğunu ifade eden Şa'râvî, "*Enfâl*" isminin de ziyade anlamında olması hasebiyle aralarında ilişki ve tenâsüp olduğunu düşünmektedir.[1291]

Şa'râvî'nin iki sûre arasındaki münâsebete ilişkin tespit ettiği bir diğer nokta da münâsebetin mana düzeyinde olmasıdır. O, buna örnek olarak A'râf sûresinin sonlarındaki إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ "*Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar.*"[1292] âyetiyle Enfâl sûresinin başındaki يَسئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاَطِيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ "*Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: 'Ganimetler, Allah'a ve Resûlü'ne aittir. O halde, eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin.*"[1293] âyetini göstermektedir. Âyetlerin mana ve muhteva bakımından birbirleriyle uyum içerisinde olduğu kanaatini taşıyan müfessirimiz, âyetlerin ortak noktasının takva olduğuna işaret etmektedir. Ona göre şeytanın önemli görevlerinden birisi de desise ve vesveseleriyle mü'min kulların arasını bozmaktır. Dolayısıyla mü'minler, takvayla ve Allah'ın zikriyle şeytana karşılık vermeleri halinde üstün olurlar.[1294]

Şa'râvî'nin A'râf ve Enfâl sûreleri arasında münâsebet kurmaya çalışırken bunu iki şekilde yaptığı görülmektedir. Birincisi, mezkûr sûrelerin taşıdığı isimlerin benzer mana içermesidir. Zira A'râf yükseklik manasına gelirken, Enfâl fazlalık anlamına gelmektedir.[1295] İkincisi ise ilk sûrenin sonlarındaki âyetin taşıdığı mana ile sonundaki sûrenin başındaki âyetin benzer anlam taşımasıdır. Âyetlerin muhtevalarına bakıldığında temel temalarının takva olduğu görülmektedir. İşte

[1291] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4556.
[1292] A'râf 7/201.
[1293] Enfâl 8/1.
[1294] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/4556.
[1295] Bunun ayrıntılı anlamı için bk. Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 8/ 4561-4564.

müfessirimiz ilk geçen sûrenin en son âyetini değil de في أواخر سورة الأعراف (A'râf sûresinin sonlarında) şeklinde belirttiği sûre sonlarındaki âyetin içeriğiyle sonraki sûrenin içeriği arasında münâsebet kurmaktadır.

Örnek 2: İsrâ'-Kehf

İsrâ' sûresinin sonu ile Kehf sûresinin başı arasında ilişki ve münâsebet kuran Şa'râvî, İsrâ' sûresinin hamd (Allah'ı övme) ile bittiğine, Kehf sûresinin de aynı şekilde hamd ile başladığına işaret ederek aralarındaki uyumu göstermeye çalışmıştır. Ona göre الحمد لله her zaman bir şiar olmuştur ki Hz. Peygamber (s.a.s.) onu سبحان الله والحمد لله olan hayırlı kelimelerde söylemiştir. Müfessirimiz aynı zamanda İsrâ' sûresinin سبحان الله ile Kehf sûresinin ise الحمد لله ile başladığına dikkat çekerek aralarındaki ilişkiyi ortaya koymuştur.[1296]

Müfessirimizin geçen sûreler arasındaki ilişkiyi iki şekilde kurduğu görülmektedir. Birincisi önce geçen sûrenin (İsrâ') sonundaki الحمد لله ifadesiyle sonra gelen sûrenin (Kehf) başındaki ifadenin yine الحمد لله olmasıdır. İkincisi ise önce geçen sûrenin başındaki سبحان الله ile sonraki sûrenin başındaki الحمد لله kelimeleri arasındaki uyum ve ilişkidir. Burada iki sûrenin başlangıç ve sonuçları arasındaki ilişkiye dikkat çekildiği gibi, birinci sûrenin başındaki سبحان الله ile ikinci sûrenin başındaki الحمد لله kelimeleriyle sûrelerin mana, maksat ve mesaj birliğine de önemli vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu kapsamda İsrâ' sûresinin sübhâne ile Kehf sûresinin de hamd ile başlamış olması, iki sûre arasında eşsiz bir ilişki ve ahenk oluşturmuştur. Zira سبحان الله Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde eksikliklerden münezzeh olduğunu gösterirken, الحمد لله ise Allah'ın yüceliğine övgü ve verdiği nimetlerine karşı şükran ifadesidir. Buna göre her iki kelime arasındaki ilişki ve ahenk, geçen sûreler arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Kısaca bu örnek şu şekilde özetlenebilir: Birinci sûrenin son ifadeleriyle sonraki sûrenin ilk âyet veya cümlelerinin lafız ve mana bakımından aynı veya benzer olması, yine sûre başlarındaki ifadelerin ortak bir paydada buluşması ve ortak bir gaye etrafında birleşmesi şeklindeki kriterler esas alınarak söz konusu sûreler arasındaki münâsebet tespit edilmektedir.

[1296] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 14/8827.

Örnek 3: Câsiye-Ahkâf

Câsiye sûresi ile Ahkâf sûresi arasındaki ilişki ve insicâma dikkat çeken Şaʿrâvî, bu çerçevede şunları belirtmiştir:

> "…Sonrasında gelen Ahkâf sûresinin de yine ‘*Hâ Mîm! Kitabın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafındandır.*’[1297] âyetiyle başlamış olması son derece ilginçtir. Sanki Allah Teâlâ, mü'minlerin kendisine ve yoluna olan güven ve bağlılıklarını artırmak için bu sıfatlara dikkat çekiyor ve bunları mü'minlerin kalplerinde kökleştiriyor."[1298]

Bazı tefsir kaynaklarına bakıldığında yukarıda anılan sûreler arasındaki ilişki ile Şaʿrâvî'nin burada ortaya koyduğu tefsir yaklaşımının örtüştüğü görülür.[1299]

4.1.2.1.8. Konu Bakımından Sûrelerin Münâsebeti

Mushaf tertibine göre art arda gelse de gelmese de sûrelerin çeşitli şekillerde birbirleriyle münâsebetleri olduğu bir hakikattir. Sûreler arası bu münâsebet şekillerinden birisi de konu bakımından olanıdır. Başlığımızdan da anlaşılacağı üzere burada ele alacağımız mesele art arda gelen sûrelerin konu bakımından birbirleriyle münâsebetidir. Şimdi Şa'râvî tefsirinde tespit ettiğimiz konuya ilişkin bazı örnekler üzerinde meseleyi detaylandırmaya çalışalım.

Örnek 1: Fetih-Hucurât

Fetih ve Hucurât sûresi Şa'râvî'nin aralarındaki münâsebeti tespit edip hakkında görüş belirttiği sûrelerdendir. O, Hucurât sûresi tefsirinin giriş kısmında sûrenin Fetih sûresiyle münâsebeti konusunda şunları ifade etmektedir:

> "Burada Hucurât sûresinin başındaki bu âyetle Fetih sûresinin sonu arasındaki münâsebeti mülâhaza edebilirsin. Yüce Allah, Fetih sûresinin sonlarında bizlere Hudeybiye'de yaşananları, vaziyetin nasıl barışla sonlandığını ve bu barışın nasıl Hz. Peygamber'le kendisine inanan mü'minler arasında ihtilafa sebep olduğunu anlatmıştı. Hz. Peygamber tek başına durup sulhu kabul etmiştir. Onların bütün

[1297] Ahkâf 46/1-2.
[1298] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 23/14138.
[1299] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/39.

şartlarını kabul etmiştir. Gördüğümüz gibi Resûlullah, (müşrikler) lehine siyasî tecrübesini/dehasını ve ileri görüşlülüğünü gösteren bazı tavizler verdiğinde mü'minler kendisine itiraz etmişlerdi… Hz. Peygamber'e karşı itiraz olunca Hucurât sûresi, başındaki, يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَاتُقَدِّمُواْ بَيۡنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ "*Ey iman edenler! Allah'a ve onun elçisinin önüne geçmeyin.*"[1300] âyetiyle bu meseleyi çözüme kavuşturmak için gelmiştir…"[1301]

Buna göre Hucurât sûresi, Fetih sûresinde ele alınan Hudeybiye Barış Antlaşması sırasında mü'minlerin Resûlullah'a yaptıkları itirazlara cevap niteliğindedir. Bu bakımdan bu iki sûre arasındaki münâsebetin konu bakımından olduğu anlaşılmaktadır. Yani birinci sûrede işlenen konu ikinci sûrede açıklığa kavuşturulmuştur. Bir nevi ikinci sûre birincisinin devamı mesabesindedir. Burada özellikle vurgulanması gereken şey, birinci sûrede ele alınan mevzunun ikinci sûrede cevaplanması veya açıklığa kavuşturulmasıdır.

Örnek 2: Mümtehine-Saf

Şa'râvî, Mümtehine sûresiyle Saff sûresi arasındaki münâsebeti ortaya koymaya çalışırken, önce Mümtehine sûresindeki bazı âyetlerin sonlarındaki şu bölümlere dikkat çekmektedir: إِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ "*Şüphesiz sen mutlak galipsin, hüküm ve hikmet sahibisin.*"[1302] فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡغَنِيُّ ٱلۡحَمِيدُ "*Muhakkak ki Allah mutlak zengindir ve övülmeye layıktır.*"[1303] وَٱللَّهُ قَدِيرٌۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيم "*Allah mutlak kadirdir, çok bağışlayan ve merhamet edendir.*"[1304] وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ "*Allah her şeyi bilendir ve hüküm ve hikmet sahibidir.*"[1305] إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ "*Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.*"[1306] Şa'râvî, daha sonra bunun sonrasında gelen Saff sûresinin başladığı şeylere uyuşmakta olduğunu söylemekte, Saff sûresinin Allah Teâlâ'nın tesbihiyle başladığına dikkat çekmektedir. Sonra Yüce Allah'ın " سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ

[1300] Hucurât 49/1.
[1301] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 23/14436.
[1302] Mümtehine 60/5.
[1303] Mümtehine 60/6.
[1304] Mümtehine 60/7.
[1305] Mümtehine 60/10.
[1306] Mümtehine 60/12.

وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ "*Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ı tesbih eder. O, üstündür, hikmet sahibidir.*"[1307] şeklinde buyurduğunu söylemektedir.[1308]

Müfessirimizin bu sûreler arasındaki irtibat ve münâsebeti işlerken daha önce verdiği örneklerden farklı bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmektedir. Yani o, sûreler arasındaki münâsebete işaret ederken ilk sûrenin son lafızlarını esas almamıştır. Mümtehine sûresinde Allah'ın varlık, birlik ve kudretini gösteren bazı âyetlerin sonlarındaki fezlekelerle/zeyillerle Saff sûresinin başındaki ifadelerin anlamsal yöndeki ilişkilerini ortaya koyarak aralarındaki münâsebeti tespit etmeye çalışmıştır.

Örnek 3: Cum'a-Münâfikûn

Cum'a sûresinin sonlarında zikredilen Müslümanların dünya malına olan tutkusu ve sergiledikleri davranışlar ile münafıkların davranış ve karakterlerini ele alan Münâfikûn sûresi arasında ilişki ve irtibat kurmaya çalışan Şa'râvî, bu bağlamda şunları belirtmiştir:

> "Gerçekten, ...وَإِذَا رَأَوۡاْ تِجَٰرَةً أَوۡ لَهۡوًا ٱنفَضُّوٓاْ إِلَيۡهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمٗاۚ '*Onlar, bir ticaret malı veya eğlenceli bir durum gördüklerinde seni ayakta bırakıp ona giderler.*'[1309] âyetinin sonra gelen ve münafıkların rezilliklerini deşifre eden ve iç yüzlerini ortaya koyan Münâfikûn sûresi için bir ön hazırlık, bir başlangıç ve bir mukaddime olduğunu değerlendirmekteyiz."[1310]

Müfessirimize göre Hz. Peygamber hutbe okurken, onu o şekilde bırakıp ticaret malı peşinde koşmak, aşırı dünya malı tutkusuna esir olmanın sonucu ve münafıklığın alametidir. Buna göre Resûlullah'ı, hutbe okurken bilinçsizce terk ederek ticaret malına yönelmenin münafıklık vasfı olduğunu ileri süren Şa'râvî'nin,[1311] bu çerçevede Cum'a ve Münâfikûn sûresi arasında uyum ve ilişkinin olduğunu ortaya koymaya çalıştığı müşahede edilmektedir. Müfessirimiz bu iki sûre arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışırken Cum'a sûresinin sonunda ele alınan

[1307] Saff 61/1.
[1308] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15155.
[1309] Cum'a 62/11.
[1310] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15392.
[1311] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15392.

bir konuyu, Münâfikûn sûresinde ele alınan konuyla ilişkilendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla buradaki ilişki biçimi, önceki sûrede anlatılan konuyu sonrakinde tamamlama şeklindedir. Buna göre buradaki ilişki lafızlar üzerinden değil mana ve konu üzerinde olmaktadır.

Örnek 4: Nebe'-Nâzi'ât

Şa'râvî'nin aralarındaki münâsebet konusunda fikir beyan ettiği sûrelerden diğer ikisi Nebe' ve Nâzi'ât sûreleridir. Her iki sûrenin yeniden diriliş hakikatini ispatlamaya dönük olduğunu ortaya koyan müfessirimiz, bu manada Nebe' sûresinin, ispatlamanın şehadet boyutundaki görevi yerine getirdiğini, Nâzi'ât sûresinin ise bu ispatlamanın kasem yönünü oluşturduğunu belirtmektedir.[1312] Böylece her iki sûre kıyametin varlığını ispatlamaya ilişkin görevi tanıklıkla ve bu tanıklığı pekiştiren yeminle birlikte sağlamaktadır.

Nebe' sûresi ile Nâzi'ât sûresi arasındaki münâsebetin açık olduğunu belirten Şa'râvî, iki sûre arasındaki ilişkiyi söz konusu sûrelerin bazı âyetleri arasında göstermektedir. Ona göre Nebe' sûresi, "إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا *Şüphesiz hüküm ve ayırma günü belirlenmiş bir vakittir.*"[1313] haberini ve "إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ... *Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ... günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık.*"[1314] haberini bildirmiştir. Sonrasında Nâzi'ât sûresi gelmiş ve şunları bildirmiştir: "يَوْمَ تَرْجُفُ ٱلرَّاجِفَةُ ٦ تَتْبَعُهَا ٱلرَّادِفَةُ ٧ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ٨ أَبْصَٰرُهَا خَٰشِعَةٌ ٩ يَقُولُونَ أَءِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي ٱلْحَافِرَةِ ١٠ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا نَّخِرَةً ١١ قَالُواْ تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ١٢ *Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir. O gün birtakım kalpler (tedirginlik içinde) şiddetle çarpacaktır. Onların gözleri (korku ile) inecektir. Şöyle derler: Biz gerçekten gerisin geriye eski halimize mi döndürüleceğiz? Bizler çürümüş kemiklere döndükten sonra mı? Öyle ise bu hüsran dolu bir dönüştür.*"[1315] Müfessirimiz iki sûre arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yukarıda geçen âyetleri bu şekilde verdikten sonra tekrardan birinci sûrenin beyine (delil getirme) ve

[1312] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 67-68.
[1313] Nebe' 78/17.
[1314] Nebe' 78/40.
[1315] Nâzi'ât 79/6-12.

şahitlik konusuna dikkat çekmekte ve ikinci sûrenin bu şahitliği pekiştirmek için yeminle başladığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'ın üstün üslûbunu belirtmek için şunları kaydetmektedir: "Biz Kur'ân'da üslûp olgusuyla karşı karşıyayız."[1316] Müfessirimizin bu sözünün yukarıda geçen sûreler arasında gösterilen ilişkinin Kur'ân'ın önemli beyan özelliklerinden olduğunu vurgulamaktan ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Şa'râvî'nin yukarıda geçen sûreler arasındaki tenâsübe ilişkin tespit ve görüşünden anlaşıldığı üzere, bu sûreler arasındaki münâsebet şekli konu endeksli ve anlamsal bazdadır. Her iki sûrenin temel hedefi ölüm sonrası hayatın varlığını ispatlamaktır. Bu ispatlamanın iki açıdan yapıldığı, birinci sûrenin bunun şahitlik ayağını ifade ettiği, ikinci sûrenin ise ispatlamayı kemale erdiren yemini yerini getirdiği görülmektedir. Bu açıdan her iki sûre konu bakımından birbiriyle sıkı ilişki içerisindedir. Bu şekildeki üslûp ise Kur'ân'ın vazgeçilmez ifade özelliklerinden olup aynı zamanda onun üstün i'câzını gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Şa'râvî, tefsirinde peş peşe gelen sûreler arasındaki ilişki, irtibat, ahenk ve münâsebete dikkat etmiştir. Ancak tespitlerimize göre arka arkaya gelen her sûreyle alakalı münâsebete dair görüş belirtmemiştir. Fakat verdiğimiz örneklerden hareketle müfessirin sûreler arasındaki münâsebet ve uyumu önemsediği görülmektedir. Onun bu bağlamdaki temel yaklaşımının arka planında, Kur'ân'ın âyet ve sûreleriyle eşsiz bir nazma, üstün bir tertibe ve yüksek bir terkibe sahip olması bulunmaktadır. Bu çerçevede müfessirimiz, Kur'ân'ın sûre tertip ve diziminin ilahî kaynaklı olduğunu savunmaktadır.

4.1.2.2. Peş Peşe Gelmeyen Sûreler Arası Münâsebet

Peş peşe gelmeyen sûreler arasındaki münâsebetten kasıt, Mushaf tertip sisteminde birbirini izlemeyen sûrelerin, konu ve gaye açısından aynı olması, benzer ifadelerle başlaması ve içerdiği benzer ve ortak lafız taşıması bakımından birbirleriyle ilişkili ve irtibatlı olmasıdır.

[1316] فنحن أمام ظاهرة أسلوبية في القرآن (Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 67-68).

Mushaf tertibinde farklı yerlerdeki sûrelerin ortak ve benzer yönlerini zikrederek birbirleriyle ilişkilendirmek, Şa‘râvî’nin tefsirinde yer yer başvurduğu tefsir yöntemidir. Bu manada tefsirini incelediğimizde çeşitli yönlerden bunu yaptığını görürüz. Sûrelerin aynı kelime veya ifadelerle başlaması, örneğin hamd ile başlayan sûreleri bir arada zikretmesi,[1317] hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûrelerin başlarındaki ifadeleri tasnife tabi tutarak bunları birbirleriyle irtibatlandırması,[1318] (حم) Hâ-Mîm ile başlayan sûrelerin birbirleriyle ilişkilerini değerlendirmesi,[1319] aynı konuyu ele alan sûreleri birbiriyle ilişkilendirerek bir bütünlük içerisinde ele alması gibi durumlar örnek olarak gösterilebilir.[1320]

Mushaf tertibine göre art arda gelmeyen sûreler arasındaki münâsebeti, genel olarak iki alt başlık altında değerlendirmek mümkündür. Birincisi, sûrelerin muhteva bakımından münâsebeti, ikincisi ise sûrelerin aynı lafız veya ifadelerle başlamasıyla ortaya çıkan lafız mana münâsebetidir. Şimdi bunları ilgili başlıklar altında ele alarak detaylandıralım.

4.1.2.2.1. Muhteva Bakımından Sûrelerin Münâsebeti

Kur’ân-ı Kerîm; cümle, âyet ve sûreleriyle, mana ve nazmıyla bütünlük arz etmektedir. Bu bütünlüğün en önemli göstergelerinden birisi, Mushaf tertibinde ilk sırada yer alan Fâtiha sûresinin içerik itibarıyla başta Bakara sûresi olmak üzere diğer sûrelerin önsözünü teşkil etmesidir. Kur’ân’ın zirvesi kabul edilen Bakara sûresinin de Fâtiha sûresiyle diğer sûreler arasında anlamsal bazda bir köprü vazifesi görmesi de yine Kur’ân’ın bütünlüğünü ortaya koyan önemli bir delil olarak sunulmaktadır.

Çeşitli şekillerde Kur’ân bütünlüğünü vurgulayan Şa‘râvî, Mushaf tertibinde birbirini izlemeyen bazı sûreleri konu ve anlam düzeyinde birbiriyle ilişkilendirmektedir. Şimdi onun konuya ilişkin bazı tespit ve değerlendirmelerini ele alarak meseleyi detaylandıralım. Bu manada Nisâ’ sûresinin tefsirinde sûrenin ismi ve içeriğiyle sûrenin kadını onore ettiğini ileri süren Şa‘râvî, bu bağlamda

[1317] Şa‘râvî, Tefsîru’ş-Şa‘râvî, 6/3492.
[1318] Şa‘râvî, Tefsîru’ş-Şa‘râvî, 7/4037-4040; 10/6286-6290.
[1319] Şa‘râvî, Tefsîru’ş-Şa‘râvî, 23/14147.
[1320] Şa‘râvî, Tefsîru’ş-Şa‘râvî, 4/1983.

kadını ve kadınla ilgili hükümleri ele alan Ahzâb, Mücâdele, Mümtehine, Talâk ve Tahrîm sûrelerini zikretmektedir. Müfessirimiz söz konusu sûreleri konu açısından ve anlamsal düzlemde Nisâ' sûresiyle olan ortak ve benzer yönlerine dikkat çekerek bunları birbirleriyle ilişkilendirmektedir.[1321]

Şa'râvî, Lukmân sûresinin هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ "*Bunlar, (hikmet dolu Kitab'ın); iyilik yapanlara bir hidayet ve rahmet olarak indirilmiş âyetleridir.*"[1322] âyetini tefsir ederken bunun Bakara sûresinin başındaki هُدًى لِلْمُتَّقِينَ "*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.*"[1323] âyetinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda takva ve ihsan kavramlarını tek tek açıklayarak karşılaştıran müfessirimiz, farklı sûrelerdeki bu kavramları birbirleriyle karşılaştırma sadedinde şunları söylemektedir:

> "Bakara sûresinin başıyla bu âyeti (*bunlar,* (*hikmet dolu Kitab'ın); iyilik yapanlara bir hidayet ve rahmet olarak indirilmiş âyetleridir.*[1324]) birbirleriyle karşılaştırdığımızda Kur'ân'ın tekrar üzerine kurulu olmadığını görürüz. Bunların her biri bir manayı yerine getiren i'câz kesitleridir. Şayet bazıları yüzeysel bakış açısıyla bunların tekrar olduğunu zannetseler de durum değişmez. Fakat eğer iyi düşünürsen işin gerçeği bunlar yeni ihsanlar/hediye/armağanlardır."[1325]

Şa'râvî, farklı sûrelerdeki benzer konuları birbirleriyle karşılaştırarak bazı tespitlerde bulunmaktadır. Buna göre bunlar benzer olsalar da tekrar olmadığını vurgulayan müfessirimiz, bununla söz konusu sûrelerde geçen ilgili meseleleri birbiriyle ilişkilendirerek değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Şa'râvî'nin anlamsal bazda ve konu düzleminde aralarında ilişki olduğunu ileri sürdüğü sûrelerden ikisi Tevbe ile Mümtehine sûreleridir. Onun bu konuda kurduğu ilişki biçimi, söz konusu sûrelerdeki bazı âyet zeyillerinin aynı olmasıdır. Buna göre Mümtehine sûresinin son âyetinin tefsirini yapan Şa'râvî, sözü Tevbe sûresinin şu âyetine bağlamaktadır: وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

[1321] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 4/1983.
[1322] Lukmân 31/3.
[1323] Bakara 2/1.
[1324] Lukmân 31/3.
[1325] البقرة، وبين هذه الآية {هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ} [لقمان: 3] نرى أن القرآن لا يقوم على التكرار، سورة صدر فحين نوازن بين إنما هي لقطات إعجازية كل منها يؤدي معنى، وإنْ ظن البعض في النظرة السطحية أنه تكرار، لكن هو في حقيقة الأمر عطاء جديد لو تأملته. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11571).

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللهُ اِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"[1326] Ona göre bu âyetin fezlekesi olan اِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ifadesinin, Mümtehine sûresindeki إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ "*Şüphesiz sen mutlak galipsin, hüküm ve hikmet sahibisin.*"[1327] فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ "*Muhakkak ki Allah mutlak zengindir ve övülmeye layıktır.*"[1328] وَٱللَّهُ قَدِيرٌ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيم "*Allah mutlak kadirdir, çok bağışlayan ve merhamet edendir.*"[1329] وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ "*Allah her şeyi bilendir ve hüküm ve hikmet sahibidir.*"[1330] إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ "*Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.*"[1331] âyetlerinin sonlarındaki zeyillere uygundur.[1332]

Şa'râvî'nin art arda gelmeyen Tevbe sûresiyle Mümtehine sûresi arasında ortaya koyduğu bu irtibat şekli dikkat çekicidir. Esasen müfessirimiz bu ilişki ve uyumun her ne kadar Tevbe sûresinin mezkûr âyetin zeyli ile Mümtehine sûresinin bazı âyetlerinin sonlarındaki fezlekeleri arasında olduğunu açıkça beyan etse de esasen, mesele iyice irdelense durumun daha da derin olduğu görülecektir. Zira Mümtehine sûresinin mihverinin dostluk (Allah'ı, mü'minleri dost edinme) olduğunu belirten müfessirimiz, aynı içeriğe sahip Tevbe sûresinin ilgili âyetini de bu bağlamda zikretmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki her iki sûre arasında gösterilmek istenen ilişki, Tevbe sûresinin mezkûr âyetinin içeriğiyle Mümtehine sûresinin temel teması arasındaki ilişkidir.

Şa'râvî'nin, peş peşe gelmedikleri halde aralarında münâsebet kurduğu sûrelerden diğer ikisi de İnsân sûresi ile Nebe' sûresidir. Burada kurulan ilişki şekli, İnsân sûresinin temel teması muttakilere vadedilen nimetler iken, Nebe' sûresinde ise nimetlere müstahak olan muttakilere amellerine uygun olarak mükâfatın

[1326] Tevbe 9/71.
[1327] Mümtehine 60/5.
[1328] Mümtehine 60/6.
[1329] Mümtehine 60/7.
[1330] Mümtehine 60/10.
[1331] Mümtehine 60/12.
[1332] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 24/15155.

verilmesi teması öne çıkmaktadır.[1333] Burada şunu da ekleyelim: Nebe' sûresi nasıl ki İnsân sûresiyle irtibatlı ise aynı şekilde Murselât sûresiyle de ilişkisi mevcuttur. Bu ilişki şeklini çalışmamızın peş peşe gelen sûreler arasındaki münâsebet kısmında ele aldığımızdan meselenin tekrarlanmaması adına ayrıca buraya almayı uygun bulmamaktayız.

4.1.2.2.2. Aynı Lafızlarla Başlayan Sûreler Arasındaki Münâsebet

Şa'râvî'nin Mushaf tertibine göre birbirini takip etmeyen sûreler arasında gösterdiği münâsebet şekillerinden birisi de aynı ifadelerle başlayan sûreleri birbirleriyle ilişkilendirmesidir. Bu bağlamda hamd ile başlayan sûreleri bir arada zikretmesi,[1334] hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûrelerin başlarındaki ifadeleri tasnife tabi tutarak birbirleriyle irtibatlandırması,[1335] (حم) Hâ-Mîm ile başlayan sûrelerin birbirleriyle ilişkilerini değerlendirmesi[1336] gibi örnekler verilebilir.

Allah Teâlâ'nın (الحمد لله) *el-hamdulillâh* ile başladığı beş sûreyi zikreden Şa'râvî, bunları el-Fâtiha, el-En'âm, el-Kehf, Sebe', Fâtır olarak sıralamaktadır. İsmi geçen her sûrenin tefsirine başlarken bu konuya temas eden müfessirimiz, bunların temelde iki şey üzerinde temerküz ettiğini ileri sürmektedir. Bunları, hayatın ikamesi için elzem olan temel maddî unsurlar ile ruh ve maneviyatı besleyen ilahî direktifler şeklinde sıralamaktadır.[1337] Müfessirimizin buradaki görüşünü, hamd ile başlayan diğer sûrelerdeki tefsirinin ilgili yerleri biraz daha açıklığa kavuşturmaktadır. Buna göre bu sûreler temelde ilk yaratmayı ve bu yaratmayı madden ve manen ikame eden temel unsurları içermektedir.[1338]

Hamd ile başlayan her sûrenin bir manası ve münâsebeti olduğunu düşünen Şa'râvî,[1339] En'âm sûresinde ilk yaratma ele alınırken, Kehf sûresinde yaratmadan sonra hayatın yol ve yönteminin tanzimi için ilkelerin konu edinildiğini

---

[1333] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 22/173-174.
[1334] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3492.
[1335] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4037-4040; 10/6286-6290.
[1336] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 23/14147.
[1337] وسور القرآن التي بدأها الخالق بالحمد لله خمس سور هي: الفاتحة، والأنعام، والكهف، وسبأ، وفاطر، وتتركز حول شيئين: تربية مادية بإقامة البنيان بالقوت أو بقاء النوع بالتزاوج أو بتربيتهم تربية روحية قيمية، فيمدهم بمنهج السماء. (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 6/3492).
[1338] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 20/12405.
[1339] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 20/12405.

aktarmaktadır. Müfessirimize göre Sebe' sûresinde ahiret nimetlerine karşılık hamd meselesine temas edilmekte, Fâtır sûresinde ise bizleri ilahî yola sevk eden değerlere karşılık hamdimiz zikredilmektedir. Bunların her birisi ise Ümmü'l-Kitâb olan Fâtiha sûresinde cem edilmiştir. Ona göre Fâtiha, başlangıç ve sonuç meselesini, dünya ve ahiret konusunu içinde toplamıştır. Bundan dolayı o Fâtihatü'l-Kitâb, el-Mesânî ve Ümmü'l-Kur'ân şeklinde isimlendirilmiştir.[1340]

Hamd ile başlayan sûreleri başlarındaki ifadeyle içerikleri arasında irtibatı gösteren ve her birinin kendi konumunda farklı bir mana taşımakla beraber anlam ve konu açısından birbirlerini tamamladığını savunan Şa'râvî, bütün bunları Fâtiha sûresiyle ilişkilendirerek bütünleştirmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda Fâtiha sûresinin mezkûr sûrelerin ana ekseni olarak gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu sonuç veya yaklaşım sûrelerin birbirleriyle münâsebetini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Şa'râvî, bazı sûrelerin başındaki hurûf-ı mukattaa konusunu sıkça işlemektedir. Mukattaanın manasının, her harf tek başına telaffuz edildiğinden ileri geldiğini belirten müfessirimiz, bunların başında bulunduğu her sûrenin tefsirine başlarken konuyla ilgili ilk başta verdiği bilgileri tekrar tekrar vermektedir.[1341] Bu harflerin hem isimleri hem de müsemmaları olduğunu ifade eden müfessirimiz, bunlar telaffuz edildiğinde onların müsemmaları değil, isimlerinin söylendiğini aktarmaktadır. Ona göre normalde insanlar konuştuklarında harflerin isimlerini değil de müsemmalarını telaffuz ederler. Buna göre hurûf-ı mukattaanın müsemmalarıyla değil de isimleriyle telaffuz edilmesi sıra dışı bir olaydır. Bu ancak eğitimle olabilmektedir. Örneğin Hz. Peygamber ümmi olmasına rağmen sûre başlarındaki bu harfleri isimleriyle (mesela الم: اَلِفْ لامْ ميمْ) telaffuz etmişse bu Allah Teâlâ'dan gelen bir mu'cizedir. Aynı zamanda bu durum Hz. Peygamber'in peygamberliğini tasdik etmektedir.[1342]

Mukattaa harflerinin sûrelerin başında bir harf, iki harf, üç harf, dört harf ve beş harf biçiminde farklı şekillerde bulunduğuna dikkat çeken müfessirimiz, bunun

[1340] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 20/12225-12226.
[1341] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/103, 7/4037-4040, 10/6286-6290.
[1342] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/103, 7/4037, 9/5631, 17/10531.

bize sûre başlarındaki bu harflerin beli bir kural üzerinde olmadığını gösterdiğini aktarmaktadır. Yine bazı sûrelerin başındaki mukattaa harflerinin müstakil olması, bazılarının olmaması da bu düşünceyi desteklemektedir.[1343]

Hurûf-ı mukattaayı anlamak için kendimizi zorlamamak gerektiğini ifade eden Şa'râvî, bunların haddizatında manası olmayan ancak bunu belirleyen açışından önemli olduğunu söylemektedir. O, bunların günlük hayatta kullanılan şifre veya parolalar gibi olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla bunlar aynı zamanda Kur'ân'ın bütün manasını bilgimizle sınırlandıramayacağımızı göstermektedir.[1344]

Hurûf-ı mukattaanın, yirmi sekiz olan Arap alfabesinin yarısını oluşturduğunu ve bunların (tecvid literatüründe sıfatu'l-hurûf olarak geçen) harflerin önemli mahreç özelliklerini gösterdiğini vurgulayan Şa'râvî,[1345] bunlardan hemen sonra her zaman Kitap'tan/Kur'ân'dan bahsedildiğine dikkat çekmektedir.[1346]

Fesâhat ve belâgat konusunda ileri bir seviyede olan o günkü Arapların bu harflere itiraz etmemeleri, bunların gerçeğini ispatlayan delillerden bir tanesidir. Kaldı ki İslâm için azılı düşman olan kesimlerin her fırsatı kollamaları bu durumu teyit etmektedir. Yine dinî konularda öğrenmeye çok meraklı ve hırslı olan sahabilerin hiçbir zaman Hz. Peygamber'e bu meseleyi sormamaları da söz konusu düşünceyi desteklemektedir.[1347]

Hurûf-ı mukattaanın, Kur'ân'ın i'câzını gösterdiğini ve bununla fesâhat ve belâgat ehline bunlar sizin konuşurken kullandığınız harfler olduğu mesajını verdiğini kaydeden Şa'râvî'nin[1348] bununla başında bulunduğu sûrelerin bazı özelliklerine işaret ettiği söylenebilir. Zira onun konuya ilişki şu sözleri meseleyi temellendirmektedir: "Bu mukattaa harflerinden sonra Kitap (Kur'ân) hakkında bir

[1343] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/105, 7/4037, 9/5632, 10/6288, 10/6290.
[1344] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/106-108, 2/1257, 7/4037-4040.
[1345] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4037, 17/10532.
[1346] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 7/4040, 19/11776.
[1347] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5636, 19/11566.
[1348] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 17/10532.

sözün olduğunu bulmaktayız (görmekteyiz).”[1349] Onun meseleyle ilgili bir diğer sözü ise şudur: “Genellikle bu mukattaa harflerinden sonra Kitâbu’l-Azîz’e (Kur’ân-ı Azîm) has bir durum gelmektedir.”[1350]

Şa‘râvî’nin tespit ve değerlendirmelerinden, özellikle konuya ilişkin son iki sözünden açıkça anlaşıldığı gibi hurûf-ı mukattaanın bulunduğu sûrelerin başlangıç kısımları, Kur’ân’ın i‘câzını ortaya koymaktadır. Buna göre hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûreler, Kur’ân i‘câzını ispatlama açısından ortak bir paydada birleşmekte ve böylece birbirleriyle ilişkileri ortaya çıkmaktadır.

Başlarında hurûf-ı mukattaadan (حم) Hâ-Mîm ifadesi bulunan Kur’ân-ı Kerîm’in yedi sûresi, Mushaf tertibinde Gâfir sûresi ile başlamakta ve bir tertip içerisinde Ahkâf sûresi ile bitmektedir. Şa‘râvî, bunları hurûf-ı mukattaa içerisinde değerlendirmekle beraber onları حواميم (hâ-mîmler) çoğul ismiyle anmakta ve ayrı bir kategoride sınıflandırmaktadır.[1351] Ahkâf sûresinin tefsirine başlarken konuya temas eden müfessirimiz şunları ifade etmektedir: “Bu (Ahkâf sûresi), yedi ‘hâ-mîmlerden’ birisidir. Onlar, Allah Teâlâ’nın حم sözüyle başlayan sûrelerdir. Onlar, Kur’ân’da (birbiriyle) bitişik olan yedi sûredir; ilkleri Gâfir sûresidir.”[1352]

Şa‘râvî’nin, yukarıda geçen sûrelerin birbirleriyle ilişkileri noktasındaki tespitlerine baktığımızda onun, bunları birkaç noktadan ele aldığını görürüz. Şa‘râvî’nin, yedi olarak geçen sûrelerin ilkine dikkat çekmesi, başlangıç ifadelerinin aynı olmasını vurgulaması ve bunların Mushaf’ta bir tertip mantığı içerisinde dizayn edilmesine temas etmesi, bu konudaki düşüncelerinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Buna göre anılan sûrelerin birkaç yönden birbirleriyle ilişki ve irtibat içerisinde olduğu açıkça müşahede edilmektedir.

4.1.3. Sûrelerin Kur’ân Bütünlüğü ile Olan Münâsebeti

Kur’ân-ı Kerîm’in; kelime, cümle, ifade, âyet ve sûreleriyle bir bütün olduğu kabul edilmektedir. Bu başlık altında bu bütünlüğün bir parçası olan bir sûrenin

[1349] ونجد بعد هذه الحروف المقطعة حديثاً عن الكتاب (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4040).
[1350] عادةً يأتي بعد هذه الحروف المقطعة أمر يخصُّ الكتاب العزيز (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 19/11776).
[1351] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 23/14145.
[1352] هذه واحدة من الحواميم السبع، وهي السور التي بدئت بقوله تعالى (حم)، وهي سبع سور متصلة في القرآن الكريم أوّلها غافر (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 23/14145).

ihtiva ettiği konu/konular, taşıdığı mana ve maksatlar ile Kur'ân'ın tamamı arasındaki irtibat ele alınmaktadır. Âyetlerin birbirleriyle münâsebeti, peş peşe gelen sûrelerin birbirleriyle birçok yönden irtibatlı olması, hatta art arda gelmeyen sûrelerin de birbirleriyle ilişkileri gibi durumlar, bir sûrenin Kur'ân'ın bütünlüğü ile olan münâsebet düşüncesini pekiştirmektedir. Bu, aynı zamanda Kur'ân'ın âyet ve sûreleriyle bütünlük arz ettiği görüşünü beraberinde getirmektedir.[1353] Şunu da hemen ifade edelim ki farklı âyet ve sûrelerde farklı konu ve meseleler ele alınsa da haddizatında âyet ve sûrelerin ortak bir noktada birleşmesine ve müşterek bir mecrada uzlaşmasına mani değildir. Bu durum Kur'ân'ın ilahî kelam olmasının delili ve mu'cize olmasının gereği ve aynı zamanda onun dava ve mesaj birliğine sahip olmasının sonucudur.

Konuyla alakalı bu genel bilgileri verdikten sonra çalışmamızın da sınırlarını zorlamadan bazı sûreler üzerinden meseleyi detaylandırdıktan sona Şa'râvî'nin mevzuya ilişkin görüşlerine geçeceğiz. Bu şekilde konunun kaynaklardaki izini sürdükten sonra elde edeceğimiz veriler, müfessirimizin meseleye dair görüşleri için ön hazırlık olacaktır.

Mushaf tertibine riayet edilerek sûrelerin öncelik sırasına göre vereceğimiz ilk örneğimiz Fâtiha sûresidir. Denilebilir ki bu konuda örnek gösterilebilecek en uygun ve uyumlu sûrelerden biri Fâtiha sûresidir. Zira Fâtiha sûresi, Kur'ân'ın mana, maksat ve konusunun temelini teşkil etmektedir. Sûrenin "Ümmü'l-Kur'ân," "Ümmü'l-Kitâb" ve "el-Esâs" isimlerini taşıması ve Mushaf tertibinde sıralamanın başında yer alması anılan görüşü desteklemektedir. Bundan dolayı Fâtiha sûresi Kur'ân'ın mukaddimesi ve girişi gibi önemli bir konuma sahiptir.[1354] Buna göre Fâtiha sûresi sahip olduğu özellikler, ihtiva ettiği mana ve maksatlar itibarıyla Kur'ân-ı Kerîm'in diğer sûreleriyle ahenk ve ilişki ağına sahiptir.[1355] Bunun için

[1353] Bk. Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 4/2105; Ca'fer Şerafeddin, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye-Hassaisu's-suver* (Beyrut: Dâru't-Tekribi Beyne Mezâhibi'l-İslâmiyye, 1420), 7/82; Yılmaz, *Fahruddin er-Razî'nin Tefsiru'l-Kebir Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*, 43.
[1354] Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 1/52-53; Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 61-63; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 29; Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 4/50.
[1355] Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 29.

Kur'ân-ı Kerîm'in diğer sûrelerinin Fâtiha'dan beslenmeleri hasebiyle onunla bir şekilde ilişkileri bulunmaktadır.

Başka sûrelerle irtibatlı olduğu ve bu nedenle Kur'ân'ın bütünüyle bütünleştiği değerlendirilen sûrelerden biri de Bakara sûresidir. Mushaf tertibi bakımından kendisinden önce bulunan Fâtiha sûresindeki bilgilerin açıklaması konumunda olan Bakara sûresi, sonrasındaki Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm ve diğer sûreler onun içerdiği hüküm, hikmet, emir, nehiy gibi dinin prensiplerini açıklama durumundadır. Yani Bakara sûresinde işlenen birçok dinî hüküm, sonrasındaki sûrelerde daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır.[1356] Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'in zirvesi konumunda olan Bakara sûresi,[1357] Kur'ân'ın tamamındaki mana ve maksatlarla bir şekilde irtibatlıdır. Bu durum bazen sözü edilen sûrenin taşıdığı manalar, sahip olduğu gaye ve ilkeler diğer sûrelerde anlatılan anlam ve maksatlarla insicâm ve ilişki içinde olmaktadır.[1358] Bu çerçevede denilebilir ki Bakara sûresi, konu bütünlüğü ve gaye birliği bakımından tıpkı Fâtiha sûresi gibi Kur'ân-ı Kerîm'in izdüşümü mesabesinde ve konumundadır. Bu manada Bakara sûresi, hedef, içerik ve mana zenginliği itibarıyla, Fâtiha sûresi ile diğer sûreler arasında köprü vazifesini görmektedir.[1359] Bu durumun, Kur'ân'ın tertip ve terkibinin, nazım ve i'câzının üstünlüğünün yansıması ve ilahî kelam oluşunun ispatı ve göstergesi olduğu şeklinde kabul edilmelidir.

Sûrelerin Kur'ân bütünlüğüyle olan ilişki ve münâsebetine önem veren İslâm âlimlerinden biri Said Havvâ'dır. Havvâ, telif ettiği *el-Esâs fi't-Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde anılan konuyu detaylı bir şekilde işlemiştir. Kur'ân'daki bütün sûrelerin ekseninin Bakara sûresinde saklı olduğunu ve diğer sûrelerin mezkûr sûrenin beyanı mahiyetinde olduğunu savunan Havvâ, kaleme aldığı söz konusu

[1356] Suyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suver*, 53-85; Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 2/685.
[1357] Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/115; Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, 1/52-53; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrî, 1964), 1/152.
[1358] Burhânu'd-Dîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1984), 4/187; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 1420, 7/106; Bazmûl, *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyât*, 30-31; Zeynel Abidin Alptekin, *Saîd Havvâ ve el-Esâs fi't-Tefsîr'i* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 77-86.
[1359] Bk. Alptekin, *Saîd Havvâ ve el-Esâs fi't-Tefsîr'i*, 77-86.

eserinin (كلمة أخيرة في السياق القرآني العام) "Kur'ân'ın Genel Siyâkı Hakkında Son Söz" adlı başlığında şunları ifade etmektedir:

> "Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın bütün anlamlarını özet şeklinde zikrettiğini gördük. Sonrasında gelen Bakara sûresi ise temelde nimete nail olanlar ve gazaba uğrayanlar şeklinde ikiye ayrılanları açıkladı. Bakara sûresinin başındaki otuz dokuz âyet, hidayet ve dalalete ilişkin temel manaları beyan etti. Sonrasında söz konusu sûrenin geri kalan âyetleri, önce geçen otuz dokuz âyeti tafsîl etti. Daha sonra yirmi dört Kur'ân bölümü, Bakara sûresinde hükümlerini ve tafsilatlarını gördüğümüz şekil üzere manaları bir sistem içerisinde beyan etti. Başta gördüğümüz gibi Kur'ân dört temel bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; tıvâl, miûn, mesânî ve mufassaldır. Bütün bu bölümlerin birbirleriyle insicâm içerisinde olduklarını ve nihayetinde bunların Bakara sûresiyle ilişkili olduklarını müşahede ettik."[1360]

Sûrelerin Kur'ân'ın bütünlüğüyle bir şekilde ilgili ve ilişkili olduğu noktasında gösterilen diğer bazı örnekler, Hz. Peygamber'in risaletinin başlangıcını ve İslâm'ın üzerinde inşa edildiği temel dinamikleri ihtiva eden Alak, Müddessir, Müzzemmil ve Kalem sûreleridir. İlk nazil olan vahiy, okuma, ilim, kalem ve insanın yaratılışını temel konu alan Alak sûresinin ilk beş âyetidir. Sonra gelen sûreler, insanları uyarmayı emreden Müddessir sûresi, bilgi ve kaleme dikkat çeken Kalem sûresi ve Hz. Peygamber'in üstleneceği ağır yükü daha iyi taşıyabilmesi için Kur'ân'ı tane tane, düşüne düşüne okuması ve gece ibadetlerini daha fazla yapmasını emreden Müzzemmil sûresi nazil olmuştur. Bütün bunları birlikte değerlendirdiğimizde bu sûre ve âyetlerin sıralama ve diziminin muazzam bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu sûrelerin birbirleriyle olan ilişki ağları mana ve maksat bakımından muazzam ve muntazam olmakta ve böylesine bir dizayn önemli mesaj, hüküm ve hikmetler taşımaktadır.[1361]

Sûrelerin Kur'ân bütünlüğüne önem veren ve bu kapsamda her sûrenin Bakara sûresinde bir ekseninin olduğunu düşünen Said Havvâ, örnek verdiğimiz

---

[1360] Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 11/6770.

[1361] Ca'fer Şerafeddin, *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye-Hassaisu's-suver* (Beyrut: Dâru't-Tekribi beyne Mezâhibi'l-İslâmiyye, 1420), 12/47; Ata, *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*, 10; Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 11/6199-6200; Hibyân, *Min revâi'i'l-beyân fî suveri'l-Kur'ân*, 13/93.

sûreler hakkında da görüş belirtmiştir. Alak sûresinin اقرأ (oku) emriyle başladığına ve yaratılıştan bahseden Tîn sûresinin hemen ardından geldiğine dikkat çeken Havvâ, bunların Bakara sûresinde mihverleri olan يا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ "*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.*"[1362] şeklindeki âyetiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir.[1363] Yine Kalem sûresinin ekseni, Bakara sûresinde yer alan, فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ "*İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir dedik.*"[1364] biçimindeki âyet olduğunu ortaya koyan Havvâ, Kalem sûresinin başlangıcında belirtilen Peygamber vasıflarının bunu teyit ettiğini ifade etmiştir.[1365] Müddessir ve Müzzemmil sûrelerinin de Kur'ân'daki eksenlerine dikkat çeken Havvâ, özellikle Müzzemmil sûresinin kendisinden önceki dört sûrenin açıklaması gibi olduğunu belirtmektedir.[1366] Aynı zamanda Kadir sûresinin kendisinden önce geçen Alak sûresinin beyanı mesabesinde olduğunu savunan Havvâ, mezkûr sûrenin Kur'ân'daki mihverini beyan etmekte olduğunu söylemektedir.[1367]

Çalışmamızın bu bölümünü bazı sûreleri örnek vererek anlatmaya çalıştık. Bu kapsamda mesele sadece verdiğimiz örneklerle sınırlandırılacak kadar dar değildir. Esasında Kur'ân'ın her bir sûresi dikkatli ve titiz bir incelemeden geçirilirse, örnek olarak verilmesi mümkündür.

Konuyla ilgili meselenin teorik ve pratik boyutunu ortaya koyduktan sonra Şa'râvî'nin mevzu hususundaki yaklaşımına geçelim. Kur'ân'ın bütün âyet, sûre, cümle ve ifadeleriyle bir bütün olduğunu savunan, Kur'ân'ın her bir sûresinin konu

[1362] Bakara 2/21.
[1363] Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr*, 11/6599.
[1364] Bakara 2/38.
[1365] Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr*, 10/6052.
[1366] Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr*, 11/6200.
[1367] Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr*, 11/6614.

birliği ve hedef bütünlüğüne sahip olduğunu düşünen Şaʿrâvî, düşüncesini tefsirine yansıtmıştır.[1368]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şa'râvî, bu konuya birkaç açıdan yaklaşmaktadır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi vasıl meselesidir. İkincisi ise bir sûrede işlenen herhangi bir konuyu veya kavramı Kur'ân'ın tamamındaki ilgili mesele veya ifadelerle ilişkilendirerek bir bütünlük içerisinde değerlendirmesidir. Şimdi bunları iki başlık altında ele alarak detaylandıralım.

4.1.3.1. Vasıl Bakımından Sûrelerin Kur'ân Bütünlüğü ile Münâsebeti

Şa'râvî'nin vasıl ile ilişki kurma şekli, sûre sonlarındaki kelime veya ifadeyle bir sonraki sûrenin başındaki kelime veya lafızla sûreler arasındaki irtibat ve ilişkiyi göstererek Kur'ân bütünlüğüne vurgu yapmasıdır. Şunu hemen ifade edelim ki vasıl ile gerçekleştirilen ilişki biçimi doğal olarak Mushaf tertip sisteminde önce geçen sûrenin sonundaki son lafzın son harekesiyle sonra gelen sûrenin başlangıç kelimesinin ilk harfinin harekesiyle bitiştirme şeklinde olduğunda doğal olarak bu ilişki lafız bazında olmaktadır. Hal böyleyken burada anlamsal ilişki aranmamaktadır. Buna rağmen Şa'râvî, (سمة عامة في آيات القرآن وسُور) "Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinde genel bir özellik"[1369] olarak ifade ettiği bu meseleyi Kur'ân'ın bütünlüğünü ve Mushaf tertibindeki i'câzını göstermek için tefsirinde çok sıkça kullanmaktadır.

Kur'ân'ın vasıl özelliğinin, Kur'ân'ın bütünlüğünü ve i'câzını gösterdiğini savunan Şa'râvî, vasıl özelliğine dikkat çekerek şunları ifade etmektedir: (لابد أن نلاحظ ملاحظة دقيقة في كتاب الله) "Allah'ın kitabında ince bir gözlem yapmamız gerekir." Yine onun (وكل آيات القرآن تجدها مبنية على الوصل، فكأن القرآن ليس أبعاضاً) "Kur'an'ın bütün âyetlerini sanki Kur'ân parçalardan ibaret değilmiş gibi vasıl üzere mebni olduğunu

[1368] " القرآن موصول، لا فصلَ أبداً بين آياته" "Kur'ân (ifade, lafızları) bitişiktir. Âyetleri arasında kesinlikle fasıla/kesiklik/ayrık yoktur." (Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11058); Kâfî, "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şaʿrâvî ve menhecühû fi't-tefsîr", 122.
[1369] Şaʿrâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11058.

buluyorsun.” şeklindeki sözü de bu yöndeki görüşünü net bir şekilde ortaya koymaktadır.[1370]

Bu genel girişten sonra Şa‘râvî’nin konuyla ilgili yaklaşımını örnekler üzerinde açıklayarak değerlendirelim. Müfessirimiz, A‘râf sûresinin tefsirine başlarken girizgâhta şunları ifade etmektedir:

> “A‘râf sûresinin tefsirine başlamadan önce Allah’ın Kitabı’ndan ince bir yazıma dikkat çekmek istiyoruz. Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ ٱلۡعِقَابِ وَإِنَّهُۥ لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ‘*Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*’[1371] En‘âm sûresinin son sözcüğü olan ‘رَحِيمٌ’ kelimesini okuyoruz ve vasıl üzere mebni olduğunu görüyoruz. Çünkü Kur’ân’ın bütün âyetleri birbirine bitişiktir. Aralarında âyet fasılaları olsa da hepsi vasıl üzere mebnidir. Onun için ‘لَغَفُورٌ رَحِيم’ kelimesi üzerindeki zammenin yanında küçük bir ‘م’ (mim) vardır. Zira tenvinden sonra ‘ب’ harfi gelince م’e çevrilir. Bu bakımdan sonrasındaki sûrede gelecek olan besmeleyi okumadan önce ‘رحيم’ üzerinde küçük bir م vardır. Bu durumda okuyuş şöyle olmaktadır: ‘غفور رحيم بسم الله’ Kur’ân’ın bütün âyetlerinin böylece vasıl (bir sonrakine geçiş özelliğine sahip) üzerine mebni olduğunu görürsün. Bu durumda sanki Kur’ân parça parça değildir.[1372] Onu sakin yapması da mümkündür. Her âyetin sonu üzerinde vakıf yapması da mümkündür. Fakat böyle olmamıştır. Allah, Teâlâ Kur’ân’ın mevsul olmasını murat etmiştir.[1373] Her ne kadar bazı âyetlerde iklâb, bazılarında idgâm ve bunda idgâm-ı maal gunne, diğerinde bila gunne olsa da (durum) böyledir.”[1374]

Kur’ân’ın bütünlüğüne dikkat çeken Şa‘râvî, Kur’ân’ın bütün âyetlerinin birbirleriyle vasıl olma vasfına sahip olduğunu savunmaktadır. Ona göre Kur’ân’ın hiçbir sûresinin sonu sükûn üzere mebni değildir. Yani sûrelerin sonlarındaki son kelimeye bakıldığında bunların bir sonrakine geçiş özelliğine sahip olduğu görülecektir. Müfessir, bu konuya Tevbe sûresinin son âyetin sonunda bulunan “الۡعَظِيمِ” kelimesinde yer alan kesre harekesiyle sonrasında gelen Yûnus sûresinin başında bulunan besmeleye geçiş durumunu şöyle açıklamıştır:

[1370] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4035.
[1371] En’âm 6/165.
[1372] “فكأن القرآن ليس أبعاضاً” (Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4035).
[1373] “إنّه سبحانه أراد القرآن موصولاً “ (Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4035).
[1374] Şa‘râvî, *Tefsîru’ş-Şa'râvî*, 7/4035.

"…Bir başka ilginç şey de Kur'ân'ın her âyetinin vasıl üzerine mebni olmasıdır. Sen sûrenin sonunu sakin okumazsın. Bilakis sondaki kelimenin –yani sûrenin– sükûnsuz şekilde olmasına dikkat edersin. Örnek şudur: وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ sonraki âyete bitiştirerek okuması için bu âyetin son harfinin harekesi sakin değil, kesreli olarak gelmiştir. Bu durumda şöyle okunmuştur:

وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ بسم الله الرحمن الرحيم Bu hareke,[1375] Kur'ân'ın bütün âyetlerinin birbirleriyle bitişik olduğuna delâlet etmektedir. Şu durumda Kur'ân'ı parça parça etmekten sakınmalısın. Bazı âyetleri bazılarından ayırmamalısın.[1376] Bilakis Kur'ân'ın hepsi bitişiktir. Kur'ân'da vacib vakıf yoktur. Bütün âyetleri vasıl üzere mebnidir..."[1377]

Bu durumda Kur'ân, bir bütündür; parçalanmaz. Âyetleri birbirlerinden koparılamaz. Yani Kur'ân'ın tamamı bir bütündür ve birbirleriyle bağlantılıdır. Bütün âyetler birbirlerine vasıl yapma esası üzerine kuruludur.

Şa'râvî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm her ne kadar âyet ve sûrelerle bölüm ve kısımlara ayrılmış olsa da bu durum Kur'ân'ın iç bütünlüğüne herhangi bir halel getirmemiştir. Bu noktada Şa'râvî, sûrelerin sonlarında bulunan kelimenin son harfinin harekesiyle sonrasında gelen sûrenin başında yer alan besmelenin tecvid ilim literatüründe vasıl olarak ifade edilen durumuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla o, Kur'ân'ın âyet ve sûre sonlarının, sonrasındaki âyet ve sûrelerle vasıl yapma imkânına sahip olmasını, onun bütünlüğünün ispatı olarak düşünmektedir. Ayrıca ona göre gerek âyetler arasındaki fasılalar olsun ve gerekse de sûreleri birbirlerinden ayıran besmele fasılaları olsun Kur'ân'ın iç bütünlüğüne mani değildir.[1378]

Şa'râvî, Kur'ân'ın âyet ve sûreleriyle bir bütün olduğuna, Tâhâ sûresinin başında yaptığı tefsirde dikkat çekmiş, şunları ifade etmiştir:

"…Kur'ân'ın baştan sona kadar bütün âyetleri vasıl üzere bina edilmiştir. Her ne kadar vakıf yapabilsen de böyledir. Bundan dolayı bütün Mushaf âyet ve sûrelerde

[1375] العظيمِ Kelimesinin son harfi olan م'in esre olmasıdır.
[1376] " وإياك أن تجعل القرآن {عِضِينَ} فلا تأخذ بعضاً من آياته مفصولاً عن غيرها " (Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5634–5635).
[1377] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 9/5634–5635.
[1378] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 10/6286-6287.

vasıl üzerine bina edilir. Böylece her sûrenin sonunu sonrasında gelen sûrenin başındaki besmeleyle bitiştirerek telaffuz edersin. Şöyle dersin:

بِسْمِ الله الرحمن الرحيم ‘هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا *‘Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?’*[1379] Kur’ân’ın son sûrelerine ve onun sonuna kadar böyle yaparsın ve Kur’ân’ın son âyeti olmasına rağmen şöyle dersin: ‘من الجنة والناس بسم الله الرحمن الرحيم ’ Ondan sonra ne olacak? Fakat Kur’ân vasıl üzere gelmiştir. Bu da Kur’ân’ın başının sonuna bitişik olduğuna işarettir. Bazısı bazısından ayrılmaz.[1380] Sana düşen bundan sakınmandır. Veya bitirdiğini zannetmemendir. Çünkü sonu başlangıcına bitişiktir. Bundan dolayı ‘ من الجنة والناس بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين ’ diye okuruz.”[1381]

Kur’ân’ın âyet ve sûreleri arasındaki vasıl özelliklerinden hareketle Kur’ân’ın bütünlük ve insicâmına dikkat çeken Şaʿrâvî’nin bu bağlamda ortaya koyduğu diğer bazı örnekleri göstermeye çalışalım:

“Kur’ân-ı Kerîm’in bütün âyet ve sûrelerinde vakıf değil, vasıl üzere mebni olduğunu söylemiştik. ‘ مُدْهَامَّتَانِ فَبِاَيِّ اَلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ فَبِاَيِّ اَلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ’ *‘O iki cennet koyu yeşil renktedir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İçlerinde kaynayan iki pınar vardır. Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?’*[1382] âyetlerini oku. فَبِاَيِّ اَلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ deyip vakıf yapmadı. Ancak فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ile vasıl yaptı. Çünkü Kur’ân mevsuldur**.** Âyetleri arasında kesinlikle bölünme yoktur. Bunun için Kur’ân’da vacib vakıf yoktur. Ancak nefes daraldığı için vakıf yapabilirsin. Fakat tekrarladığın zaman vasılla tekrarlarsın…”[1383]

Mukattaa harflerinden başka Kur’ân’ın bütün âyet ve sûreleri vasıl özelliğine sahiptir**.** Herhangi bir sûrenin sonundaki harf bir sonraki sûrenin başındaki besmele ile vasıl yapılabilmektedir. Burada Ankebût sûresinin sonunda yer alan وان الله لمع المحسنين “*Şüphesiz ki Allah iyilerle beraberdir.*”[1384] âyetiyle Rûm

---

[1379] Meryem 19/98.

[1380] “...أن القرآن موصولٌ أوَّله بآخره، لا ينعزل بعضه عن بعض” (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 15/9210).

[1381] Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 15/9210.

[1382] Rahmân 55/54-57.

[1383] فهذه إذن سمة عامة في آيات القرآن وسُوره إلا في الحروف المقطَّعة في أوائل السور (Şaʿrâvî, *Tefsîru’ş-Şa’râvî*, 18/11058).

[1384] Ankebût 29/69.

sûresinin başındaki besmele arasında vasıl olunmaktadır. وان الله لمع المحسنين بسم الله الرحمن الرحيم biçiminde okunur.[1385]

Şa'râvî, tefsirinin bir başka yerinde "*vasıl*" meselesiyle Kur'ân'ın bütünlüğüne dikkat çekerek şunları belirtmiştir:

> "Dedik ki Kur'ân'daki vasla ilişkin en açık örnek, Kur'ân'ın sonunda bulunan Nâs sûresinin sonundaki الناس kelimesidir. Bu, Kur'ân'ın sonudur ve sakin olarak gelmemiştir. Kesre ile harekelendirilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "en-Nâsi" kelimesinde çözümü ve Fâtiha sûresinin başındaki bismillah…'a geçmeni takdir etmiştir. Bundan dolayı Kur'ân'ın sonuyla başını ayırma. Bundan dolayı Kur'ân okuyucusunu الحالّ المرتحل '*bir yeri bitirince diğerine başlayan/geçen*'[1386] olarak isimlendirdik."[1387]

4.1.3.2. Konu Bakımından Sûrelerin Kur'ân Bütünlüğü ile Münâsebeti

Şa'râvî'nin sûrelerin Kur'ân bütünlüğü ile ilişkisi konusunda ortaya koyduğu bir münâsebet şekli de sûreleri konu düzleminde ve anlamsal ekseninde ele almasıdır. Mesela o, bu konudaki görüşünü, İhlâs ve Kâfirûn sûrelerinin tefsirinde ortaya koymaktadır. İhlâs sûresinin İslâm inancının temel ilkelerini ispatladığını ve bunları kökleştirdiğini vurgulayan Şa'râvî, Kâfirûn sûresinin ise içerik bakımından İslâm tevhid ve akidesine yönelik menfi durumları bertaraf etmeye dönük olduğunu belirtmiştir. Ona göre İhlâs ve Kâfirûn sûrelerinin her birisi kendi çapında tevhid konusunu ele almaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabah namazı öncesi sünnetlerinde söz konusu sûreleri okuduğunu belirten müfessirimiz, bu durumun zikredilen sûrelerin tevhid meselesine ilişkin taşıdığı zengin mana ve maksattan kaynaklandığını söylemektedir.[1388]

Kâfirûn ve İhlâs sûrelerinin ihtiva ettiği konu, Kur'ân-ı Kerîm'in temel konusu olan tevhid meselesini oluşturmuş olması bakımından önem arz etmektedir. Müfessirimizin söz konusu iki sûreyi mana ve maksat bakımından birbirleriyle ilişkilendirerek yorumlamış olması ve bunu Kur'ân'ın temel konusu biçiminde

---

[1385] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 18/11297.
[1386] Tirmizî, Kıra'ât, 13 (No. 3179).
[1387] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 19/11776.
[1388] Şa'râvî, *Tefsîru Cüz'i 'Âmme*, 662.

ortaya koyması, onun sûre ile Kur'ân bütünlüğü arasında kurduğu ilişkiyi göstermektedir.

Şaʿrâvî'nin, sûreleri Kur'ân'ın bütünlüğüyle ilişkilendirdiğine dair görüşünü yansıtan önemli bir durum da farklı sûrelerde geçen kimi kavram, konu veya meseleleri bir arada zikretmesidir. Bir başka tabirle Kur'ân'ın tamamında geçen aynı konuya ilişkin âyet ve ifadeleri zikrederek bunları bir bütünlük içerisinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda "takva" ve "hidayet" kavramlarını örnek göstermek suretiyle bu meseleyi açıklayalım.

هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ "*Muttakiler için hidayet kaynağıdır.*"[1389] şeklindeki âyeti yorumlarken takvanın الوقاية (korunma) kelimesinden türediğine dikkat çeken müfessirimiz, bunun korunma ve kötülüklerden uzak durma anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu noktadaki görüşünü temellendirmek için يأيها الذين آمَنُواْ قوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَاراً وَقُودُهَا الناس والحجارة "*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*"[1390] âyetini delil olarak getirmiştir. Kur'ân'da bazen اتقوا النار, اتقوا الله şeklindeki ifadelerin kullanılmasının onun muʿcizeliğinin ayırıcı özelliklerinden olduğuna işaret eden Şaʿrâvî, buradaki lafızların farklı olsalar da temelde ortak noktaya işaret ettiklerini belirtmektedir. Müfessirimiz bu manadaki görüşünü pekiştirmek için takva içerikli birçok âyeti bir arada zikrederek konu endeksli tefsir tarzı ortaya koymuştur.[1391]

Hidayeti, en kısa yönle ve en az külfetle amaca ulaştıran bir yol olarak tarif eden Şaʿrâvî, bunun delâlet (الدلالة: irşat etme, gösterme ve beyan etme vb.) ve maʿûnet (المعونة: yardım ve tevfik) şeklinde iki kısma ayrıldığı görüşündedir. Ona göre delâlet hidayeti (هداية الدلالة) kâfir ve mü'min ayırımı olmadan herkesi kapsarken, maʿûnet hidayeti (هداية المعونة) sadece mü'minleri kapsamaktadır. Hidayet kavramını böyle bir tarif ve taksime tabi tutan müfessirimiz, Kur'ân tefsiri boyunca hidayet ile ilgili yerlerdeki âyetleri tefsir ederken bu sisteme sadık kalmıştır. Burada onun bağlı kaldığı ve esas üzerinde durduğumuz temel mesele söz konusu kelimeyi tefsir ederken Kur'ân'da geçen aynı konudaki âyetleri bir arada zikretmesidir. Yani

[1389] Bakara 2/2.
[1390] Tahrîm 66/6.
[1391] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/130, 2/743, 2/1219.

o, farklı sûrelerde yer alan hidayetle alakalı âyetleri beraberce ele almakta ve bir bütünlük çerçevesinde değerlendirmektedir.[1392]

Şa'râvî'nin konu bazlı bu tefsir yaklaşımı, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme kapsamına alınabilse de farklı sûrelerde geçen aynı içeriğe sahip âyetleri bir arada ele alması hasebiyle sûrelerin mana, maksat ve mesaj birliğine verdiği önemi göstermektedir. Kendisi açık bir ifadeyle sûrelerin Kur'ân bütünlüğüyle ilişkili olduğunu belirtmese de söz konusu yorumu ve yaklaşımı sûrelerin birbirleriyle ve Kur'ân'ın tamamıyla ilişki boyutunu ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi Şa'râvî, Kur'ân-ı Kerîm'in kelime, ifade, âyet ve sûreleriyle bütünlük içerisinde olduğu yönündeki yaklaşımını temellendirmek için tefsirinde sûreler arasındaki ilişki ve münâsebeti işlemiştir. İleri görüş ve derin düşüncesi sayesinde âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet yönlerini ortaya koymaya çalışan Şa'râvî, bu çerçevede bazı sûrelerin içeriğiyle mezkûr sûrelerin isim, kimlik, Mushaf'taki konum ve Kur'ân'ın konu bütünlüğü, hedef ve mesaj birliğiyle olan ilişki ve münâsebeti tespit edip işlemiştir.[1393]

Sonuç olarak verilen örneklerden hareketle Şa'râvî'nin Kur'ân'ın bütünlüğünü ve mesajının birliğini savunduğu söylenebilir. Özellikle onun, sûreler arasındaki vasıl özelliğine vurgu yapmış olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda o, sûrelerin birbirleriyle uyumlu ve birbirlerinin devamı olduğu yönündeki görüşünü sıkı bir biçimde ortaya koymaktadır. Doğrusu müellifin, Kur'ân'ın iç bütünlüğünü ispatlamak için sûreler arasındaki vasıl özelliğini delil olarak kullanmış olması önem arz etmektedir. Zira tespitlerimize göre diğer temel kaynaklarda böylesine bir yaklaşım öne çıkmamaktadır. Yani müfessirin bu görüşünün, Kur'ân'ın bütünlüğüne dair yaklaşımı güçlendirmeye yaradığını ifade etmek mümkündür.

Zira ilahî bir hitap olan Kur'ân'ın üstünlüğü; belâgat, fesâhat, üslûp, sahip olduğu derin ve engin mana ve maksatlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda onun i'câz ve üstünlüğü, nazmında, tertibinde, terkîbinde, siyâk-sibâk ve bağlamında; kelime, ifade, âyet ve sûreleri arasındaki insicâm ve ahenginde bulunmaktadır.

[1392] Şa'râvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, 1/84-85, 14/8376, 13/8228, 8/4966, 9/5370, 13/7922, 17/10302.
[1393] Saydem, *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*, 175.

Özellikle sahip olunması gereken bilgi, birikim ve usûlle; dilsel ve edebî dirayetle, konu birliği ve mana bütünlüğü bir mantık ve kavrayışla Kur'ân baştan sona kadar ciddi bir inceleme ve okumaya tabi tutulduğunda, her bir âyet ve sûresinin muazzam ve muntazam bir tenâsüp ve uyum içerisinde birlik ve bütünlük oluşturduğu görülecektir. Günümüzde daha fazla önem kazanıp öne çıkan ve üzerinde kimi çalışmaların da yapıldığı konulu tefsirle de yakın irtibat ve ilişkisi olan Kur'ân'ın mana, konu ve hedef birliği ve bütünlüğünü sağlamaya yarayan bu mesele, Kur'ân'ın mesajının muhatap kitleye daha etkili ve sağlıklı ulaştırılması bakımından önem arz etmektedir. Aynı zamanda "Kur'ân'da konu bütünlüğü yoktur, konu ve ifadelerinde çelişki vardır." diyen müsteşriklere karşı önemli bir reddiye ve cevap görevini görmektedir. Bu durumda Kur'ân'ın konu birliğine ve hedef bütünlüğüne sahip olduğunu ortaya koyarak bu durumu ön plana çıkarmanın, Kur'ân mesajının muhatapları tarafından doğru anlaşılmasına katkı sunacağı söylenebilir.

SONUÇ

Dünya ve ahiret saadetini gaye edinen Kur'ân-ı Kerîm, muʿcizevî bir yapıya sahiptir. Kur'ân'ın üstün özellik ve meziyetleri lafız-mana dengesindeki uyum ve ilişkide olduğu gibi cümleler, âyetler ve sûreler arasındaki tertip ve dizimde de söz konusudur. Kur'ân'ın böylesine eşsiz vasıflar taşıması, onun Allah'ın kelamı olduğunun delili olduğu gibi aynı zamanda Hz. Peygamber'in peygamberliğinin de ispatıdır.

İnsanlığın hidayet kaynağı ve Müslümanların hayat rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e nazil olduğu andan itibaren daha iyi anlaşılması ve akabinde hayata yansıtılması için ciddi bir emek verilmiştir. Kur'ân'ın anlama ve yorumlamaya ilişkin söz konusu durum, asr-ı saadetten günümüze kadar kesintisiz devam edegelmiştir. İslâm âlimlerinin, Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi tanımak/anlatmak, mesajını doğru ve düzgün anlayıp prensip ve direktifleri doğrultusunda hayatı tanzim etmek için yaptıkları çalışmalardan biri de Kur'ân i'câzıyla ilgilidir. Bu çerçevede Kur'ân'ın derin manalarına, lafız ve mana ilişkisine, nazım ve söz dizimine, konu bütünlüğüne ve hedef birliğine ilişkin fikrî ve fiilî faaliyetler ortaya konulmuştur.

Eşsiz belâgat, üstün i'câz ve akla durgunluk veren üslûbuyla hayranlık uyandıran Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi tanıtılmasını, mana ve mefhumunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için üzerinde çalışılan konulardan biri de münâsebettir. Kur'ân ilimleri içerisinde dirayet tefsiri kapsamında değerlendirilen münâsebet, zaman zaman bağlam ve siyâk-sibâk kavramlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'ın nazım ve tertibi kapsamında ele alınan ve Kur'ân i'câzından sayılan âyet ve sûreler arasındaki ilişki ve uyumu ifade eden münâsebet, Kur'ân'ın üstün belâgat ve üslûba sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Zira yirmi üç yıl gibi uzun bir zaman zarfında bir bütün olarak değil parça parça nazil olan Kur'ân'ın ilk âyet ve sûreleri ile en son nazil olan âyet ve sûreleri arasındaki uyum ve irtibatı sağlayan en önemli unsur münâsebettir. Aynı zamanda münâsebet, Kur'ân'ın konu

bütünlüğünü, mesaj ve söz birliğini ortaya koyması bakımında da önem arz etmektedir.

Kur'ân'ın mana ve nazmıyla bir bütün olduğu olgusunu kabul eden İslâm âlimlerinin münâsebet/siyâk-sibâk/bağlam konusundaki çalışmaları, Kur'ân'ın ince anlam ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına vesile olduğu gibi Kur'ân'ın kendi içerisinde bir bütünlük arz etmediğini, tutarsız olduğunu düşünen oryantalistlere/müsteşriklere ve onların zihniyetinde olanlara da önemli bir cevap ve reddiye olmaktadır. Çağları aşan mesaj ve edebî beyana sahip olan Kur'ân'ın, zaman zaman kimi art niyetli veya eksik ve sakat bilgi sahibi zihniyetlerin hedefi olduğu bir gerçektir. Bu çerçevede Kur'ân'ın kelime, âyet ve sûreleri arasındaki insicâm ve ilişkiyi ifade eden münâsebet ilmi, önem arz etmekte ve Kur'ân'a karşı saldırı ve yanlış anlaşılmaların karşısında önemli bir bariyer vazifesi görmektedir. Aynı zamanda Kur'ân bütünlüğüne ilişkin var olan yanlış algı ve düşüncelerin de ortadan kaldırılmasına katkı sunmaktadır.

Kur'ân mesajını asrın idrakine sunma derdinde ve gayretinde olan Şa'râvî, lafız, mana ve üslûbuyla mu'cizevî bir yapı arz eden Kur'ân'ın mana ve nazım ilişkisine özel bir ehemmiyet atfetmiştir. Müfessirimizi söz konusu yaklaşıma sevk eden önemli amillerden birisi gerek Kur'ân'ın lafız ve manası, gerekse âyet ve sûrelerin Mushaf'taki tertibinin ilahî kaynaklı/tevkîfî olduğu düşüncesidir. İlahî kelam Kur'ân'ın çağrısını bulunduğu çağdaki insanların anlayabilecekleri seviyede tefsir ve te'vil etme şuurunda ve çabasında olan Şa'râvî'nin bu noktadaki temel gaye ve kaygısı, Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu ispatlamak ve Hz. Peygamber'in peygamberliğini tasdik etmek, Kur'ân'ın kelime, âyet ve sûreleriyle bir bütün olduğunu ortaya koymaktır.

İçinde bulunduğu Mısır'ın çalkantılı sürecinde hiçbir zaman görev ve sorumluluktan kaçınmayan Şa'râvî, birçok hizmetin layıkıyla icrası için meselenin içinde bulunmakla kalmamış, görev, sorumluluk ve hizmetlerde her zaman öncü olmuştur. Bu çerçevede gerek Mısır'da ve gerekse de Mısır'ın dışında eğitim ve idarî görevler yapan Şa'râvî, bulunduğu makamlarda her zaman tevazu, dürüstlük, adalet ve tarafsızlık vasıf ve örneklikleriyle öne çıkmış ve bu doğrultuda herkesten

takdir toplamıştır. Şa'râvî'yi böylesine üstün insanî meziyet sahibi kılan temel dinamiklerin kaynağı ailesi, yaşadığı memleketin manevî atmosfere sahip olması, Ezher'den aldığı eğitim ve belki de bunların en önemlisi her zaman kendine hayat rehberi kıldığı Kur'ân'dır. O, her ne kadar çeşitli eğitim ve idarî görev ve hizmetler yapmışsa da her zaman asıl görevinin irşat ve tebliğ olduğunu ortaya koymuştur. Bu manada onun temel düstur ve referansı, kaynağı ve rehberi her zaman Kur'ân-ı Kerîm olmuştur.

Yaşadığı zaman ve zemindeki toplumsal sorunların daha rahat çözülmesi ve Müslümanların yaşadıkları ataletten sıyrılmaları için Kur'ân'ın hüküm, hikmet ve mesajının doğru, sağlam ve gereğince anlaşılması gerektiğine inanan Şa'râvî, bu bağlamda Kur'ân'ın mana ve maksadının anlaşılmasına matuf olarak klasik ve çağdaş tefsir yöntemlerini kullanmıştır. Bu çerçevede o, tefsir metodunda Arap dil ve belâgatini, Kur'ân'ı Kur'ân'la ve Hz. Peygamber'in sünneti ile tefsir etmeyi, sahâbe ve tâbiînin kavillerini, aklî verileri, güncel imkân ve ilkeleri temel kıstas olarak almıştır.

Kur'ân'ın her asra bakan bir yüzü, her çağdaki insanlara vereceği bir mesajının olduğunu savunan Şa'râvî, böylelikle Kur'ân-ı Kerîm'in her zaman ve zemine göre güncelliğini koruduğunu düşünmektedir. Bu noktadaki görüş ve yaklaşımını temellendirmek için Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmediğini örnek olarak ileri sürmektedir. Çünkü şayet Allah Resûlü, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmiş olsaydı, sonrasında onun tefsirine rağmen ve onun tefsiri üstüne tefsir yapılamazdı. Bu bakımdan Resûlullah'ın Kur'ân'ın hepsini tefsir etmediğinin temel gerekçesi, çağlara hitap eden Kur'ân'ın her asra göre güncellik ve tazeliğini muhafaza etmesine matuftur. Yani Şa'râvî'ye göre Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Kur'ân'ın bütününü tefsir etmemesinin en önemli sebep ve hikmetlerinden biri, sözü, mesajı ve hitabı çağları aşan Kur'ân'ın her zaman güncellik ve tazeliğini korumaya dönük olmasından ileri gelmektedir. Şa'râvî'nin tefsir yaparken "*Havâtırî havle'l...*" ifadesini sık sık kullanması ve tefsirini genel anlamda "*Havâtırî havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*" şeklinde adlandırması, bu düşünceden kaynaklanmaktadır.

Yaşadığı çağın kendisine has şartları içerisinde Kur'ân'ın yeniden anlaşılması ve yorumlanması noktasında var gücüyle çaba gösteren Şa'râvî'nin tefsirini benzerlerinden farklı kılan en önemli özelliği, Kur'ân i'câzının tespit edilmesi noktasındaki yaklaşımıdır. O, bu bağlamda özellikle Kur'ân'ın mana ve nazım ilişkisine özel değer atfetmiştir. Bu yaklaşım tarzıyla o, Kur'ân'ın üstünlüğünü, eşsiz nazmını, harika ifade, beyan ve üslûbunu ispatlamak, onun kelime, cümle, âyet ve sûreleriyle bir bütün olduğunu ortaya koymak kaygısını taşımıştır. Bu durumu örneklendirerek gösteren Şa'râvî, tefsirinde hem âyetler arası ilişki ve uyumu, hem de sûreler arası irtibat ve insicâmı, özellikle de âyetlerdeki kelime seçim ve tercihlerinin hikmetlerini tespit ederek meseleyi çokça işlemiştir. Yine o, tefsir yaparken Kur'ân-ı Kerîm'in üstün belâgatine, eşsiz nazmına, sıra dışı üslûbuna ve mu'cizeliğine dikkat çekmiştir.

Şa'râvî, bütün âyet ve sûrelerin münâsebetleri hakkında yorum yapmamış, münâsebeti işlemeye çalıştığı âyetler ve sûreler hususunda oldukça özen göstermiştir. Bu durum aynı zamanda onun âyet ve sûrelerdeki münâsebet konusundaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Sûrenin öncesi ve sonrasıyla anlam ortaklığı, sûrenin kendi içerisindeki iç bütünlüğü ve Kur'ân'ın temel mana ve maksadıyla ilişkisi, sûrenin taşıdığı isimle sûrenin konusu ve mesajı arasındaki münâsebeti, âyetler arası mana birliği ve âyet içi anlamsal örgü, âyetlerde tercih edilen kimi kelime, kavram ve ifadelerin âyetin mana ve hedefine kattığı mana gibi durumlar onun üzerinde yoğunlaştığı hususlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in nazım, terkip ve tertibinin ve bölümleri arasındaki anlamsal ilişkinin bir gaye ve öneminin olması doğal karşılanmalıdır. Bu bakımdan âyetler ve sûreler arasındaki irtibat ve uyumun dikkate alınması gerekir. Bu yapılmadığı takdirde mana ve maksat bakımından bütünlüğe sahip olan, söz ve mesaj cihetiyle birliktelik arz eden Allah kelamından kastedilen mana, hüküm ve hikmetler beklenen seviyede anlaşılamaz. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz boyutunu, üstün edebî değerini ve süreç içerisinde nazil olan rahmet yüklü ve adalet içerikli hüküm ve hikmetlerini, çağları aşan mesaj ve evrensel mahiyetteki prensiplerini doğru şekilde tespit etmenin bir yolu da münânebet ilmidir. Zira Kur'ân ifadeleri arasında kurulan doğru ve sağlam tenâsüp ve ahenk sayesinde ifade

edilmek istenen mesaj, hüküm ve hikmetlerin doğru anlaşılmasını sağlayacağı açıktır. Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri için kullanılan söz konusu metot, Kur'ân'ın iʿcâzını ispatlamaya yaradığı gibi gerek inançlı ve gerekse de inançsız olsun insanların Kur'ân'a dair düşüncelerini olumlu manada etkileyecektir. Buna göre anılan ilme hak ettiği değerin verilmesi, Kur'ân'ın değer ve konumunun doğru anlaşılmasına katkı sunabilecektir.

Arkasında bıraktığı farklı alanlardaki onlarca eserinden, din ve İslâm toplumu için yaptığı çeşitli hizmet ve faaliyetlerinden de anlaşıldığı üzere çok yönlü bir İslâm âlimi olan Şaʿrâvî, özellikle Kur'ân tefsirine ilişkin yaptığı çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. Toplumun her kesimindeki insanları tefsir sohbetinde buluşturmayı başaran müfessirimiz, Mısır ve Arap kamuoyu ve İslâm âleminde ilgi görmüştür. Onun gerek Arap kamuoyu gerekse İslâm âlemindeki konumu dolayısıyla eserleri ilgi görmüştür. Bunun için vefatından sonra eser haline gelmeyen düşünceleri zayi olmaması için yazıya geçirilip eser haline getirilmiştir. Şa'râvî'nin fikir ve eserlerinin Müslüman toplumun nezdinde böylesine karşılık bulmasının arka planında yatan önemli sebeplerden bir tanesi de onun kullandığı edebî dil, sevecen üslûp ve her zaman sadık kaldığı samimi duruştur. O, her zaman Allah'ın varlık, birlik ve kudretini ispatlamak ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) O'nun elçisi olduğunu tasdik ettirmek için aklı ve nakli bir potada eriterek muhataplarını etkilemiştir. Yine kendisi geçmiş ve güncel arasında köprü kurarken her zaman ayağının Kur'ân ve sünnet çizgisinde sağlam kalması, ama her zaman çağın imkân, ilim ve fikrinden de yararlanmayı terk etmeyen yaklaşımı, onun fikirlerinin karşılık bulmasını sağlamıştır.

Eser konusunda velut, fikir bakımından zengin ve Kur'ân-ı Kerîm'in inceliklerini edebî bir tarz ve üslûpla beyan etme noktasında önemli bir konumda olan Şa'râvî'nin fikir ve eserlerine gereken değeri vermek, İslâm bilim ve toplumu için önemli bir kazanım olacaktır. Tez çalışmamızın konusu olan eserini "Kur'ân münâsebeti" kapsamında incelerken, söz konusu eserin Kur'ân'ın mana ve maksadını beyan etme konusunda zengin bir yapıya sahip olduğunu gördük. Özellikle bu eserin, dil-belâgat, kıraat, konulu tefsir, beyânî tefsir ve bilimsel tefsir gibi açılardan incelenmesi ve araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abbas, Fadıl Hasan. *et-Tefsîru ve'l-müfessirûn fî asri'l-hadîs*. 3 Cilt. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2016.

Abdulbaki, Muahmmed Fuad. *Svr maddesi*. Mısır: Matbaa'tu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1364.

Ahmed Zeyn. *Yevmiyatu Ahmed Zeyn Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve kadaya'l-asr*. Kahire: Mektebetü Türâsi'l-İslâm, 2. Basım, ts.

Âişe Abdurrahman. *el-İ'câzu'l-beyânî li'l-Kur'ân ve-mesâilu ibni'l-Ezrak*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 2004.

Âişe Abdurrahman. *et-Tefsîru'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1977.

Âlavî, el-Î'd. *et-Tefkîrü'l-lügavî 'inde eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî*. Cezayir: Câmia'tu Muhammed Hâyder Biskre, Doktora Tezi, 2015.

Albayrak, Halis. *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ânla Tefsiri)*. İstanbul: Şule Yay., 2015.

Al-Jabbarî, Ahmed. *Cuhûd eş-Şa'râvî fî beyân el-furûku'l-luğaviyye beyne elfâz el-Kur'âniyye min hilâli sûreti'l-Bakara ve Âli İmrân ve'n-Nisâ'*. Elazığ: FÜSBE, Doktora Tezi, 2017.

Alptekin, Zeynel Abidin. *Saîd Havvâ ve el-Esâs fi't-Tefsîr'i.* Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Âlûsî, Şihâbu'd-Dîn Mahmud b. Abdullah el-Huseynî. *Rûhu'l-meânî*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1431.

Ata, Abdulkadir Ahmed. *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsubi's-suverin mukaddimesi*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, 1986.

Âtîk, Abdulazîz. *İlmü'l-Bedî'*. Beyrut: Dârü'n-Nehda el-Arabiyye, 1436.

Aydın, Muhammed. "Teâmülâtun fi'l-münâsebâti ve dirâsâtun tadbikatiyetun fi'l-Kur'ân". *Sakarya Ünv. Dergisi* 17 (2008).

Bardakoğlu, Ali. "Âm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/552-553. İstanbul: TDV, 1989.

Baz, Muhammed. *Muhâkemâtu'ş-Şa'râvî*. Mısır: Medbuli Sağir, Birinci Baskı., 1997.

Bazmûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim. *İlmü'l-münâsebâti fî suveri ve'l-âyat*. Mekke: Mektebetü'l-Mekkiyye, 2002.

Bazmûl, Muhamed b. Ömer b. Sâlim. *el-Kırâât ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1413.

Behcet, Muhammed. "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/303 (2019), 303-321.

Begâvî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-. *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrü'l-begâvî)*. 8 Cilt. Riyad: Dârü't-Tayîbe, 1997.

Beki, Niyazi. "Kur'an'da Fezlekeler: Tenzil Kavramı Bağlamında Allah'ın (c.c.) Esmasının Tefsiri". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/22 (2013), 65-96.

Beydâvî, Nasiru'd-Dîn Ebû Said Abdullah b. Ömer Şîrâzî. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, 1418.

Beyyûmî, Muhammed Receb. *Hutuvâtu't-tefsîri'l-beyânî li'l-Kurâni'l-Kerîm*. Mısır: Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1971.

Bikâ'î, Burhânu'd-Dîn Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar li'l-işrâfi alâ makâsidi's-suver*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.

Bikâ'î, Burhânu'd-Dîn Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1984.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.

Birışık, Abdulhamit. "Sûre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/538-539. İstanbul: TDV, 2009.

Buğa, Mustafa Dîb el-Mısto, Muhyiddîn Dîb. *el-Vâdih fî ulûmi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib/Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, İkinci Baskı., 1998.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhi'l-Buhârî*. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, Birinci Baskı., 1993.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2013.

Bahâuddîn es-Sübkî, Ahmed b. Ali b. Abulkâfî Ebû Hâmid. *Ârûsu'l-efrâh fî şerhi tahlîsi'l-miftâh*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yay., 2012.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Sıhâh*. Mısır, ts.

Cündioğlu, Dücane. *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı*. İstanbul: Tibyan Yay., 1995.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

Cürcânî, Ebûbekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Dercu'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver*. Ürdün: Dâru'l-Fikri, Birinci Baskı., 2009.

Çetin, Mustafa. "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm". *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1989), 505-543.

Çiçek, Halil. *Delâletü esmâi's-suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV, 3. Basım, 2003.

Demirci, Muhsin. "Esbâb-i Nüzûl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV, 1995.

Demirci, Sabri. "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Râzî'nin Tefsiri Mefatihu'l-Gayb Örneği)". *EKEV Akademi Dergisi* 62 (2015).

Demiryorgan, Zeynep. *Şa'râvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Kur'ân'ın İ'câzı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Derveze, M. İzzet. *Kur'ânü'l-Mecîd/Kur'ân'ı Anlamada Usûl*. çev. Vahdettin İnce. Ekin Yayınları, 2021.

Derveze, Muhammed İzzet. *Kur'ânü'l-Mecîd*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1383.

Dervîş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. *İ'râbü'l-Kur'âni ve beyânühû*. Beyrut: Dârü'l-İrşâd, 1410.

Draz, Muhammed b. Abdullah. *Nebeu'l-azîm*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 2005.

Durmuş, İsmail. "Mukabele". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/101-102. Ankara: TDV Yay., 2020.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endülüsî. *Bahrü'l-Muhît*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420.

Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed. *Zuhretü't-tefâsîr*. 10 Cilt. Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1432.

Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed. *el-Mu'cizetü'l-Kübrâ el-Kur'ân*. Mısır: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1431.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî. *Mecâzü'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1431.

Ebû'l-Alâ, Adil b. Muhammed. *Mesâbîhu'd-dürer fî tenâsübi âyâti'l-Kur'ânî ve's-suver*. Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmî bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Doktora Tezi, 1925.

Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Huseynî el-Kefevî. *el-Külliyât*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1431.

Ebyârî, İbrahim b. İsmail. *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye*. Müessesetu Siccili'l-Arab, 1431.

Elmaî, Zâhir b. Avâz. *Dirâsâtün fi't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni Kerîm*. Riyad, 2007.

Esferâyînî, İbrahim b. Muhammed b. Arabşah. *el-Etvel şerhü tahlîsi miftâhi'l-ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1440.

Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. 8 Cilt. yrz.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1431.

Fîrûzâbâdî, Mucîdu'd-Dîn Ebû Tahir Muhammed b. Yakub. *Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005.

Gazzâlî, Muhammed. *Nahve tefsîri mevzû'iyyi li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 2000.

Gedik, Şerif. *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve Âhenk*. Erzurum: AÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Gezgin, Ali Galip. "'Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb' ile 'Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfîliği'nin Kur'ân'ın 'Metin İçi Bağlam'ı Açısından Önemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi* 30 (31 Mart 2018), 1-47.

Gırnâtî, Ahmed b. İbrahim b. Zübeyir. *el-Burhân fî tenâsubi suveri'l-Kur'ân*. Mağrib: Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmî, 1990.

Görgün, Hilal. "Şa'râvî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/350. İstanbul: TDV, 2010.

Gül, Habib. *Tenâsub ve İnsicâm Açısından Kehf Sûresi*. Ankara: Nuhbe Yayınevi, 2019.

Hafnî, Muhammed Şeref. *İ'câzu'l-Kur'âni'l-beyânî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*. Kahire, 1970.

Hâlid es-Sebt, Hâlid b. Osman. *el-Kavâid ve'l-usûl ve tadbîkâtü't-tedâbür*. Riyad: Dârü'l-Hadâreti li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2016.

Halîl, Adıl Muhammed. *Evvelü merâtin etedebberü'l-Kur'ân*. Kuveyt: SP Şirketi, 2017.

Hamad, Hüseyin Mustafa. *Şa'râvî Tefsirinde Kadın*. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bingöl Üniversitesi, Basılmamış Yüksek L. Tezi, 2017.

Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yakûd b. Abdullah er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.

Hatîb, Abdulkerîm Yûnus. *et-Tefsîrü'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân*. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1431.

Harman, Ömer Faruk. "Yûsuf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/1-5. İstanbul: TDV, 2013.

Heyet. *Hadislerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 7 Cilt. İstanbul: 4. Basım, 2017.

Heyet. *et-Tefsîru'l-mevzû'î li suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. ed. Mustafa Müslim. 13 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Camiatu'ş-Şârika, 2010.

Hebyân, el-Mühendis Müsennâ Muhammed. *Min revâi'i'l-beyân fi suveri'l-Kur'ân*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri, 2014.

Hirmâs, Abdurrezzâk. "el-İtticâhu'l-Beyânî fi't-Tefsîr: Neş'etuhû ve tatavurruh". *Mecelletu Da'veti'l-Hak* 325 (1996).

Hûlî, Emîn. *Menâhicu't-tecdîd*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1961.

Itır, Nureddin. "'Ilmü'l-münâsebât ve ehemmiyyetühû fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm". çev. Eyüp Kaya. *İslâmî İlimler Dergisi* 2 (2006), 219-245.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allâh ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir et-Tûnusiyyi. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed 'Abdu'l-Hak b. Gâlib. *el-Muharrarü'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Ebî'l-İsbâ' el-Mısrî. *Bedî'u'l-Kur'ân*. Mısır: Nahdatu Mısır, 2008.

İbn Hâcib, Cemâleddîn Osman b. Ömer b. Ebû Bekir. *el-Kâfî fî ilmi Nahv*. Kahire: Mektebetü Âdâb, 2010.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel b. Hilal eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 50 cilt. Kahire: Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

İbn Fâris. *Mekâyîsü'l-lüga*. 6 Cilt. yrz.: Dârü'l-Fikr, 1979.

İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Mısır: Dârun Tayyibetun li'n-Neşri, 1999.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadıl Muhammed b. Mükrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.

İbn Nureddin, Muhammed b. Ali b. Abdullah b. İbrahim b. Hatib. *Teysîrü'l-beyân li ahkâmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Suriye: Dârü'n-Nevâdir, 2012.

İbnü'l-Verâk, Muhammed b. Abdullah b. Abbas. *İ'lelü'n-Nahv*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Kâfî, Mansûr. "eş-Şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî ve menhecühû fi't-Tefsîr". *Mecelletü Külliyyeti'l-ulûmi'l-İslâmî (Sirat)* 12 (2006), 112-154.

Kâsımî, Muhammed Cemaleddin b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Halâk. *Mehâsinü't-te'vîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1418.

Kâfi Dönmez, İbrahim. "Sebep". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/244-248. TDV Yay., 2009.

Katân, Menâ' b. Halîl. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000.

Karagöz, İsmail (ed.). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 1 Cilt. Ankara: DİB, 3. Basım, 2007.

Karataş, Ali. "Etkili İletişim Açısından Fevâtihu's-Suver ve Havâtimus'-Suver". *International Journal of Cultural and Social Studies* 2/Özel Sayı 1 (2016).

Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer Ebu'l-Meâlî Cemaleddin. *el-Îdâh fî ulûmi'l-Belâga*. 3 Cilt. Bayburt: Dâru'l-Ceyl, 1431.

Keskin, Hasan. "Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nuh Sûresinin incelenmesi". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 69-116.

Kubeysî, Ahmed Ubeyd. *Mevsuâtü'l-kelime ve ahavâtuh fî Kur'âni'l-Kerîm*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2017.

Kurtubî, Ebû Abullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrî, 1964.

Mahallî, Celâleddin - Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîrü'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431.

Mansûr, Abdulkadir Muhammed. *Mevsu'atu Ulûmi'l-Kur'ân*. Haleb: Dâru'l-Kalem el-Arabiyye, Birinci Baskı., 2002.

Marangozoğlu, İzzet. *Beyani Tefsir Metodu -Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî Örneği-*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Marangozoğlu, İzzet. "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi". *Mîzânü'l-Hak-İslâmî İlimler Dergisi* 2 (2016), 11-39.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân (Te'vîlâtü ehli's-sünne)*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Mecmu'atun mine'l-ulemâ. *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye el-muhassase*. Mısır: el-Meclisu'l-A'la li Şuûni'l-İslâmiyyi, 2002.

Mecmu'atun mine'l-ulemâ (Heyet). "es-Sebebu". *el-Mevsû'âtu'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*. C. 18. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmî, 1427.

Mir, Muntasir. "Bir Bütün Olarak Sûre (Tefsirde Yirminci Yüzyıl Gelişmesi)". çev. Mustafa Özel. *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001), 167-280.

Burhânî, Muhammed Hişam. "eş-Şa'râvî (Muhammed Mütevellî)". *el-Mevsû'âtu'l-Arabiyye (Encyclopedi)*. 11/710. Dımışk, 1981.

Muhammed Huseyn Ali es-Sağîr. *el-Mebâdi'u'l-âmme li-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*. Beyrut: Dâru'l-Muerrihi'l-Arabî, 2013.

Muhammed Kutub. *Dirâsât Kur'âniyye*. Kahire: Dâru'l-Şurûk, 1993.

Muhyiddin Dîb, Muhammed Ahmed Kasım. *Ulûmü'l-Belâga (el-bedî' ve'l-beyân ve'l-meânî*. Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kutub, 2003.

Muhammed, Mukaddim. *Menhecu'ş-Şa'râvî fî tefsîri'l-Kur'ân*. Cezayir: Câmia'tu Vahran Kısmu Hadarati'l-İslâmiyye, 2013.

Muta'nî, Abdulazim İbrahim Muhammed. *Hasâisu't-ta'bîri'l-Kur'ânî*. Mısır: Mektebetü Vehbe, 1992.

Mutayrî, Abdulmuhsin b. Zeyn. *Eseru ilmi'l-münâsebâti fî tedebburi'l-Kur'ân*. Kuveyt, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhi Müslim*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arab, 1955.

Müslim, Mustafa. *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*. Riyad: Dârü'l-Müslim, 1996.

Müslim, Mustafa. *Mebâhis fî't-Tefsîri'l-mevzûî*. Dübai: Dâru'l-Kalem, 2005.

Nebehânî, Muhammed Faruk. *el-Madhal ilâ Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Haleb: Dâru'l-Alemi'l-Kur'ân, 2005.

Nehcevânî, Nimetullah b. Mahmûd. *el-Fevâtihü'l-İlâhiyye ve'l-mefâtîhü'l gaybiyye*. 2 Cilt. Mısır: Dârü Kitâbî li Neşrî, 1999.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Birinci Baskı., 1998.

Oseymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-. *Usûl fi't-tefsîr*. el-Mektebetü'l-İslâmî, 2001.

Önen, Hacı. "Taberî Tefsirinde Kelime Tahlil Metodu". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (15) (2016), 217-233.

Öz, Ahmet. *Kur'ân'ı Anlamada Bağlam*. İstanbul: Hikmet Yayınları, Birinci Baskı., 2016.

Râfi'î, Mustafa Sâdık. *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2005.

Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyn b. Muhammed. *Tefsîru Râgıb*. Riyad: Dârü'l-Vatan, 2003.

Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412.

Râzî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabiyyî, Üçüncü Baskı., 1420.

Reşîd Rızâ, Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ b. Muhammed Şemsuddin b. Muhammed Behauddin b. Menla Ali Halife el-Kalemûnî el-Hüseyniyyî. *Tefsiru'l-Kur'ân-ı'l-Hakim(Tefsiru'l-Menar)*. Mısır: El-Heyetu'l-Mısriyetu'l-Ammetu li'l-Kutub, 1990.

Rûmî, Fehd b. Abdirrahman b. Süleyman. *İtticâhâtu't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi'i'l-'aşer*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1997.

Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Dirâsâtün fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2003.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, Birinci Baskı., 1997.

Sadykov, Murad. *Kur'ân Tefsiri Açısından Umûm ve Hûsus: Taberî Tefsiri Örneği*. Sakarya: SÜSBE, Doktora Tezi, 2019.

Said Ebû'l-Ayneyn. *Ene min sülâleti ehli'l-Beyti*. yrz., ts.

Said Ebû'l-Ayneyn. *eş-Şa'râvî ellezî lâ ne'rifuhû*. Kahire: 1995.

Said Havvâ. *el-Esâs fi't-tefsîr*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1437.

Said Nursî, Beddiuzzaman. *İşârâtü'l-i'câz fi mezanni'l-i'câz*. İstanbul: 2007.

Said Nursî, Beddiuzzaman. *Lem'alar*. İstanbul: 2012.

Said el-Afgânî, Said b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mûcez fi kavâi'di el-Lügati'l-Arabî*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2003.

Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî. *İ'câzu'l-Kur'âni'l-beyânî ve delâilu masdarihi'r-rabbânî*. Amman: Dâru Ammâr, 2000.

Sâmerrâî, Fadıl Salih. *Alâ tarîki tefsîri'l-beyânî*. 2 Cilt. el-İmârâtu'l-Arabiyyetu'l-Müttahide: Küliyyetu'l-Âdâbi ve'l-Ulûmi Câmiatu'ş-Şarika, 2002.

Sâmerrâî, Fadıl Salih. *et-Ta'bîrü'l-Kur'ânî*. Umman: Dâru Ammâr, 2006.

Sâmerrâî, Fadıl Salih. *et-Tenâsubu beyne's-suveri fi'l-muftetehi ve'l-havâtimi*. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2016.

Sâmerrâî, Fadıl Salih. *Meânî en-Nahv*. Ürdün: Dârü'l-Fikr, 2000.

Saydem, İbrahim İsa İbrahim. *Menhecu'ş-Şa'râvî fi't-tefsîr*. Gazze: el-Câmi'atu'l-İslâmî-Gazza, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*. İstanbul: Şule Yay., 1994.

Seyyid Kutub. *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2002.

Sıddık Hasan Hân, Ebû Tayyib Muhammed. *Fethu'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asrî, 1992.

Subhî Salih. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmî li'l-Melâyîn, 2005.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Mu'teriku'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1988.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsubi's-suver*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı., 1986.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1974.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Esrâru tertibi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Fazille, 2002.

Şa'bânî, Muhammed. "Mukaddime". *el-Burhân fi tertîbi suveri'l-Kur'ân*. Ribad: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmî, 1990.

Şâfiʿî, Muhammed b. İdris. *Risâle*. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938.

Şaʿrâvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru'ş-Şa'râvî*. 25 Cilt. Kahire: Ahbaru'l-Yevm, 1991.

Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru Cüzi 'Âmme*. Kahire: Dâru'r-Râyye, 2008.

Şarkâvî, İffet Muhammed. *el-Fikru'd-dînî fî muvâceheti'l-'asr*. Mısır: 2001.

Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muvâfakât*. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affan, 1. Basım, 1997.

Şensoy, Sedat. "Nazmü'l-Kur'ân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV, 2006.

Şerafeddin, Ca'fer. *el-Mevsû'âtu'l-Kur'âniyye hassaisu's-suver*. Beyrut: Dâru't-Tekribi beyne Mezâhibi'l-İslâmiyye, 1420.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Birinci Baskı., 1414.

Şirbâsî, Ahmed. *Kıssatu't-tefsîr*. Dâru'l-Kalem, 1962.

Şirbâsî, Ahmed. *Hz. Peygamber'den Günümüze Tefsir Ekolleri*. çev. Mustafa Özcan. İstanbul: Özgü Yayınları, 2010.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: 2000.

Taftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer. *Muhtasarü'l-meânî*. İstanbul: 1304.

Temizkan, Abdullah. "Âyet Sonlarında Yer Alan Esmâ-i Hüsnâ'da Takdîm ve Te'hîr". *Şarkiyat* 17 (2017), 498-519.

Temizkan, Abdullah. "Bilimsel Tefsire Farklı Bir Yaklaşım: Zağlûl Neccâr Örneği". *Şarkiyat* 10/1 (30 Nisan 2018), 39-67. https://doi.org/10. 26791/sarkiat. 370603.

Temizkan, Abdullah. *Râğıb el-İsfahânî'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi.* Ankara: AÜSBE, Doktora Tezi, 2008.

Tezcan, Tuğrul. *Muhammed Mütevelli eş-Şa'ravi'nin Hayatı ve Tefsir Anlayışı*. Ankara: AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-. *Sünen*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru er-Risâletü'l-Alemiyye, 2009.

Tuncer, Faruk. *Kur'ân'ın Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*. İstanbul: MÜSBE, 2000.

Tuncer, Faruk. *Tenâsüb İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*. İzmir: 2010.

Ubeydî, Zehrâ Hâlid Sa'dullah. "Beyne ilmi'l-münâsebeti ve't-tefsîri'l-mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm". *el-Mecelletü'l-Alemî li Buhûsi'l-Kur'ân*. Erişim 17 Aralık 2023. https://quran.com.kw/quran-sciences.

Umeyrâvî, Riyâz. "Vahdetü'l-mevzûî li sûreti'l-Kur'ânî". *Câmiatü'l-Emîr Abdulkadir li'l-Ulûmi'l-İslâmî-Cezâir*.

Uzun, Nihat. *Bağlam ve Kur'ân'ın Anlaşılması Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.

Uzun, Nihat. "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 1-28.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *et-Tefsîrü'l-basît*. Riyad: İ'mâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1430.

Yalçın, Hamdi. *Kur'ân ve Bilim Işığında Allah'ın Varlığının Temellendirilmesi-Şa'râvî Örneği*. Ankara: Fecir Yayınları, Birinci Baskı., 2023.

Yalçın, Yıldıran. *Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'ân Dili" İsimli Tefsirinde Sûrelerarası Tenâsüb ve İnsicam*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Tezi, 2009.

Yapar, Abdurrahman. "Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî'nin Bilimsel Tefsire Yaklaşımı". *The Journal of Academic Social Science Studies* 94 (2023), 199-216.

Yavuz, Yusuf Şevki- Çetin, Abdurrahman. "Âyet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 1991.

Yıldız, Sakıp. "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet". *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986).

Yılmaz, Ali. *Fahruddin er-Râzî'nin Tefsiru'l-Kebir Adlı Eserinde Tenâsüb ve İnsicâm*. Erzurum: AÜ SBE, Doktora Tezi, 1996.

Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Yılmaz, Mehmet Faik. "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Suver". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/569-571. İstanbul: TDV, 2006.

Yusuf, Muhammed Hayr Ramazan. *Mecmeu'l-müellifîne'l-muâsirîn*. Riyad: 2004.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1407.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Mufassal*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.

Zağlûl Selâm, Muhammed. *Eseru'l-Kur'âni fî tatavvuri'n-nakdi'l-Arabiyyi ilâ âhiri'l-karni'r-râbi'i'l-Hicrî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1961.

Zâyid, Muhammed. *Muzâkerâtu imâmi'd-du'ât*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1998.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-Arûs.* 40 Cilt. Kuveyt: 2001.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî. *Meâni'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1988.

Zehebî, Muhammed Huseyn. *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

Zeki, Coşkun. "Şeyh Muhammed Mütevellî Eş-Şa'râvî'nin Hayatı, Ölüm ve Eseri Üzerine Bir Değerlendirme". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 79-88.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'd-Dâru't-Turâs, 1957.

Zurkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: 1998.

Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-Münîr*. 30 Cilt. Dârü'l-Fikri Muâsara, 1418.